

Bilge

YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ DERGİSİ

Sayı: 41 / Yaz / 2004 Üç Ayda Bir Çıkar

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

80
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN 80. YIL

Türk Kùltüründe Ağaç Kùltü

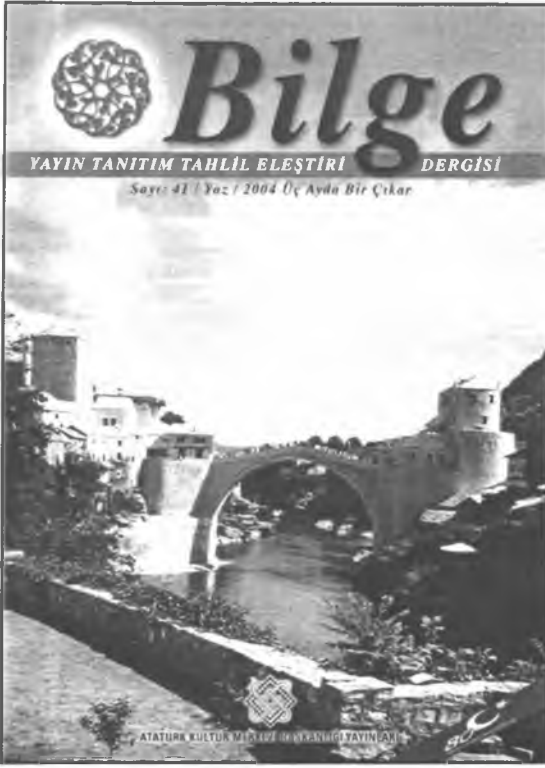
Pervin Ergun

ANKARA-2004

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

80
YIL
1923-2003

Kapak Tasarımı / Cover Designer :

Burak TARLAKAZAN

Fotoğraf / Photograph :

Neval KONUK

Yönetim Yeri / Managing Office

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
06570 Maltepe/ANKARA

Telefonlar / Telephones

Santral : (0.312) 232 22 57-231 23 48

Yazı İşleri/Editoriat : (0.312) 232 43 21

Abone İşleri/ Subscription: **Vedat DEMİRBAŞ**

(0.312) 232 39 13

Belgegeçer (Faks) : (0.312) 232 43 21

Fiyatı / Price

4.000.000. TL.

Dış Ülkeler İçin Yıllığı / Payment: 20 \$

(Gönderme Gideri Hariç)

Posta Çek Numarası : 212938

ISSN 1300 - 283X

BİLGE DERGİSİ

Akademik ve Hakemli Bir Dergidir.

Bilge ^{Dergisi}

Yayın Tanıtım Tahli Eleştiri

Üç Ayda Bir Çıkar / Published Quarterly

KURUCUSU (Founder)

Prof. Dr. Sadık TURAL

Başbakanlık

(Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı)

Cilt : 11, 2004 / Yaz 41

Volume:11, 2004 / Summer 41

BAŞBAKANLIK

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI

Adına Sahibi

(Owner on behalf of Atatürk Culture Center)

Prof. Dr. Taciser ONUK

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

ve

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

(General Coordinator and Editor)

İmran BABA

YAYIN KURULU (Editorial Board)

Prof. Dr. Hakkı ACUN (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayşe AYATA (O.D.T. Üniversitesi)

Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (A.Ü.D.T.C.Fakültesi)

Prof. Dr. Nilüfer TUNCER (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi)

Nail TAN

EDİTÖRLER (Editors)

Dr. Müjgan CUNBUR

Uzm. Şebnem ERCEBECİ

BU SAYININ HAKEM KURULU

(This Issue's Editorial Board)

Prof. Dr. Zeki HAFIZOĞULLARI, Prof. Dr. Reşat GENÇ,

Prof. Dr. Kazım YETİŞ, Doç. Dr. Nurettin DEMİR, Doç. Dr.

Zeynep ZAFER, Yrd. Doç. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER, Dr.

Müjgan CUNBUR, Nail TAN

YURTDİSİ TEMSİLCİLİĞİ (Representative Abroad)

A.B.D. : **Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN**

Azerbaycan : **Prof. Dr. Kâmil VELİYEV**

Danimarka : **Zeynel KOZANOĞLU**

Kazakistan : **Prof. Dr. Şâkir İBRAYEV**

Kırgızistan : **Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALİYEV**

K.K.T.C.: **Harid FEDAI**

Macaristan : **Prof. Dr. G. HAZAI**

Özbekistan : **Prof. Dr. Begali KASIMOV**

Tataristan : **Prof. Dr. Hatip MİNİGULİ**

Türkmenistan : **Prof. Dr. Annagurban AŞIROV**

Afganistan : **Dr. Hammad Muhammed Âlem**

Dizgi - Tasarım - Ofset Baskı/Design-Press

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi

Bişkek Cad (8.Cad) 81. Sokak No:2 Emek/ANKARA

Tel : 212 64 95 / 108 -109

İÇİNDEKİLER

MAKALELER

Taciser ONUK	: Osmanlı Genç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat.....	4
Abdülmelik NISANBAYEV	: Geleneksel Kazak Toplumunda İnsan Hakları ve Hürriyeti.....	14
Recep ÖZKAN	: Türk Toplumunda Çocuk ve Çocukluk Anlayışı Çocuk ve Çocukluğun Algılanışındaki Gelişmeler	19
Hayriye TOPÇUOĞLU	: Cumhuriyet Öncesinde Belâgat ve Edebî Bilgilere Dayalı Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimiyle İlgili Tespitler	40
Gamze ÖKSÜZ	: Bir Hiciv Ustası : Saltıkov-Şçedrin	62
Tuğrul Veli KAMILOĞLU	: Bir Göçün Dramatik Hikayesi: Eski Sovyet Coğrafyasında Yaşayan Almanlar.....	67
Hüseyin MEVSİM	: Tarihsel Bulgar Halk Türkülerinde <i>Hüzünlü Yeniçeri</i> Motifi.....	73
Kubanç İSAKOV	: Kutadgu Bilig'deki Estetik Düşünceler.....	79
Türkan OLCAY	: Dostoyevski'nin <i>İnsancıklar</i> 'ı : " <i>Küçük İnsan</i> " İmgesine Yeni Bir Yaklaşım Dostoyevsky's <i>Poor People</i> : An approach to the image of the "little man"	83

KİTAP TANITIMLARI

Nevin BALTA	: "Türk Halk Edebiyatı El Kitabı"	91
Ayşegül Mine YEŞİLOĞLU	: Şinâsi: Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye.....	93
Sinan GÖNEN	: "Gönül Kervanı / Âşık Kul Nuri".....	95
Zeynep ZAFER	: Bulgaristan Türklerinin İlk Kapsamlı Tarihi Yazıldı	96
Ayşe YILMAZ	: "Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov"	101
Şevkiye KAZAN	: Kütahyalı Rahîmî ve Divanı.....	104

DERGİ TANITIMLARI

Fatih BAŞPINAR	: "Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi"	106
Nail TAN	: "Erciyes Dergisi".....	108

HABERLER

Hüseyin MEVSİM	: Uluslararası Balkanistik Araştırmalar ve İhtisaslaşma Üniversite Seminerinin Forumu	110
Mustafa GÜNDÜZ	: Türkiye'nin Aktüel Sorunları-1 'Modernleşme Krizi'	111
Filiz ÇOLAK	: Uluslar arası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Çalışmaları Komitesi 16.Cepo Sempozyumu	118
Neval KONUK	: Mostar Köprüsü Açılışı ve Ekrem Hakkı Ayverdi Sempozyumu	122
Feyyaz SAĞLAM	: Kibatek Uluslar arası 2004 Edebiyat Şöleni Avustralya'da Yapıldı	125
Afet BAL	: Uluslararası 37. ICANAS Kongresi	126
	Bilge (Yayın, Tanıtım, Tahlil Eleştiri Dergisi) Yayın İlkeleri	128

CONTENTS

ARTICLES

- Taciser ONUK : Culture, Women and Art in Transition Period of Ottoman State 4
- Abdülmelik NISANBAYEV : Human Rights and Freedoms, in the Trational Kazak Society 14
- Recep ÖZKAN : Child and Children Conception in Turkish Society and the
Developments in Conceiving the Childhood..... 19
- Hayriye TOPÇUOĞLU : Determinations about Language and Literature Teaching Activities,
Based on Expression of One's Intensitons With Stylistic Words and
Literature Knowledge at Pre-Pepublic Period..... 40
- Gamze ÖKSÜZ : A Master of Satire : Saltykov Shchedrin 62
- Tuğrul Veli KAMİLOĞLU : A Dramatic Story of a Micration : German Living in the Old Soviet
Geograph. 67
- Hüseyin MEVSİM : The Motif of Sad Janussary in Historical Bulgarian Folk Songs 73
- Kubanç İSAKOV : Esthetic Thinking in Kutadgu Bilig..... 79
- Türkan OLCAY : Dostoyevsky Poor People: An Approach to the Image of the Little Man. 83

BOOK REVIEWS

- Nevin BALTA : Handbook of Turkish Popular Literature..... 91
- Ayşegül Mine YEŞİLOĞLU : “Şinasi : Durub-ı Emsal-i Osmaniye” 93
- Sinan GÖNEN : “Gönül Kervanı” 95
- Zeynep ZAFER : The First Wide Scoped History of Turks, in Bulgaria, is Written 96
- Ayşe YILMAZ : Scholar Cengiz Aytmatov in the Steppe..... 101
- Şevkiye KAZAN : Rahimi on Kütahya and His Divan..... 104

JOURNAL REVIEWS

- Fatih BAŞPINAR : A Journal of Turkish Cultural Studies..... 106
- Nail TAN : A Journal of Erciyes 108

NEWS

- Hüseyin MEVSİM : Form of International Balcanistic Research and Specialization 110
- Mustafa GÜNDÜZ : Actual Problems of Turkey: Modernization Crises 111
- Filiz ÇOLAK : 16th International Ciepo Symposium on Studies Made
During the Pre - Ottoman and Ottoman Periods..... 118
- Neval KONUK : Symposium on Inauguration Ceremony of Mostar Bridge and
Ekrem Hakkı Ayverdi 122
- Feyyaz SAĞLAM : Kibatek International Lectuare Symposium Organized in Avustralia..... 125
- Afet BAL : International 37. ICANAS 2004 Congress 126
- Publication Principles of the Bilge Journal 128

Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat*

Prof. Dr. Taciser ONUK

Başbakanlık Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk
Kültür Merkezi Başkanı

Özet

Osmanlı toplumunda Türk kadınının yoğun bir kültürel değişmeye girdiği dönem, Batı'daki gelişmelere ayak uydurma çabasıyla girilen ve yaklaşık 100-150 yıllık bir zamanı kapsayan yenileşme ve modernleşme hareketleriyle başlamıştır. Bu hareketlere bir bütün olarak bakıldığında 17.yüzyılda başladığı görülür. Ne var ki, bu yüzyılda gerçekleştirilen yenileşme hareketleri özden çok şekilde kalmış, kadın haklarıyla ilgili etkin bir girişimde bulunulmamıştır.

1908 Temmuz'unda Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesiyle daha geniş bir ifade özgürlüğü sağlanmıştır. Kadını ilgilendiren sorunlar bazı yönleriyle incelenmeye ve tartışılmaya başlandı. Bu dönem Batıyla ilişkilerin karşılıklı olarak gelişmesiyle aynı zamanda Batılı gözlemcilerin Osmanlı toplumundaki kadın haklarıyla ilgilenmeye başladıkları bir dönem olarak da gözlenmektedir. Kadın hakları konusunun gündeme getirilerek tartışılmaya başlanması, kadının eğitimiyle ilgili bazı eğitim kurumlarının (Ana Mektebi, Ev Kadını Mektebi) açılmasını beraberinde getirmiş, ancak bunun dışında, kadın haklarıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmamıştır. Bu dönemin en çarpıcı gelişmesi, kadınların yürüttükleri cemiyetçilik faaliyetleridir. Kadınların kurdukları veya etkin biçimde yer aldıkları pek çok cemiyet, Batıdaki örnekleri gibi öncelikle yardım hizmeti vermektedir. Osmanlı geç döneminde patlak veren toplumsal ve siyasal sıkıntılarda, kadının top-

lumda daha etkin bir rol oynamaya başladığı görülmektedir.

Bu bağlamda kadının, ülkede yaşanan toplumsal değişim oluşumları ve savaşın getirdiği zorunluluklar nedeniyle toplumda daha çok yer almaya başlamasının devamı olarak, bu süreçte, hem cephede, hem cephe gerisinde, ailede ve toplumda, varlığını etkili biçimde göstermeye başladığı gözlenmektedir.

Osmanlı geç dönemi kültüründe kadınlarla ilgili çalışmalar başlatılmışsa da, kadın gerçek anlamda yasal düzenlemelerle, hukuki, toplumsal ve kültürel haklarını ancak Atatürk'le birlikte Cumhuriyet döneminde kazanmıştır.

Anahtar kelimeler : Osmanlı İmparatorluğu, Kadın.

Abstract

In Ottoman community the era in which Turkish women underwent a gross cultural change, began with renovation and modernization movement that was attempted with the effort of keeping in step with the developments of the West and covered approximately 100-150 years time. When looked at these movements as a whole, it is observed that they began in the 17th century. Nevertheless, the renovation movements, realized in this century, remained in shape rather than essential, no active attempt, related with women's rights was realized.

In July 1908, with re-entering into force the Constitution, a wider freedom of expression was provided. The problems that interested women began to be examined and discussed in some aspects. This era has been observed as the period, when the relations with the West began to develop mutually and at the same time, the Western observed began to be interested in women's rights in Ottoman society. By bringing the women's rights into the agenda and beginning to discuss them, brought the opening of some education institutes (such as mother's school and house women's school) related with education of women, however except these, legal arrangements related with women's rights have not been made. The

* Bu bildiri 14-19 Haziran 2004'de Varşova/Polanya'da yapılan Ciepo Sempozyumu'nda sunulmuştur.

most striking development of this era was society activities that women carried out. A lot of societies that women established or in which they participated in an active way, gave aid service with priority, like their samples in the West. In the social and political troubles that burst out during the last period of Ottoman Empire, it has been observed that women began to play more active role in the society.

In this context, due to social transformations existed in the country and difficulties caused by war, in continuation women began to exist in the community, it has been observed that women began to show their existence both in the front and behind the lines, in the family and in the society.

Although studies related with women began in the late period of Ottoman Empire, Women gained their legal, social and cultural rights in real meaning through legal arrangements in Republic era only by the sake of Atatürk.

Keywords : Ottoman Empire, Women.

Osmanlı toplumunda sosyal hayatta geri planda olan Türk kadınının yoğun bir kültürel değişmeye girdiği dönem, Batı'daki ilerlemelere ayak uydurmak çabasıyla girişilen ve yaklaşık 100-150 yıllık bir zamanı kapsayan yenileşme ve modernleşme hareketleriyle başlamıştır.

Bu hareketlere bir bütün olarak bakıldığında, bunun 17. yüzyılda başladığı görülür. Ne var ki, Batı dünyasının etkilerine kapılarını bir dereceye kadar açmış bulunan Osmanlı Devleti'nde iyi niyetli çabalarla başlatılan bu yenileşme hareketleri, özden çok şekilde kalmış, kadın haklarıyla ilgili etkin bir girişimde bulunulmamıştır. Osmanlı padişahlarının en aydın ve en yenilikçilerinden olan III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde bile, pek çok alanda batılılaşma isteği görülürken, kadın hakları konusundaki düşüncelerinde kendilerinden önceki padişahlarla hiçbir farkları olmadığı gözlenir. Bu dönemde kadının genelde aile dışında herhangi bir toplumsal etkinlikte bulunmasına izin verilmediği görülür. Osmanlı toplumunda geleneksel eğitim kurumları olarak varlık gösteren, gençlere yönelik 'medreseler' ve

yetişkinler için 'zaviyeler'den başka, örgün eğitimin ilk basamağı olan ve 5-10 yaşlarındaki çocuklara okuma-yazma, dinî bilgiler ve basit hesap işlemleri öğretilen ilköğretim okulları niteliğindeki 'sıbyan mektebi' (mahalle mektebi, taşmektep) dışında kadınlara resmî eğitim olanağı tanınmamaktadır. Üstelik bu tarz eğitim toplumun her kesiminde de yaygın değildir. Kızların çoğu okula gitmediği gibi, genellikle idareci ve aydın kesimden olup, ailelerinin desteği ile özel eğitim görenlerin sayısı da azdır.¹

1830'lara gelindiğinde, Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının Batı'yı daha yakından tanımaları, Batı ile siyasî, ekonomik ilişkilerin önem kazanması gibi nedenlerle, çeşitli alanlarda batılı fikir ve uygulamalara yönelmeler artmaya başlar. Bu gelişmeler aydınların ve devlet adamlarının genel eğitim alanında olduğu kadar özellikle kadınların eğitimi alanında da Osmanlı toplumunun çok geri kaldığını farketmeleri sonucunu doğurur. Bu bağlamda, toplumu ve özellikle kadını değiştirmeyi amaçlayan çalışmaların yapılması gerektiğini savunan bazı yenilikçi görüşlerin sesi duyulmaya başlar. Bu görüşün taraftarları, özetle, 'Batılı kadınların her alandaki üstünlükleri onlara tanınan haklar sayesinde. Toplumunu değiştirmek, kadını değiştirmekle mümkündür. Kadının toplumdaki eğiticiliği ve çocuk yetiştirmesi göz önüne alınacak olursa, kadınlara verilecek hakların önemi daha iyi anlaşılır' düşüncesindedirler.²

1839'da ilân edilen **Tanzimat Fermanı** ile Osmanlı Devleti üzerinde batılı devletlerin etkisi artar. Böylece, Tanzimat'tan Millî Mücadele'ye kadar olan dönemde, devletin, içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik sıkıntılardan kurtulmak amacıyla gerçekleştirdiği bazı yasal düzenlemelerle idarî ve siyasî açılarından kendini yenilenmeye açmasıyla birlikte, Osmanlı toplumunun sosyal yapısı da olumlu yönde bir değişim ve gelişim sürecine girer. Bu değişmeden etkilenen unsurların başında **aile** ve **kadın** bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti ve toplum yapısındaki önemli değişim ve gelişmeleri daha kesin çizgilerle ortaya koyan Tanzimat reformu, öncelikle çağdaş anlamda bir hukuk devletinin kurulmasına temel oluşturmuştur. Bunun için, Batı'da ortaya atılmış olan insan

hakları ilkelerinden bazıları aynen alınmıştır. Fer-
man'da, özgürlük'ten çok siyasal eşitlik'ten söz
edilmesine ve bu eşitliğin yalnızca erkekler için ge-
çerli bir ilke olmasına rağmen, Osmanlı toplumunda,
kadının yeri, hakları ve görevleri ile ilgili düşünce ve
etkinlikler de canlılık kazanmaya başlamıştır.

Bu dönemde, Osmanlı aydınları arasında kadın
ve kadın hakları sorunu tartışılmadan ve bu konu ile
ilgili toplumsal etkinlikler başlatılmadan önce, ka-
dınlara devlet eliyle başta eğitim olmak üzere bazı
yasal haklar tanıdığı görülür. Örneğin, 1858 yılında
çıkartılan **Arazi Kanunu** ile, kız çocuklarının babala-
rından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşleri gibi
veraset hakkına sahip olmaları sağlanır.

Tanzimat reformu ile birlikte, Batı'nın her ko-
nudaki etkisi, eğitim alanında da kendini gösterir ve
konuyla ilgili çeşitli yasalar çıkarılır. Fransa'nın
Duruy Kanunu'ndan yararlanılarak hazırlanan **Ma-
arif-i Umumiye Nizamnamesi** (1869) ile 7-11 yaş
arasındaki kızlar için ilköğretim seviyesindeki
sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu getirilir.
Kız ve erkek öğrenciler için ilköğretim zorunluluğu
1869 Nizamnamesi'nden sonra, ilk defa Kanun-i
Esâsi (1876)'de bir anayasa maddesi olarak yer al-
mıştır.³ II. Abdülhamid döneminde, sıbyan mekteple-
rinin yerini **ibtidai mektepleri** alır. Meşrutiyet dö-
nemine gelindiğinde, yönetimin kızların eğitimine
daha çok önem vermesinin sonucu olarak **kız ibtidai
mekteplerinin** sayısında büyük bir artış görülür. Ne
var ki, okul sayısındaki artış yanında bu okullarda
verilen eğitimin kalitesinin de aynı şekilde arttığını
söylemek pek mümkün değildir.

Kızlara **ortaöğretim hakkı** da ilk kez Tanzimat
döneminde sağlanmıştır. İlk **Kız Rüşdiyesi** (Cevri
Kalfa Mektebi) 1859 tarihinde, İstanbul'da açılmıştır.
Kız Rüşdiyelerinin İstanbul dışına götürülmesi ancak
II. Abdülhamid devrinde gerçekleştirilebilmiştir.

Kızlar için **lise seviyesinde eğitim** verme giri-
şiminin ilk örneği olan **İdadiler**, II. Abdülhamid
döneminde, 1880'de açılmıştır. Ancak kızların bu
okullara katılım sayısı oldukça yetersizdir. İdadilerin
ders programlarına bakıldığında, kızların, fen, sosyal,
matematik dersleri yanında, dikiş, nakış, yemek,

sağlık ve çocuk eğitimi bilgileriyle de donatıldıkları
görülmür. Bu dönemde Kız İdadileri İstanbul dışına
götürülebilmiştir.

Ekonomik üretime katmak amacıyla, **kızlara
meslekî eğitim verilmesi** de Tanzimat döneminde
başlatılmıştır. Ders programında nakışla ilgili ders
bulunan ilk Kız Rüşdiyesinin açılış tarihi (1859),
kadınlara meslekî ve teknik eğitim verilmesinin baş-
langıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu
okulda '*kadınlara mahsus sanayi okutulması*' da
kararlaştırılmıştır.⁴ Eğitim ve sağlık alanında başla-
tılan bu uygulamaya, II. Abdülhamid döneminde
sanayi dalları da eklenmiştir.

İlk olarak, 1843 yılında kadınları sağlık konu-
sunda toplu olarak eğiterek meslek sahibi yapmak
amacıyla **Ebe Mektebi** açılmıştır. Bu okulun me-
zunları, Osmanlı Devleti'nde meslekî eğitim gören
ilk kadınlardır. Meşrutiyet döneminde hemşirelik
eğitimi vermek amacıyla 1912'de Hastabakıcılık ve
Hemşirelik Kursları açılır. Ancak modern anlamda
ilk **Hemşirecilik Okulu**'nun açılışı (1923) için,
Cumhuriyet dönemini beklemek gerekecektir. Yine
Meşrutiyet döneminde, kadınların tıp, dişçilik, ecza-
cılık öğrenimi yapmalarına izin verilerek (1918),
sağlık alanında görev yapmaları önündeki engel de
kaldırılmış olur. Kızların tıp fakültelerine öğrenci
olarak kabul edilmeleri (1922) Cumhuriyet dö-
neminde mümkün olabilecektir.

Kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla
1870'de açılan **Kız Öğretmen Okulu** (Dârülmualimât)
da Türk eğitim tarihinde kadınlarla ilgili önemli
gelişmelerden biridir. Bu okulun açılmasıyla,
kadınların eğitim imkânları da genişlemiş, onlara
yeni bir çalışma ortamı hazırlanmıştır.* Tanzimat
dönemi süresince tek bir okul olarak kalmıştır.
Meşrutiyet döneminde, İstanbul dışındaki illerde 10
civarında okul açılabilirdiği görülür. Öte yandan, bu
okullarda eğitim düzeyi de düşük kalmıştır.

Tanzimat döneminde öksüz-yetim kız ve erkek
çocukların korunup eğitilmesi ve topluma kazandı-
rılması düşüncesiyle, önce Niş'te (1863), sonra Rus-
çuk'ta (1864) ve Sofya'da 'İslâhane' adıyla okullar

açılmıştır. Bu bağlamda, öksüz kızları üretici konumuna getirip çevresine muhtaç olmayan kişiler olarak yetiştirmek ve ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, bir dikim atölyesi niteliğinde gündüzlü ve yatılı bir kız ıslâhhanesi de 1865'te Rusçuk'ta açılmış, daha sonra '**Kız Sanayi Mektebi**' adını alacak olan bu okulda, kızlara, el becerilerini geliştirmek, bunlardan ekonomik katkı sağlamak ve böylece üretime katkısı olan bireyler yetiştirmek amacıyla, bazı zanaatlar ve el sanatları (nakış, biçkidişik, kanive, dival, resim, piyano) öğretilmiştir. 1869'da açılan Yedikule Sanayi Okulu'nda genç kızlara bez üretmesi ve çamaşır dikmesi öğretilir. 1879'dan itibaren özel sanayi okulları açılır.⁵ Oraya giden kızlar Avrupalı kızlar gibi dil, musiki, el işi dersleri alırlar. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihte ülkede 3 Kız Sanayi Mektebi bulunmaktadır. İstanbul dışında da açılmışsa da pek nitelikli oldukları söylememeyen bu okullar sonradan kapatılmıştır. 1900'de kız sanayi mekteplerinin programı genişletilerek, öğrenim süresi 7 yıla çıkarılmıştır. Sultanî adını taşıyan ve mezunlarının yüksek öğrenim hakkı bulunmayan **Selçuk Hatun ve Kız Sanayi Sultanîleri**, günümüzdeki Kız Meslek Liselerinin öncüsü olarak kabul edilir. Bu okullar 1920 yılında bütçe darlığı nedeniyle ilkokula dayalı bir meslek okulu haline getirilmiş, kız okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla bazı meslek dersleri eklenerek belli bir özellik kazandırılmaya çalışılmış, bu uygulama 1927'ye kadar devam etmiş, bu tarihten itibaren Kız Sanat Enstitüleri adı altında teşkilatlandırılmıştır. Bu okullar, günümüzde Kız Meslek Liseleri olarak eğitim vermektedir.⁶

Özetle, Tanzimat dönemi kadınlara, onları kültürel bakımdan geliştirme amacıyla resmî eğitim verilmesinin başlangıcı olmuştur. Bu eğitim öncelikle kültürel ve meslekî alanlarda uygulamaya konulmuştur. Kız Öğretmen Okulu, Ebe Mektebi ve Kız Sanayi Mektebi, kadınların resmî olarak başta eğitim olmak üzere sağlık ve sanayi kurumlarında çalışmaya hazırlama yolundaki ilk adımlar niteliğindedir.

Tanzimat döneminde kadının eğitimi konusunda devlet tarafından plansız da olsa başlatılan olumlu girişimlerin ürünleri daha çok **Meşrutiyet** döneminde

alınmıştır. Meşrutiyet döneminde, eğitim kalitesinin yükseltilmesine çalışılmış, kadınlara yüksek öğretim imkânı yanında birçok alanda da eğitim imkânı tanınmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, 'iyi anneler yetiştirmek' amacıyla **Ana Mektebi** (1909), **Ev Kadını Mektebi** (1912) gibi okullar kurulmuş, **İnas Darülfünunu** (1914) ile de kızlara yükseköğretimin kapıları açılmıştır. Ardından, kadınlara ticaret dersleri verip, iş hayatına atılmalarını sağlamak üzere **Ticaret Mekteb-i Alisi** adında, İnas Darülfünunu'na bağlı bir şube açılmıştır. Kadınları çalışma hayatına özendirmek, meslekî eğitim imkânı tanımak ve böylece ülkedeki işgücü açığını kadınlarla gidermek amacıyla harekete geçilen bu dönemde, kadınlar için tarlalarda çalışma fetvası alınmıştır.⁷ Olumlu gelişmelerden biri de, **kızlara güzel sanatlar alanında yüksek öğrenim imkânı** sağlanmış olmasıdır. Kızlara resim ve heykel sanatını öğretmek amacıyla, 1914'te **İnas Sanayi-i Nefise Mektebi** kurulmuştur. Bu okul, 1921'de Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi, 1926'da Güzel Sanatlar Akademisi haline getirilecektir. Yine bu dönemde, kızlar ilk kez Dârülelhân (Konservatuar)a devam etme hakkını elde etmişlerdir.

Sanat alanında Batı'ya yönelişin yoğunlaştığı bu dönemde, Türklerin Batı müziği ile de ilgilenmeye başladıkları; özellikle müzik ve dansın genç kız ve kadınlara en açık sanat dalı haline geldiği görülür. Bestekar, sazende, hanende ve rakkase kadınlar bu sanat dallarını meslek edinmişlerdir.⁸

Meşrutiyet'le birlikte, İstanbul'un ileri gelen kültürlü ailelerinin kızları, dönemin ünlü ressamlarından dersler alarak yetiştirildikleri gibi, bazıları da bu tutkuyla yurtdışına giderek eğitim görmüşlerdir.⁹ Batı resim sanatı ile **ilk tanışan kadın ressamımız**, Dr. Rasim Paşa'nın kızı olan **Mihri Rasim**'dir. Yabancı mürebbiyelerle büyüyen Mihri Hanım, İstanbul'da başladığı eğitimini Roma ve Paris'te geliştirmiştir. Meşrutiyet döneminde kısa bir süre Kız Öğretmen Okulu'nda, daha sonra da kızlar için açılan Güzel Sanatlar Okulu'nda görev almıştır. Bu sanatçımız, akademik eğitim gören ilk Türk kızlarının hemen hemen tamamının yetiştirilmesini sağlamıştır.¹⁰ Yine, **ilk kadın karikatürist** olan **Nuriye Ha-**

nım, Piyer Loti'den dersler almış ve karikatür alanında değerli eserler vermiştir. **İnas Sanayi Mektebi'nin ilk öğrencilerinden Belkıs Mustafa**, Almanya'da eğitim görmüş çok başarılı bir ressamımız olarak tanınmıştır. Bu sanatçılarımızdan başka, Mukbile Reşad, Fahrünnisa Zeyd, Hale Asaf, batılılaşma döneminde Batı resimleri ile tanışan ve yorumlayan ilk Türk kadın ressamları arasındaki yerlerini almışlardır.

Kızların yükseköğreniminde bir başka önemli olay da, ilk kez bu dönemde, başta Şeyhülislâm olmak üzere birçok kişinin tepkisiyle karşılaşmış olsa da, **üniversitede karma eğitimin başlamasıdır (1918)**. Ayrıca, üst sınıfa mensup kadınlar evlerde eğitim görmeye devam etmişler ve bu yüzden de eğitim istatistiklerinde yer almamışlardır. 19. Yüzyılın ortasından itibaren Avrupalı dadılar moda olunca, sonuçta birçok üst sınıf ailelerde yetişen kadın en azından bir batı dilini iyi derecede bilir hale gelmiştir. Birçok eğitim almış kadın tarih kayıtları içinde yer almamış olsa bile, yine de, 20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde en azından yarım milyonluk oldukça önemli bir eğitilmiş kadın kitlesinin bulunduğunu söyleyebiliriz.¹¹

1913-1914 öğretim yılında, Avrupa'daki Osmanlı öğrencileri istatistiklerinde çok az sayıda da olsa (14 kişi, toplamın %7'si) kadının adı yer almıştır. Bu öğrencilerden biri tıp, diğerleri dişçilik, ev ekonomisi, müzik ve güzel sanatlar alanlarında eğitim görmüştür.¹² 1922'de Türkiye'nin ilk kadın tıp doktoru olan Dr. Safiye Ali, İstanbul'da muayenehanesini açmıştır.¹³

Tanzimat'tan itibaren devlet kadar dönemin aydınları da kadın konusunu gündeme taşımaya başlamıştır. Dönemin gazetelerinde (*Terakki, Muhadderat, Takvim-i Vakayi, Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Hakikat*) Osmanlı toplumundaki kadının yeri ve önemi, sağlığı, annelik, edebiyat, moda gibi kadınlarla ilgili konularda bazı eğitici yazılar yayınlanmaya başlanmış, bunların neredeyse tamamında kadının eğitim ve çalışma haklarına kavuşması dile getirilmiştir. Dönemin aydınları Namık Kemal, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye, Sami Paşazade Sezai, kadının eğitilmesi ve topluma

kazandırılması gerektiğini vurgulan edebî eser ve makaleler kaleme alırlar.¹⁴

Aynı dönemde, kadın hakları ve kadın erkek eşitliğini savunarak toplumu bilinçlendirmeyi amaçlayan ve yazar kadrosunda kadın yazarların yanısıra dönemin tanınmış şahsiyetleri de bulunan, **Hanım-lara Mahsus Gazete (1893-1907)** adıyla **ilk kadın gazetesi** ile **Şükufeżâr** adını taşıyan **ilk kadın dergisi** çıkarılmıştır.¹⁵

Osmanlı toplumunda kadın ve kadın haklarıyla ilgili asıl önemli gelişmeler, **II. Meşrutiyet**'in ilanı ile oluşan özgürlük ortamında gerçekleştirilmiştir. 1908 Temmuzunda, Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ve sansürün kaldırılmasıyla geniş bir ifade özgürlüğü sağlanır. Takip eden yıllarda, gerek Batı ülkelerindeki yaşantının ve kadının durumunun daha iyi tanınması, Balkan (1912-1913) ve I. Dünya Savaşları ve bu savaşların sonunda ortaya çıkan sosyal yıkım ve felaketin etkileri gibi nedenler, Osmanlı toplumunun yöneticilerini ve aydınlarını bir özleştirme yapmaya ve geleneksel olumsuz tutumlardan kurtulma çabalarına girmeye iter. Böylece, kadını ilgilendiren sorunlar daha yoğun biçimde toplumun gündemine getirilip, incelenmeye ve tartışılmaya başlanır. Dönemin aydınları olan Ziya Gökalp, Fatma Aliye Hanım, Nigar Hanım, Halide Edip Hanım, Mehmet Akif, Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret, Ethem Nejat, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Prens Sabahattin tarafından kadınların eğitimi konusunda önemli görüşler ileri sürüldüğü görülür.¹⁶

Bu devirde kadın konusunu ele alan gazete ve dergilerin sayısı artmış, bu yayınlarda kadınlarla ilgili çeşitli meseleler hakkında bilgiler verilmesinin yanında kadının bilinçlendirilip eğitilmesi, sosyal, idarî ve siyasî hayatta etkin bir rol alması düşüncesi desteklenmiş, kadın hakları konusunda çeşitli yazılar yayınlanmıştır. II. Meşrutiyet dönemi ve onu izleyen I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde kadın haklarını destekleyen, *Demet* ((1908), *Kadın* (1908-1910), *Mehasin* (1908), *Kadınlar Dünyası* (1913-1921), *Kadın Alemleri* (1914-1915), *Genç Kadın* (1918-1919), *Türk Kadını* (1918), *İnci* (1919), *Kadınlık* (1914-1915), *Seyyale* (1914), *Siyanet* (1915-1916), *Kadınlık Hayatı* (1915), *Hande* (1916), *Genç*

Kadın (1918), *Kadınlar Oyuncak Değildir* (1919), *Kadınlar Saltanatı* (1920), *Hanım* (1921) gibi kadın dergilerinin yanında, *Hanımlar Alemi* (1913-1918), *Albayrak* (1913), *Açıksöz* (1919), *İrade-i Milliye* (1919), *Hakimiyet-i Milliye* (1920) gibi 20'nin üzerinde kadına yönelik dergi ve gazete çıkarılmıştır.¹⁷

Osmanlı tiyatrosunda tarihi konuların yanısıra özellikle kadın hakları, toplum ve ailede kadının yeri, aileyi sarsan sebepler, evlenme, boşanma, aldatma, yabancı kadın, yabancı hayranlığı konularında oyunlar sergilendiği de görülür. Bu bağlamda, Meşrutiyet tiyatrosu, Tanzimat ile Cumhuriyet arasında bir değişim ve geçiş köprüsü olmuştur, denilebilir. Bu dönemde, Cumhuriyet'in ilk yıllarını besleyen tiyatro yazarları ve oyuncularını yetiştirmiş, ayrıca kadın tiyatro oyuncu ve yazarlarının ilkleri de bu dönemden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁸ 1917'de, ilk kez bir Türk kadını tiyatro sahnesine çıkmıştır. O zamana dek kadın rollerine aksanları düzgün olan Ermeni kadınlar çıkıyordu. 1918'de İstanbul Darü'l-Bedayi'ine staj için birçok Türk kızı kabul edilmiştir. Bunlardan Jale takma adıyla **Afife Hanım**, 1920'de Kadıköy tiyatrosunda oynayan bir piyeste rol almıştır. Bu girişim İslam ahlakına aykırı bulunduğundan Afife Hanım mahkemeye verilmiştir. Afife Hanım, 1921'de sahneye yeniden çıkmış ve çok başarılı olmuştur. Ne var ki, bir Müslüman kadının sahnede gösteri yapamayacağı gerekçesiyle Afife'nin sahneye çıkması yasaklanmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar Müslüman hiçbir kadına rol verilmemiştir.¹⁹

II. Meşrutiyet döneminde yaygın olan düşünce akımlarından her biri kadın sorununu kendi düşüncesine göre ele almıştır. İslamcılar, Türkçüler ve Batıcılar, her konuda olduğu gibi kadın hakları konusunda da farklı tezler ileri sürmüşlerdir. Bu düşünce akımlarının üzerinde birleştikleri nokta, kadının eğitilmesinin gerekliliği olmuştur. Türkçü ve Batıcı görüşler, kadının toplumsal hayata girmesi ve giyimindeki pek çok yasağın gereksiz olduğu noktasında aynı görüşü savunmuşlardır.²⁰

Kadın haklarıyla ilgili isteklerin aydınlar tarafından başlangıçta üstü kapalı ifadelerle, devletin dinî yapısına ve yönetime hakim olan fikirlere ters düşmeden, ancak zaman içinde sert ifadelerle ve yönetim aleyhindeki eleştirilerle ortaya konması ve tartışıl-

maya başlanması, kadının eğitimiyle ilgili bazı kurumların açılmasını beraberinde getirmiş, ancak bunun dışında, devlet tarafından kadın haklarıyla ilgili gerçek anlamda yasal düzenlemeler yapılmamıştır.

Bu dönemin en çarpıcı gelişmesi, kadınların yürüttükleri **cemiyetçilik faaliyetleridir**.²¹ 1908-1918 yılları arasında kadınların kurdukları veya etkin biçimde yer aldıkları pek çok cemiyet, Batı'daki örnekleri gibi öncelikle yardım hizmeti vermiştir. Ülkenin uzun süren bir savaş dönemine girmesiyle askere, dul ve yetimlere yardım ve onları eğiterek toplum içinde yüceltmek gibi amaçlarla çalışmışlardır. Bununla birlikte, kadın haklarını savunan cemiyetler ile fikir-eğitim-kültür, iktisadî, siyasî ve meslekî özelliklere sahip kadın cemiyetleri de kurulmuştur. Kadını değiştirmeyi, toplumsallaştırmayı ve batılılaştırmayı amaçlayan bu cemiyetler, kadınlara eğitim imkanı sağlamak, meslek edindirmek, yardım toplamak ve kadın hakları başta olmak üzere çeşitli konularda toplumu bilinçlendirmek gibi etkinliklerde bulunmuşlardır.

Meşrutiyet döneminde kurulan başlıca kadın cemiyetleri şunlardır: **Cemiyet-i İmdadiye (1908)**, **Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi (1908)**, **Teal-i Nisvan Cemiyeti (1908)**, **Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (1909)**, **Esirgeme Cemiyeti (1909)**, **Teal-i Vatan-i Osmani Hanımlar Cemiyeti (1910)**, **Esirge (Esirgeme) Cemiyeti (1912)**, **Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi (1912)**, **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1912)**, **Mamulat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi (1912)**, **Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan (1913)**, **Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Hey'eti (1913)**, **Şehit Ailelerine Yardım Birliği, Hizmet-i Nisvan, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi (1916)**, **İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi (1908)**

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti ve toplum yapısında başlatılan önemli değişim ve gelişmelerin yanı sıra ülkenin içine düştüğü siyasî ve ekonomik sıkıntıların zorlamasıyla kadın hakları konusunda belirli bir ilerleme kaydedildiği gözlenir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 19. Yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Osmanlı Devleti gerçek sanayi işletmelerinin doğuşuna şahit olmuştu. Bu işletmelerde kadın işçilere yer verilmekteydi. Örneğin, 1897'de İstanbul kibrit fabrikasında çalışan toplam 201 işçinin 121'ini kadınlar oluşturmaktaydı.²² Savaşın patlak vermesi köklü bir değişime neden olur. Bu olay, birdenbire o döneme kadar kaç-göç yöntemi gereğince yaşamını sürdürmüş pekçok kadını kamu alanında çalışmaya itmiştir. Osmanlı Ticaret Nezareti tarafından bir çeşit 'kadın amele ordusu'nun kurulması için kanun taslağı hazırlanır. Askere giden erkeklerden boşalan bazı memuriyetlere kadınların atanması kabul edilir. Kadın, daha önce öğretmen olarak devlete hizmet verirken, maliye nezareti, müfettişlik, banka memureliği gibi görevlere atanır. Meslek dalları olarak, kadınların ilk atıldıkları dallar Batı ile büyük paralellik içindedir. Sanayi sektöründe kadınlar iş hayatına girmiş, gıda üretimi, tütün, kereste, hah ve dokuma, matbaa, kimya ürünleri alanlarında çalışmaya başlamışlardır. Sadece Urfa'daki çorap imalathanesinde 1000 kadar kadın istihdam edilmiştir. İzmir, Afyon, Kütahya, Eskişehir, Sivas, Ankara ve Konya gibi illerdeki hah ve tekstil endüstrisinde üzere 1700 kadın işçi çalıştırılmıştır.²³ Şehirlerdeki ve kırsal bölgelerdeki kadınların bir kısmı, tekstil imalatının değişik aşamalarıyla ilgili el işleriyle uğraşmaktadır. Bu kadınlar sistem dışına çıkarak, genelde ev ya da erkeklerden ayrı bir yerde çalışıyorlardı. Bu sürecin değişik aşamalarında ham maddeleri alma ve ilave iş için parça başına ücret alma metodu, el sanatlarıyla uğraşan kadınların üretim üzerinde çok az söz sahibi olmalarına neden oluyordu.²⁴ 1915'te Enver Paşa'nın eşi Prenses Emine Naciye, endüstrinin çeşitli sektörlerinde kadın işçileri istihdam etmek amacıyla bir dernek kurmuştur.²⁵ Köylü kadın ise, cephe gerisinde tarımsal üretimi tamamen ele almıştır. Bu yıllarda, toplumsal değişmeyi hızlandırıcı nitelikte, kadın hakları açısından bazı olumlu yasal değişiklikler de yapıldığı görülür. 1915'te iş hukukunda bazı düzenlemeler yapılarak kadının ücret durumunda birtakım iyileştirmeler yapılmıştır. 1916 yılında kadına bazı durumlarda boşanma hakkı tanınır. 1917'de çıkarılan Aile Ka-

rarnamesi'yle kadın korunmaya çalışılır. Çok evliliğin olabilmesi, ilk eşin iznine bağlanır.²⁶

Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında, Türk kadınlarının, erkeklerle mutlak bir dayanışma içerisinde, cephede ve cephe gerisinde büyük bir kararlılıkla bağımsızlık mücadelesine katıldıkları görülür.²⁷ Sadece İstanbul değil, Anadolu'da da faaliyetlerini artırmışlar, düşman işgaline karşı ulusal direniş ruhunu oluşturmakta etkili olmuşlardır. Bunun en büyük göstergesi, merkezi Sivas'ta olmak üzere **Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**'nin kuruluşudur. Cemiyet, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım ve arkadaşları tarafından kurulmuş, kısa sürede Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde birçok şubeye ayrılmıştır. Düşman işgallerini büyük bir hassasiyet ve dikkatle izleyerek, işgalci devletlere ve İstanbul Hükümeti'ne karşı protesto mektupları gönderen, orduya para ve mal yardımı kampanyaları açan, ulusal kurtuluş için Anadolu'ya geçenlere kutlama mesajları gönderen bu cemiyet, Kurtuluş Savaşı boyunca büyük hizmetler görmüş, Atatürk'ün büyük takdirini kazanmıştır.²⁸ Bunun dışında, **Hilal Kadınları Cemiyeti**, **Hilal-i Ahmer Mali Sandıklar**, **Aydın Muavene-i Hayriye Cemiyeti** ve **Yardım Komiteleri** de bu dönemin diğer önemli kadın teşkilatlarıdır.²⁹

Millî Mücadele'ye hazırlık günlerinde, bütün ulusça kadın-erkek biraraya gelinip duygu ve düşüncelerin çok heyecanlı ve samimî bir şekilde dile getirildiği birtakım miting ve toplantılar düzenlenmiştir. Yurdun çeşitli il ve ilçelerinde, açık havada, kapalı yerlerde düzenlenen bu toplantılar, Türk ulusuna karşı yapılan haksızlıklara karşı bir tepki olarak hazırlanmıştır. İlk öncü toplantı, 19 Mart 1919 günü İnas Darülfünunu öğrencileri ve Asrî Kadınlar Cemiyeti üyeleri tarafından, Fatih Türbesi önünde gerçekleştirilerek, işgal kuvvetleri protesto edilmiştir. Kapalı yer toplantılarının ilki ise, İstanbul Darülfünunu'nda yapılmış, 18 Mayıs 1919 günü yapılan bu toplantıda, üniversiteli kadınların duygu ve düşünceleri dile getirilmiştir.³⁰ Bu toplantılarda, çoğu öğretmen olan ve bazı derneklerde gönüllü olarak çalışan kadın hatiplerin sadece kadın veya kadın-erkek karışık topluluklara hitap ettikleri görülür. Aralarında Halide Edip, Şükufe Nihal,

Nakiye Elgün, Münevver Saime (Asker Saime) ve Müfide Ferit Tek gibi Ulusal Kurtuluş Mücadelesi bilincini oluşturmakta çok etkili olmuş hatiplerin bulunduğu bu kadınlar, sadece İstanbul'da değil, Anadolu'da da etkinliklerde bulunarak, bizzat cephede savaşmışlar, hastabakıcılık ve destek hizmetlerini yürütmüşler, (10 Aralık 1919 Kastamonu'da düzenlenen ilk kadın mitinginde olduğu gibi) dış ülke başkan ve kraliçelerine telgraflar çekmişlerdir.³¹

Kadını ve erkeğiyle omuz omuza yürütülen mücadelelerle kazanılan Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ulusun çağdaş ve demokratik bir yönetime kavuşmasının başlangıç noktası olmuştur. Ulusal kalkınma, eşitlik, toplumsal adalet ve hukuk devleti olma gibi temel unsurları yapısında barındıran Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ulu Önder Atatürk tarafından yapılan devrimler, bir yandan modern bir devlet örgütünün kurulmasını sağlamış, bir yandan da bireylerin tüm değer yargılarında, davranış ve tutumlarında gerçekleşmesi beklenen toplumsal ve kültürel değişmeyi çağdaşlaşma ve modernleşme yönünde hızlandırmıştır.

Türk kadınları ancak Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte toplumsal ve siyasal haklarına yasal olarak kavuşabilmişlerdir. Başta eğitim olmak üzere hukukî ve siyasî alanda gerçekleştirilen devrimler, kadının yasal ve yapısal yönden konumunun yükseltilmesini ve hak ettiği yere oturtulmasını sağlayıcı niteliktedir.

Atatürk'ün Medeni Kanun'dan önce 3 Mart 1924 yılında yürürlüğe koyduğu **Tevhid-i Tedrisat Kanunu** ile eğitim hizmetleri merkezleştirilerek kontrol altına alınmış ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin eğitimde fırsat eşitliği getirilmiştir. Yine aynı tarihte hilafet kaldırılarak, 20 Nisan 1924 tarihli **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** ile 'Laiklik' ilkesi kabul edilmiştir. 17 Şubat 1926 yılında, İsviçre'den alınan ve üzerinde çok az değişiklik yapılan **Türk Medeni Kanunu** kabul edilmiş ve aynı yıl yürürlüğe girmiştir. Atatürk tarafından *'Türkiye'nin çağdaş medeniyetler grubuna girmeye hazır olduğunu gösteren bir simge'* olarak değerlendirilen Medeni Kanun'la kadınların en temel hukukî hakları devlet garantisine altına alınmıştır.³²

Büyük Önder'in 'karma eğitim' konusundaki kararlı tutumu sonucunda, 1927-1928 öğretim yılından itibaren karma eğitime geçilerek, kız-erkek öğrenciler birarada okumaya başlar. Böylece Türk kadını kendisini çevreleyen duvarı yıkıp, tam anlamıyla eğitim ve iş hayatında görünmeye başlar.

Kadının cahilliğini toplumun gerileyip çökmesinin en önemli nedeni olarak gören ve çağdaşlaşma yolunun eğitimden geçtiğini bilen Büyük Önder Atatürk'ün Türk kadınına sağladığı bu haklar, çağdaş yaşamın diğer alanlarındaki ileri düzeyde pek çok hakkı da beraberinde getirmiştir.

1931 belediye seçimlerinde siyasal haklarına kavuşturulan Türk kadını, bu hakkını ilk kez 1933 yılında kullanmıştır. 5 Aralık 1934'te çıkarılan yasayla da milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Böylece Türk kadını, toplumsal alandan başka siyasal alanda da hak ettiği yere getirilerek, bu alanda da *'ikinci sınıfyurttaş'* olmaktan kurtarılmıştır.

Cumhuriyet'le birlikte, kadının ekonomik üretim alanında da geniş ölçüde yer almasını sağlayan yasal düzenlemeler getirilmiş, erkek ve kadının eşit koşullarda katılıp, beraberce güç birliği yaptıkları çağdaş bir toplum düzenine geçme yolunda önemli bir adım daha atılmıştır. Cumhuriyet döneminde, 'erkeğin toplumsal yaşamın her alanındaki görevlerine yardım edip, yaptığı herşeyi yapabileceği' öngörülen Türk kadınının, tarım, endüstri ve hizmet sektöründeki sayısı azımsanmayacak oradadır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan itibaren gündeme getirilen, ancak kesin sonuçlara varmaktan uzak ve çelişkiler içinde sürüp giden kadın hakları sorunu, Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle somut anlamda bir çözüme kavuşturulabilmiştir. Batı'da savaş sonrasında kadın haklarında gerileme gözlenir ve kadın yeniden aile içine hapsedilmeye çalışılırken, Cumhuriyet'le birlikte Türk kadını, Atatürk'ün onayı ve desteği ile başlatılan 'tam eşitlik' yönündeki çağdaş kazanımlarla, eğitimde fırsat eşitliği başta olmak üzere, hukukî, siyasî ve ekonomik haklarını o dönemdeki pek çok ülke kadınından daha önce elde etmiştir.

NOTLAR

- 1 Sema Uğurcan, 'Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü', *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. H. Dursun Yıldız, TTK Yayını, Ankara 1992, s. 498.
- 2 Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasî Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998, s. 7.
- 3 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara 1989, s. 182.
- 4 Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 194. Ayrıca bkz., Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 40.
- 5 Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 194-198.
- 6 Sema Uğurcan, *a.g.e.*, s. 502.
- 7 Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 31.
- 8 Cemal Kafadar, "Tanzimat'tan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", *Çağlar Boyu Anadolu 'da Kadın*, Kültür Bakanlığı yayını, İstanbul, s. 192-202.
- 9 Cemal Kafadar, *a.g.e.*, s. 192-202.
- 10 Taha Toros, "Gurbette Ölen İlk Kadın Ressamlarımız", *Antik Dekor*, Ocak, İstanbul, s. 170-173.
- 11 R. Roded, "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s.418-427.
- 12 Roded, *a.g.e.*, s. 424.
- 13 Naciye Yücel, "Tıp Alanında Türk Kadını", *Cumhuriyet'in 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını*, s. 64.
- 14 Sema Uğurcan, *a.g.e.*, s. 502; Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s.58-64.
- 15 Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s.11.
- 16 Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 320-349.
- 17 Leyla Kaplan, *a.g.e.*, s. 9-15.
- 18 Enver Töre, "Osmanlı Devletinde Tiyatro", *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 11, s. 650-659.
- 19 R.A. Sevengil, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, İstanbul 1932, s. 303.
- 20 Burçin Erol, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk ve Batı Kadını", *Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 152.
- 21 Bu konu için bkz., Leyla Kaplan, *a.g.e.*; Şefika Kurnaz, *a.g.e.*, s. 112.
- 22 Abdullah Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 434-449.
- 23 Mukaddere Taşçıoğlu, *Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kiyafetleri*, Ankara 1958.
- 24 Roded, *a.g.e.*, s. 422.
- 25 Nermin Abadan Unat ve diğerleri, *Türk Toplumunda Kadın*, Kent Basımevi, İstanbul 1982, s. 11.
- 26 Hale Şıvgın, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", *Erdem, Cumhuriyet Özel Sayısı-I*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, cilt: 11, sayı:31, s. 248.
- 27 Şefika Kurnaz, "Milli Mücadele Döneminde Cephede ve Basında Türk Kadını", *Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 59-68.
- 28 Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, İkinci Baskı, Ankara 1996.
- 29 Leyla Kaplan, "Milli Mücadele Dönemi Kadın Cemiyetleri", *Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin...*, s. 73.
- 30 A. Afetinan, *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Dördüncü Baskı, İstanbul 1982, s. 107-108.
- 31 Bu konuda bkz., *Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996.
- 32 Gülay Arıkan, "Atatürk, Cumhuriyet ve Kadın Hakları", *Erdem, Cumhuriyet Özel Sayısı-II*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, cilt: 11, sayı:32, s. 362.

KAYNAKÇA

AFETİNAN, A., **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Dördüncü Baskı, İstanbul 1982.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)**, Ankara Üni. Eğitim Fakültesi Yayını, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Ankara 1989.

ARIKAN, Gülay, "Atatürk, Cumhuriyet ve Kadın Hakları", **Erdem, Cumhuriyet Özel Sayısı-II**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, cilt: 11, sayı: 32, Eylül, Ankara 1998.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayın, İkinci Baskı, Ankara 1996.

EROL, Burçin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk ve Batı Kadını", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996.

KAFADAR, Cemal, "Tanzimat'tan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar", **Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın**, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1993.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.

-----, "Milli Mücadele Dönemi Kadın Cemiyetleri", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996.

KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayın, İstanbul 1997.

-----, "Milli Mücadele Döneminde Cephe ve Basında Türk Kadını", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996.

KURT, Abdullah, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu", **Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 1999.

RODED, Ruth M., "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", **Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 1999.

SEVENGİL, R.A., **Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu**, İstanbul 1932.

ŞIVGIN, Hale, "Atatürk ve Türk Kadın Hakları", **Erdem, Cumhuriyet Özel Sayısı-I**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, cilt: 11, sayı: 31, Eylül, Ankara 1998.

TAŞÇIOĞLU, Mukaddere, **Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara 1958.

TOROS, Taha, "Gurbette Ölen İlk Kadın Ressamlarımız", **Antik Dekor**, Ocak, İstanbul 1999.

TÖRE, Enver, "Osmanlı Devleti'nde Tiyatro", **Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt:11, Ankara 1999.

UĞURCAN, Sema, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", **150. Yılında Tanzimat**, Yay. Haz.: H. Dursun Yıldız, Türk tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.

UNAT, Nermin Abadan, ATAKLI, Füsün ve diğerleri, **Türk Toplumunda Kadın**, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları ve Türk sosyal Bilimler Derneği, Kent Basımevi, İstanbul 1982.

YÜCEL, Naciye, "Tıp Alanında Türk Kadını", **Cumhuriyet'in 50. Yılında Çalışma Alanlarında Türk Kadını**, Sermet Matbaası, İstanbul 1974.

Geleneksel Kazak Toplumunda İnsan Hakları ve Hürriyeti

Prof.Dr.Abdümelik NISANBAYEV

Kazakistan

Türkiye Türkçesine Aktaran :

Janat MAKASEVA

Özet

Kazakistan, Anayasa'nın 1. maddesine göre Kazakistan Cumhuriyeti Demokratik uygar, hukuki ve sosyal bir devlet yüksek değerleri ise insan onuru yaşamı, hakları ile özgürlüğüdür. Halkın tarihi bilincinin geliştirilmesi Kazakistan'da sivil toplumun demokratik enstitülerin oluşması insan hakları ile özgürlüklerini korumanın ülkemizdeki ve dünyadaki tecrübelerden istifade edilmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler : Kazakistan Cumhuriyeti, İnsan Hakları.

Abstract

According to article 1 of the Constitution of Kazakistan, the Republic of Kazakistan, is democratic, civilized, legal and social state. The human being, the life of human being, the rights and freedoms, are the high values of the Republic.

Development of the historical consciousness of people, formation of democratic institutes of the civilian society in Kazakistan and protection of human rights and freedoms, are things that require, benefiting from the experiences of this country and from the ones in the world.

Keywords : Republic of Kazakhstan, Human Rights.

Günümüzde sosyal bilimlerin çoğu, Sovyet dönemi sosyal bilimlerde egemen olan formasyon paradigması ile mukayese edildiğinde uygarlık paradigmasının daha verimli olduğunu kabul etmektedir. Geleneksel Kazak toplumunun uygarlık esaslarının araştırılması, şu anda Kazakistan Cumhuriyetinde gerçekleştirilen yenileme proseslerinin mahiyetinin anlaşılmasını sağlar.

İki yüksek uygarlığın belirlenmesi için Doğu ve Batı ikilemi olarak ikiye bölme tarzı bilimde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte Doğu, etatizmin (devletin toplumun ekonomik hayatına fazla karışmasının) yüksek seviyesi, kamunun birey üzerinde egemen olması, bireyin kendisine hâkim olma anlayışının olmaması ve dolayısıyla insan hakları ve hürriyeti kategorilerden yoksul olması gibi hususlarla tasvir edilmektedir. Bireysellik, gelişmiş özel sektör enstitüleri, dolayısıyla bireyin otonomisinin, kayıtsız şartsız haklar ile hürriyetle sağlanması Batı'ya aittir. Doğu medeniyetinin esas değeri istikrardır; oysa Batı'da dinamizm ilk başta gelir. Doğu'da pratikte bütün güç devletindir; Batıda ise hukukla sınırlanmıştır.

Bozkırlarda oluşan medeniyet, içerisinde hem Doğu'nun, hem Batı'nın unsurlarını bulundurmaktadır. Göçebelik olgusu toplumsallık ve bireysellik, bağlılık ve özgürlük esaslarını başarılı bir şekilde birleştirmektedir. Göçebelerin siyasî medeniyeti için ne gruplaşmanın, ne de bireyselliğin tam egemenliği geçerlidir. Neticede göçebe, göçebeliliğin kültürel mentalitesinin nüvesi olan, kaynağını birey ve kabile şuurundan alan individualizm ile korporativizmin karışımına - bir "canavara" dönüşür.

Doğu ile Batı'nın çeşitli tesirleri bozkırda göçebe üretim usulüne dayanan göçebelik demokrasinin oluşmasını sağladı.

Kazakların hürriyet sevgisi, sıkı yönetim rejimine bağımsızlığı'ndan, kadınların izafi hürriyeti ile bağımsızlıktan, bireye karşı saygıdan, hükmetme sevdası ile boyun eğmenin olmamasından dolayı yaşam tarzı geleneksel Kazak toplumunun siyasî sisteminin kurumsallaşmasına çok tesir etti. Diğer bir ifadeyle devlet yönetiminin yüksek derecede kadroların yerleştirilmesi için

çeşitli siyasî grupların faaliyeti ile rekabeti, adeta yönetim nesnelerinin dünya görüşü bağlamında tam bir gizlilik içerisinde geçirdi, bu ise siyasî proses katılımcılarının bir anlaşma yapmasını sağlayan veya her bir "oyuncunun" davranış şeklini, düzenini belirleyen "centilmenlik anlaşmasının" yapılmasıyla sonuçlanırdı. Dolayısıyla Kazakistan'daki hükümet sıfatının iyice anlaşılması için Öncelikle Kazakların geleneksel siyasî kültürünün, değerler silsilesinin, siyasî geleneğinin ve bunların günümüz Kazakistan toplum hayatındaki rolünün araştırılması gerekmektedir. (E.M.Abenov. E.M.Annov, İ.N. Tasmağambetov, Kazakistan: Devlet ve Toplum Evrimi., Almatı, KDİ, 1996, s. 16)

Rus şarkiyatçısı Leonid Vasiievic'in kanaatine "geleneksel Doğu'yu oluşturan unsur, piyasa ile mal para ilişkilerinin rolü bağımlı ikinci planda kalan merkezileştirilen yeniden bölmeye dayanan yönetim ve mülkiyet enstitüsüdür." Böylece bazı araştırmacıların. Kazakların sosyal ve etnik yapısının geleneksel Doğu kültürünün birçok göstergesine (parametresine) uygun olmadığını ispatlamaya çalışmalarına rağmen geleneksel Kazak toplumu bunlardan birisi olarak sayılan Doğu toplumlarındaki yönetim ilişkilerinin Özelliklerinin araştırılması prosesinde klasik Mark formülü, evrensel bir araştırma vasıtası olamaz.

Yönetimin kudreti, korporati, himayecilik ve yardımcılık münasebetlerine dayanan aşiret ilişkileri, işte bunların hepsi Doğu toplumlarına özgü işaretlerdir. Etnik ve siyasî yapının böyle özelliği Kazak toplumundaki genel kültürel münasebetlerin bir unsurudur. Ancak Kazaklarda sosyal şemanın Asya şeklinin siyasî alanda revaç bulduğunu kabul etmek gerekir. Doğuya özgü siyasî geleneklerin Kazak toplumunda zayıf olmasında aşağıdaki faktörler etkin oldu:

1) Kazak toplumunun yaşamında devletin ayrı bir yeri olmadı, çünkü Batı anlayışına uygun olarak (diğer bir ifadeyle Marksizm anlayışına göre) bir devlet teşekkül etmedi. Sınıfsız Kazak toplumu aslında medeni bir toplum olarak faaliyet gösterdi, burada toplumdaki sıradan birisinin davranış düzeni, yönetim münasebetlerinin özü ile sıfatı

devlet yönetiminin klasik Doğu gelenekleriyle belirlenmesine rağmen "bozkır demokrasisinin muayyen kuralları aracılığıyla düzenlendi. Kazak toplumunu, ne yukarıdan aşağıya, dikey ve yatay ilişkilerle birleşen sosyal bir organizma, ne de bir sistem olarak ele almak mümkün.

2) Kazaklar çok uzun süren sömürgeci rejimi yaşadı, bundan dolayı göçebelerin yaşamına Avrupalı (Batılı) yaşam standartlarının örnekleri empoze edildi. Eğer L.İ.Reisner ile N.A.Simonia'nın canlanma teorisini dikkate alırsak, XIX.yy'ın sonu ile XX.yy'ın ilk yarısındaki Kazak toplumundaki sosyal ve siyasî değişimlerin başarısını, geleneksel değerler ile içinde bulunulan zamanın değerlerinin birbirlerine uyması olarak açıklayabiliriz. Bu aynı zamanda günümüzde Kazakistan'daki demokratik proseslerin gerçekleştirilmesini de belirlemektedir. Kazak zihniyetinin ve geleneksel siyasî kültürünün yüksek kategorilerini araştırdıktan sonra şimdi Kazak toplumundaki yönetim ilişkileri sistemi içerisindeki siyasî geleneklerin rolünü ele alalım.

Anlaşma ruhu, / Kazakların maneviyatındaki temel kategorilerin ve bilimsel açıdan baktığımızda ilginç siyasî geleneklerin birisidir. Bu Kazak ulusunun birkaç yüzyıl süren tarihi gelişim boyunca gelişti. Çeşitli organizmalar yaşama prosesinde birbirini yok etmelerinin gerçekleşmesine engel olan dinî anlayış olarak Tanrıya inancın büyük etkisi oldu. Tanrı inancı uyumluluğu teşvik etti ve muhalif tarafların anlaşmaya gelmesini, birlikte hareket etmelerini (adeta insan ile doğa arasında uyumluluk kurmak olarak algılandı) davet etti. Göçebeler bu anlayışı sosyal münasebetler alanına taşıdılar. Daha sonra İslam dini bunu, siyasî sisteme, hiyerarşi bağımlılığı ve siyasî baskının direği olarak pekiştirdi. İslam geliştiği ve toplumun bütün alanlarına girdiği zaman anlaşma yapmak Kazakların siyasî kültürünün ayrılmaz bir bölümü oldu. Buna ve Kazaklara özgü kader anlayışına, oluşmuş gelenek ile tabiat kanunlarının değişmezliğine inancın da tesir etti. Şöyle bir ilginç hususa dikkat çekmek istiyoruz: birçok Kazak masalı ile menkı-

besinde kendi yenilgisini kabullenebilme, anlaşma yapabileme, ortadaki çatışmayı kaba güç kullanmadan barışçıl bir şekilde çözebilme, gerçek bir hümanizm göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bunun için Kazaklarda asalet ile insanın kendisini feda etmeye hazır olması, duygularına hâkim olması, insanın günlük hayattaki davranışının hayatta oturmuş bir düzene uygun olması, toleransı, sorumluluğu ve görevini yerine getirmesi gibi durumlar arasında irtibat kurulmaktadır. Hatta, ulusal tarihimizin büyük kahramanları, devlet başkanları ile ilgili efsanelerde bunlar olumlu veya olumsuz karakter olduğu, kahramanın kendi boyundan birisini, kuralını veya yakınlarından birisini halk menfaati için feda edebilmesi, bunlardan vazgeçebilmesi açısından değerlendirilmektedir. Bunların hepsi, Kazakların uyumluluğu ve anlaşması iki tarafın arasındaki buzun erimesi esasında gerçekleştirilen olgu, basit bir anlaşmadan daha büyük ve önemli bir nitelik olarak kabul edildiğini göz önüne sermektedir.

Anlaşma sağlama prensibi istikrar ve huzur kategorileri olarak Kazak toplumunun siyasî yaşamıyla iç içe girmişti. Bu ilke bütün toplumun uyumlu halde gelişmesi için ilk koşul sayılmış, bir yandan geleneklerin, yaşam tarzlarının top yekunu gibidir. Anlaşma yapma prensibi, katı siyasî hareketleri önler ve siyasî proste yer alanların birbirlerine söz hakkı tanınmasını, ortak çıkanlar üzerinde birleşmesini sağlardı. Bazen toplumsal ve siyasî ilişkiler çerçevesinde istikrar sağlayıcı, bazen de siyasî sistemdeki eşitliğin ana unsuru olarak ortaya çıkardı.

Sonsuz bucaksız steplerde göçebeleri idare etmek zor olduğundan dolayı hanlık yönetim, hiçbir zaman sert yöneticileri tarafından yönetilen tarımla uğraşan yerleşik uygarlıkları ardaki gibi sert olmadı. Baskının çoğaldığı veya yöneticilerle çatışma ortaya çıktığında boyun veya kabilenin her zaman başka bir yere göç etme fırsatı vardı. Örneğin, Kazak Hanlığının ilk kurucuları Canibek ile Kerey'in önderliğinde birkaç kabile anlaşmazlıktan dolayı topraklarını terk etmişti. Böyle bir hukuk anlayışı, Kazak toplumunun hukuki şuurunun yüksek olduğunu göstermektedir. Zamanımızın terminolojisine göre burada yaşam hakkı, evlenme, toprak ve mülki-

yet hakkı, yani esasında bireysel (sivil) ve ekonomik haklar yer almıştı.

Kazakların siyasî hukukunun olduğunu gösteren önemli deliller, hanları seçim enstitüsü veya daha net bir ifadeyle kamu oyuna göre yönetici olarak tanılan Doğu Törelere'nin (Cengiz Han sülalesine mensuplarının) hakimiyetini meşrulaştırma yöntemidir. Hanlık yönetim veraset yoluyla devredilmezdi, tam tersine seçim yoluyla sürdürülürdü. Tarihimizden bilindiği gibi en layık olduğu düşünülen aday Han seçilip, geleneğe göre beyaz kıyize (kilim) oturtularak Han ilan edilirdi.

Göçebeler arasında "biyeler (kadılar) enstitüsü büyük bir önem arz etmektedir. Sokan Valihanov "Sot Reforması Turalı Jazbasmda" ("Mahkeme Reformu Hakkında Yazı") konulu yazısında şöyle ifade etmekte: "Kazaklarda biy unvanının verilmesi, halk tarafından resmi şekilde seçim yoluyla ve halkı yöneten hükümet tarafından onaylanmasıyla ilgili değildir. Bu yüksek unvan, sadece hatiplik kabiliyetiyle devam eden mahkeme usulündeki derin bilgelik için verilirdi. Biyin önemi, yüksek itibarına dayanmış ve bu mahkeme tecrübesine verilen patent gibi olmuştur. (Ş.Valihanov, Eserler Külliyyatı, IV/87. 93, Almatı, 1985). Böylece "biy"ler enstitüsünün esas kaynağı, devlet tarafından yapılan baskı değil, onların itibarı olmuştur.

Göçebelerde sosyumu teşkilatlanmasının esas şekli olan boylar ile kabileler büyük sosyal ve siyasî hizmetleri yerine getirdi. Örneğin, Kazaklarda hayvanlar üzerinde özel mülkiyet hakkı vardı, ancak topraklar sadece kamu malı oldu.

Özel ve kamu haklarının ihlal edilmesinden dolayı ortaya çıkan davaların çözülmesine yönelik mahkeme görevini ve bununla birlikte idarî hizmetleri üstlenen "biy"ler enstitüsü mevcuttu. "Biyelerin sosyumu yaşamını yukarıdan aşağıya ve yatay şekilde düzenleme görevini yerine getirdiklerini söylemek mümkün. Birincisi, idare kurumunun menfaatleri, aşiret reisleri ile halkın çeşitli sosyal sınıfları arasında uyumluluğu sağlamaya yönelik siyasî hizmet ise; ikincisi, medeni haklar, mülkiyet, toprak meseleleri ile bir taraftan boylar ile kabileler arasın-

daki davaları, diğer taraftan bir boy ile kabile üyelerinin arasındaki davaları çözmeye yönelik sosyal ve hukukî hizmettir. (A.Orazbayeva, Kazak Halkı Tarihindeki Biyeler Enstitünün Tarihsel Rolü ile Sosyal Önemi, "Siyaset", 1997, Sayı:5, s.103)

Kazak steplerindeki geleneğin gücü ile halkın hukukî şuurunun geliştiğini aşağıdaki deliller göstermektedir. Abilhayır hanı öldüren Barak sultan hakkında "biy"ler mahkeme kararı vermişti. İşte bu olayda hukuk devletinin esas prensiplerinden birisi olan "hukukun dışında kalan hiçbir şahıs yok, kanun önünde herkes eşit" olduğu kuralının gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Geleneksel Kazak toplumunda bireyin hakları ile özgürlüğünü koruma altına alan "biy"ler enstitünün demokratikliğini Şokan Valihanov ustaca tasvir etmiştir.

Birincisi, eğer davacılar "biy"in tarafsızlığından şüphelenirse, davacı ile davalının başka bir mahkemeye başvurma hakkı var.

İkincisi, davacıların her birinin adaletsiz bulunduğu karara itiraz hakkı var ve diğer mahkemelerden hakkına aramasına sınırsız hakkı var.

Üçüncüsü, davalıya karşı getirilen delillerin yetersizliği durumunda "biy"lerin, davalının itibarlı akrabalarından mahkemede ifade almaya hakkı olur, bu akrabaları davalıyı aklarak veya yererek konuşurdu.

Dördüncüsü, "biy"ler mehkemesi halkın katılımıyla sürdürüldü ve her zaman avukatın katılmasına müsaade edilirdi.

Beşincisi, "biy"ler mahkemesinin halk arasında çok yüksek itibarı olmasından dolayı hiçbir tertipleyci yollara başvurulmazdı. (Ş.Valihanov, a.g.e. s.88=. Başka bir ifadeyle hukukî geleneğin düzenleyici rolü o kadar yüksek oldu ki, yargı işleri devlet katılmadan da görevini yerine getirirdi.

Yukarıda zikredilenlerin hepsi, Orta Asya geleneksel göçebe toplumunun siyasî sisteminin yüksek uyum sağlama kabiliyetini göstermektedir. Çünkü çeşitli haberleşme yollarının bulunması yönetim seçim prosesine genel siyasî katılıma imkan sağlar, böylece bütün sistemin istikrarlı şekilde hizmet etme-

sini sağlar. Gerçekten Kazakların orta çağdaki toplumunda yönetimin paylaşılmasının özgün sistemi oluşmuştu. Hanlık idare enstitüsü monarşi nitelik taşımasına rağmen seçim imkanını da muhafaza etmişti. Kazak toplumundaki yönetimin özelliği, yöneticilerin tayin edilmesi ile seçilmesinden çok onların tanınmasında, yani yönetici adaylarının büyük işler yapması ile bu makama layık olmasındadır. Seçilen hanın beyaz kilime üzerinde taşınması, "biy"lere adli, siyasî, askeri ve diplomatik görevlerde sınırsız lisansın verilmesi geleneğinin, sadece halk tarafından tanındığı takdirde yapılması, yönetimin bu şeklinin meşruluğu, adayın siyasî iradesini "tanıma akdi" olarak devam ettiğinin göstergesidir. Bu özellik, günümüzde yaygın olan saldırı ile tepki sistemine benzer yönetimin frenleme şeklinde görünmektedir. Hanların son kararı kabul etmeye teoride hakkı vardı, oysa pratikte Han meclisinde çeşitli devlet meselelerinin masaya yatırıldığında çoğunluğun görüşlerini almak zorunda idi, mecliste ise halk menfaatini halktan çıkan "biy"ler savundu. Yönetimin seçilme tecrübesinin yaygınlaşması neticesinde yönetim kaynaklarının kendiliğinden devamlı tekrarlanma mekanizması sağlandı, bu ise yüksek tabakanın (aristokrasinin) toplum ihtiyaçlarına karşı anlayışlı olmasını (hoşgörüsünü) arttırdı, böylece siyasî sistemin uyum sağlama kabiliyetini de geliştirdi. Kazak halkının geleneksel hukukunda her bir insanın kendi fikrini ifade etme hakkının olması Kazakların geleneksel toplumundaki insan hakları ile özgürlüğünün korunması ve sağlanması tecrübesini gösteren delillerdir. Adeta, bu "Dat" hakkı, mahkemelik olan şahsın kullandığı ve Kazakların tarihinde hanın veya yöneticilerin davranışlarına itirazı gösterdiği ile ilgili örnekler çoktur.

Kazak topraklarını Çarlık hükümetinin sömürge politikasının devam ettirilmesi, Rusya imparatorluğunun mahkeme sisteminin uygulanması, insan hakları ile özgürlüklerinin korunmasını sağlayan geleneksel altyapının çökmesine ve bu proste devletın olur olmaz durumlarda bile karışmasına neden oldu.

Kazak halkının hukuksuzlaştırılma prosesi, Sovyet totaliter döneminde doruk noktasına ulaştı.

Teorik yasa bakımından Sovyet insanı, bazı durumlarda gelişmiş ülkelerin vatandaşlarından daha fazla haklara sahip idi. Daha net bir ifade ile insan haklarının ikinci dalgası - ekonomik, sosyal ve kültürel hakların bir kısmı - uluslar arası komünist ve işçiler hareketinin ve bununla birlikte Sosyalist devletlerin tecrübelerinin tesiriyle oluşmuştu.

Buna rağmen eski SSCB, insanın yaşama, bireysellik, özgürlük ve mülkiyet haklarının insanın bağışlanmaz veya elden alınmaz tabii ve parçalanmaz haklarının ihlal edilmesinin bir örneğini tüm dünyaya göstermiş oldu. Öldürülen milyonlarca insan hayatı "komünizm cennetini" kurma gibi sahte bir amaç uğruna feda edildi.

İnsanın en önemli, tabii ve kimsenin elinden alınamayacağı haklarının ihlal edilmesinin yarattığı boşluğun yerini hiçbir şeyle doldurulamayacağı artık bilinen bir gerçektir. Yaşama hakkı veya kişinin bireyselliğine ilişkin hukuku başka bir şeyle değiştirmek mümkün müdür?

Sovyet siyasî sistemi, tüm dünyada devlet idaresine demokratik yollarla katlamaya vatandaşlarının bütün siyasî haklarından tamamen ayrılmış totalitarizmin klasik örneği olarak tanındı.

Derin letarji uykusundan uyanan toplumumuz, totaliter düzenin getirdiği zararların büyüklüğünden ürkmüştü. Sovyet sonrası diğer devletler gibi Kazakistan da tarihi miras prensibi bağlamında yükselişin stratejik hedefi olarak dünya uygarlığı ortamına dönüşü, tüm dünyada kabul edilen genel insanî değerler ile demokratik enstitülerine geçişi ilan etti.

Kazakistan Anayasasının birinci maddesine göre Kazakistan Cumhuriyeti, demokratik, uygar, hukukî ve sosyal bir devlet, yüksek değerleri ise insan, onun yaşamı, hakları ile özgürlüğüdür.

İnsan hakları ile özgürlüğüne ilişkin tarihin bakış açısı, bunların kayıtsız şartsız tabii ve elden alınmayacak nitelikte haklar olduğunu kabul etme ülkemizde devlet tarafından tanındı .

Bununla birlikte demokratik değişimlerin başarı derecesinin yükseltilmesi ve ülkemizde insan hakları ile özgürlüğünün egemenliğinin pekiştirilmesi doğrultusunda göçebe demokrasinin, birey ve kamu haklarının sayılması ile korunmasının altyapısal zengin tecrübesi olan Kazakların uygar gelenekleri ile mentalitesinin göz önünde bulundurulmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Halkın tarihî bilincinin geliştirilmesi, Kazakistan'da sivil toplumun demokratik enstitülerinin oluşması prosesinde insan hakları ile özgürlüklerini korumanın ülkemizdeki ve dünyadaki tecrübelerden istifade edilmesi gerekir. Anayasamızın en önemli hedefi olan böyle bir toplumu ve hukuk devletini oluşturmak, insan haklarının korunmasının ülkemizdeki tarihi seviyesi ve insan haklarının bildirgesine uygun uluslararası standartlara ulaşmaktır.

NOTLAR

Abenov, E.M., Arınov, E.M., Tasmağambetov, İ.N., "Kazakistan: Devlet ve Toplum Evrimi", **KDİ**, Almatı 1996.

Valihanov, ş., **Eserler Külliyyatı**, IV/87, 93, Almatı 1985.

A., Orazbayeva, "Kazak Halkı Tarihindeki Biyler Enstitüsünün Tarihsel Rolü ile Sosyal Önemi", "**Siyaset**", sayı:5, 1997.

Türk Toplumunda Çocuk ve Çocukluk Anlayışı Çocuk ve Çocukluğun Algılanışındaki Gelişmeler

Recep ÖZKAN

Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Araştırma
Görevlisi

Özet

Birey hayatının belli bir kısmını oluşturan çocukluk dönemi toplum yapısının temellenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Tüm yaşam alanının temellendirildiği bu döneme verilen önem, toplumun bireye bakışının da bir göstergesidir. Çocuk ve çocukluk farklı toplumlarda farklı zamanlarda farklı algılanmış ve değişik eğitim anlayışları içerisinde şekillenmiştir. Bu farklılıklar toplumsal hayatın her alanında kendini göstererek dönemlerin özelliklerini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, çocukluk, hükümet programları, Milli Eğitim Şuraları

Abstract

The childhood period has an important role on forming of social structure. This period gives shape to one's life style, attitude and behaviours and also is an indicator of perception of society for that person.

Term of childhood shows variety from one culture to another in different educational approaches. These differences appear itself in every area of social life.

Key Words: Child, childhood, government programs, state council.

Çocuk ve Çocukluğa Karşı Duyulan İlginin Ortaya Çıkışı

İnsan denen canlının dünyaya geldiği günden başlayarak belli bir yaşa kadar olan süreci içine alan dönem çocukluk dönemi olarak ele alınmaktadır.

Anne karnında geçen süre de dahil olmak üzere, bu dönem bireyin gelecekte sürdüreceği yaşantısının şekillendiği önemli bir devredir. Bu dönemin ve dolayısıyla çocuğun bu dönemde toplum tarafından ele alınış biçimi o toplumun çocuğa ve çocukluğa bakışını ve de algılayışını ortaya koymada önemlidir.

Toplumların çocuğa ve çocukluğa bakışının değişik dönemlerde çok farklı bir seyir izlediği görülmektedir. Çocukluğa karşı duyulan ilginin nasıl ve ne şekilde geliştiği, nasıl bir seyir izlediği ve bu günkü durumuna bakarak, toplumların geleceğine nasıl baktıklarını ilişkin çıkarımlar yapılabilmektedir.

Çocukluk anlayışını biçimlendiren etkenler insanın doğasına ve toplum düzenine ilişkin genel inançlardır. Çocuğun nasıl ele alınması, nasıl büyütülmesi ve nasıl eğitilmesi gerektiğini inançlar belirlemekle¹ birlikte tarih ve geleneğin etkisi de önemli bir yer tutmaktadır. Toplumların tarihten gelen bir etkiyle şekillenen gelenekleri ve bu doğrultuda oluşan değerleri, çocuk ve çocukluğa bakışta önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Çünkü alışkanlıklar toplumların vazgeçilmezleri arasında önemli yer tutmaktadır. Bir çok konuda hareket tarzının belirleyicisi alışkanlıklar olmaktadır.

Günümüz modern insanının yetiştirilmesinde çocukluk döneminin önemli bir etkiye sahip olduğu artık kabul edilmektedir. Bu dönemin en iyi şekilde değerlendirilmesi gerektiğinin aileler tarafından da çok iyi kavrandığı bir gelişme yaşanmaktadır. Fakat bu güne kadar geçen dönemde durumun ortaya konulması geleceğe ilişkin beklentileri de belirlemede önemlidir.

İvar Frones, günümüz toplum bilimlerinde, çocukluğa ve çocuklara daha fazla ilgi duyulmaya başladığını belirtir. Frones'e göre çocukluğun tarihi, sosyoloji, antropoloji ve yeni araştırma alanları olarak ortaya çıkmaktadır. Çocuklar ve çocuk anlayışları ekonomik çözümlenelerde önem kazanmaktadır. Çocuk edebiyatı, çocuk oyunları, kitle iletişim araçları çocukluğun kültürel bağlamda yeniden kurulması amacıyla incelenmektedir.²

Bunun yanında tıp bilimi de çocuk yaşantısının sağlık açısından ele alarak incelemektedir. Hukuk alanında ise çocuk hakları ve onların toplumdaki

konumları önem kazanmıştır. Çocuk mahkemeleri ve çocuk haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler çocuk ve çocukluğun önemli bir unsur olarak toplum içindeki yerini almaya başladığının göstergesidir.

Çocuğun ya da çocukluğun keşfedilmesi sanki bu zamana kadar çocuğun hiç olmadığı anlamını çıkarmaktadır. Halbuki çocuk her zaman vardı ve de varolacaktır. Fakat yukarıda bahsedilen nedenlerle çocuk ve çocukluk, yakın bir geçmişte kendi doğal gereksinimi içinde ele alınmaya başlandı. Bu durumla birlikte çocuk bilimsel araştırmalara konu oldu.

20. yüzyıl çocuk paradigması 18. yüzyıl Aydınlanması'ndan, bir yandan Rousseau'dan, bir yandan da Locke'dan esinleniyordu. J.J. Rousseau'nun "Emile"de (1792) yansıyan ve "Romantik Çocuk Anlayışı" diye nitelenen görüşleri iki önemli vurgu taşır: Bunlardan birincisi, çocuğun yalnız şu ya da bu amaç için değil, kendi başına önemli olduğu ve yetişkinlerden farklı, özgün ve değerli psikolojik özellikler taşımasıdır. İkincisi ise, çocukluğun doğaya, tabiat haline en yakın yaşam evresi olduğudur.

Rousseau'nun, vahşi bir çiçek olarak gördüğü çocuğu, kendi doğallığı içinde ele alması ve bu özelliklerinin yüceltilmesi çocuğa verilecek eğitimin, çocuğun doğallığını bozması düşüncesini öne çıkarmaya başlamıştır. Bu düşünürlerin yanında Dewey, Freud gibi düşünürlerinde çocuğun önemini belirten görüşleri çocuğa ve çocukluğa karşı olan anlayışın değişmesi ve gelişmesinde etki sağlamıştır.

Çocukluk anlayışı ve yaşantısının değişmesi en çok eğitim alanında görülmektedir. Çünkü, toplum eğitilmiş insan gücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu eğitilmiş insan gücü de, toplumun istek ve beklentileri doğrultusunda yetişmiş ve davranış sergileyen, toplumsal huzur ve güveni sağlamada olumlu etki yapacak, destek verecek, huzur ve güveni bozmayacak şekilde olmalıydı. Huzursuzluk ve düzensizlik toplumsal açıdan tehdit demektir. Bütün bunların sağlanmasının yolu ise, bireyi daha çocukluktan itibaren ele alarak yetiştirmeye çalışmaktır.

Çocukluğun ayrı bir yaşam düzeni haline gelmesi ve toplumun yetişkin bireyleri tarafından hissedilmeye başlanmasında; ekonominin tarımdan sanyeye kayması, orta sınıfın gelişmesi, ailenin yapı ve rolünün değişmesi, boş zamanların artması, ana-baba ve çocuk arasındaki duygusal bağın güçlenmesi gibi nedenler etkili olmuştur. Bu durum çocuğun ayrı bir varlık, değer olarak ortaya çıkmasını sağlamış, ona karşı duyulan ilgiyi de beraberinde artırmıştır. Ayrıca çocukların olumlu ve olumsuzluklarından sadece ailelerinin etkilemesi yanında, topluma yönelik etkilerinin de ortaya çıkması konunun toplumsal boyutunu ve önemini ortaya çıkarmıştır.

Çocukluğun hiç tanınmadığı bir çağdan, hukuksal, toplumsal, eğitimsel kurumlar içinde korunmaya alınan bir çocuk kavramına geçişi tam dört yüz yıl sürmüştür. Çocukluğun kurumsallaşmasının ilk evrensel belirtisi ilköğretim yaşantısıdır, en son göstergesi de "Çocuk Hakları" hareketidir.³

Bütün bunların yanında toplum bilimlerindeki karşılıklı etkileşim konusundaki bilgi artışı çocuklara yönelik ilgiyi körüklemiştir. Aile yapıları ve aile ilişkilerindeki küçülme de çocuğa bakışta, çocuğun aile içindeki değerinin değişmesinde önemli etken olmuştur.

Ailedeki değişim çocuk kavramındaki değişime her zaman yardım eder ve değişimi kışkırtır. Modern çekirdek ailedeki çocuk masum ve yetişkin korumasına gereksinimi olan biri olarak algılanır. Bu algılama hükümet, medya ve okullar tarafından kopya edilir ve pekiştirilir. Babalar ise, şimdi geçmişte olduğundan daha fazla çocuk bakımına ve ev işlerinin yapılmasına katılmaktadır.⁴ Çekirdek aile ile birlikte çocuğun aile içindeki ekonomik değerinin azalması ve psikolojik değerinin artması çocukluğun daha uzun sürmesini ve yaşanmasını etkilemiştir.

Psikoloji, tıp vb. alanlarda çocuk gelişimi ile ilgili araştırmaların ve bunların sonucu ortaya çıkan yeni bilgilerin artmasıyla, çocukluk dönemindeki gelişim basamaklarında eğitimin öneminin ailelerce kavranmaya başlanması çocukluğun daha verimli ve etkili biçimde değerlendirilmesi çocuk lehine gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu tür

gelişmeler, çocuk ve çocukluğun, toplumların sadece kendi içlerinde ele alması durumunu da aşarak uluslararası boyutta önemini hissettirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ülkeler kendi içlerinde önlemler almalarının yanında dünyadaki bütün çocuklara aynı paralelde yaklaşmaya başlamışlardır. Bu sayede uluslararası boyut öne çıkmıştır. Uluslar arası düzeyde anlaşma ve düzenlemeler devreye sokulmuştur.

Çocuğun ve çocuk haklarının milletler arası alanda korunmasına ilişkin çeşitli sözleşmeler yapılmıştır. Bu sözleşmelerden bazıları aşağıda sıralanmaktadır:⁵

Çocukların Korunmasına Dair Akdedilmiş Milletlerarası Sözleşmeler.

• Savaşlarda zarar gören çocuklara yardım amacıyla 1920 yılında kurulan Milletlerarası Çocuklara Yardım Teşkilatı.

• Dünyadaki çocuklara asgari bir özen göstermek fikrini esas alan ve 1923 yılında yayınlanan Çocuk Hakları Beyannamesi.

• 26 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'na kabul edilen Çocuk Hakları Cenevre Beyannamesi.

• 5-9 Nisan 1936 yılında yapılan 1. Balkan Kongresi ve 1-7 Ekim 1938 yapılan 2. Balkan Kongresi.

• 30 Eylül 1921 Kadın ve Çocuk Ticaretinin Kaldırılmasına Dair Sözleşme.

• 24 Ekim 1936 Denmiş İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında Sözleşme.

• 9 Ekim 1946 Tarihli Çocukların ve Gençlerin Sanayide İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabi Tutulmasına Dair Sözleşme.

• 24 Ekim 1956 Tarihli Çocuklara Karşı Nafaka Mükellefiyetine Uygulanacak Kanuna Dair Sözleşme.

• 14 Eylül 1961 Tarihli Evlilik Dışı Çocukların Tanınmalarını Kabule Yetkili Makamların Yetkilerinin Genişletilmesi Hakkında Sözleşme.

• 5 Ekim 1961 Tarihli Küçüklerin Korunması Konusunda Makamların Yetkisine ve Uygulanacak Kanuna Dair Sözleşme.

• 12 Eylül 1962 Tarihli Evlilik Dışı Çocukların Ana Bakımından Nesebinin Tesisine Dair Sözleşme.

• 15 Kasım 1965 Tarihli Evlat Edinme Konusunda Makamların Yetkisi, Uygulanacak Hukuk ve Kararlarının Tanınması Hakkında Sözleşme.

• 24 Nisan 1967 Tarihli Çocukların Evlat Edinilmesine Dair Avrupa Sözleşmesi.

• 28 Mayıs 1970 Tarihli Küçüklerin Vatana İadesine Dair Avrupa Sözleşmesi.

• 10 Eylül 1970 Tarihli Evlenme İle Nesebin Düzeltilmesine Dair Sözleşme.

• 2 Ekim 1973 Tarihli Nafaka Yükümlülüğüne Uygulanacak Kanuna Dair Sözleşme.

• 2 Ekim 1973 Tarihli Nafaka Yükümlülüğü Konusunda Kararların Tanınmasına ve Tenfizine İlişkin Sözleşme.

• 10 Ekim 1975 Tarihli Evlilik Dışında Doğan Çocukların Hukuki Durumuna Dair Sözleşme.

• 20 Mayıs 1980 Tarihli Çocukların Bakım ve Gözetim Yükümlüğüne İlişkin Kararların Tanınması ve Tenfizi İle Çocuklara Karşı Bakım ve Gözetim Yükümlülüğünün Düzenlenmesi Konusunda Avrupa Sözleşmesi.

• 5 Eylül 1980 Tarihli Evlilik Dışında Doğan Çocukların Tanınmasına Dair Sözleşme.

• 25 Ekim 1980 Tarihli Milletlerarası Unsurlu Çocuk Kaçırma Olaylarının Özel Hukukla İlişkin Veçheleri Hakkında Sözleşme.

• 25 Kasım 1989 Tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi.

Türkiye'nin Çeşitli Uluslararası Örgütlerle Yapmış Olduğu İki Taraflı Teknik Yardım ve Proje Anlaşmaları.

- Milletlerarası Çocuklara Acil Yardım Fonu İle Türk Hükümeti Arasındaki Teknik Yardım Anlaşması,
- Türk Hükümeti İle Dünya Sağlık Teşkilatı Arasında Türkiye'de Çocuklar İçin Besin Karışımları ve Üretimine Dair Uygulama Planı,
- Çocuklar İçin Besin Karışımları Türkiye'de Üretimi, Pazarlaması ve Parasız veya Hükümet Yardımı Olarak Dağıtımını İle İlgili Çeşitli Yardım Teşkilatları İle İmzalanan Anlaşma,
- Çocuk Bakımevleri ve Bakım Yurtlarında Okul Öncesi Yaştaki Çocukların Beslenmesi İçin Sağlanacak Yardım İle İlgili Olarak Hükümetimiz İle Birleşmiş Milletler/FAO Dünya Gıda Programı Arasında Aktolunan Anlaşmanın Uygulama Planı,
- Türk Hükümeti İle „Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu Arasında Yürütülen “Çocuklar İçin Bütünleştirilmiş Hizmetlerin Geliştirilmesine İlişkin Çalışma Planı,”
- Türk Hükümeti İle „Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu ve Dünya Sağlık Teşkilatı Arasında İmzalanan “Temel Sağlık Hizmetleri Çerçevesinde Çocuk Yaşatma ve Geliştirme Programı” Konulu Anlaşma,
- Türk Hükümeti İle, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu Arasında İmzalanan 1988-1992 İşbirliği Programı Uygulama Planı.

Bu gelişmelerin yanında Unicef çocuklarla ilgili önemli çalışmalar yapmaktadır.

Unicef'in Çocuklarla İlgili 2002-2005 yılları arasında yapmayı planladığı öncelikleri çocuk ve çocukluğun önemini daha da iyi kavranmaya başladığını ortaya koymaktadır. Bu öncelikler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Bütün kız ve erkek çocukların kaliteli bir ilköğretim sürecini tamamlamasını sağlamak için çalışılması.

2. Bütün çocukların yaşama olabilecek en iyi şekilde başlamasını sağlamak üzere erken çocukluk gelişimini özendirmek için çalışılması.

3. Bütün çocukları “daha fazla bağışıklama” vurgusuyla, hastalıklardan korumak için çalışılması.

4. HIV/AIDS virüsünün yayılmasını durdurmak ve hastalıktan etkilenmiş çocuk ve gençlerin bakılmasını sağlamak için çalışılması.

5. Bütün çocukların şiddetten, sömürden, istismar ve ayrımcılıktan uzak büyümesi için her çocuğun korunmaya çalışılması.

1.Öncelik Olarak Yapılması Gerekenler: (2002 yılına kadar elde edilecek sonuçlar)

Bütün kız çocuklarının okula gitmesi. Bütün kız çocuklarının okulda kalması. Bütün kız çocuklarının başarmak için neye ihtiyaç olduğunu öğrenmesinin sağlanması. Okul dışında kalmış kız çocuklarının sayısı yüzde otuz oranında azalacak. En az 50 ülkede okulların kalitesi iyileşecek. Öğrenmenin sonuçları ve toplumsal cinsiyet eşitliği alanında ilerleme kaydedilecektir.

2.Öncelik Olarak Yapılması Gerekenler: (2002 yılına kadar elde edilecek sonuçlar)

Kadın sağlığı dahil sağlık, beslenme, su ve çevre sağlığı, psikososyal bakım, erken öğrenme ve çocukların korunmasını da içeren bütüncül bir hizmet yaklaşımının geliştirilmesi. En çok üç yaş altı çocuklar üzerinde odaklanılması, Ailelerin, tehditlerden en fazla etkilenebilecek olanların başta olmak üzere, çocuklarına bakabilme kapasitesini güçlendirilmesi. Ailelerin ve toplumların kaliteli temel hizmetlere ve yeterli geçim koşullarına erişiminin artırılması, Toplumsal cinsiyet eşitliğini özendirmek ve kadın haklarının ve statüsünün güvence altına alınması. Ulusal EÇG politikalarının güçlendirilmesi. Bebek ve çocuk ölüm hızlarında azalma. Beş yaş altındaki bebeklerin ve çocukların daha sağlıklı olması. Gereksinimin en yüksek ve/veya eşitsizliklerin en fazla olduğu 80-100 ülkede EÇG programlarının uygulanması. Kız ve erkek

çocuklar için daha başarılı doğum kayıt sistemleri. Ailelerin ve toplumların bakım uygulamalarında iyileşmeler. Nitelikli toplum ya da grup bakım hizmetlerinden yararlanan üç yaş altı çocukların sayısında artış sağlanacaktır.

3. Öncelik Olarak Yapılması Gerekenler: (2002 yılına kadar elde edilecek sonuçlar)

Beş yaş altındaki bütün bebekleri ve çocukları önlenebilir hastalıklardan ve özürllüklerden korumak. Çocukluk dönemi hastalıklarının yayılmasını önlemek. Çocukluk dönemi aşularının tümünü bütün çocuklara ulaştırmak. Bağışıklama “ve daha fazla” bağışıklama önceliğinden diğer tüm sağlık müdahalelerine giriş noktası olarak yararlanmak. 80 ülkenin tüm bölgelerinde bağışıklama kapsamını yüzde 80’e ulaştırmak. Hiçbir yerde polio görülmemesi, Kızamık ölümlerini yarı yarıya azaltmak. Yenidoğan tetanozunu yok etmek. Yeterli A vitamini kapsamına sahip ülkelerin sayısını artırmak amaçlanmıştır.

4. Öncelik Olarak Yapılması Gerekenler: (2002 yılına kadar elde edilecek sonuçlar)

Gençler arasındaki HIV enfeksiyonlarını önlemek. HIV’in anne-babadan çocuğa geçmesini önlemek. HIV ve AIDS nedeniyle öksüz ve yetim kalmış çocuklar ile HIV/AIDS’den etkilenmiş çocuklara sunulan koruma, bakım ve desteği yaygınlaştırmak amaçlanmaktadır.

5. Öncelik Olarak Yapılması Gerekenler: (2002 yılına kadar elde edilecek sonuçlar)

Çocuklara yönelik şiddetin azaltılması. Çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılması. Bilinçli bakıcılardan yoksun tüm çocuklara aile ve toplum temelli bakım sağlanması. Silahlı çatışmalarda çocukların daha fazla korunması. Her türlü ayrımcılığa son verilmesi. Her ülkeye ait bilgilerin elde edilmesi, Çocukları koruyan yasaların, politikaların ve programların uygulanması. Ailelerin ve toplumun

desteklenmesi yoluyla şiddet ve istismarın önlenmesi, İyileştirme ve yeniden birleştirme programları yoluyla şiddetin etkisinin hafifletilmesi amaçlanmaktadır.

Çocukluğun Tarihsel Çalışmalara Konu Oluşu

Çocukluğun tarihi insanlığın tarihi ile özdeştir. Ancak çocuğu kendine özgü döneme yerleştiren; yetişmesi, ilgi ve etkinlikleri zayıflıkları ve duyarlılıklarıyla farklılaştıran bir dönem olarak çocukluk toplumsal anlamda daha geç bir döneme rastlamaktadır.⁶

Çocukluğun toplumsal tarihinin bilimsel çalışmalara konu olması, Fransız araştırmacı Aries’in 1960 yılında yayımlanan ünlü kitabıyla başlamıştır.⁷ Bu alanda daha sonra ABD’de hızlı bir gelişme görülmektedir. Batı’da ise çocukla ilgili toplumsal tarih çalışmaları son 30 yılın ürünüdür. Tarihçilerin yanında sosyolog ve psikologlarda ilgi alanlarına çocuğu ve çocukluğu almışlardır.

Çocukların tarih içindeki görülmezlik ve işitilmezlikten kurtulmaları, 1960’lı yılların başında P. Aries’in öncü çalışmalarını izleyerek, aile tarihini konu alan araştırmalardaki patlamanın bir parçasını oluşturmuştur. Tarihçiler toplumsal, kültürel, ekonomik bağlamla çocukluk ve gençlik yaşantılarındaki değişimler arasında bağlantılar kurmaya yönelmişler.⁸

Aries’e göre çocukluğun keşfi 13. yüzyılda başlamış bunun iz düşümleri 15 ve 16. yüzyılların sanat tarihinde görülebilmşti. Çocuklar için özel oyuncakların yapılması, büyüklerle çocukların oyunlarının ayrılması, ilk çocuk giysilerinin ortaya çıkması 17. yüzyıla rastlamaktaydı.⁹

Çocukların tarihsel araştırmalara girişleri, kültürel tanımların öznelere ve biçimsel-örgütsel pratiklerin alıcıları –müşterileri- olarak iki şekilde gerçekleşmektedir.¹⁰ 1- Anne-babaların çocuklarına yönelik algılarının, tavırlarının ve duygularının değişimini üstlenen “Duygular Tarihi” denilen tarih yazımı. P. Aries’ten esinlenen ve L. Stone ve E. Shorter’la özdeşleştirilen duygular tarihi, çocukluğu

bir kültürel kurgulama olarak tanımlamaktadır. Buna göre, çocukluk bir kültürel kategori olarak 18. ve 19. yüzyıllarda keşfedilmiştir. 2- Çocuk yaşamını düzenleyen siyasalara, kurumlara ve örgütsel pratiklere odaklanan 'Kurumlar Tarihi' yaklaşımı.

Aries'i izleyerek çocukluk kavramının duygusal boyutunu vurgulayan "Duygu Tarihçileri"ne göre, antik uygarlıklar çocukları "küçük yetişkinler" olarak algılamışlardı. Sonradan, radikal bilişsel tezlerin yerine, anne-babaların ve topluluğun çocuğa yönelişlerindeki evrim ve çocuk sevgisinin yükselişi ön plana çıkarıldı. Çocuğa karşı resmiyet ve kayıtsızlığın yerini sevecenliğin alması buna örnek gösterilir.¹¹

Pollock'a göre çocukluğun keşfini işaretleyen bir kültürel kırılma hiçbir zaman olmamıştır. Gerçi Pollock'un günceler ve özyaşam öyküleri üzerindeki yeni okumaları, çocuk yetiştirme yöntemlerinin ve çocuk yaşamının koşullarının "keşif" iddialarına yol açacak biçimde köklü bir değişikliğe uğradığını gösteriyordu. Ancak Pollock'un sosyobiolojik kuramına göre çocuk giysisi kültürel bir norm olarak tüm zamanlarda ve her yerde geçerli olmuştur. S. Shahaar'da modern tarihi, psikolojik kuramları ve etnografik kaynakları kullanarak, Ortaçağ'ın çocuk gelişimi hakkındaki görüşlerinin günümüzdeki anlayışlara benzerliğini göstermeyi amaçladı. Bu bağlamda Shahaar, J. Piaget ve E. Erickson'un çocuk gelişimi konusundaki modern kuramlarıyla Ortaçağ didaktik metinleri arasında benzerlikler kurdu. Söz konusu koşutluklar, ortaçağda çocukların "küçük yetişkin"ler olarak değil, yetişkinlerden farklı görüldüklerini örneklemeye yönelmişti. Onun, çocuk ölümleri karşısında anne-babanın duyduğu acı konusundaki incelemeleri ise, çocuk sevgisinin sonradan icat edilmiş bir kavram olmadığını göz önüne getiriyordu. Çocukluğun siyasa ve örgütlenme yönüyle ilgilenen "kurumlar tarihi" çocuk yaşamı konusundaki kamu siyasalarına, mesleklere ve kurumlara yönelen zengin bir araştırma geleneğine yol açtı. Çocuk yaşamının Batı'da, 19. yüzyıldan başlayarak giderek artan kurumsal düzenlemelere konu olması bu yaklaşımın mantık temelini oluşturuyordu.¹²

Kurumsal tarih araştırmalarının çoğunluğu yazılı kaynaklar üzerinden yapıyor ve uygulamalardan ziyade, bu kaynaklarda belirlenen sosyal reformlara odaklanıyordu. Dolayısıyla bu vesayet kurumlarının ne ölçüde bir toplumsal değişme deneyimini gerçekleştirdiğini aydınlatamıyorlardı.¹³

Çocuklara yönelik tarih araştırmaları, tarih yazma sürecinde beliren taze solukların sonuçlarıdır. Tarihin, seçkinlerin öyküsünü anlatmaktan öte bir şey olması gerektiğini düşünen yeni sosyal tarihçiler, sınıf, ırk, din, cinsiyet, kültür ve yaşına bakılmaksızın tüm insan kümelerinin yaşantılarını kuşatan bir tarih yazma çabasına girişmişlerdir. Toplum bilimlerindeki karşılıklı etkileşim konusundaki bilgi artışı da çocuklara yönelik ilgiyi körüklemiştir. Çocuk yetişkin ilişkisinin tek yönlü olmadığı, çocuklarında bireysel ve toplu olarak yetişkin davranışlarını ve yaşantılarını etkilediği ortaya çıkmıştır.¹⁴ Bu noktada;

1- Çocukların sanıldığı kadar güçsüz ve etkisiz kategoriler olmadığı, sayısal olarak bile göz ardı edilemeyeceği gerçeği kabul edilmiştir.

2- Toplumsal bilimlerdeki karşılıklı etkileşim konusundaki bilgi artışı da çocuklara yönelik ilgiyi körüklemiştir. Çocukla yetişkin arasındaki ilişkinin tek yönlü otorite ilişkisinden ibaret olmadığı, çocukların bireysel ve kümesel tepkileriyle yetişkin yaşantılarını etkilediği ortaya çıkmıştır.

3- İnsan yaşantısının biyolojik boyutuna yönelen ilgi, psikotarihçilikte çocuğun tarihsel inceleme alanına alınmasını desteklemiştir.

Bütün bunların yanında, eğitim tarihi, aile tarihi, kadın tarihi, emek tarihi araştırmalarının gelişmesi çocuğun geçmişine ilişkin bilgileri genişletmiştir. Çocuk tarihinde tek bir metodoloji ya da kuramsal yönsemenin egemenliği söz konusu olmayıp öteki bilim ve araştırma alanlarının da katkısı görülmektedir.¹⁵

Bütün bu çalışmalar ve sonuçlarının ortaya çıkardığı gerçekler çocuk ve çocukluğun birey ve de toplum hayatında düşünülenin çok daha ötesinde bir öneme sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu gelişmeler, çocukluğun önemine ve

bu dönemde çocuğa verilen değere daha fazla yönelme gerektiğini de beraberinde getirmektedir.

İslamiyet'in Çocuk ve Çocukluğa Bakışı

İslamiyet'te çocuk ve çocukluk geniş ve de ayrıntılı olarak ele alınan konulardan biridir. Kur'an ve Sünnette çocuk buluş çağına kadar sorumlu tutulmamıştır. Bu nedenle İslam düşünürlerinin başlangıçtan beri çocukla ilgili konuları bağımsız bir inceleme alanı haline getirdikleri gözlenmektedir. Camin Ahkamı's Sığar'ın yazarı Estruşen'in yaptığı göndermelerden bu konuyla ilgili çalışmaların daha önceleri de yapıldığını ortaya koymaktadır. İbnu Sahnun'un Adabul Muallimin, Kaasbisi'nin Risaletu'l Muallimin, Zenuci'nin Talimu'l Müteallim li-Tariki't-Taalum adlı eserleri çocuk eğitimi ve öğretimiyle ilgili konulara ayrılmıştır.¹⁶

İslam Peygamberinin bir çok uygulamalarında çocuklarla ilgili konulara yer verdiği bilinmektedir. Mısır'a tayin ettiği valiyi çocuklara gösterdiği olumsuz davranıştan dolayı azletmesi, bizzat kendi torunlarıyla bir çocuk gibi oyunlar oynaması ve çevresindekilere de aynı tavırları sergilemeleri konusunda tavsiyelerde bulunması önemlidir.

İslam uygarlığının çocuğun fiziksel gelişimi, psikolojisi, hastalıklarının tanı ve sağaltımı konusunda da zengin ve ayrıntılı bilgilere sahip olduğu bilinmektedir.¹⁷ Çocuk bakımı, çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi konusunda İslam kaideleri yetişkinleri sorumlu tutarak, annenin hamilelik döneminden itibaren yetişkinlik dönemine kadar çocuğun eğitimiyle ilgili yapması gerekenler konusunda ip uçları vermektedir.

"Kur'an-ı Kerim çocuğu korunmaya muhtaç bir varlık olarak ele alır. ...kadınları olduğu gibi çocukları da öldürmeyi yasaklayan İslam Peygamberi, bu çerçevede çocuklara karşı gösterdiği sevgi ve merhametle örnek olmaktadır."¹⁸

Çocuğun buluş çağına kadar mükellef sayılmayarak gınahtan sorumlu tutulmaması, çocuk ve çocukluğa verilen önemi ortaya koymaktadır. Ki bu uygulama çocuğu bir yetişkin olarak değil de, onu kendi yaşı ve gelişimi içerisinde ele almak

gerektiğini, o doğrultuda ona yaklaşarak eğitmek gerektiğini vurgular.

Türk Toplumunda Çocuk ve Çocukluk Anlayışı

Ailede çocuğa ve çocukluğa yüklenen değer anne-babanın çocuğa bakışı ve ondan beklentilerini yansıtmaktadır. "Çocuğa faydacı değerler atfedilen aile sisteminde çocuğun aileye gerçek katkısı da yüksek düzeyde olmalıdır. Bu katkı hem çocukken aile bütçesine yardım şeklinde, hem de ileride ana-babaya yaşlılık güvencesi sağlamak şeklinde belirir.¹⁹ Bu bakış açısında, çocuğun bir yetişkin olarak bir an önce yetişkinler dünyasındaki yerini alması -âdeta doğumunun, dünyaya gelişinin bir nedeni olan görevini yerine getirmesi- için acele edilir, bu nedenle de o hiçbir zaman çocuk olarak görülmez. Ondan beklenen, bir yetişkin tavrı içerisinde kendisine söylenenleri yapması ve zamanı gelince de aileye beklenen katkısını sağlamasıdır. Bütün bu beklentilerdir ki, çocuğu hep bir yetişkin gibi terbiye etmeye, davranışlar sergilemeye, giydirmeye vb. istenilenleri yapmaya yönlendirmiştir. Türk toplumundaki çocukluk algılanışı da bu doğrultuda bir seyir izlemektedir. Bu algılayış biçimi değişik kaynaklarda farklı şekillerde yansıtılmaktadır.

Türk toplumunun ilk dönemlerine ilişkin çocuk ve çocukluğun algılanışıyla ilgili bilgileri daha çok sözlü kültür ürünlerinden çıkarmak mümkün olmaktadır. Bu noktada ise en önemli bilgi kaynakları olarak destanlar, hikaye ve masallar karşımıza çıkmaktadır.

Destanlarda, hikayelerde, atasözlerinde, önemli sayılan klasikleşen yapıtlarda ve hatıra niteliğindeki eserlerde, eski dönemlere ilişkin resim ve fotoğraflarda önemli ip uçları bulunmaktadır.

Destanlarda çocukların, toplumun istediği yönde yetiştirilmesi için özel bir çaba harcadığı görülmektedir. Öne çıkan insan tipi "alp" insan tipidir. Doğan her çocuğun, hatta doğmadan, doğacak çocuğun iyi bir alp tipinde yetişmesi arzusu söz konusudur. "Göçebe toplumların derin özlemlerinin ifadesi olan "alp tipi" bu o dönemin önemli insan

tipidir. Bu toplumlarda anneler ve babalar, başka toplumlarda olduğu gibi, kendi özdeyişlerine uygun evlat tahayyül ederler ve çocuklarını bu hayal ettikleri tiplere göre yetiştirirler. Manas destanında da Manas, daha doğmadan önce belirli sıfatlar alırken, doğar doğmaz da ailesinin ve toplumun özelemlerine cevap verecek şekilde yetiştirilmeye başlanır. Çünkü O da Oğuz ve Kazan Han'da olduğu gibi belirli bir tarihî şahsiyet değil, toplumun idealize ettiği tipi çizer²⁰ daha çok soyun devamlılığı, babanın izinden gidecek şan ve soyunu devam ettirecek bir insan tipi tahayyül edildiği için çocukların da bu şekilde yetiştirilmesi düşüncesi öne çıkmaktadır.

Aile bağılılığı ve baba soyunun önemi ile ilgili olarak; “baba adını yürütmeyen hoyrat oğul, baba belinden düşünce, düşme daha iyi; Ana rahmine düşünce, doğmasa daha iyi, baba adını yürütünce devletli oğul daha iyi²¹ anlayışı bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

Kazan'ın oğlu Uruz'un bir hüner gösterememesine üzülmeye karşısında, Uruz, babasına “A Bey baba!, devece büyümüşsün, yavrusu kadar aklın yok. Tepece büyümüşsün, darıca beynin yok, hüneri oğul atadan mı görür öğrenir, yoksa atalar oğuldan mı öğrenir sen beni alıp da ne zaman kafir sınırına çıkardın, önümde kılıç çalıp baş kestini? Ben senden ne gördüm, ne öğrendim?”²² diyerek aile ilişkilerinde babanın çocuğa yol göstermesi, çocuğun babanın gösterdiği yoldan gitmesi gereğini, baba oğluna hüner göstermeden, ona yol açmadan çocuğun kendi başına bir şey yapmadığı/yapamayacağını anlatmaya çalışır.

Savaşta Uruz'la babası arasında geçen bir konuşmada ise; çocuğun babanın yönlendirmesi ile hareket edebileceği, aksi durumda evlat olarak kabul edilemeyeceğini vurgular niteliktedir. “Uruz, babasının sözünü kırmadı, geri döndü... O zamanlar oğullar babalara karşı çıkmazdı, oğul atasının sözünü ikiletmezdi, ikiletirse o oğlanı kabul etmezlerdi.”²³

Dede Korkut Hikayelerinde de çocukla ilgili önemli noktalar bulunmaktadır. Hikayelerde genel anlamda çocukla ilgili olarak “cesaretli, yiğit, kahraman, mert, itaatli, sevgi ve saygılı olmaları

yönünde beklenti ve işaretler bulunmaktadır.”²⁴ Hikayelerin genelinde çocukluk yok gibidir. Çünkü çocuğun bir an önce büyümesi ve yetişkin olması istenmektedir. Dolayısıyla da çocuktan yetişkin tavırlarını göstermesi istenmektedir. Zaten bir çok hikayede çocukların, özellikle de hikayelerde geçen kahramanların olağan üstü vasıflara sahip, âdeta yetişkin olarak doğdukları görülmektedir.

18. yüzyılda 4-12 yaş dönemi çocukları için öngörülen bilgi, beceri ve davranışlarla yasakları ve zararlı bilgileri ayrıntılı olarak ele alan Lütfiye-i Vehbi, çocuk eğitimi tarihimiz için önemli bir kaynaktır. Lütfiye-i Vehbi, yazıldığı çağın çocuklarını yaşama bağlayacak, mutlu kılacak, bir çok etkinliği günah, suç, ayıp ve gereksiz sayıp; çocukları edilgen, suskun, gülcüksüz, korkak ve kadercı olmaya yönlendirmeyi amaç²⁵ ederek çocukluğun yok sayıldığı, çocuğun yetişkin gözüyle ve bir yetişkin olarak düşünülüp o şekilde bakıldığı yaşam şeklini anlatmaktadır.

Ahmet Cevat, Batı'da ve Osmanlı'da çocuğu kıyaslarken ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Bizde çocuk evlendirilirken ailesi hiçbir masraftan kaçınmaz. Âdeta, bir yuva kurarken bir yuva yıkılır. Bu da onların iyi bir ev-bark sahibi olması için ve de ana-babanın görevi olduğu için yapılır. Yapılır çünkü artık çocuk evlenmiştir ve yaşlılıklarında ana-babasına bakacaktır. Oysa ki Batıda da çocuğa çok büyük masraf yapılır, fakat orada çocuğa yapılan masraf, çocuğun uzak diyarlarda iyi bir eğitim alması içindir. Kendini yetiştirmesi, kendi ayakları üzerinde kalabilmesi, kendi kendine yetebilmesi içindir.”²⁶ Türk toplumunda hâlâ kısmen bazı bölgelerimizde devam eden bu anlayışın temelinde çocuğun aileyle birlikte hareket etmesini, ailesi için var olması, kendi başına, bireysel olarak bir şeyler yapamamasını ortaya çıkarmaktadır. Bir noktada çocuk ailenin yaşlılıkta kendilerine bakacak, baba ocağını tütürecek, soyun devamlılığını sağlayacak biridir. Bu doğrultuda bir yetiştirme eğilimi çocukluğun görmezden gelinmesi durumu ortaya çıkarmaktadır.

Ana-baba arasındaki bu bağımlı ilişkiler sistemi, çocuğun kişiliği hakkındaki ana-baba değer yargılarını da belirlemektedir. Çocuğun değeri

araştırmasında çocukta en çok arzu edilen özellikler olarak, çocuğun bağımsız değil, bağımlı olması, ana-babasının sözünü dinlemesi istenmektedir. Ana-babaların çocukların büyüdüğünde “hayırlı evlat” olmalarını istemeleri öne çıkmaktadır. Aynı araştırmada, gelişmiş teknoloji toplumunda bu durma zıt bir durum ortaya çıkmaktadır.²⁷

Korumacılığın bir sonucu olarak gelişen bu anlayışta geleneksel cemaat toplumunun tipik özellikleri ortaya çıkmaktadır. Geleneksel toplumlarda bireyin dolayısıyla da çocuğun biz duygusuyla hareket etmesi, yetişmesi önemlidir. Çünkü bu tür toplum yapısı birlik ve beraberliğe, dayanışmaya, aile ve toplumsal birlikteliğe oldukça fazla önem vermektedir. Bu durumda da birey daha doğumuyla, hatta doğmasına karar verilmesinde dahi toplum ve aile menfaatleri çerçevesinde bir yetiştirme tarzına tabi olmaktadır. Yani çocuğun ele alınışı, ailesine, vatanına, milletine ve çevresine hayırlı, faydalı bir evlat olması yönündedir. Temenniler, dualar, niyazlar hep bu yönde olmaktadır. Bu nedenlerle de çocuğun itaatkar, otoriteye saygılı, devlete ve ailesine bağlı, sadakatli bir insan/evlat olması öne çıkmaktadır.

Çocuğun eğlenceleri ve de çocuğa yönelik eğlencelerde çocukluğun nasıl algılandığı noktasında bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir. “Eski şenliklerde çocuklar yalnız gösterileri seyreden ya da sünnet çocukları olarak görmüyoruz. Hüner gösteren ustalara yardımcı olan, şenliğe aktif olarak katılan çocuklar da vardır. Fakat Osmanlı şenliklerinde çocuğun eğlencesi oldukça sınırlıydı, çocuğun gösterilerdeki yeri ise, eğlencesinden daha fazlaydı.”²⁸ Yani çocuk kendisi için yapılan bir eğlencede eğlenen değil, kendisi gelenleri eğlendiren durumundadır.

Çocukların erken yaşta, hayatın ve evliliğin ne olduğunu kavrayacak bir bilince ulaşmadan evlenmeye zorlanması, daha doğru bir ifadeyle, ailelerin, çocuklar adına evliliğe karar vermeleri, günümüzde dahi devam eden bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin çocuğu bir yetişkin olma yönünde acele ettirmesi, çocukluğunu

tamamlamadan ve yaşamadan yetişkinliğe atlamasını istemesi söz konusudur. Burada ise, ailelerin kendileri için bir menfaat arama durumunu ve çocukluğun yok sayılması durumu açıkça görülmektedir. Osmanlı saraylarında, “padişahların kız çocukları çoğu kez çocuk yaşta hatta bazen bebek iken bazı devlet büyükleri ile nişanlanmış veya çocukluklarını yaşamadan evlendirilmişlerdir.”²⁹ Burada da yine çocuğun ve çocukluğun göz ardı edildiği ve onların çeşitli çıkarlar uğruna feda edildiği görülmektedir.

Çocuk ve çocuklukla ilgili bilgi edinilecek kaynaklardan biri de çocuklar için yazılmış kitaplardır. Bu kitaplarda, dönemin çocukluk anlayışı ile ilgili önemli ipuçları ortaya çıkarılabilmektedir.

Türkiye’de çocuklara yönelik kitap yayıncılığının geçmişi 19. yüzyılın ilk yarısına, Tanzimat fermanı sonrasına uzanır. Tanzimat yazarlarının Fransızca’dan çevirdiği hayvan öykülerini dünya çocuk klasiklerinin çevrilmesi izlemiştir. Türk çocuk edebiyatı çocuklara kendi yaşamakta oldukları dünyayı yorumlayarak vermektense çok, o dünyayı melodramlaştırarak vermekte ya da içinde yaşamakta olduğu dünya yerine, çocuk için doğrunun, güzelin bulunduğu dünyayı benimsetmeye çalışmaktadır.³⁰

1869-1928 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış çocuk dergilerinde, eğitici yazarların benimsedikleri çocuk tiplerini inceleyen İsmet Kür³¹, dergilerdeki yazılarda çocuğun yetişkin bir insan olarak ele alındığını, bunun yanında çocukla ilgili çeşitli sorunlara değinildiğini belirtmektedir.

Bu dergilerde en çok eleştirilen konular arasında, çocukların pısrık ve bilgisiz olduklarıdır. “Yazarların bu durumu çarpıcı hale getirmek için seçtikleri yol ise, “sair memleketlerin çocukları ile hatta İstanbul’da yaşayan Hıristiyan çocuklarla ya da Beyoğlu çocukları diye anılan azınlık çocuklarıyla bizimkileri kıyaslamalarıdır. 8 yaşında mahalle mektebinde okuyan Hıristiyan çocuğu söylediğini bilir ya da Hıristiyan okullarında okuyan çocuklar birbirleriyle ve büyükleriyle güzel güzel sıkılmadan konuşur. Bizim çocuklar birkaç adamın yanına

çıksalar Van kedisi gibi vahşi dururlar. Söyleneni anlamazlar ve iki kelimeyi bir araya getiremezler.”³²

Kür (1997) de 1913 yılında yayınlanmış “Çocuk Duygusu” adlı dergiden bir alıntıda: “Beyoğlu çocukları hayattan korkmazlar. Her vakit görüyorum, 7-8 yaşında çocuklar çantaları arkalarında, yemek sepetleri ellerinde vapura biniyorlar, Arnavutköy’e mektebe gidiyorlar. Böyle büyüyen çocuk elbette hayattan korkmaz. Sizin hayatının, sizin terbiyeniz böyle mi?... 10 dakika, nihayet yarım saatlik mesafedeki mekteplere, kendini idareden aciz bir muhassır, her tarafı çanta ve sepetlerle dolmuş, sizi önüne katmış, makineli bebek haline sokmuş, sevk eder durur. Böyle bir terbiye altında yetişen çocuklar elbette pısrık, yılgın, cesaretsiz olurlar” görüşünü örnek vererek çocukların yetiştirilmesindeki olumsuzluğu ortaya koyarak, çocuğun, ailenin koruması altında yetişmekten kurtulamadığını belirtir.

Belirtilen bu yıllar arası çıkan dergilerde bütün dünyada benimsenen eğitim amaçları yanında, kaderciliği, kanaati, sabrı, itaati, hem de Tanrı buyruğu olarak, yani aklın süzgecinden geçirilmesine bile izin verilmeden, eğitim amaçları içine katmış olmalarıdır.³³ Buradan da, yine çocuk ve çocukluğa bakışın yetişkinlerin kendi istedikleri gibi bir çocuk anlayışı ve çocuk tipi ortaya çıkarmayı amaçladıkları görülmektedir.

Çocuk tiyatroları, “Haylaz çocuk uslu çocuk oyunlarında, uslu çocuk çalışkandır, terbiyelidir, söz dinler, büyükleri rahatsız etmez. Ellili-yetmişli yıllar arasında yazılmış çocuk tiyatrolarında, ideal çocuk anlayışı, söz dinleyen, iyilik yapan çocuktur. Son yıllarda yazılan tiyatrolarda ise, saf çocuk ya da keloğlan tipinin çeşitlemesi de sayılabilen Soyтары, Palyaço tiplerine sık rastlanır. Soyтары güldürücü olduğu kadar akılcıdır. Palyaço da hem gülünç hem de ciddi bir tip olarak ele alınır. O da tıpkı Keloğlan gibi zor durumlarda aklını kullanmayı, düşmanı alt etmeyi, sevdiği kızı almayı başarır.”³⁴ Fakat burada başarılı olarak görülen tipler hiçbir zaman hiçbir çocuğun yerinde olmak istemeyeceği tiplerdir. Çünkü bu tiplerinin sunulduğu, onların güldüren, eğlendiren, diğer kişilerce fazla ciddiye alınmayan

tipler olmasıdır. Toplumun itibar göstermediği tiplerdir. Çocuklar dahi bu tipleri gülün, güldüren, eğlendiren bir tip olarak görmekte, onların yerinde olmak istememektedirler. Çünkü toplum, akıllı, ciddi, itaatkar, sadık, tipleri benimsemektedir.

Çocuklar için yazılan masallarda da toplumun ve o dönemin çocuk anlayışını yansıtan izler yoğun şekilde görülmektedir. “Masallarda iki insan tipi sergilenmektedir. Birincisi iyi yiğit kahraman tipi, ikincisi ise, kötü kurnaz kahraman tipidir. İyi-yiğit kahraman tipinin özellikleri arasında, otoritenin sözünü dinleyen, otorite karşısında çocuk rolünde olan, otoritenin aklına güvenen, otoriteyi bilgi kaynağı olarak kabul eden³⁵ özellikler verilmektedir.

Bazı masallarda, kahramana nasıl davranması gerektiğini söyleyen İhtiyar Bilge ile kahraman arasında Çocuk-Anababa etkileşimi vardır. Her şeyi bilen -fakat nereden bildiği belli olmayan- İhtiyar Bilgeler, kahramanları koruyan koruyucu ana babalardır... Türk Halk Masalları’nda kahramanlar arasında çocuk-ana baba etkileşimine sıklıkla rastlanmaktadır... Ana-baba etkileşiminin bulunduğu ortamlarda ise insanlar birbirlerini anlamak yerine, mevcut toplumsal hiyerarşiyi koruyarak, örneğin birbirlerine emir vererek iletişimi sürdürürler. Toplumsal yaşantımızdaki hemen tüm ilişkilerde kendini gösteren bağımlılık ve otoriteye saygı, masallarımızda da ortaya çıkmaktadır. Otorite konumundaki kişinin, örneğin padişahın ya da babanın karşısındaki kişiler, çocuk rolünü üstlenmek zorundadırlar. Kahramanların, otoritenin (Anababanın) sözünü dinlemeleri bir erdem kabul edilirken, kendi, akıllarını ve özgür iradelerini kullanmaları yani yetişkin olmaları bir saygısızlık sayılmaktadır. Bu yüzden bir kahraman, otoritenin önünde kendi fikirlerini ortaya koymaya çalıştığında, ilişkide kriz ortaya çıkmaktadır; örneğin Devlet-Baba masalında görüldüğü üzere kahraman cezalandırılmaktadır. Söz dinlemek yerine kendi düşüncelerini ortaya koyan kahramanların en azından çevreleri, tarafından kınanmaları söz konusudur.³⁶ Bu nedenle de çocuk hep bu doğrultuda bir yetiştirme tarzı içinde büyümektedir.

“Peynir Tulumu” adlı masalda da, padişahın kızlarını peynir tulumuyla evlendirmek istemesine karşılık kızların hiç itiraz etmemesi; ayrıca evlenen kızın sonunda, kocasına itaat ederek kazandığı mükafatı ve ayrıca kocasının sözünü tutmayan kadının başına gelen felaketler anlatılmaktadır.

“Kara Kedi” masalında yine bir padişah ve üç kızı konu edilmektedir. Padişahın kızları evlilik çağına gelince isteyenleri çoğalır. Kimseyi kırmak istemeyen anne ve baba kızların fikrini sorma yerine, onların kırılıp kırılmayacağını dikkate almazlar. Taliplilerin kırılması, kızlarının kırılmasından daha önemlidir. İsteyenleri kırmamak için bir altın topu atarak, top kimin yanında durursa ona vermek istemektedirler. Burada da çocukların kendileri ile ilgili işlerde-kararlarda anne babalarının düşüncesinin ön plana çıktığı, çocukların fikrinin önemli olmadığı görülür.

“Kırkıncı Oda” masalı da yine büyük sözü dinlemeyenlerin başına gelebilecekler anlatılmaktadır.

“Altın Bülbül” masalında; “Hızır Dede” başı sıkışan padişah çocuklarına yardım etmekte, onlara doğru yolu göstermektedir. Bunun yanında padişah çocuklarının zorda kaldığı her durumda bir değişik kişi onların yardımına koşmakta, onları zor durumdan kurtarmaktadır. Bunlar gibi hemen hemen bütün masalarda kahramanlar çok değişik zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zor durumlardan kendi çabalarıyla kurtulmadan ziyade her zaman yardımlarına koşan, onlara çıkış yolunu gösteren birileri ya da bir şeyler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca masalarda çocuklar hep itaat eden daha doğrusu etmesi gereken kişiler olarak gösterilmektedir. Aile büyükleri çocuklar için yapılması gerekenleri onlara sormadan onlar adına karar vererek yapmaktadırlar. Böylece masallar yoluyla, küçüklerin her zaman büyüklere itaat etmek, saygı olmak, onların istediği gibi davranmak zorunda oldukları anlatılmaktadır.

Kendi akıllarına güvenen, bu yüzden de bağımlı ilişki yerine bireyselliğe yönelen Keloğlan’ın ve Tilki’nin yetişkin rolüne sahip oldukları düşünülebilir. Fakat bunların ikisi de çevreleriyle sağlıklı ilişki kuramamaktadırlar. Kısaca bu iki

kahraman masalarda, akılcı, bireyselleşmiş, ancak akıllarını sapanla kuş vuran çocuklar gibi canlılara eziyet etmekte kullanan, bencil kişiler olarak gösterilirler. İkisi de hayatta başarılı fakat bencil ve kötü kalpli kişilerdir. Keloğlan ve tilki masallarında, doğrudan olmasa da izleyiciye şu mesaj verilmektedir. “kendi aklına göre davranarak bireyselleşen ve diğer insanlarla olan ilişkilerini zayıflatan kişiler, hayatta başarılı olabilirler ama kötü insanlardır; sevilmezler.”³⁷

Arzu ile Kamber, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun ve daha bir çok halk hikayelerinde birbirlerini deliler gibi seven gençlerin kendi iradeleriyle evlenmeleri aile büyüklerinin karşı çıkması sonucu gerçekleşemez. Çünkü aile büyükleri evliliklere karşıdır. İstememektedirler. Onlar istemediği için -gençlerin aşkları önemli değildir- evlenemezler. Evlilik için önce aile büyüklerinin isteği ve rızası önemlidir. Gençlerin kendi iradeleriyle evlenmeye karar vermeleri mümkün olmamaktadır. Bunda ise geleneklerin, törelerin engelleyici etkisi zaman zaman ortaya çıkabilmektedir. Geleneksel toplumlarda, birey hayatının her aşamasında etkin olan ve yönlendiren değerler sistemi burada kendini göstermektedir.

Reşat Nuri Güntekin’in “Çalıkuşu” romanının kahramanı Feride, çevresindeki yaşlılarından oldukça farklı davranan, kendi istek ve arzularına göre hareket etmeye çalışan biridir. Fakat yaşadığı çevresindeki büyükleri onun bu durumundan hoşlanmamaktadırlar. Feride’nin de yaşlıları gibi –daha doğrusu o yaştaki çocuklardan beklenen şekilde- davranmasını istemektedirler. Çünkü onlara göre çocuk büyüklerinin istek ve beklentilerine cevap verebilmeli, onların istediği doğrultuda tavır ve davranışlar geliştirmelidir. Feride bu beklentilere cevap vermediği için de farklı bir çocuk olarak algılanmaktadır. Daha doğrusu Feride, asi, şımarık, çocuk ruhlu biridir. Çocuk dediğin akıllı, uslu, büyüklerin sözünü dinleyen, saygılı ve itaatkar biri olmalıdır.

Çalıkuşu’nda çocuğun çocukça davranışları asilik, yaramazlık olarak algılandığı için cezalandırılması gereken bir davranış olarak

görülmektedir. Bunun içinde Feride bu durumu şu şekilde anlatır. “Yaramazlığımdan, gevezeliğimden bıkan sözler o sınıfta beni arkadaşlarından ayırmışlar, bir köşede tek kişilik bir sıraya oturtmuşlardı. Müdürünün söylediğine göre uslu uslu muallimi dinlemeyi öğreninceye kadar orada bir sürgün hayatı geçirmeye mahkumdum”

70’li yılların çocuk filmlerinde de çocuklar bir yetişkin gibi düşünülerek, yetişkin rolleri oynattırılmaktadır. Öksüzler filminde Ömercik ve kız arkadaşına biçilen rol, âeta yetişkin karı-kocanın yerine getirmeye çalıştığı rollerdir. Bunun gibi Sezercik serilerinin bir çoğunda da yine aynı bakış açısından çocuk ve çocukluk ele alınmakta, onlardan bir yetişkin edasıyla hareket etmeleri istenmektedir.

Ömer Seyfettin’in hikayelerinde de himayeci değerlerle ilgili bulgulara rastlanmaktadır. Hemen her hikayede farklı bir karakterde karşımıza çıkan Efruz Bey, kendini farklı tanıtmak adına halkı çok kolay kandırarak arkasından sürükleyebilmekte yada halk Efruz Bey’e çok kolay inanmaktadır. Burada önemli olan bir nokta da halkın aslında söylenenlere fazla anlam verememesine, inanılır bulmamasına rağmen itiraz edememesi, bu böyle olmamalı diyememesi durumudur. Burada da halkın hem Efruz Bey tarafından istenildiği gibi yönetilecek, kandırılacak, her şeyi sorgulamadan kabul ettirecek olarak görülmesi hem de halkın buna cesaret edecek, hayır, böyle olmamalı, olamaz vb. diyecek bireyselliği kendinde görememesi durumu vardır. Bu ise, halkın devlet erkanına ya da kendinden üstün gördüklerine itirazsız itaat etmesi, onları otorite olarak kabul etmesi alışkanlığı ortaya çıkmaktadır. “seciyeleri, mütemayiz vasıfları “iman, itikat” olan Bucak’lılar yine hiç seslerini çıkarmadılar.(s.131) “halk yok demektir. Halkın söylediği yanlış, benim söylediğim doğrudur.(s.195)”³⁸

Ana-baba arasındaki bu bağımlı ilişkiler sistemi, çocuğun kişiliği hakkındaki ana-baba değer yargılarını da belirlemektedir. Çocuğun değeri araştırmasında çocukta en çok arzu edilen özellikler olarak, çocuğun bağımsız değil, bağımlı olması, ana-babasının sözünü dinlemesi istenmektedir. Anababalarının ise çocukların büyüdüğünde “hayırlı

evlat” olmalarını istemeleri öne çıkmaktadır. Aynı araştırmada, gelişmiş teknoloji toplumunda bu duruma zıt bir durum ortaya çıkmaktadır.³⁹

Çocuk yetiştiği aile ortamında daima bir otorite baskısı içinde büyütülmektedir. Bu otorite değişik zamanlarda abi-abla-anne ya da baba olabilmektedir. Bu otoritelerin hepsinin de çocuktan istediği, bir çocuk gibi değil de yetişkin gibi davranması, denilenleri, istenenleri itirazsız yapmasıdır. Toplumumuzda aile içi ilişkilerde baba her zaman otoritedir. Bu otoritenin sarsılması endişesi, babanın çocuklarla çok fazla içli dışlı olmasını engellemektedir. Yüz-göz olma düşüncesiyle babalar çocuklarını çok fazla şımartmazlar. Onlara fazla yüz vermezler. Çocuk babasından bir şey isteyeceği zaman anasını, baba da çocuğa önemli bir şey söyleyeceği zaman hanımını aracı yapmaktadır. Bu durumdaki en büyük etken de yine baba ile çocuk arasındaki mesafenin kapanması korkusu ve otoritenin zayıflayacağı endişesidir. Çocuklara katı bir disiplin uygulanması, onların daima sıkı bir denetim ve gözetim altında tutulması “kızını dövmeyen dizini döver” deyiimi ile orantılı bir düşünce ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Türk ailesinde çocuk ve çocukluğun algılanışında geleneklerin, inançların ve bu doğrultuda şekillenmiş olan değerler sisteminin etkisi önemli derecede rol oynamaktadır.

Türk toplumunun çocuk ve çocukluğa bakışını yansıtan bir göstergede hükümet programlarında bu konunun nasıl ve ne kadar yer aldığıdır.

Hükümet Programlarında Çocuk

Okyar Hükümeti Programı (22.11.1924-03.03.1925): “Bundan mâada firengi ve verem tahribatına, nüfus itibariyle pek şayan-ı teammül olan çocuk hastalıklarına ve vefiyâtına karşı koymak için bir taraftan teşkilât-ı sıhhiyemizin taazzuv ve tevessülüne azami sarfı gayret edilecek, diğer taraftan da teşkilât-ı hususiyeye bu gayeleri teminen muavenet ifa olunacaktır.”

I. Bayar Hükümeti Programı (01.11.1937-11.11.1938): “Ana ve çocuk hayat ve sıhhatinin

korunması için şimdye kadar tesis edilmiş olan doğum ve çocuk bakımevleriyle çocuk bakım dispanserleri ve süt çocukları müşahade evlerinin sayılarının artırılması, ... bölge çiftliklerinde çiftçi çocuklarını yetiştirmek üzere pratik çiftçilik okulları açmak kış kursları ile köylerde kız ve erkek çiftçi çocuklarını hazırlamak ve muhtelif istasyon, fidanlık ve okul gibi müesseselerimizde muayyen işlere mahsus ihtisas kursları tertip etmek zirâat orta okullarında ameliyat ve tatbikatı esas tutarak bu okullardan çıkacak gençlerin çiftçilere hakiki yol göstericilik yapabilmelerini temin eylemek...”

Peker Hükümeti Programı (07.08.1946/10.09.1947): “Çocuk mahkemeleri konusunu ele alacağız. Suçlunun ıslahını sağlayan infaz sistemimizin, inkişafına ve hazırlamakta olduğumuz plan gereğince iş esası üzerinde kurulmuş cezaevleriyle çocuk infaz müesseselerinin tevsiine çalışacağız. Kimsesiz çocukları koruma işini lâyük olduğu önemle ele alacağız.”

Günaltay Hükümeti Programı (16.01.1949-22.05.1950): “Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir.”

VIII. İnönü Hükümeti Programı (20.11.1961-25.06.1962): “İlköğretim on yıllık bir süre içinde sağlanmak tertibine bağlanmıştır. İlkokulu bitiren ve çeşitli sebeplerle orta öğretime devam imkanı bulamayan çocuklar ve yetişkinler için kısa süreli yetiştirme programları hazırlanacaktır.”

IX. İnönü Hükümeti Programı (20.11.1961-25.6.1962): “İlköğretimde, 1970 yılına kadar, okuma çağında bulunan bütün çocuklar okul içine alınacaktır. İlkokuldan sonra öğrenime devam imkânını bulamayan çocuklar ve yetişkinler için, okuma-yazma öğretimi ile birlikte, çevrenin ekonomik ve sosyal şartları göz önünde tutulmak suretiyle tarım ve el sanatları alanında, devamlı bir programa bağlanmış, tamamlayıcı ve yetiştirici müesseseler açılacaktır.”

X. İnönü Hükümeti Programı (25.11.1963-20.21.1965): “Çocuk Mahkemeleri Kanunu, uyuşmazlık Mahkemeleri Kanunu önemli yer tutmaktadır.”

Ürgüplü Hükümeti Programı (20.2.1965-27.10.1965): “Memleketin ümit ve istikbali olan gençliği, şahsiyet sahibi ve milliyetçi bir ruh içinde yetiştirmek, onların gerek tahsil çağlarında gerekse hayata atılış devresindeki ihtiyaçlarını karşılamak baş hedefimizdir. Memleket çocuklarının milletimize ve insanlığa yararlı olması, yurt kalkınması için gerekli bütün vasıfları kazanması hususunda büyük gayret gösterilecektir.”

I. Demirel Hükümeti Programı (27.10.1965-3.11.1969): “Bütün köylerin okula kavuşturulması, ilk öğretim kadrosuna yeter sayıda öğretmen yetiştirilmesi için gereken tedbirler alınacaktır. Kabiliyetli köy çocuklarının öğretime devam edebilmesi, muhtaç durumda olanlara Devletin yardım elini uzatabilmesi için parasız yatılı öğrenci adedini sür'atle artıracaktır.”

II. Demirel Hükümeti Programı (03.11.1969-6.3.1970): “... memleket istikbalin ümidini teşkil eden çocuklarının, kendi devletinin dayandığı ilkelere karşı ve tek taraflı bir telkin altında yetiştirilmesine müsaade etmemektedir. İlkokul çağındaki bütün çocuklarımızı okula kavuşturacak temel eğitim % 100 gerçekleştirilecektir. Koruma kararı alınmış, gelişmeleri tehlikede bulunan kimsesiz çocukların tamamını, yetiştirme yurtlarına alma imkânı sağlanacaktır. Böylelikle sokağa terk edilmiş çocuk kalmayacaktır. Çocuk mahkemelerinin kurulması ve çocuk ıslah evlerinin işçi çocuklarının Sosyal Sigortalar fonundan getirilen burslarla eğitilmeleri imkânı geliştirilecektir. Ana ve çocuk sağlığı programı geliştirilecek bu konuda çalışan personel sayıları artırılacak ve çocuk ölümlerini azaltan tıbbi tedbirlerin alınmasına devam edilecektir. ...çalışan annelerin çocuklarının bakımı için kreş ve gündüz bakımevlerinin sayıları sür'atle artırılabilecektir. 0 - 6 yaş arasındaki korunmaya muhtaç çocuklar için hizmete sokulan çocuk yuvalarının sayıları artırılabilecektir.”

II. Erim Hükümeti Programı (11.12.1971-22.5.1972): "...ana ve çocuk sağlığı ve yataklı tedavi hizmetlerinde koordinasyonun sağlanması sağlık ve sosyal yardım politikamızın temel ilkeleri olacaktır."

Melen Hükümeti Programı (22.5.1972-15.4.1973): "Bugün ilkokulları bitiren çocuklarımızın büyük bir çoğunluğu üst okullara devam etmek veya bir meslek sahibi olmak imkânlarından yoksun bulunmaktadır. İnsanları ve toplumu tedirgin eden ve hayatta güçsüz bırakan bu büyük soruna çözüm yolu getirmek için öğrencilere bilgi ve kabiliyetleri istikâmetinde bir öğretim vermek, bu suretle onların ya üst okullara gitmelerini ya da çalışma hayatına atılmalarını sağlamak için ilkokulların sekiz yıla çıkarılması çalışmalarına devam edilecek ve bu okulların yurt ölçüsünde yayılmasına çalışılacaktır."

Talu Hükümeti Programı (15.4.1973-26.2.1974): "Yurt dışındaki bütün vatandaşlarımızın çocuklarının bakım ve eğitiminden, anavatanla bağlarının ve milli duygularının güçlendirilmesine zararlı akım ve propagandalara karşı korunmasına kadar uzanan çeşitli sorunlarını ele almak bunlara süratli ve etkili çözüm yolları getirmek kararındayız. Çevre Sağlığı Ana ve Çocuk Sağlığı, aile planlaması uygulamaları hızlandırılacaktır."

I. Ecevit Hükümeti Programı (26.1.1974-17.11.1974): "Çocuklarımıza töre ve geleneklerimizle milli hasletlerimize uygun ahlak kaidelerinin öğretilmesi gayesi ile ilk ve orta öğretime mecburi ahlak dersleri konulacaktır. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin gerekli vasıfları taşımasına özel bir önem verilecektir. Çocuklarımızı zararlı yayınlardan koruyacak eğitici ve öğrenmeyi özendirici milli ve insani duyguları güçlendirici yeni bir yayın programı geliştirilecektir. Gıda maddelerinin sağlık yönünden denetimine önem verilecek tüm beslenme konusu üzerinde önemle durulacak ve özellikle iyi beslenemeyen ve satınalma gücü yeterli olmayan okul öncesi ve okul çağındaki çocukların gereğince beslenmeleri sağlanacaktır. Yurt dışındaki işçilerimizin çocuklarının milli ve dini eğitimleri aksamadan yürütülecektir."

Irmak Hükümeti Programı (17.11.1974-31.3.1975): "... Çocuk Mahkemelerinin kurulmasını öngören Kanun, ... tasarılar üzerinde çalışmalara devam olunarak bu tasarıların Parlamente'ye sunulmasına gayret edilecektir. ... korunmaya muhtaç çocukların bakım ve yetiştirilmesine önem verilecektir."

IV. Demirel Hükümeti Programı (31.3.1971-21.6.1977): "... dar gelirli aile çocuklarının okuma ve yetiştirme imkanlarını artıracacağız; muhtaç duruma düşen yaşlı yurttaşların, kimsesiz çocukların, sakatların ıstıraplarını dindirecek tedbirler alacağız."

Gençlerimizin huzur ve güven içinde derslerine çalışabileceği, spor yapabileceği, istirahat edebileceği, her türlü sosyal imkânlarla sahip yurtlara, tesislere, burs ve krediye yeterli ölçüde kavuşmaları sağlanacaktır. Çocuklarımızı zararlı yayınlardan koruyacak kanunî ve idarî tedbirleri alacağız. Ana ve çocuk sağlığını korumaya yönelik tedbirlere önem verilecektir. Korunmaya muhtaç çocuklar için çocuk yuvaları çoğaltılacak ve rehabilitasyon hizmetleri geliştirilecektir. Çocuk zamları artırılacak ve tahsilde çocuğu bulunanlara ayrıca ödeme yapılması imkanları araştırılacaktır."

II. Ecevit Hükümeti Programı (21.6.1977-21.7.1977): "Çocukların, gelişmelerini engelleyici yaşta ve biçimde çalıştırılmalarına karşı etkin önlemler getirilecektir. Siyasal ve toplumsal düşünceleri ne kadar ayrı olursa olsun, gençlerimiz ve çocuklarımız arasında arkadaşlığın yerleşeceği, sevginin yeşereceği bir ortam oluşturulacaktır. Sokaklarında çocuklar gençler vurulmayan bir Türkiye, anaların babaların çocuklarını okula, üniversiteye, yurtlara korkusuz gönderebildikleri bir Türkiye, Hükümetimizin ilk hedefi olacaktır. Özellikle dar gelirli aile çocuklarının yatılı, kredili ve burslu öğrenim olanakları genişletilecektir. Okullarda yaparak-yaşayarak eğitim kuralı uygulanacak, çocukların okul çağında iken kendilerini toplum yaşamına ve üretken çalışmalara hazırlamaları sağlanacaktır. Yurt dışındaki Türk çocuklarının kültür ve eğitimiyle Devlet yakından ilgilenilecektir."

V. Demirel Hükümeti Programı (21.7.1977-5.1.1978): "...çocuk mahkemeleri kuruluşu ve yargılama usulleri infaz sisteminin düzenlenmesi ile ilgili diğer kanunların yeniden ele alınıp, çıkarılmasına gayret edilecektir. Çocuk Yuvaları ve Kreşlerin yurt sathına yayılmasına gayret sarf edeceğiz. Ana ve çocuk sağlığını korumaya yönelik tedbirlere önem vereceğiz."

III. Ecevit Hükümeti Programı (5.1.1978-12.11.1979): "Suça itilen çocukların çevresel ve ruhsal durumlarını göz önünde tutabilecek biçimde çocuk mahkemeleri kurulacaktır. Çocukların ve gençlerin, gelişmelerini engelleyici koşullarda çalıştırılmalarını önleyecek yasal ve uygulamaya ilişkin önlemler alınacaktır. ... çocuklar için çocuk yuvaları ve kreşler yaygınlaştırılacaktır. Ailelerinin maddi durumu ne olursa olsun, bütün çocukları her bakımdan sağlıklı biçimde yetiştirme ve yeteneklerini geliştirme olanağına kavuşturmak için çaba göstermeyi, Hükümetimiz, sosyal devletin bir gereği saymaktadır. Kimsesiz çocukların bakım ve eğitimi Devletçe sağlanacaktır. Özellikle dar gelirli aile çocuklarının yatılı, kredili ve burslu öğrenim olanakları genişletilecektir. Yurt dışındaki Türk çocuklarının kültür ve eğitimi ile devlet yakından ilgilenilecektir. Muhtaç çocukların orta ve yüksek dereceli okullarda okumalarına katkıda bulunan vakıf yurtları geliştirilerek partizan yönetimden kurtarılacak ve gerçek ihtiyaç sahiplerinin yararına sunulacaktır."

VI. Demirel Hükümeti Programı (12.11.1979-12.9.1980): "Devletin imkanları elverdiği nispette, hiç bir geliri olmayan dul ve çocuklu kadınlara maaş bağlanacaktır."

Dünyada çocuk ölümlerinin en fazla olduğu ülkeler arasında bulunan memleketimizde, milli geleceğimizin temeli ve en güçlü teminatı olan çocuklarımızın sağlığı, maddi ve manevi bakımlardan korunması ve geliştirilmesi için, Anayasamızın 35 inci maddesine uygun olarak ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisinin ışığı altında gerekli tedbirler, örgütlenmeler ve düzenlemeler gerçekleştirilecek ve korunmaya muhtaç çocuklarla yaşlı ve sakat vatandaşların Devletçe korunmasını sağlayacak olan Sosyal Hizmetler Kanununun bir an önce

çıkarılmasına çalışılacaktır. Çocuklarımızı ve gençlerimizi ülkemizin geleceğinin teminatı, en büyük ve en değerli varlığı sayıyoruz. Milli ve manevi değerlerimize gönülden bağlı Türk gençlerinin, Devletimize ve onun bütünlüğüne, milletimize, onun birlik ve beraberliğine sahiplik şuuru şüphe götürmez. Yurt dışındaki çocuklarımızın din ve ahlak dersleri görmesi sağlanacaktır."

Ulus Hükümeti Programı (20.9.1980-13.12.1983): "Korunmaya muhtaç gruplara (sakat, yaşlı, çocuk vb.) götürülecek sosyal hizmetlere önem verilecektir."

Özal Hükümeti Programı (13.12.1983-21.12.1987): "...geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medeni birer insan olarak yetiştirmelerini milli öğretimin esası sayarız. Yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın, soydaşlarımızın ve çocuklarının milli kültürümüzden kopmamaları için gerekli tedbirler alınacaktır. Çocuklarımız ve gençlerimiz cemiyetimizin geleceğinin teminatı ve en değerli varlıklarıdır. Çocuklarımızın, daha doğum öncesi safhadan başlamak üzere, gelişmelerinin her safhasında ihtiyaç duyulan her çeşit ana ve çocuk sağlığı hizmetlerine büyük bir önem verilecektir. Beden ve ruh sağlığı daha güçlü nesiller yetiştirmeleri için, dar gelirli ailelere sosyal yardım yapmak gayesini de taşımaktayız. Çocuklarımıza ve gençlerimize götürülecek hizmetlerin ve tesislerin yaygınlaştırılması için gerekli tedbirler alınacak, bu konuda kalkınmada öncelikli yörelerle, ihtiyacın fazla olduğu şehirlere öncelik verilecektir. Yurt dışındaki işçilerimizin ekonomik ve sosyal problemlerinin çözümü ve her çeşit hak ve menfaatlerinin korunması; yurt dışında büyüyen çocuklarımızın ahlak, örf ve adetlerimize, vatanımıza, milletimize ve Türk kültürüne bağlılıklarının korunması ve geliştirilmesi için çalışmayı önemli bir görev telakki ediyoruz."

II. Özal Hükümeti Programı (21.12.1987-9.11.1989): "Korunmaya muhtaç çocuklar ve yaşlılar ile çalışmayacak derecede malul ve sakatların

yeterli seviyede sosyal yardıma kavuşturulmaları; eğitim ve öğretimde fırsat ve imkan eşitliğinin sağlanması, bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden yararlanmaları sosyal güvenlik anlayışımızın esaslarını meydana getirir. Yurt dışında büyüyen çocuklarımızın milli ve manevi değerlerimize, vatan ve milletimize bağlılıklarının korunması ve geliştirilmesi için çalışmayı önemli bir görev telakki ediyoruz. Çocuklarımızı ve gençlerimizi, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bilgili, Türkiye'nin meselelerinin ancak milli birlik ve dayanışma ile, ilmi ve akılcı yaklaşımlarla, gayret ve fedakarlıkla çözülebileceğine inanan ; medeni, hoşgörülü birer insan olarak yetiştirmeliyiz.”

Akbulut Hükümeti Programı (9.11.1989-23.6.1991): “Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, milli, manevi ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı sevgi, saygı ve müsamaha besleyen birer insan olarak yetiştirmelerini milli eğitimin esası sayarız. Eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin sağlanması esastır. ...yurt dışında büyüyen çocuklarımızın milli ve manevi değerlerimize, vatan ve milletimize bağlılıklarının korunması ve geliştirilmesi için çalışmayı önemli bir görev telakki ediyoruz. Çocuklarımızı ve gençlerimizi, milli ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, bilgili, Türkiye'nin meselelerinin ancak milli birlik ve dayanışma ile, milli ve akılcı yaklaşımlarla, gayret ve fedakarlıkla çözülebileceğine inanan; medeni, hoşgörülü birer insan olarak yetiştirmeliyiz.”

I. Yılmaz Hükümeti Programı (23.6.1991-20.11.1991): “...özellikle çocuk hükümlülerin ıslahı ve yetiştirilmesine önem verilecektir. Çocuklarımızı yaşadıkları çevreyi tanıma ve koruma bilincini kazandırmak suretiyle onlarda kendilerine güven ve topluma karşı sorumluluk duygusunu güçlendirmek amacıyla kurulan “Türkiye Çocuk Çevre Klüpleri” yurt çapında yaygınlaştırılacaktır. Özel eğitime muhtaç çocuklar ve gençler için halen yüzde 3 civarında olan okullaşma oranının artırılması ve

eğitim imkanlarının genişletilmesi, iyileştirilmesi suretiyle çağ nüfusunun yüzde 10'unun okullaşmasının gerektirdiği tedbirler araştırılacak, bu hedefin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Ülkemizde ilk defa 13-15 Mayıs 1991 tarihinde gerçekleştirilen Özel Eğitim Konseyi'nde alınan kararların uygulanmaya konması sağlanacaktır. Yurt dışındaki çocuklarımızın örf ve adetlerimize, vatan, millet ve ortak milli kültürümüze bağlılıklarının korunması için gerekli tedbirler alınacaktır. ...korunmaya muhtaç çocuklar ile sakatların topluma kazandırılmaları, eğitim öğrenimlerine öncelik verilerek bunlara istihdam imkanları temini başlıca çalışmalarımız arasındadır. Sağlıklı bir nesil yetiştirmek amacıyla, aile planlaması, ana ve çocuk sağlığı konusundaki çalışmalara özel bir önem verilecektir.”

VII. Demirel Hükümeti Programı (21.11.1991-25.6.1993): “Sosyalleştirme programı çerçevesinde bütünleştirilmiş bulunan ana-çocuk sağlığı, beslenme, çevre sağlığı, aile planlaması, sağlık eğitimi gibi başta gelen koruyucu ve temel sağlık hizmetlerinin yurt düzeyinde yaygınlaştırılması ve etkinliğinin artırılması suretiyle tedavi edici hizmetlere olan aşırı talep azaltılacaktır. Bu amaçla Hükümetimiz bünyesinde “Kadın, Aile ve Çocuk Sorunları Bakanlığı” kurularak anlamlı bir adım atılmaktadır. Uluslararası çocuk hakları deklarasyonuna uygun bir biçimde çocuk haklarının korunmasını düzenleyen yasa çıkarılacaktır.”

I. Çiller Hükümeti Programı (25.06.1993-05.10.1995): “Çocuk ve gençlere sadece suçlu gözüyle bakılmaması gerektiğini amaçlayan Çocuk Mahkemeleri Yasa Tasarısı, Korunmaya muhtaç çocukların aile ortamı içinde yetiştirilmesine özel önem verilecek ve evlat edindirmenin yasal işlemleri kolaylaştırılacaktır.”

III. Çiller Hükümeti Programı (30.10.1995-06.03.1996): “Çalışan çocukların sağlıklarının ve haklarının korunmasına ve eğitimlerinin sürdürülmesine özen gösterilecektir. Kimsesiz çocuklara ve sokak çocuklarına sahip çıkılacak; onların topluma yararlı insanlar olarak yetiştirilmesi için, yerel yöne-

timlerle işbirliği içerisinde, barınma ve eğitim olanakları sağlanacaktır. Toplumun ve ailelerin bütünlüğünü tehdit eden uyuşturucu kullanımı, şiddet, müstehcenlik ve benzeri sorunlarla mücadele ödünsüz sürdürülecek, gençlerimizi zararlı alışkanlıklara karşı korumak için her türlü önlem alınacaktır. Üstün zekâlı ve üstün yetenekli çocukların erken belirlenmesine ve özel ilgi görmelerine çalışılacaktır. Okul öncesi eğitim olanaklarının tüm çocuklara ulaştırılması için çaba gösterilecektir. Kaynaştırmalı eğitimden yararlanamayan engelli çocuklarımıza yönelik temel eğitim kurumlarının sayısı süratle artırılabilecektir. Engelli gençlerimizin de üretken beceri kazanabilmeleri için meslekî-technik eğitim olanaklarının bu gençlere de ulaşmasına özel bir önem verilecektir.”

II. Yılmaz Hükümeti (ANAP-DYP) Koalisyon Protokolü: “Yurtdışındaki vatandaşlarımızın milli kültürlerini korumaları, vatandaşlarımızın çocuklarının yaşadıkları ülkenin eğitim imkanlarından yararlanmaları ve Türkiye’ye dönüşlerinde Türk eğitim sistemine ve topluma uyumlarını kolaylaştırıcı tedbirler alınacaktır. Devlet bütün vatandaşlar için sağlık evi, sağlık ocağı, ana-çocuk sağlığı merkezleri ve verem savaş dispanserlerinin sunduğu temel sağlık hizmetlerini bedelsiz olarak sunmaya devam edecektir. Aile, Kadın, Çocuk ve Gençlik Sorunları Sosyal politikalarımızın hedefi de kaynağı da insandır, onun mutluluğu ve refahıdır. Bu hedefe ulaşmada en temel kurum ise ailedir. Ailenin güçlendirilmesi neticede toplumun ve devletin güçlendirilmesidir. Bunun için hükümet olarak yalnızca merkezi plan ve programlara değil, yerel yönetimlerle ve sivil kurumlarla (vakıf ve dernekler) işbirliğine zaruret vardır. Özellikle yaşlılara, kimsesizlere, korunmaya muhtaç çocuklara, sakat ve özürlülere, aile dışına itilmiş kadın ve çocuklara yönelik sosyal hizmet politikalarımızda bu yeni yaklaşım esas olacaktır. Ana çocuk sağlığına yönelik hizmetlere önem verilecektir. Çocuklarımızın ve gençlerimizin Türkiye Cumhuriyeti’nin temel ilkelerine, milli ve manevi değerlerimize bağlı bir şekilde fikren, ruhen ve bedenen gelişmeleri temin edilecektir.”

V. Ecevit Hükümeti Programı (28.05.1999-8.11.2002): “Kimsesiz çocuklara ve sokak çocuklarına sahip çıkılacak; onların topluma yararlı insanlar olarak yetiştirilmesi için, yerel yönetimlerle işbirliği içerisinde, barınma ve eğitim olanakları sağlanacaktır. Toplumun ve ailelerin bütünlüğünü tehdit eden uyuşturucu kullanımı, şiddet, müstehcenlik ve benzeri sorunlarla mücadele ödünsüz sürdürülecek, gençlerimizi zararlı alışkanlıklara karşı korumak için her türlü önlem alınacaktır. Üstün zekâlı ve üstün yetenekli çocukların erken belirlenmesine ve özel ilgi görmelerine çalışılacaktır. Okul öncesi eğitim olanaklarının tüm çocuklara ulaştırılması için çaba gösterilecektir. Kaynaştırmalı eğitimden yararlanamayan engelli çocuklarımıza yönelik temel eğitim kurumlarının sayısı süratle artırılabilecektir. Engelli gençlerimizin de üretken beceri kazanabilmeleri için meslekî-technik eğitim olanaklarının bu gençlere de ulaşmasına özel bir önem verilecektir.”

Gül Hükümeti Programı (18.11.2002-14.03.2003): “Çocuk mahkemeleri, tüketici mahkemeleri ve aile mahkemeleri gibi ihtisas mahkemelerine ilişkin düzenlemeler gözden geçirilerek yaygınlaştırılacaktır. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak ve sağlıklı bir nesil yetiştirme hedefleri doğrultusunda yoksulluk sınırı altında olan ailelerin çocuklarına eğitim ve sağlık yardımları yapılacaktır. Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın ve çocuklarının bir yandan kendi kültürleri ile bağlarını sürdüreceği, diğer yandan yaşadıkları ortamlarına uyum göstermelerine yardımcı olacak uygulamalar geliştirilecektir.”

Erdoğan Hükümet Programı (18 03 2003-): “... çocuklar ve işsizler için özel programlar oluşturulacak, zor durumdaki vatandaşlarımıza, terkedilmiş ve fakirleri, kimsesizlik duygusu yaşatılmayacaktır.”

1924 yılından 2003 yılına kadar kurulan 59 hükümetin yaklaşık yarısında çocuklarla ilgili önemli bir çalışma planına rastlanmamaktadır. Hükümet programlarında çocuklarla ilgili yapılması düşünülen çalışmaların ise şu noktalarda yoğunlaştığı görülmektedir:

Çocukların hastalıklardan korunması ve sağlıklı büyütülmesi. Beslenme ve gıdaların üretiminin kontrol altına alınması. Çocuk mahkemelerinin kurulması, suçluluğun önlenmesi ve suçluların ıslahı, çocuk ıslah evlerinin kurulması.

Kreş ve gündüz bakımevlerinin kurulması. Çalışan annelerin çocuklarının bakımı için yapılması gerekenler.

İlköğretim sonrası bir eğitim kurumuna devam edemeyen çocukların mesleğe yönlendirilmesi. Herkese ilköğretim imkânı, ilköğretimin yüzde yüze çıkarılması. Köylere okul yapılması ve ilköğretimi sekiz yıla çıkarılması. Eğitim-öğretimde fırsat eğitiminin sağlanması. Üstün zekalı çocuklara imkan hazırlanması. Kaynaştırma eğitimi ve özel eğitime muhtaç çocuklara yardım edilmesi.

Yurt dışındaki ailelerin çocuklarının eğitimi, kimsesiz çocukların korunması, üstün zekalı çocukların eğitimi ve okulöncesi eğitimin yaygınlaştırılması.

Çocukların milli, manevi değerlere uygun yetiştirilmesi. Zararlı yayın ve propagandalardan korunması.

Sokak çocukları için koruyucu önlemlerin alınması. Dar gelirli ailelerin çocuklarına yardım edilmesi gibi konulara kısa kısa değinildiği görülmektedir.

Yapılması planlanan bu çalışmaların uygulamalarda fazla yer almadığı görülmektedir. Çocuklara yönelik olarak yapılanların ise çocuğun çocuk olarak değil de bir yetişkin olarak ya da gelecekte faydalanılacak biri olarak düşünülüp yapıldığı görülmektedir.

Oysa ki çocukluk dönemi her şeyden ayrı, kendi gelişim seyri içinde ele alınarak düşünülmesi ve yapılması gerekenlerin buna göre planlanmasını gerektirmektedir. Gerek hükümet planlarında ele alınması planlanan şeylerin uygulamaya geçirilmiş olması, gerekse bunların dışında yapılması planlanan ya da yapılanlara bakıldığında bunların hiç de çocuğun kendi gelişim basamaklarına uygun yapılmadığı bir gerçektir.

Günümüzde Çocuk ve Çocukluk

Günümüz çocukluk anlayışı çelişkili bir gelişme göstermektedir. Bir tarafta çocuk gelişimiyle ilgili her türlü bilim dalında en ileri bilimsel seviyede buluşlar ve görüşler ortaya konulurken diğer tarafta bunlardan haberdar olunmamış gibi ortaya çıkan uygulamalar çelişkilerin açık göstergeleridir. Bu çelişkiler, aile eğitiminden okuldaki uygulamalar, basın-yayın organlarından diğer kurumların uygulamalarına kadar her alanda göze çarpmaktadır.

Son dönem aile filmlerine yansıyan kültür öğelerinde çocukla ilgili yansımalara rastlanmaktadır. Bu dizilerde (En Son Babalar Duyar, Çocuklar Duymasın vb.) çocuk akıllı, uslu, anne-babanın sözünden çıkmayan, büyüklerine karşı saygılı, itaatkar bir evlat olarak yetiştirilme eğilimindedir. Çocuklar Duymasın dizisinde çocuk, çoğunlukla yemek masasında aile ile birlikte olmakta, yemek sonrası ailenin isteğiyle hemen odalarına çekilerek derslerini (görevlerini) yapmaları istenmektedir. Eve bir misafir geldiğinde de çocukların, yine hemen kendi odalarına gitmeleri ve derslerine çalışmaları aileleri tarafından istenmektedir. Dizinin “taş fırın erkeği” rolündeki kişisi dahi babasının yanında son derece itaatli, saygılı bir evlat rolü üstlenmektedir.

En Son Babalar Duyar dizisinde de aynı paralel de yaptırımlarla karşılaşılmaktadır. Çocukların yaşlarının bir hayli ilerlemiş olmasına karşılık, hâlâ ailenin kontrolü altında yaşamaya zorlanmaktadır. Anne-babalarının istediği bir meslek, bir yaşam seçmeleri yönünde itaate yönlendirilmektedir. Özellikle baba otoritesinin öne planda tutulur gibi gösterildiği fakat annenin de babayı idare ettiği, ondan bir çok şeyi sakladığı bu dizide, anne-baba çocukların koruyuculuğunu yapmaktadır.

Yakın zamanda yayınlanan yerli ağalık dizilerden, Kırık Ayna, Zerda, Berivan ve Kınalıklar dizilerinde cinsiyet ayrımı öne çıkmaktadır. Erkek çocuğun aile ve aşiret için kız çocuğundan daha çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Dizilerde, evin kaynanası konumundaki hanım ağalar soyun devamı ve aşiretin başına geçecek kişinin, mevcut ağadan sonraki kişisi olacağı için erkek evladın önemini

vurgularlar. Fakat bunun sunuluşu, bu durumun özenilecek değil de yerilecek türden olması beklenirdi. “Cinsler arasındaki tavır ve değer farkları bir bakıma bizim onlardan neler beklediğimizi, neler istediğimizi gösterir.”⁴⁰

Kırık Ayna dizisinde, aşiretin başına geçecek ve soyun devamını sağlayacak bir erkek evlada sahip olabilmek için üçüncü eşini alan Candar ağanın “erkek evlat için neleri yaktığımı, neleri yıktığımı bir bilsen” sözleri, Zerda dizisinde, ikinci gelinin doğumunu hastanede erkek çocuk doğacak diye heyecanla bekleyen ağanın annesinin, hemşirenin “gözünüz aydın nur topu gibi bir kızınız oldu” sözleri üzerine çocuğu bile görmeden sinirle hastaneden ayrılması, yine aynı dizide hanım ağanın oğluna “Her biri birbirinden kuru kadınların sana lazım olanı veremedikleri gibi...”ve Şahin ağanın Zerda’ya hükümet nikahı kıyma ısrarına karşı çıkan anasının “Eroğlu’nun soyuna bir oğlan katsın kıyayım nikahını...” sözleri erkek çocuğun yanında, kız çocuklarının hiç de değerli olmadığı anlayışını öne çıkarmaktadır. Berivan dizisinde, konağın hanım ağasının, Rojin’in babasına “eğer kızın bir erkek evlat verirse çocuğun ağırlığınca altın veririm” ifadeleri de erkek çocuğunun kız çocuğundan daha fazla değerli olduğu anlayışını öne çıkarmaktadır. Ayrıca bütün bu dizilerde de yine çocuğun ele alınışı, bir an önce yetişkin olması ve aileye beklenen faydayı göstermesi yönündedir

Aile ve toplum çocuk ve çocukluğu o kadar önemsemektedir ki, onun için her türlü fedakarlığı yapmaktan çekinmezler! Gelişiminin en hızlı olduğu, her şeyiyle kendi gelişim özelliklerinin gereklerine göre hareket etmesi gereken çocuk, çoğunlukla ailesinin istek ve beklentileri doğrultusunda davranışa zorlanmaktadır. Bu zorlamada da “çocuğun menfaatleri için, ona iyi bir gelecek sağlamak için, vs. gibi” gerekçeler öne çıkarılmaktadır. İlkokula başladığı andan itibaren gücünün üzerinde bir çalışma yükü altına sokulmaktadır. Çünkü çocuğun başarısı ailenin başarısıyla özdeşleşmekte, ailenin itibarı çocuğun başarısıyla eş tutulmaktadır. Tersî durum ise ailelerin hiç istemeyeceği, kabullenemeyeceği bir durumdur. Durum böyle olunca da çocuk, çocukluğunu yaşama

yerine tıpkı önceki devirlerde olduğu gibi yetişkin olma yönünde zorlamalarla karşılaşmaktadır.

Bir velî toplantısında, velîlerin okul yetkililerine, çocuklarının nasıl en yüksek puanı alabilecekleri konusunda ısrarla soru sormaları ve yetkililerin de bu konuda ellerinden geleni yaptıklarını belirtmeleri oldukça garip bir örnektir. Halbuki bu toplantının amacı, sınıfta gerçekleşen bir olay sonucu öğrencilerin psikolojik sorunlar yaşamasının önlenmesi idi. Fakat burada velî ve okul yetkililerinin bu konudan çok –yine kendi egolarını tatmin için- çocuklarını unutarak kendilerini öne çıkardıkları görülmektedir.

Çocuk yapma ya da çocuk sahibi olma özlemini giderme amacıyla, -çocuk için en gerekli olan aile-hiçe sayılarak, aile dışı yani evlilik dışı çocuk yapmalar artmakta bu durum toplum içerisinde de gayet normal kabul edilmektedir. Bununla birlikte aile ve evliliğin, çocuk ve çocukluğun aile ve toplum için öneminin, çocuk eğitiminin ne olduğunun bilincinde olmadan gerçekleşen ve kısa sürede biten evliliklerin kurulması, bunlardan olan çocukların parçalanmış aile içerisinde ruhsal olarak bozuk bir şekilde yetişmeleri de çocuğa ve çocukluğa bakışı ortaya koymaktadır. Fiziksel görüntülerinin bozulacağı endişesiyle çocuklarının en çok ihtiyaç duydukları anne sütünden mahrum bırakılması da çocukluğa karşı duyarlılığın bir başka göstergesidir.

Ticarette her türlü yolun mubah sayıldığı anlayışını doğrularcasına, daha fazla para kazanmak amacıyla reklamlarda, televizyon programlarında ve de filmlerde çocukların olumsuz şekilde kullanılması her geçen gün daha da artmaktadır. Eğitici programlar adı altında gecenin geç saatlerinde çocukların programlara dahil edilmesi, çocukların televizyonun başında olduğu saatlerde onların ruhsal dünyalarını alt üst edecek programların yayınlanması gibi daha bir çok uygulamaların yapılması da çocuk ve çocukluğa karşı toplumsal bakışı sergilemektedir. Ailelerin de, çocukların sırtından para kazanmak amacıyla, onların meşhur olmasını, geleceğini garanti altına almak adı altında bu uygulamaları desteklemeleri ise başka bir garipliktedir.

Çocukların temel eğitim sürelerini yükselterek onların daha bilgili bir şekilde hayata hazırlanmaları

amacına dönük olarak yapılan faaliyetlere bakıldığında da yine çocuğun çocuk olarak ele alınmadığı ortaya çıkmaktadır. Çocuğun gelişim özelliklerinden bihaber olan uygulayıcıların; uygulamaları ya da politikaları gerçekleştirme pahasına çocuğu hiçe sayan bir tavır içinde uzun dönemdir gözlenen bir durumdur.

Pedagojiden bihaber, çok farklı eğitim alanlarından mezun kişilerin çok kısa sürede öğretmen açığını gidermek amacıyla ilköğretime öğretmen olarak atanmaları, çocuk gelişimine uygun olmayan okul binalarının modern binalar olarak faaliyete geçirilmesi (ki buralarda, 4-5 katlı binalarda on-onbeş dakikalık teneffüslerde çocuklar, 40-50 kişilik sınıfların boğucu havasından kurtulup temiz bir hava alabilmek için bahçeye –çoğunda bahçe denemeyecek alanların bulunması, buralarında öğretmenlerin araç park yeri haline gelmesi- inmeden ders zili çalması) ilginç olan yönlerden bazılarıdır. Bir başka nokta da, ilköğretim okullarının şehir merkezlerinde, ses ve gürültünün en yoğun olduğu, trafiğin en kalabalık olduğu mekanlarda bulunmasıdır. Başka bir ilginçlik ise, ikili öğretim uygulamasıdır. Güneş doğmadan çocukların okul yoluna düşmeleri, gecenin karanlığında okuldan çıkmaları toplumun dolayısıyla eğitim politikasının çocuğa ve çocukluğa nasıl baktığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

NOTLAR

- ¹ Bekir Onur, **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu** 23-24 Nisan 1993, "Sunuş", Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul:1994, s.2.
- ² Onur,1994, a.g.e., s.3.
- ³ Onur, a.g.e., 1994, s.5.
- ⁴ David Elkind, "Değişen Dünyada Çocuk Yetiştirme ve Eğitim" 'Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk', **3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma Merkezi Yay., Ankara: 2001, s.15-17.
- ⁵ Bkz: Bilgin Tiryakioğlu, **Çocukların Korunmasına İlişkin Milletlerarası Sözleşmeler ve Türk Hukuku**, T.C. Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara: 1991.

- ⁶ İsmail Doğan, "Çocuk Haklarının Sosyolojik Evriminden Dünya ve Türkiye İçin Çıkan Sonuçlar", **1. İstanbul Çocuk Kurultayı**, İstanbul 1999, s.35.
- ⁷ Doğan, 1993, a.g.e., s.3.
- ⁸ Mine Tan, "Çocukluğun Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Yaklaşımı ve Sözlü Tarihte Bir Çocuk", **Çocuk Kültürü, 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997, s.31.
- ⁹ Tan, 1994, a.g.e., s.18.
- ¹⁰ Tan, 1994, a.g.e., s.31.
- ¹¹ Tan, 1997, a.g.e., s.32.
- ¹² Tan, 1997, a.g.e., s.33.
- ¹³ Tan, 1997, a.g.e., s.34.
- ¹⁴ Mine Tan, "Çocukluk: Dün ve Bugün", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu** içinde, 23-24- Nisan 1993, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1994, s.15.
- ¹⁵ Tan, 1994, a.g.e., s.16.
- ¹⁶ Tan, 1994, a.g.e., s.13.
- ¹⁷ Tan, 1994, a.g.e., s.13.
- ¹⁸ İsmail Doğan, **Akıllı Küçük**, Sistem Yayıncılık, İstanbul s.267.
- ¹⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu**, 23-24- Nisan 1993, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1994, s.32.
- ²⁰ İhsan Kurt, **Psikolojiden Kültüre**, Eğitim Kitabevi, Konya 2000, s.216.
- ²¹ Mustafa Miyasoğlu, **Dede Korkut Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.30-31.
- ²² Miyasoğlu, 1999, a.g.e., s.100.
- ²³ Miyasoğlu, 1999, a.g.e., s.104.
- ²⁴ Doğan, a.g.e., s.62.
- ²⁵ Necdet Sakaoğlu, "Lütfiye-İ Vehbi'de Çocuk Eğitimi İle İlgili Görüşler". **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997, s.95.
- ²⁶ İsmail Doğan'ın 15.01.2004 tarihli "Türk Aile Sosyolojisi" adlı Yüksek Lisans dersinden.
- ²⁷ Kağıtçıbaşı, 1994, a.g.e., s.33.
- ²⁸ Bkz, Özdemir Nutku, "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu**, 23-24- Nisan 1993, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1994, s.57-63.

- ²⁹ Bkz. Sabahattin Türkoğlu, "Osmanlı Saraylarında Çocuk", **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997, s. 105-123.
- ³⁰ Fetih Erdoğan, "Toplumsal Tarihimizde Çocuk Edebiyatımızın Yeri", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu** içinde, 23-24- Nisan 1993, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul: 1994, s.85-91.
- ³¹ Bkz., İsmet Kür, "1869-1928 Yılları Arasında Türkiye'de Yayınlanmış Çocuk Dergilerinde, Eğitici Yazarların Benimsedikleri Çocuk Tipleri, **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997, s.141-151.
- ³² Kür, 1997, a.g.e., s.146.
- ³³ Kür, 1997, a.g.e., s.151.
- ³⁴ Sevda Şener, "Türk Çocuk Tiyatrosu Yapıtlarında Çocuk İmgeleri", **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997, s.171-185.
- ³⁵ Üstün Dökmen, , **İletişim Çatışma ve Empati**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.199.
- ³⁶ Dökmen, 2001, a.g.e., s.193-194.
- ³⁷ Dökmen, 2001, a.g.e., s.198.
- ³⁸ Ömer Seyfettin, **Bütün Eserleri I**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970, s.131.
- ³⁹ Çiğdem Kağıtcıbaşı, "Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu**, 23-24- Nisan 1993, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1994.
- ⁴⁰ Erol Güngör, "**Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**", Ötüken Yay., İstanbul 1998. s.82.

KAYNAKÇA

- DÖKMEN, Üstün, **İletişim Çatışma ve Empati**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- DOĞAN, İsmail "Çocuk Haklarının Sosyolojik Evriminden Dünya ve Türkiye İçin Çıkan Sonuçlar," **1. İstanbul Çocuk Kurultayı** İstanbul 1999.
- DOĞAN, İsmail, **Akıllı Küçük**, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- ERDOĞAN, Fetih: "Toplumsal Tarihimizde Çocuk Edebiyatımızın Yeri," **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1994.
- ELKIND, David: "Değişen Dünyada Çocuk Yetiştirme ve Eğitim," Dünyada ve Türkiye'de

Değişen Çocukluk, **3. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi**, A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma Merkezi yay., Ankara 2001.

KAĞITCIBAŞI, Çiğdem: "Türkiye'de Değişen Aile ve Çocuğun Değeri," **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.

KURT, İhsan, **Psikolojiden Kültüre**, Eğitim Kitabevi, Konya 2000.

KÜR, İsmet, "1869-1928 Yılları Arasında Türkiye'de Yayınlanmış Çocuk Dergilerinde, Eğitici Yazarların Benimsedikleri Çocuk Tipleri, **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1997.

MİYASOĞLU, Mustafa, **Dede Korkut Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

NUTKU, Özdemir, "Osmanlı Şenliklerinde Çocuk, **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.

ONUR, Bekir: "Sunuş", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu** 23-24 Nisan 1993, Tarih Vakfı yayınları, İstanbul, 1994.

SAKAOĞLU, Necdet: "Lütfiye-İ Vehbi'de Çocuk Eğitimi İle İlgili Görüşler." **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1997.

ŞENER, Sevda, "Türk Çocuk Tiyatrosu Yapıtlarında Çocuk İmgeleri," **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1997.

TAN, Mine: "Çocukluğun Tarihi Araştırmalarında Sözlü Tarih Yaklaşımı ve Sözlü Tarihte Bir Çocuk", **Çocuk Kültürü, 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1997.

TAN, Mine, "Çocukluk: Dün ve Bugün", **Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.

TİRYAKİOĞLU, Bilgin, **Çocukların Korunmasına İlişkin Milletlerarası Sözleşmeler ve Türk Hukuku**, T.C. Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1991.

TÜRKOĞLU, Sabahattin: "Osmanlı Saraylarında Çocuk", **Çocuk Kültürü 1. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1997.

Cumhuriyet Öncesinde Belâgat ve Edebî Bilgilere Dayalı Ders Kitaplarında Dil ve Edebiyat Öğretimiyle İlgili Tespitler

Yrd.Doc.Dr.Hayriye TOPCUOĞLU

Mersin Üniversitesi Türkçe Eğitimi Bölümü

Özet

Cumhuriyet öncesinde belâgat ve edebî bilgilere dayalı dersler, ağırlıklı Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Darülfünun ve öğretmen okullarının programlarında yer almıştır. İlgili konular, idadî, sultâniler ve rüşdiyelerde, edebiyat dersleri içinde işlenmiştir. Söz konusu dersler dolayısıyla hazırlanmış kitaplarda, edebiyatın öğretimine yönelik görüşler sınırlı da olsa mevcuttur.

Başta, Türk dili ile Arap dili arasında karşılaştırmaya dayalı tartışmalar çerçevesinde, Türk dilinin belâgatinin öğretilmesi gerektiği kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Zamanla, bu problem aşılmış, Türk dili ve edebiyatının öğretilmesinden beklenen hedefler tartışılır olmuştur. Öğrencinin hem edebî dilin “beliğ” kullanımını, hem de edebiyatın temel niteliklerini kavramasını sağlayacak bir eğitim anlayışı öne çıkmaya başlamıştır.

Tamamı öğretmen olarak görev yapmış yazarların öğretmenlikten gelen tecrübeleri, üslûplarına da büyük ölçüde yansımıştır. Bu anlayış farklılığı, öğretim diline de yansımıştır. Daha mesafeli ve resmi olan anlatım dili, zaman içinde, öğrenciyi de bilginin içine çeken ve bilgiyi ona öğrettiğini farkettilen bir anlatıma dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler : Edebiyat öğretimi, Edebiyat Teorisi, Belâgat

Abstract

Before the Republic, lessons depending on rhetoric and literature were basically included in the curriculums of the schools of Political Sciences (Mekteb-i Mülkiye), Law Faculty (Mekteb-i Hukuk), İstanbul University (Darülfünun) and Education Faculties. The related subjects were studied at high schools (idadî, sultânî) and secondary schools (rüşdiye) within the framework of literature lessons.

Though limited, there are views in the teaching of literature in the books which were prepared for these lessons. In the beginning, within the arguments to compare Turkish and Arabic languages, it was insisted that the rhetoric of the Turkish language should be taught. In time, these problems were overcome, and the targets expected from the teaching of Turkish become the focus of arguments.

Therefore, both the student's impressive use of the language and the understanding of the basic concepts of literature came to the foreground. Experiences of authors taking place as the subject of study were mostly reflected onto their styles. Such a difference of approach also reflects onto the language of teaching. The style, which is more formal, turned into a style that also involved the student in the knowledge and the style which made the student (see that) /realize that knowledge teaches him/ her as well.

Key Words : Theory of Literature, Teaching of Literature, Rhetoric

Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alan edebiyat tarihleri ile edebiyatın temel problemleri üzerine düşünmenin yolunu açan teorik kitapların bizdeki ilk örneklerinin ortak bir özelliği vardır. Bu kitaplar, çoğunlukla, okullarda okutulan ders notlarına ve tecrübelerine dayanır. Dilbilgisi, kıraat, kitabet, inşa gibi alanlara yönelik birçok kitabı da aynı çerçevede değerlendirmek mümkündür. Tanzimat sonrasında, artık tamamiyle geleneğin malzemesine dayanmak istemeyen zihniyet değişiminin edebiyat eğitiminde ihtiyaç duyduğu malzeme, yeni yazılan ders kitaplarıyla sağlanmıştır.

Tanzimat'la birlikte, her alanda ve her anlamda yeniye doğru zorlanan kapılardan edebiyat eğitimi de payına düşen hamlelerle geçer. Biz, bu çalışmayla, edebiyat ve eğitim dünyasındaki zihniyet değişiminin, edebiyat eğitimine ne ölçüde yansıdığını, edebiyat teorisine dayanan ders kitaplarından hareketle, edebiyatın eğitimi üzerine düşünülüp düşünülmediğini ortaya koymak istedik. Ayrıca, yazarların öğretici kimliğiyle bilgiyi aktarırken öğrenciyle kurdukları bağı anlatımlarından hareketle tespit etmeye çalıştık. Çıkan sonuç, günümüz ders kitaplarında olmayan ve bizce pedagojik değeri daha baskın olan bir iletişim kurma çabasını yansıtır. Söz konusu ders kitaplarıyla ilgili tanıtıcı bilgiler ile ne kadar yeniye temsil ettikleri veya geleneğe bağlı kaldıkları yönündeki değerlendirmeler daha önce Prof.Dr.Kâzım Yetiş'in çalışmalarıyla ortaya koyulduğu için burada ele alınmamıştır.¹ Yalnız, başlıbaşına bir değer olarak "edebiyat" ve dilin "belîğ" kullanımına dayalı esaslar çerçevesinde "belâgat"i konu edinen ders kitapları, yazdıkları okullar dikkate alınarak gruplandırılmış, genel bir döküm verilmiştir.

Cumhuriyet'ten önce, sarf, nahiv, inşa, kitabet ve kıraat dersleri her düzeydeki okul programlarında yer almıştır.(Ergin 1940: 355-596; Ergin 1977: 883 - 1578; Yücel 1994:139-182) Belâgat ve edebiyat teorisine ilgili dersler ise, ağırlıkla yüksek dereceli okullarda, Mekteb-i Hukuk'ta "Belâgat-i Türkiye", Mekteb-i Mülkiye'de "Edebiyat-ı Osmaniye" ve Darülfünun'un Edebiyat şubesinde "Nazariyat-ı Edebiye" (Ergin 1977:1104,1224) isimleri altında okutulmuştur. Rüşdiye, idadî ve sultanilerde edebiyat dersleri içinde teorik konulara da yer verildiği, yine yazılan kitaplardan anlaşılmaktadır. Kitapların yazılış tarihlerinin kümelenildiği zaman dilimleri, eğitimde yeni düzenlemelerin yapıldığı, okul sayılarının ve türlerinin çoğaldığı dönemlerle uygunluk gösterir. Yığılma, Tanzimat'ın son dönemleri ile II.Meşrutiyet yıllarında karşımıza çıkar. İlk ders kitapları, "kitabet" ve "inşa" gibi daha özel bir alana yönelik yazılmış olmalarına rağmen, Tanzimat sonrasına ait belâgatle ilgili kaynak eserlerin de ilk sıralarında anılan iki eserdir:

Mehmed Nüzhet, Mugni'l- Küttâb (1286/1869)

Süleyman Paşa, Mebâni'l-İnşâ (2 cild, 1288-1289/1871-1872)

İlki Darülmuallimîn'de ikincisi Mekteb-i Harbiye'de okutulmuş; Mebâni'l-İnşâ, belâgate gelenekten gelen bakışın yanısıra, Batının kaynaklarına da açık yeni bir bakışa önyak olduğu için önemli görülmüştür. (Yetiş 1984:306-316)

1859'da iki yıllık bir ortaöğretim kurumu olarak açılan Mekteb-i Mülkiye'nin ders programında "Edebiyat-ı Osmaniye"nin yer alması hayli geç olur. 1879'da müdür Abdurrahman Şeref'in teklifini biraz tereddütle ve "tarz-ı cedîd" üzere olacağı söylenince daha kolaylıkla kabul eden Recâizâde Mahmud Ekrem'le birlikte, öğrenciler yeni bir ders ve yeni bir tarzla tanışmış olurlar. (Abdurrahman Şeref 1329:312) Bundan en çok Türk edebiyatı faydalanır. Çünkü, 3.sınıf ders programında bulunan ders için yazılmış iki kitap, edebiyatta yeniye açık oluş ile geleneğe bağlı kalış arasındaki derin uçurumu ders kitabı sınırlarının çok dışına taşımış ve edebî safların belirginleşmesine yol açmıştır.

Recâizâde Mahmud Ekrem, Talîm-i Edebiyat(1296/1879)

El-Hac İbrahim, Edebiyat-ı Osmaniye(h.1305/1887)

Talîm-i Edebiyat'ın taşbasması 1296/1879'da hurufat baskısı 1299/1882'de yapılmıştır: "*Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne nâmına 1296 sene-i hicriyesinde te'lif olunarak mükerrerâ taş basmasıyla tab' olunmuşdu. Bu kerre bazı tashihât dahi icrâ olunarak Maarif Nezâret-i Celîlesinin ruhsât-ı resmîyesi üzerine hurûf ile def'a-i evvel olmak üzere tab' olunmuşdur.*"(Recâizâde Mahmud Ekrem, 1299:1)

Türk edebiyatı tarihindeki yeri, edebiyata bakış açısındaki köklü değişiklik ve sonrasında yazılan benzeri kitaplar üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Eserin isminden hareketle, yazarın "Belâgat-ı Osmaniye" ismi yerine, "talîm" ve "edebiyat"ı öne çıkarması, derse ve edebiyata bakışındaki yeniliğin ifadesi olarak değerlendirilir. Ekrem'in halefi El-Hac İbrahim Efendi'dir. Kurucusu olduğu Dârüttalîm'de Arap dili ve edebiyatı dersleri veren

İbrahim Efendi, sadece bir hoca değişimini değil, Mebâni'l-İnşâ ve Talîm-i Edebiyat'ın ardından yeneden Arap diline dayanan belâgate yönelmesiyle, tamamıyla, bir zihniyet farklılığını temsil eder. Kitabı, "*Binüçyüzbeş sene-i hicriyesinde te'lif ve Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne talebesine tedaris olunmuş*"tur.(El-Hac İbrahim 1305:1)

Özellikle aynı okul veya aynı okul düzeyi için hazırlanmış ders kitaplarındaki halef-selef ilişkisi çok açıktır. Sonra yazılan kitabın, önündeki örneği dikate alması, takdir edişi veya keskin muhalefeti, söz konusu kitapları kendi içinde birbirleriyle ilişkili kılmıştır.

1878'de öğretime başlanan Mekteb-i Hukuk'un tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın önemli bir yeri vardır. Osman Ergin, Maarif Tarihi'nde, onun yerini uzun uzadıya anlattıktan sonra tek cümlede toplarlar: "*Bu mekteb Osmanlı hükûmetinin medenî kanunu olan Mecelle'yi tertip eden Ahmet Cevdet Paşa'nın Adliye Nazırlığı zamanında ve 1296(1878) tarihinde açılmış ve ilk dersi de Cevdet Paşa takrir etmiştir.*" (Ergin 1977:1093) Mekteb-i Hukuk'ta ders veren diğer isimler, Recâzâde Mahmud Ekrem, Muallim Naci, El-Hac İbrahim, Abdurrahman Fehmi, Abdürrahman Süreyya ve hariciye memuru Münir'dir. İsmi geçenlerden çoğu ders notlarını kitaplaştırmış; Muallim Naci de Mecmua-i Muallim'de yayınlamıştır. (Ergin 1977:1105)

Diğer ders kitaplarını Ahmed Cevdet Paşa'nın ismi etrafında toplamak mümkündür:

Ahmed Cevdet Paşa, Belâgat-i Osmâniye (1298/1881)

A[bdurrahman] Fehmi, Tedrîsât-ı Edebiye (1302)

Mîrdûhîzâde Abdurrahman Süreyya, Mizanü'l-Belâga(1303/1885)

Mîrdûhîzâde Abdurrahman Süreyya, Sefine-i Belâgat (1305/1887-1888)

El-Hac İbrahim Efendi, Şerh-i Belâgat(1301/1884)

Belâgat-i Osmaniye, "*Mekteb-i Hukuk talebesine takrir olunan derslerin hülâsasıdır.*" (Ahmed

Cevdet 1303:1) Abdurrahman Süreyya'nın yukarıda ismi geçen iki kitabı da Belâgat-i Osmaniye'nin eleştirisi üzerine kuruludur; üstelik, bu eleştiriler etrafında, Türk ve Arap dilleri üzerine bir tartışmayı başlatmıştır. Yazar, Mizanü'l-Belâga'yı, okuttuğu belâgat dersi dolayısıyla kaleme almıştır. Bu kitaba, dersler sırasında ekledikleriyle de Sefine-i Belâgat (1305)'i yazmıştır. (Yetiş 1992 d:174) İbrahim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'i ise tersine, Belâgat-i Osmaniye'ye dayanır ve onu destekler. (El-Hac İbrahim 1301:5) Tedrîsât-ı Edebiye de "*Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne birinci senesinde ta'lim olunan Edebiyât-ı Osmâniye derslerinden müteşekkildir.*" (A.Fehmi 1302:1)

Bunlar dışında, Mekteb-i Hukuk için hazırlanmış bir başka çalışma, Münif Paşa'nın İlm-i Belâgat-la Rhétorique ismiyle bir deftere kayıtlı, yayınlanmamış ders notlarıdır.²

Zaman içinde, Mekteb-i Hukuk programında, "Türkçeye ve Türk Edebiyatına dair" dersler üzerinde değişiklikler yapılmış; 1893'te programın ıslahı gündeme geldiğinde, lağvına karar verilen dersler arasında Edebiyat, Fransızca ve Belâgat de sayılmış ve sonuçta 1908'e kadar uygulanan programda edebiyatla ilgili derslere artık yer verilmemiştir. (Ergin 1977: s.1111)

Buraya kadar bahsi geçen kitaplar aracılığıyla açılan tartışmaların hiçbiri bir belâgat dersinin nasıl okutulması gerektiği etrafında başlamamıştır. Buna karşılık, tamamı, belâgatin ne olduğu ve hangi değerlere, hatta hangi dile öncelik verilerek işlenmesi gerektiği etrafında şekillendiği için, bir bakıma ders muhtevastındaki zihniyet farklılığını da gösterir niteliktedir.

İlk kez 1863'te açıldığı halde, değişik nedenlerle birkaç kez kapanmış ve yeniden öğretime başlamış olan Darülfünûn için hazırlanmış kitapların çoğu, uzun yıllar burada dersler veren Ali Ekrem Bolayır'a aittir. Öğrencilerinin tuttuğu ders notları taşbasması olarak çoğaltılmıştır(Parlatır 1987:7-8; Yetiş 1992 a:397):

Lisan-ı Edebiyat(1330/1914)

Darülfünûnda Edebiyat Dersleri(1914-1915 öğretim yılı)

Nazariyât-ı Edebiye Dersleri (1915-1918)

Bu ders notlarından ilki, “*Ali Ekrem beyefendi-nin takrîr buyurdukları notlardan*”; ikincisi, “*1330-1331 senesinde takrîr edilen derslerden*” müteşekkildir. Nazariyât-ı Edebiye Dersleri, aynı isimli dersin farklı öğretim dönemlerindeki müfredatına uygun olarak, üç ayrı alt başlıkta düzenlenmiştir: Nazariyât-ı Edebiye Dersleri (“*1331-1332 Sene-i tadrîsiyesinde Dârülfünûn’da takrîr olunan derslerden müteşekkildir*”); Nazariyât-ı Edebiye Dersleri - Nesir Kısmı (“*1332-1333 Sene-i tadrîsiyesinde Dârülfünûn’da takrîr olunan derslerden müteşekkildir*”); Nazariyât-ı Edebiye Dersleri - Mesâlik-i Edebiye (“*1333-1334 Sene-i tadrîsiyesinde Dârülfünûn’da takrîr olunan derslerden müteşekkildir*”)

Dârülfünûn’da ders verenler arasında, Mehmed Akif ile Ferit Kam da vardır:

Mehmed Akif, Kavâid-i Edebiye(ders notları) (1329/1913)

Ferit Kam, Asâr-ı Edebiyye Tetkikatı Dersleri

Akif’in ders notlarının küçük bir bölümü kitaba dönüşmüştür:

“*Mehmed Akif’in Kavâid-i Edebiyye (Dârülhilafe, 1329, 16 s.)si, müellifin Dârülfünûn’da verdiği edebiyat derslerinden bir parçadır. Darülfünûn Dersleri genel başlığında diğer derslerle beraber basılan bu küçük risâlede Plan, İcâd-Mevzû, Muhayyileyi İşletmek, Ahenk başlıkları vardır ve sonuncu bahis yarımındır. Ayrıca yazar bunları Sırat-ı Müstakim (Sebîlü’r-Reşâd) (c.VII, nr.181, c.VIII,nr.203,204, c.IX,nr.209,210)de de neşretmiştir.*” (Yetiş 1992 a:405)

Biz, bu bilgiye dayanarak, 1912’de “Edebiyat Bahisleri”³ başlığı altında dergide yayınlanan bilgilerden faydalandık.

Ferit Kam, Darülfünûn’da, ismi daha önce Edebiyat-ı Türkiye olan, 1915 yılında Asâr-ı Edebiye Tedkikatı olarak değiştirilen dersi, “1915-1916 öğretim yılında okutmaya” başlamıştır. El yazısıyla ve

taşbasması olarak yayınlanmış kitapta baskı tarihi bulunmamaktadır.(Çeltik 1998:21)

İdadî ve sultanîler için yazılmış kitapların çoğu örnek alma veya etkilenme düzeyinde Ekrem’e dayanır, dolayısıyla yeni anlayışı öğrenciye taşır. Açılış amacı özde değişmediği halde, uygulamada farklı öğrenci gruplarına kaydırılması dolayısıyla, ilk anda zihinleri karıştıran tek okul grubu idadîlerdir. Özde değişiklik olmamıştır çünkü, idadîlerden beklenen hedef, hazırlık sınıfı niteliğini taşımalarıdır. Başlangıçta, Harb Okulu ve Askerî Tıbbiye için öğrencileri hazırlayan bu okulların başlangıç yılı 1845’tir ve rüşdiyeler düzeyindedir. Ortaöğretim düzeyinde okullar haline dönüşmesi 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sağlanmıştır. (Akyüz 1993:144-145) Farklı statülere sahip orta öğretim kurumları arasında yer alan Dârüşşafaka ile Mekteb-i Sultanî için yazılan kitapları da dahil ettiğimiz bu gruptaki ilk eserler:

Mihâlicî Mustafa Efendi,Zübdetü’l-Beyân (1297/1880)

Ruşçuklu M.Hayri, Belâgat (1308/1890-1891)

Manastırlı Mehmed Rıfat,Mecâmiü’l-Edeb (1308/1891)

İbnü’l-Kâmil Mehmed Abdurrahman , Belâgat-i Osmâniye(1309/1891)

Zübdetü’l-Beyân’ın iç kapağında, yazarının *Müderresinden ve Dârüşşafaka muallimîninden*” olduğu, kitabın da “*Dârüşşafakatü’l-İslâmiye’de tadrîs olunmak üzere*” Cemiyet-i Tadrîsiye-i İslâmiye tarafından seçildiği ve kabul edildiği kayıtlıdır.(Mihâlicî Mustafa 1297:1)

Göremediğimiz Belâgat’in yazarı Rusçuklu M.Hayri, İzmir Mekteb-i İdadî Lisân-ı Osmânî öğretmenidir. (Yetiş 1992 a:385) Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Manastırlı Mehmed Rıfat’ın hazırladığı, on kitaplık Mecâmiü’l-Edeb, “tadrîsât-ı idâdiye kütüphânesi” serisi içinde yayınlanmıştır.⁴Belâgat-i Osmâniye ise, Mekteb-i Asr’ın idadî kısmı için hazırlanmıştır.(İbnü’l-Kâmil Mehmed Abdurrahman 1309:1)

II.Abdülhamid döneminde, 1891-1899 arasında Maarif Nazırı Zühtü Paşa’dır. Zühtü Paşa, idadîler-

deki eğitimin ve dolayısıyla okutulacak ders kitaplarının yeniden düzenlenmesi yönünde çalışmalar başlatmıştır. Böylece edebiyat dersinin de belli bir programı ve program doğrultusunda hazırlanmış ders kitabı olacaktır. Bu konuda Menemenlizade Mehmed Tahir görevlendirilir. Yeni ders programına göre yazılmış ilk kitap olan ve uzun süre tek kitap olarak okutulan (Birinci 2000:69-70) Osmanlı Edebiyatı: “*Ma’ârif Nezâret-i celîlesinde müteşekkil program komisyonunca mekâtib-i idâdiye ile mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne’nin sunûf-ı idâdiyesinde tadrîs olunmak üzere kabûl edilmiştir.*” (Menemenlizâde mehmed Tahir, 1314:1)

Anılan kitapla birlikte diğerleri:

Menemenlizade Mehmed Tahir, Osmanlı Edebiyatı (1314/1897)

Süleyman Fehmi, Edebiyat (1325/1909)

Midhat Cemal [Kuntay], Edebiyat Dersleri (1326/1910)

[Ahmed] Reşid [Rey], Nazariyât-ı Edebiye 1-2 (1912/1328)

Şahabeddin Süleyman, Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat (1329)

Muhyiddin, Yeni Edebiyat (1330)

Köprülüzâde Mehmed Fuad, Şahabeddin Süleyman, Malûmât-ı Edebiye (1330/1912)

“*Mekteb-i Sultanî edebiyat muallimi*” Süleyman Fehmi, birkaç yıllık “*tadrîs*” tecrübesinin sonucunda Edebiyat’ı yazdığını söyler. (Süleyman Fehmi 1328:3) Midhat Cemal, kendi derslerinde Edebiyat’tan faydalanmış; notlarını geliştirerek Edebiyat Dersleri’ni hazırlamıştır. (Midhat Cemal, 1326:2) Şahabeddin Süleyman’ın “*mekâtib-i idâdiyeye mahsûs*” Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat’ı ile Süleyman Fehmi’nin Edebiyat’ı arasında da “birçok bahiste” benzerlik tespit edilmiştir. (Polat 1987:105) Ahmed Reşid, Mekteb-i Sultanî’de “*iki seneden beri ifâ ettiğim vazife-i tadrîsin mahsûlüdür.*” dediği Nazariyât-ı Edebiye’yi Recâizâde Mahmud Ekrem’e ithaf etmiştir. (Reşid 1328:3) Yeni Edebiyat, idadî, sultanî ve Dârümuallimîn öğrencileri için yazılmıştır. Çift imzalı tek kitap, Malûmât-ı Edebiye’dir. Fevziye

Abdullah Tansel, Malûmât-ı Edebiye’nin çift yazarlı görünmesine karşılık, aslında Şahabeddin Süleyman tarafından yazıldığını, hocası Fuat Köprülü’nün kendisine “*Kitabın üzerinde benim de imzam var ama yazan Şahap’tır. I.cildi o yazacaktı, II.cildi ben. İlk cilde imza atmamı istedi ve kitap öylece ikimizin adıyla çıktı*” dediğini, Nazım Hikmet Polat’a aktarmıştır. (Polat 1987:118-119)

Rüşdiye düzeyinde kitaplar, sayıca diğerlerine oranla azdır:

Selim Sabit, Mi’yârü’l-Kelâm (1287/1870)

İbrahim Rıfat, Suâlli Cevaplı Talîm-i Edebiyat (1894/1312)

Mehmed Arif, Zübdetü’l-Kavaid (1312/1895)

Türk eğitim tarihiyle ilgili hemen bütün kaynaklarda ismi ayrı bir başlıkla öne çıkarılan ve ilkokuma aşaması için getirdiği yeni yöntemlerle tanınan Selim Sabit Efendi’nin “*mekâtib-i Rüşdiye’de okutulmak üzere intihâb edilmiş*” (Selim Sabit 1302:1) eseri, hem ilkler arasında yer alır, hem de rüşdiye düzeyinde bu gruptaki ilk kitaptır. İbrahim Rıfat’ın kitabının künyesinde görevi, “*Hadikatü’l-Maarif mektebi muallimi*” olarak geçer. (İbrahim Rıfat 1312:1) Tanzimat’ın son döneminde açılan özel okullardan Hadikatü’l-Maarif, “*ibtidâî, rüşdiye*” düzeyinde bir okuldur. (Ergin 1977:940) Mehmed Arif, Koca Mustafa Paşa rüşdiye-i Askeriyesi Farisi muallimidir; Zübdetü’l-Kavaid de “*Mekâtib-i rüşdiye-i askeriyeye şâkirdâna tadrîs olunmak üzere tertîb edilmiştir.*” (Mehmed Arif 1312:1)

Bu kitaplara, Ahmed Hamdi’nin hangi okul için yazıldığı kapak bilgilerinde yer almayan Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî’sini (1876/1293); Ali Nazîma’nın herhangi bir okul için yazılmamış olmakla beraber belâgatten sınava girecekler için bir tür yardımcı ders kitabı niteliğinde düşünülen ve Mecâmîü’l-Edeb gibi “*tadrîsât-ı idadî kütüphanesi*” serisinden çıkan Muhtıra-ı Belâgat (1308/1890)’i ile Kâzım Yetiş’in, Belediye Kütüphanesi’nde Muallim Cevdet Kitapları arasında (nr.0/284), “*edebî sanatlara dâir taş baskı bir kitap*” kaydıyla tespit ettiği ve ders kitabı olduğunu düşündüğü, ismi ve yazarı belirsiz “anonim” bir kitabı da eklemek gerekir. (Yetiş 1992 a:388)

Genel bir dökümünü verdiğimiz eserlerden M.Hayri'nin Belâgat'i, Münif Paşa'nın ders notları ve "anonim" kitabı görmediğimiz için çalışmamızda kullanamadık. Dönemin yazarları arasında yer alan İbrahim Aşkî'nin Mekteb-i Harbiye Edebiyat Dersi Hülâsaları (1340/1924) ile Ali Canib'in Edebiyat (1340/1924) isimli ders kitapları, yayın yılı 1923 yılından sonra olduğu için değerlendirilmemiştir.

Bahsi geçen ders kitaplarında dil ve edebiyat öğretimi üzerine düşünme yok denecek kadar azdır. Henüz, o dönemde, bilgi aktarımının dışında, dil ve edebiyat öğretiminin bir problem olarak zihinlerde yer bulmadığı açıktır. Ahmed Hamdi, Mehmed Arif, Mehmed Abdurrahman, Mihâlicî Mustafa Efendi ve Ferid Kam'ın hazırladığı kitaplarda bu konuya hiç değinilmemiştir. Mehmed Akif'in ders notlarında da doğrudan "edebiyat bahisleri"ne geçilmiştir. Öğretime, yazarların ifadesiyle "tedrîs" ve "talim"e yönelik tespitler, hemen tamamıyla kitapların "mukaddime"lerinde ortaya koyulmuş; yalnızca Recâizâde Mahmud Ekrem, Talim-i Edebiyat'ın "hatime"sinde konumuz çerçevesinde de görüş aktarmıştır.

Mehmed Rıfat ve İbrahim Rıfat, edebiyat derslerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgilenmeseler de sınırlarını çizerler. Mehmed Rıfat, "mukaddime"sine "edeb"ın tanımıyla başlar ve "edeb dersi"ne geçer: "*Edeb dersi: İnsanların eltâf-ı kelâm ile ifâde-i merâm etmelerine hâdim olan âlâtın ibârettir ki her lisânın mukteziyâtına göre tedvîn ve tensik edilip*" le başlayan, lugat, sarf, iştikak, nahiv, meanî, beyan, aruz, kafiye, hat, inşa, karz-ı şiir ve nihayet tarihi açıklayan birer cümleyle devam eden uzun tanım, bunların toplamının ulûm-ı edebiyeyi oluşturduğu bilgisiyle sona erdirilmiştir.(Manastırlı Mehmed Rıfat 1308:4) İbrahim Rıfat ise, "*fensiz ilim olamayacağı*"ndan hareketle, edebiyatın da bir fenni olduğunu, beyan, meanî ve bedî olarak üç ana kısımda değerlendirildiğini söyler ve bu fenni öğrenmenin faydalarına işaret eder: "*İnsan velev cüz'î olsun sa'yin âsârını görmek arzû ediyor, bâhusûs edebiyat gibi rûhun safâsı, aklın gazâsı olan bir fenni öğrenmek ve ona dâir âsâr neşretmek fâideden hâli değildir.*"(İbrahim Rıfat,1312:3)

Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzâde Mehmed Fuad, kavâid kitapları etrafında yaptığı tespitle edebiyat dersini de bir bakıma tanımlamış olur: "*Beliğ ve latif sözleri telif için tutulan usul ve kavâidden bâhis kitaplara gelince, bu da mekteplerdeki 'edebiyat' derslerinden başka bir şey değildir.*"(Şahabeddin Süleyman,Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1,s.3)

Tanımlar, edebiyatı, kuralları belirli bir bilgi alanı, bir "fen" olarak biraz daraltılmış bir bakış açısıyla önümüze koymaktadır. Edebiyat dersi de aynı çerçevede sınırlanmış görünmektedir. Bu fenni lâyıkıyla öğrenenler, belki İbrahim Rıfat'ın söylediği üzere ruha safâ veren yanını da farkedecektir. Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzâde Mehmed Fuad, edebiyatı ve edebiyat derslerini alıntıdaki darlıkta görmezler. Onların değerlendirmesi, bu darlığa işaret etmeye yöneliktir. Bahsi geçtiğinde, onların kavaid kitaplarından ne şekilde faydalanılabileceği konusunda görüşlerini aktaracağız.

Menemenlizâde Mehmed Tahir'e göre: "*Bir fenni tahsil için herşeyden evvel tarifini bilmek yani mahiyetini öğrenmek lâzımdır.*"(Menemenlizâde Mehmed Tahir 1314:5)

Malûmât-ı Edebiye yazarları dışındaki bahsi geçen üç yazar, tahsili yapılacak alanın mahiyeti üzerinde durmuş; ancak, tahsilinin nasıl olması gerektiği konusunda düşüncelerini açıklamamışlardır.

Ali Ekrem'in Nazariyât-ı Edebiye dersinin girişinde, "edebiyat"ın tanımlanması üzerine öğrencilere yaptığı açıklama, onun edebiyat derslerine bakışını da gösterir niteliktedir. "Edebiyat" kavramını kuru bir tanımla bırakmayacak, öğretim süresince bütün yönleriyle öğrencisine kavratacak bir yol izleyecektir: "*Tedrîsât-ı edebiyeye başlar başlamaz edebiyatın mükemmel bir tarifini yazmak lâzım geliyor. Fakat biz bu tarifî derslerimizin nihayetine bırakmayı tercih ettik; hatta ihtimal ki edebiyat tarifini üçüncü senede göstereceğiz.*" (Ali Ekrem, 1331-1332:2)

O zamana kadar, edebiyatı ilgilendiren bazı konular ve hikmet-i bedâyi dersleriyle donanacak öğrenci, gerçekten edebiyatın ne olduğuna da "nüfûz edebilecek"tir. Akla gelebilecek soruyu önce kendi sorar ve cevabını verir:

“*Tarifi malûm olmayan bir mevzû üzerine ders verilme kabil midir?. Denilirse bu itiraza şöylece mukâbele ederiz. Edebiyatın tarifi sizce mechûl değildir; tadrîsât-ı tâliyede bunu gördünüz. Öğrendiğiniz tarif iyi olmamakla beraber size edebiyat hakkında bir fikir vermiştir. İşte şimdilik bu hâsıl ettiğiniz fikir ile takdîr olunacak mesâil-i edebiyeyi anlayabilirsiniz. Mükemmel bir tarif-i edebiyatı ise derslerimizin sonunda daha etrâflı olarak anlamak mümkün olacaktır.*” (Ali Ekrem, 1331-1332:2)

Öğrenci, neyi, niçin, hangi hedefi gerçekleştirmek üzere öğreneceğini bildiğinde ve bu hedef kendisi için anlamlı olduğunda, bilgiyi almaya daha hazır olur ve kolay öğrenir. Görüşlerin çoğu, Osmanlı Türkçesi'nin iyi öğrenilmesi gerektiğini ortaya koyar. Yazarlar, “lisân-ı Osmânî”nin doğru öğrenilmesi ve edebî dilin bütün incelikleriyle bilinerek eserlerin lâyıkıyla anlaşılması konusunda hemfikirdir. Ahmed Cevdet Paşa ile onun görüşlerine muhalif Abdurrahman Süreyya, bir ortak noktada buluşarak belâğatin; Selim Sabit ise, dili kurallarıyla öğrenmenin neden gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Ahmed Cevdet, anlatılmak istenenin “fasîh” ve “belîğ” olarak dile aktarılabilmesi için “ilm-i belâgat”i bilmenin gerekli olduğuna inanır: “*Bunları tederrüs ve taallüm edenler lisan-ı Osmânî üzre asl-ı manayı doğruca söyleyip yazmaya muktedir olurlar; ama fasîhâne ve belîğâne ifâde-i merâm edebilmek için ilm-i belâğati bilmek lâzım gelir.*” (Ahmed Cevdet 1303:4)

Abdurrahman Süreyya, “*fenn-i belâgat-ı Türkiye*”yi öğrenmek suretiyle dilin kurallarının bozulmadan uygulanabileceğini ve korunabileceğini düşünür. Yazar, dil ile anlama, kavrama arasındaki bağa dikkat çeker: “*Hülâsa insanı insan eden kuvve-i tefhîm ve tefehhümdür. Vâsita-i tefhîm ne kadar mükemmel, ne kadar muntazam olursa insâniyet dahi o nisbette dâric-i medâric-i kemâlât olur.*” (Abdurrahman Süreyya 1303:3)

İbrahim Efendi, belâğatin gücüne işaret etmek için, ona yalnız hâkimlerin değil mahkûmların da muhtaç olduğunu söyler. Onun ifadesiyle de “*fenn-i celil-i belâgat*” in öğretilmesi sonucunda, öğrenci, sözü “*makbûl ve muteber*” kullanmayı başaracağı gibi, bu başarı, aynı zamanda, onun toplumda “*muh-*

terem ve muvakkar” bir insan olmasına hizmet edecektir. (El-Hac İbrahim 1301:3)

İbrahim Efendi, bir çok yazar gibi dilin öğretimi konusunda hassastır, ancak hangi dil konusunda tercihi farklıdır. Ana dilin, “lisân-ı mâderzâd”ın, çocukluktan başlayarak bilindiğini, buna karşılık, bilim ve edebiyat dilinin ana dilden daha geniş bir çerçevesi olduğu için ayrıca eğitime ihtiyaç duyulduğunu düşünür. Arapça'nın öğrenilmesi ona göre mecbûridir:

“*Lakin lisân-ı ilm ü edebîmiz Arabîyle tevsî' etmiş olduğundan biz bunda kavâid-i Arabiye taallümüne ve kelâmı muktezâ-yı hâle tevfiğe dahi belâgat-i Arabiye usûlünü iltizâma mecbûruz. Zira isti'mâl ettiğimiz müfredât-ı elfâz-ı Arabîyeyi biz Araplar gibi tasrif etmekte olduğumuzdan meselâ 'lafz' kelimesini elfâz, melfûz, telaffuz, mütelaffiz gibi şekillere sokup bunların her birinden başka başka ma'na kasteddiğimizden lisân-ı Arabî'nin kavâid-i tasrifîyesini bilmek bizim için vecîbedendir.*” (El-Hac İbrahim 1301:4)

Bu noktada, İbrahim Efendi ile Abdurrahman Süreyya aynı bakış açısına sahiptir. Onlardan, belâgate yaklaşımıyla da ayrılan Recâizâde Mahmud Ekrem ise, Arapça eğitimini Osmanlıca için şart koşan anlayışa karşı çıkar: “*Osmanlılar için Arabî ve Fârisî tahsili elzemdir. Fakat bunlar Osmanlıca'yı tahsile medâr olur diye değil müstakil bir lisan olmak üzere ciddî bir yolda ve bir usul-i muttaride ve mustahsene tahtında tadrîs ve talîm olunmalıdır.*” (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:387)

Selim Sabit, İbrahim Efendi'nin aksine, anadilin gündelik hayattaki kullanımını gerçek bir öğrenme saymaz ve yeterli görmez. Dolayısıyla Ekrem ve o, farklı açılardan İbrahim Efendi'nin görüşlerini paylaşmamıştır. Dilin kurallarının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve o kurallara uyulması konusunda görüşlerini aktaran Selim Sabit, ana dili bütün yönleriyle öğrenmenin önemine işaret eder. Türk dilinin “kavâid”i yazılmadığı için “öğrenilmesi ve öğretilmesi”nin zor olduğunu, dolayısıyla tam olarak bilinmediğini ifade eder. Yazdığı kitab bu yolda bir adım olacaktır: “*(...)ahlâf-ı vatana nâçizâne bir hizmet*

etmek niyet-i hâlisesiyle lisân-ı mezbûrun usûl-i Türkiye ve mehâsinât-ı lafziyesini müstemil bir küt'a-i risale tahrîr ve tanzim edip ismine (Mi'yârü'l-kelâm) tesmiye ve tevsîm eyledim(...)" (Selim Sabit 1302:4)

Dil ve edebiyatla ilgili derslerden, dilin doğru öğrenilmesi ve yerinde kullanılması dışında beklen-tisi olanlar da vardır. Abdurrahman Fehmi ile Süley-man Fehmi, dersler aracılığıyla, gençlerde edebî zevkin uyanmasını sağlamaktan yanadırlar. Abdurrahman Fehmi, diğer yazarlar gibi kitabı yaz-maya cesaretini tevâzu ifadesiyle anlatırken, edebiyat eğitiminde edebiyata mahsus olan zevki önemli bul-duğunu gösterir. Aşağıdaki ifade, mukaddimenin önündeki kısa açıklamada da kelime değişiklikleriyle kullanılmıştır: "Bendeniz gibi râcil-i ilm ü dânişin, husûsiyle talim-i edebiyatta vücûdu en ziyâde muktezî olan zevk-i mahsûs-i edebî ki tatbik-i kavâid ve arz-ı misâle o mevhibe-i müte'âl ile muktedir olunur, on-dan mahrûm olanların {edebiyat}dan bahseylemesi büyük bir hodnaşinâslık sayılır." (A.Fehmi 1302:11)

Süleyman Fehmi, kitabıyla gençlerin "tarik-i edeb"de daha sağlıklı yol almasını sağlamayı hedeflemiştir: "Bir dereceye kadar mümârese-i kalemiyeye mâlik gençler için telif ettiğim şu eser, en büyük erbâb-ı intikâd tarafından vaz' u tesis edilen nazari-yât-ı san'atı tatbikatıyla beraber irâe ve telkîn ettiği için şebâb-ı mütefekkirin dimâğını techîz ederek tarik-i edebde selâmetle yürümesini temin edecek-tir" (Süleyman Fehmi 1328:3)

Şahabeddin Süleyman ve Köprülüzade Mehmed Fuad imzalı Malûmât-ı Edebiye'de hem edebî zevki açığa çıkarmada hem de dili doğru kullanmada, edebiyat derslerinin oynayabileceği rolü, ayrıntılı bir değerlendirme içinde bulabiliyoruz. Kitapta, bu konu Theodore Ribaut ve Hippolyte Taine'in görüşlerine de atıfta bulunularak değerlendirilmiştir:

"Büyük bir sanatkâr, büyük bir edib olmak için, muallim Teodor Ribo'nun iddiası vechile, hiçbirşey ilhâmın, isti'dâd-ı fitrinin yerini tutamaz; hatta meş-hûr Fransız feylesofu 'İpolit Ten' bile: 'İnsan dün-yaya gelirken kendisiyle beraber bir takım nevâkis ve mezâyânın tohumlarını da getirir.' Demişti. Bu mü-talaalar, kavâid-i edebiye tadrîsi aleyhdârlarına

karşı iyi ve kuvvetli birer silâh-ı müdâfaa-dır." (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1,s.3)

Birçok ünlü ismin, kendisinde mevcut kabiliyeti zamanından çok sonra öğrendiği örneklenmiştir. Theophile Gautier, şair olmadan önce kendinde res-samlığa yatkın bir kabiliyet olduğunu düşünmüş; J.J.Rousseau'nun yazarlığı kırk yaşına geldiğinde ortaya çıkmış; Sinan Paşa, kırk senelik bir tecrübenin sonunda "nasıl bir kabiliyet-i tahririyeye mâlik oldu-ğunu" görmüştür. Dersler, özellikle, bu yönde farkettirici rol oynayabilir:

"Müsâid bir zemin inkişâf bulduğu takdirde belki şâyân-ı hayret semereler verebilecek bir tohm-ı isti'dâd, bu şartın ma'dümiyeti hâlinde çürür gider. O halde kavâid-i edebiye okutmak, gayri ma'lûm kabiliyetlerin inkişâfına hidmet edebilmesi itibariyle de şâyân-ı ehemmiyettir." (Şahabeddin Süley-man, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1,s.14)

Büyük sanatkârların üslûplarının öğrenciye ör-nek olarak sunulması faydalı görülüyor. Burada tek problem, üslûbun şahsiliğine uygun olarak, her üslû-bun her karakterle uyşamayacağı gerçeğinde yat-maktadır:

"Talebeye büyük sanatkârların üslublarını talim ve irâe etmek, pek müfiddir. Bazıları, her büyük mu-harririn şahsî bir üsluba mâlikiyetini ve onları ayrı ayrı öğretmek gayri mümkün ve bifâide olacağını iddia ediyorlar; ve meselâ tab'an şikeste, nahif bir üsluba meyyâl olan birisine Nef'inin üslûb-ı mutantanasını nümüne olarak göstermek gayr-ı ma'kûldur, diyorlar." (Şahabeddin Süley-man, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1,s.14)

İtiraz, yazarlarca ilk bakışta doğru görülüyor. Ancak, öğretmen, öğrencisine bir üslûbu empoze etmek yerine söz konusu başarılı üslûpların ortak noktalarını ve değişmez ölçülerini kavratılirse, öğrencinin de kendi üslûbunu daha sağlıklı geliştire-bileceğine inanılıyor:

"Her sanatkârın ayrı bir üslûbu olduğu için ta-lebeye onlardan birini model olarak vermek gayet bîmanadır. Fakat şu ciheti nazar-ı itibare almalı ki kavâid-i edebiye muallimleri talebeye bir üslûb-ı

*mahsûs ile yazı yazmak değil, mâlik oldukları üslûbu hüsn-i isti'mâl etmek usûlünü öğrenirler. Her muhar-
ririn üslûbu şahsî olmağla beraber bütün üslûblarda
müşterek bir sanat vardır; işte talebeye bu sanatın
ânât ve dekâyıkı, esasları, netâyici öğretilmeli-
dir.”*(Şahabeddin Süleyman,Köprülüzâde Mehmed
Fuad 1330:C.1,s.14)

Yazarlar, Türk dilinin üslûpta geçmişten son
döneme dek yansıyan birikimini karakteristik özel-
likleriyle tespit etmeyi ve öğrenciye vermeyi doğru
buluyorlar:

*“Talebeye öğretilmesi icâb eden falanın veya
filanın üslûbu değil, Türkçe'ye hâs olan, Şeyhiden
Fikret'e kadar bütün Türk sanatkârlarında tesâdüf
edilen müşterek ve umûmî anane-i üslûbdur. Lisânın
mebnâ-yı tabii, mantıkisi, tarz-ı teşekkülü ancak bu
sûretle tefhîm ve teşrih edilebilir.”*(Şahabeddin Sü-
leyman,Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1,s.14)

Ahmed Reşid, yazdığı kitapla, genç zihin-
lerde *“bir fikr-i müsmir peyda edebilmek”* ister.
Çünkü, edebî bilgi ve dil öğrenimi yeterli olmaya-
caktır:

*“Onları taallüm etmekle âsâr-ı edebiye ibdâna
muktedir olmak lâzım gelmez. Müdevvenât-ı
edebiyeden beklenen fâide, ibdâ-ı âsâr-ı kudret
mecebûlesini hâiz olanlar için –en büyük dâhilerin
bile zaman-ı ilâdda azâde kalamadıkları- devr-i
taharri ve taklidi kısaltarak mesai-i ibtidâiyeyi teshîl
etmek; bundan ziyade kudret-i mübdîaneyi hâiz olsun
olmasın- bütün genç zihinleri âsâr-ı edebiyenin tak-
dîr ve temyüzine kadar, zevk-i selîm-i edebiye mâlik
olmak için sarf edilmesi lazım gelen sa'y-i müsmire
hazırlamaktır.”*(Reşid 1328:7)

Zaman içinde, edebiyat eğitiminde hedefin, dili
ve edebî kuralları doğru öğrenmek ve uygulamak
şartından, bu şart da önemini korumak kaydıyla po-
tansiyel edebî birikimi açığa çıkararak geliştirme
hedefine doğru genişlediği görülüyor. Midhat Cemal,
köktenci bir tavırla, aslında edebiyatın öğretilmeye-
ceği, ancak edebî bilgilerin öğretilebileceği kanaatini
taşır: *“Bendenizin fikrimce edebiyat kabil-i tadrîs
değildir, kabil-i tadrîs olan kavâid-i edebiyedir. Şu
kadar ki kavâid-şinâs-ı edeb olmak itibariyle kimse*

*şâir olamamıştır. Ya'ni şâir veya muharrir olabilmek
için kavâid-i edebiyeyi bilmek kâfi değildir.”*(Midhat
Cemal 1326:2)

Victor Hugo, Lamartine, Shakespeare, Le Cont
de Lisle, Ömer Hayyam, Sâdî, Hâfız gibi dünya ede-
biyatının önde gelen isimlerini ve Namık Kemal,
Abdülhak Hâmid, Tevfik Fikret, Mehmed Akif, Sü-
leyman Nazif, Fâik Ali gibi dönemin sayılı edebiyat-
çılarını sıralayan yazar, onların başarısını fitraten şâir
doğmuş olmalarına bağlar: *“Bunlar fitrat dediğimiz o
muazzam mektebin birer şâkiridirler.”* (Midhat
Cemal 1326:2)

Derslerden beklenenler dışında, derslerde yapı-
lan uygulamalarla ilgili tespitleri, önce Süleyman
Fehmi'de, sonra daha genişçe Şahabeddin Süleyman
ve Köprülüzade Mehmed Fuad'da buluyoruz. Öğre-
time yönelik hassasiyet, mevcut edebiyat derslerinin
niteliğini ve düzeyini tartışma aşamasına varmamış-
tır. Süleyman Fehmi, Edebiyat'ın “mukad-
dime”sinde, düzenlenmiş bir programla yeni öğretim
dönemine başlanacak olmasından hoşnut olduğunu
gösterir.Yeni uygulamanın önemini vurgularken,
önceki uygulamalar için kullandığı “ihmâl ve meske-
net” ifadesi dikkati çeker ve açık bir eleştiriyi yansı-
tır:

*“Ümid ederim ki vazîfe-i mukaddese-i tadrîs ile
mükellef olanlar, vâkıfâne tanzîm edilmiş bir prog-
ram ile küşâd edilecek sene-i âtiye-i tadrîsiyede
mu'tâd-ı istibdâd olan ihmâl ve meskeneti bir tarafa
bırakıp, bir himmet-i fütûr-ı nâpezîr ile, ümid-i âtimiz
olan evlâd-ı vatani devr-i menhûsda düştükleri de-
reke-i müesssefeden müstaid oldukları pâye.-i kemâle
îsâl etmeye, hakikaten hâdim-i vatan olacak münev-
ver dimağlar vücûda getirmeye çalışacaklar-
dır.”*(Süleyman Fehmi 1328:4)

Malûmât-ı Edebiye'de ise, “edebiyat mual-
limleri”nin ve “lugat mütehasısları”nın edebiyatı
“ilmî” ve “bedî” açıdan tanımlamadıkları için, ger-
çekten edebî olanla edebiyat dışı olan eserler arasın-
daki farkın tam anlamıyla bilinmediği ifade edilmiş-
tir. Dolayısıyla, derslerde de birçok edebiyat dışı
çalışma sanat eseri olarak değerlendirilmiştir.Bu
nedenle, kitapta, edebî olanla olmayan arasındaki

fark üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C.1,s.8)

Eğitimde ne verildiği kadar, verilen bilgiyi alan öğrencinin düzeyinin ne olduğu da önemlidir ve dikkate alınmalıdır. Ahmed Cevdet Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Abdurrahman Süreyya, Menemenlizade Mehmed Tahir, Süleyman Fehmi, Midhat Cemal verilecek eğitim ile bundan yararlanacak öğrencinin düzeyi arasında olması gereken uygunluğa dikkat çeker.

Ekrem Talim-i Edebiyat'ın "hâtime"sinde, belâgat bilgilerini alışıla geldiği üzere Arap belâgatine dayamayışını Osmanlı Türkçesi'ndeki uygulamalar ile Arapça'daki uygulamaların farklılığına bağlarken, muhâtabı dikkate aldığını da ortaya koymuştur:

"(...) bir Osmanlı çocuğunun anlayacağı gibi, sade ve muttarid bir yolda anlatmak imkânını mütefekkir olan ve cinâs gibi kalb gibi hiç fâidesiz bir takım sanâyi-i lâfziyeyi, mucerred Arabın bediinde bulunduğu ve kudemâ-yı üdebâdan birçoklarının dahi bir tehâlük-i tam ile kabul ve icrâ ettikleri için, bugün de bilâ-kayd u şart aynıyle ve tamamıyla kabul ve nakl edivermek, edebiyatımızın hâl-i hâzırına göre, câiz olsa bile semere-bahş olur şeylerden bulunmadığını teemmül eden velhasıl -Arapça demek olmadığını teslimde çaresizlik der-kâr olan- Osmanlıca'nın kavâid-i edebiyesi dahi kendi tabiatına, mizâcına, hâline göre tayin ve tedvîn edilmek iktizâ edeceği itikadından kendisini ele alamayan bir adam için bu yola gitmekten başka çare yok idi." (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:383)

Abdurrahman Süreyya da yabancılara dili öğretme aşamasında, gerekirse çocuklara seslenen bir düzeyde dili kullanmada sakınca görmeyeceğini ifade etmiştir: "Lisân-ı Osmânî'nin ecânibe ta'mimi dahi maksad-ı âcizânemin cümle-i mütemmâtından olduğu cihetle dört beş yaşındaki çocukların takdir edebilecekleri nekât ü dekâyık-ı ifâdeden dahi çekinmedim." (Abdurrahman Süreyya 1303:4)

Menemenlizade Mehmed Tahir, kitabını yazarken, öğrencilerin kolay öğrenmelerini sağlamak istemiştir: "Mekâtib-i idadiyede tadrîs edilmek üzere

telif olunan şu eser-i âcizânede talebeye en kolay yolda maksadı ifhâm edecek bir tarif aramağa lüzüm görülerek o sâika ile bu tarif ihtiyâr edildi." (Menemenlizâde Mehmed Tahir 1314:10)

Süleyman Fehmi, öğrencinin düzeyini dikkate almayı, verilecek edebî bilgilerin tam kavranması açısından gerekli görür. "(...) Fakat tadrîsât-ı lisâniye islâh ve ikmâl edilerek talebenin seviye-i idrâki yükselmedikçe bu gâyeye vusûl, şimdilik ihtimâline tamâmiyle kâbil-i husûl olamaz." (Süleyman Fehmi 1328:3)

Yazar, pedagojik yönden önemli bir tespit bulur. Her açıdan bilgiyi almaya hazır hâle gelmemiş dimağlara sanatın kurallarını kavratmaya kalkmak, başarı getirmeyeceği gibi, öğrencileri manevî bakımdan da zorlayacaktır.

"Hakâik-i mücribedendir ki dimağları henüz feyz ü kuvvet bulmamış, bir suhûlet-i tahrîr iktisâb etmemiş çocuklara kavâid-i san'atı tefhîm ve ta'lîme kalkışmak bîçârelerin zaten mahdûd ve batî olan faaliyet-i fikriyelerini bir kat daha tahdîd ve tazyik ederek meflûciyet-i ma'neviyelerine sebep olmaktan başka bir netice tevlîd etmez." (Süleyman Fehmi 1328:3)

Süleyman Fehmi, "kavâid-i edebiyesi"nin gerçekten öğrenilebilmesi için gerekli asgarî düzeyi de ortaya koymuştur: "Kavâid-i edeb, rehber-i muallim ile tarik-i tahrîrde oldukça yürümeğe alışmış gençlere tadrîs ve telkin edilmelidir ki müsmir olabilsin, çünkü erbâb-ı şebâb o zaman ruh-ı sanata nüfûz ederek nazariyatını muvaffakiyetle tatbîk etmeğe imkân bulabilirler." (Süleyman Fehmi 1328:3)

II. Abdülhamid dönemine de bir gönderme yaparak, mevcut düzey düşüklüğünü "istibdat"ın varlığına bağlayıvermiştir: "Şimdiki talebenin, istibdâdın bir netice-i menhûsu olmak üzere, pek dîn olan dereke-i idrâki nazar-ı itibâra alınırsa bir şey yazmamak lâzım gelir." (Süleyman Fehmi 1328:4)

Süleyman Fehmi'nin Edebiyat'ı "tettebbu mahsûlü"dür ve düşük bir düzeye değil belli bir fikrî olgunluğa ulaşmış düzeye seslenme hedeflenmiştir: "Birkaç senelik tadrîs ve tettebbu mahsûlü olan şu eser, mübtediler için değil, kuvve-i fikriyesi oldukça

vüs'at ve inbisât bulmuş, san'at-ı tahrîre amelen oldukça peydâ-yı ulâ' etmiş gençler içindir." (Süleyman Fehmi 1328:3)

Süleyman Fehmi kitabının düzeyiyle ilgili olarak kitaptan yararlanacak öğretmenlerin dikkatini bir noktaya çekmek ister: "Bir de kitabın birinci kısmı şimdiki talebenin istidâ'at-ı idrâki fevkinde görüldüğü takdirde muallimîn-i kirâm bu kısımdan muhtasaran bahsetmekle iktifâ edebilirler." (Süleyman Fehmi 1328:5)

Midhat Cemal, öğrencinin düzeyinde konuşmaya, öncelikle onlara kendisinin aynı yaşlarda edebiyat derslerine nasıl baktığını anlatarak başlar. Böylece, öğrencisini dikkate alacağını gösterir:

"Sizin yaşınızda iken ben de şu mektebin aynı sıralarında bulunuyordum. Burada verilen edebiyat dersleri için daha o zaman iki noksan-ı azîm-i hisetmiştim, bu iki noksanı size anlatayım. Hocamız kavâid-i edebiyeyi gösterdiği zaman meselâ (ahenk) bahsine Nef'i'nin bir kasidesini misâl gösterirdi. Nef'i'nin şu kasidesinin şu beytinde olduğu gibi derdi. Mekteb-i İdadi'nin edebiyat sınıfına gelmiş bir genç eğer edebiyâta husûsî sûrette merak etmiş değilse ne Nef'i'yi tanır ne de kasidenin ne demek olduğunu bilir." (Midhat Cemal 1326:2)

Kendisi öğrencilerinin bu noksanları hissetmesi için onlara mesailerinde bir "refik", irfânlarına bir "birader" yakınlığında durmak istediğini söyler. Öğrencileri de kendisine yardımcı olduğu takdirde başarı daha kolay sağlanacaktır. Onlara öğrenci sıfatıyla ne kadar değerli olduklarını hatırlatır: "Emîn olunuz ki sizin üzerlerinizi defterinizle, sâid-i sa'y ü gayretinizle tezyîn ettiğiniz sıralar benim üzerinde bulunduğum şu kürsüden daha yüksektir. Çünkü ben bu kürsüde bulunduğça mâziye aid bir adamım. Siz ise o sıralardan istikbâle müteveccihsiniz." (Midhat Cemal 1326:3)

Bu, öğrencinin derse güdülenmesi açısından kayda değer bir davranışı örnekler niteliktedir.

Dersler ve öğrencilerle birlikte eğitimin önemli bir ayağı da kitaplardır. Bazı yazarlar, mevcut kitaplar üzerine tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitler saye-

sinde, yazarların aksaklık olarak gördükleri hususlar da ortaya çıkmış olur.

Ahmed Cevdet Paşa, Talîm-i Edebiyat'ın başında yer alan kısa değerlendirmesinde, "Lisân-ı Osmânî"nin belâgatının de ortaya koyulmasını, bu dilde yazılmış edebiyatı öğretebilmek açısından önemli bulur. Bu yapılmadığı, Osmanlı Türkçesi'yle edebiyatını "bi's-suhûle tahsile vesile olacak usûl-i muttaride" olmadığı için, hep bir önceki kaynağın bilgileri tekrar etmek durumunda kalınmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, zamanla dilde de çok değişiklik olmakta ve bu değişimi dikkate almak gerekir: "Halbuki yüz sene insan için bir asır ve lisân için bir devirdir. Ve mürûr-ı a'sâr ve kürûr-ı edvâr ile gerek hey'et-i ictimâiyye-i insan ve gerek lehçe ve şive-i lisân nice tebeddülât ve tağyirâta düçar olur." (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:10)

Öyleyse, bir dilin edebiyatının eğitimi yapılabırsa, o dilin ve edebiyatın devirler içinde geçirdiği değişimler ve geldiği nihai nokta gözden uzak tutulmamalıdır: "Ebkâr-ı efkâr sanki her mevsimde bir güne kabâ-yı letâfet-nümâyâ bürünür ve her cemiyette bir nev'-i huliyî-yi nuket ve mezeyâ ile görünür. Binaenaleyh her lisanın usûl-i talîm-i edebiyatı mizâc-ı devre tevfik olunmak lâzım gelir." (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:10)

Ahmed Cevdet Paşa gibi, daha önceden de Süleyman Paşa, aynı şikayeti dile getirmiş, Mebânî'l-İnşâ'yı "lisân-ı Osmânî" üzere kitabetin esaslarını ortaya koyacak bir kitap olarak yazmak istemiştir.

Malûmât-ı Edebiye'de "kavâid-i edebiye kitapları ve derece-i hizmetleri" başlığı altında bir konu açılmış ve batıdaki kavâid-i edebiye kitapları üzerine Antuvan Albala'nın tespitleri aktarılmıştır. Devamında da söz konusu kitapların taşınması gereken nitelikler üzerinde de durulmuştur. Bu kitapların özellikle geçmişten bu yana gelen üslûp çeşitliliğini örnekleyerek öğrencilere yardımcı olacağı düşünülmektedir. Öyleyse, bu tür kitaplar hazırlanırken taşınması gereken bazı özellikler dikkate alınmalıdır. Ancak, o zaman derslerden beklenen fayda tamamiyle sağlanabilecektir.

“Bütün bu mütâlaattan şu netice istihrac edilebilir ki üslûbun şahsiyetine, yeniliğine hanel vermeyecek hatta bilakis ona yardım edecek müfid bir kavâid-i edebiye kitabı tertibi mümkündür; ve bu kavâid-i edebiye kitabı talebeye nümüne olarak filan edibin veya filan şâirin üslûbunu değil, lisânın üslub-ı tabii ve ananevisini irâe eylemelidir. Böyle bir kitab ve böyle bir tarz-ı tedris, talebenin terbiye-i zevkiyesine ve aynı zamanda doğru ve güzel bir üslûb elde edebilmesine pek büyük hizmetler eder.” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330:C. 1, s. 16)

Bu arada kitaplarda nazımla nesrin farkı işlenirken, kafiyenin de ayırıcı bir faktör olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğu vurgulanmıştır: “Binaenaleyh nazım ile nesrin farkını söylerken, bunun yalnız vezne inhisâr ederek kafienin bu hususta asla medhal-dâr bulunmadığını bilmeli ve bilumum edebiyat kitaplarımızda bu meselenin pek yanlış anlaşıldığını unutmamalıdır.” (Şahabeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmed Fuad 1330: C.1, s. 47)

Ekrem, Talim-i Edebiyat’ın girişinde edebiyata ilgisi olanlara yol gösterebilecek çalışmaların olmadığına işaret eder: “Ancak erbâb-ı istidâdın heveskerenân-ı edebiyata yeni yolda güzel yazmanın yollarını gösterecek ve mekteplerde tedrise elverecek münakkah bir şey yapılamadı” (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:140)

Muhyiddin, edebiyat kitapları üzerine genel bir değerlendirme yaparak, ihtiyacı karşılamaktan uzak olduklarını söyler: “Edebiyat kitaplarımızın bir kısmı köhnedir, diğer bir kısmı ise şebâba edebiyatın ne olduğunu anlatacak yerde muhtelif makâlât-ı edebiyeden müteşekkil bir mecmua halindedir.” (Muhyiddin 1330:2)

Kendisi Yeni Edebiyat’ı yazarak “ortaya yeni bir şey” koymuş olmadığını başta belirtir. Mevcut edebiyat kitaplarında tespit ettiği bir eksiklik dolayısıyla kitabını yazmıştır. Öğrenciye rehberlik yapabilecek bir kitabı hedeflemiştir: “(...) bilhassa mekteplerde edebiyat dersleri için sâlim bir rehber olacak bir kitap yoktur. Üç senelik bir hayât-ı tedris

inde bu hakikati bütün acılığıyla görmüş olduğum için, hiç de fikrimde yokken, nihayet bu kitabı yazmaya karar verdim.” (Muhyiddin 1330:1)

Muhyiddin, kitabının tek meziyetini, konuların yalın ve açık olarak işlenmesinde görür: “(...) bu kitabın yegâne meziyeti bahislerin taksimâtında en tabii bir tarz takib edilmiş, bilhassa mübâheset-i nazariyenin en açık bir tarzda yazılmış olmasındadır.” (Muhyiddin 1330:1)

Diğer kitapları bundan yoksun olduğu, hatta genellikle de çeviriye dayandığı için eleştirir: “Halbuki mevcut edebiyat kitaplarının ekser aksâmı muhtelif âsâr-ı garbiyeden tercüme edilmiş parçalardan mürekkebirdir.” (Muhyiddin 1330:1)

Ders notlarında edebiyat öğretimine dair görüşleri yer almayan Mehmed Akif, ders kitapları konusunu bir makalesinde değerlendirmiştir. Kâzım Yetiş, Mehmed Akif’in bu konudaki görüşünü, Sırat-ı Müstakim’de 8 Teşrin-i Evvel 1326/1910’da yayınlanan “Yeni Bir Mekteb Kitabı” başlıklı makalesinden hareketle özetlemiştir:

“Mehmed Akif, çocuklarımıza okutacağımız ders kitapları üzerinde ısrarla durur. ‘Askerimizi yani silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamana göre yazılmış kitapları vermek de aynıyle odur’ düşüncesinde olan yazarımız; herkesin evlâdını okutamayacağını söyleyerek muktedir kimselerin zamana göre çocukların anlayacağı şekilde ders kitapları yazmalarını hatta hocalar için de aynı öğretim kitapları yazılmasını ister.” (Yetiş 1992 c:161)

Yine dersler çerçevesinde önemli olan ödev verme üzerinde yalnızca Süleyman Fehmi durmuş ve dil öğretiminde uygulamanın önemine işaret ederek, öğrenciye “vazife” verilmesini gerekli görmüştür. Vazifelerin değerlendirilerek öğrenciye doğru ve yanlışlarının gösterilmesi de gerekecektir:

“Muazzez arkadaşlarıma min gayr haddin bir şey tavsiye etmek istiyorum: Tedrisât-ı lisâniyede tatbikât pek mühim olduğundan talebeye her hafta vazife verilerek tashih edilmekle beraber icâb-ı maksada göre birkaç vazife intihâb ve talebenin muvâcehesinde o vazifelerde tesâdüf edilen nekâis ve

meziyyâtın gösterilen kavâide muhâlefet yahûd muvâfakatından bahsolunarak nazariyât-ı sanat olanların ruhuna ilkâ ve temsil edilmelidir.

İşte en ilmî, en nâfi sûret-i tedris fikr ü tecrübeme göre budur." (Süleyman Fehmi 1328:3)

Dökümünü verdiğimiz ders kitaplarında doğrudan edebiyat öğretimi üzerine belirtilen görüşler sınırlı da kalsa bu alanda ilk arayışlar olarak kayda değerdir. Tamamı öğretmen olarak görev yapmış yazarların kaleminden çıkan kitaplarda, genelde, tecrübeye dayalı görüş ve önerilerin ağırlıkta olduğu görülüyor. Yazarların öğretmenlikten gelen tecrübeleri, üslûplarına da büyük ölçüde yansımıştır.

Teorik düzeyde edebiyat eğitimine yönelik dikkatleri tespit etmeye çalışırken, aynı eserlerin dili üzerinden, bilginin öğrenciye nasıl sunulduğunun ipuçlarını da aradık. Bire bir sınıf ortamını bir ders kitabının dilinde bulmak elbette imkansızdır. Ancak, bütün kitabiliğine rağmen, temeli ders notlarına dayanan bu eserlerin çoğunda, öğrenciyle bağ kurmayı önemli bulan öğretici tavrını, anlatımların aracılığıyla yakalamak zor olmadı.

Belâgat-i Osmaniye, Mi'yârü'l-Kelâm gibi ilk yazılan ders kitaplarının dili, yazıldıkları dönemin üslûbuna ve anlayışına uygun olarak resmîdir ve şahsî söyleyiş unsurlarından tamamen uzaktır. İlk kitapların yazarları, "mukaddime"leri dışında, ne öğretici ne de farklı bir kimlikle kendilerini hissettiren şahsî ifadelerle yer vermemişlerdir. Hatta Mihâlicî Mustafa Efendi, Zübdetü'l-Beyan'ın "dibace"sini dahi üçüncü kişi ağzından düzenleyerek "beyan eyledim" yerine "beyan eyledi" türü fiil kullanımlarıyla, kendini tamamen saklamıştır. Bu, bir yanıyla yazı geleneğinden, bir yanıyla "ben"i saklı tutmayı erdem sayan, sosyal dinî gelenekten gelen bir tutum olarak da değerlendirilmelidir.

Recâizâde Mahmud Ekrem'le, hatta El-Hac İbrahim Efendi'yle birlikte, üslûptaki resmîlik de kırılmaya başlanır, şahsî tavır belirir. Kâzım Yetiş, Talîm-i Edebiyat'ın "ders takrîrlerinin not edilmesi suretiyle meydana gelen taş baskılar"ına Ekrem'in ders içi ifade tarzının yansıdığını belirtir: "Böylece

not şeklinde zaptedilmiş hitâbi karakterde ifadeler de eserin bünyesine girmiştir." (Yetiş 1996:58)

Ekrem de sınıf içi anlatımın kitabına yansıdığını söyleme ihtiyacı duymuştur: "Talîm-i Edebiyat Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne müsteidân talebesine takrîr olunan derslerden teşekkül etmiş olduğundan bunda kendilerine hitab yolunda bulunan ifâdât haliyle ifâ olunmuştur." (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:14)

O, bazı görüşlerini, "zannımca", "zannederim ki", "itikadımca" gibi girişlerle aktarmıştır. Öğrencisine karşı nezâketiyle bilinen Ekrem'in⁵ tavrında, tevazuyla birlikte, tartışmaya açık olmak, kendisince doğru olanı söylediğini vurgulamak da vardır. Onda şahsîlik, nâdiren "ben" in ifadesiyle karşımıza çıkar. Bir örnek: "Fakat buna hodbehod cesâret edemeyeceğim gibi meselenin eşkâli dahi münker olmadığından bu kadarcık teşrihât ile iktifâ ve söyleyeceğiniz, yazacağınız şeylerde muktezâ-yı hâl ve makâma tevfiq-i kâl ü kalem etmenizi hüsn-i tabiat ve hükm-i vicdânınıza havâle eylerim." (Recâizâde Mahmud Ekrem 1299:101)

Ancak, bu eserlerde, resmî tavrın, gelenekten gelen ifade tarzının genelde korunduğu, en fazla "...izâh edelim" gibi çoğul kullanımlara yer verildiği görülür:

"Binaenaleyh efkârın derecât ve tabakâtını ve havas ve keyfiyâtını takdîmen tarif edeceğiz ki (...)"(Talîm-i Edebiyat,s.15)

"Zihnimize çarpan şeylerden kalben müteessir olmamız ve düşündüğümüz şeyleri hissetmemiz dahi iktiza eder."(Talîm-i Edebiyat,s.31)

"Bunlardan başka zarûret-i şiiir için hilâf-ı kâide ihtiyâr olunan şeyler var ise de kâfesini beyâna lüzûm olmadığından yalnız ânifen zikrolunan şeylere emsile irâd ile iktifa edelim" (Şerh-i Belâgat,s.30)

"Sîga-i sîla ile bir isim beyninde izâfetin sıhhat ü adem-i sıhhati hangi mahallerde olabileceğini tayîn etmeye dahi lüzûm olmadığından ifâdâtımıza mutâbık birer misâldir."(Edebiyat-ı Osmaniye,s.15)

"(...)onu dahi beyân edelim."(Edebiyat-ı Osmaniye,s.86)

"Her kavmin lisânında esâlib-i kelâm muhtelif olduğu gibi bizim lisânımız da dahi öyledir."(Şerh-i Belâgat,s.4)

"Maksadımızı izâh edelim."(Tedrîsât-ı Edebiye,s.34)

"Mevki-i beyân ve ifâdeye vaz' eyleyeceğimiz tasavvurât ve efkâr zihinde istihzâr olunduktan sonra bir tarz-ı mahsûs ile tebliğ edilmek iktizâ eder ki bu tarz-ı mahsûsa -istilâh-ı edebiyatta- üslûb nâmı verilir." (Tedrîsât-ı Edebiye,s.13)

Özellikle ortaöğretim düzeyine seslenen kitapların yazarları, öğrencilere yönelik ifadeleri daha sık kullanmıştır. Bir alt düzeyde olduğu için rüşdiye öğrencilerini bilgilendirmeyi hedefleyen eserlerin daha basit ve daha öğrenciye yakın bir sunuş dilini tercih edeceği varsayılır. Oysa, rüşdiyeye yönelik kitapların yazarları Selim Sabit, İbrahim Rıfat ve Mehmed Arif'in sunuş dili bilgiyi aktarmakla sınırlı tutulmuştur. Selim Sabit ve Mehmed Arif, kısa bilgi ve bilgiyi destekleyen örnekleri, öğretici kimliklerini yansıtan özel bir ifadeye başvurmaksızın vermeyi; İbrahim Rıfat ise her konu başlığını soruya dönüştürerek ve yine kısa cevaplarla açıklamayı tercih etmişlerdir. Selim Sabit'in öğrenciyle kurduğu bağ:

"Bundan sonra malum ola ki cümleler nisbet cihetiyle dahi iki nev'dir"(Miyârü'l-Kelâm,s.7)

türünden ve sayıca az olan uyarılarla sınırlıdır. Mehmed Arif'in Zübdetü'l-Kavâid'i buna da uygun değildir. Çünkü ağırlıkla, temel bilgilerin listeler halinde gruplandığı bir anlayışla hazırlanmıştır.

Öğretmen ve öğrenci diyalogunda soru-cevap yöntemi, özellikle soruların niteliğine bağlı olarak etkili bir öğrenmenin yolunu açar. İbrahim Rıfat'ın seçtiği soru kalıpları başta "... nedir?" olmak üzere, "... neye derler?", "... kaç kısımdır?", "... hangisi makbuldür?", "... nasıldır?", "...hangisidir?", "... ne olmak lâzımdır?" gibi cevabı belli, sorgulamaya açık olmayan, bilgiyi aratmaksızın isteyen bir yapıya sahiptir. Yazarın hedefi, "sual ve cevâb tarîkiyle en mühim ve en elzem olan kavâidi ve izah için iktizâ eden emsileyi bir suret-i dilnişinde"(İbrahim Rıfat 1312:4) ortaya koyabilmekten ibarettir.

Rüşdiye düzeyinde, teorik bilginin eşişindeki öğrenciye temel ve tartışmasız bilgileri aynı netlikte ve ayrıntıya girmeden aktarma endişesinin ağır basmasına karşılık, idadî düzeyinde tamamen farklı ve dikkat çekici bir tavır izlenmeye başlar. Artık öğrenci, teorik bilginin içine, örnek zenginliği, düşünmeyi gerektiren sorular ve bilginin adım adım çözümlendiği ayrıntılar yoluyla çekilir. Öğretmen, öğrencisiyle birlikte yol almak istediğini, "biz"i yansıtan ifadeler kullanarak gösterir. Süleyman Fehmi, Menemenlizade Mehmed Tahir, Midhat Cemal ve Şahabeddin Süleyman başı çekmek üzere diğer yazarlar az veya çok, ama bir şekilde, öğrenciye varlığını duyurtur. Dersi ona anlattığını ve onun öğrenmesini istediğini sezdirir. Bu tavrı, yüksek dereceli okul düzeyinde nisbeten Ekrem'de görmüştük. Daha da ileriye Mehmed Akif taşımıştır.

Bilgi ve değerlendirmelerini sohbet havasında sunmayı en çok seven iki isim, aynı zamanda iki iyi dost olan Mehmed Akif ve Midhat Cemal'in anlatımlarındaki rahatlık, diğer yazarlara nazaran daha belirgindir. Akif, öğrencilerinin karşısında eserlerindeki sakinmasız üslûbuyla konuşur:

"Öyle ya! Tabiat şâirâne galeyana gelmiş."("Edebiyat Bahisleri", Nr.203,s.398)

"Hayır hiç de öyle değil! O sânihalar, o ma'nalar o fikirler biraz sıkışmakla, biraz tazyik görmekle hiçbir şey kaybetmez."("Edebiyat Bahisleri",Nr.203,s.398)

"Meselâ Fuzuli elbette pek büyük bir şairdir; Leylânemesinde elbette pek yüksek şiirler vardır. Lakin hazret efsânesini nazma kalkışmazdan evvel eserine nasıl başlayacağını, nelerden bahsedeceğini nasıl bir netice vereceğini de düşünmüş"("Edebiyat Bahisleri", Nr.204,s.22)

"Ne hâcet! ...."("Edebiyat Bahisleri", Nr.210,s.24)

Midhat Cemal'in öğrenciye sınıf içinde ders anlatır gibi yazdığı Edebiyat Dersleri, Cumhuriyet öncesinde, öğretmenin öğrencisine hitabını, mesafesini ve bilgiyi aktarış şeklini de göstermesi açısından iyi bir örnek oluşturmaktadır. O da Akif gibi, bazı tespit ve açıklamalarında, yazı dilinden ziyade ko-

nuşma dilinde kullanımına alışılmış olan ifadeler kullanır:

"Hiç olmazsa bu cihet taklid edilmedi."(Edebiyat Dersleri,s.16)

"Ne çâre ki hezeliyyât ve hevesâta ma'tûf olan dehâsı mütevağgıl-ı ciddiyyât olan bir zekâ kadar olsun iş görememiş. Her ne ise."(Edebiyat Dersleri,s.18)

"Her ne ise.Bunlar temenniyyâttır."(Edebiyat Dersleri,s.78)

"Yâhud, evet, devr-i Mahmud'u şuarası şiir-i Osmânîyi Türkçeleştirmişler."(Edebiyat Dersleri,s.19)

"Mezâr-ı metrûkuna bir de taş dikerlerse ne âlâ."(Edebiyat Dersleri,s.20)

Günlük konuşmada, giriş yaparken, bir ifadeyi netleştirirken veya bir konuyu bağlarken kullanılan, "evet", "yani", "demek ki" türünden ibareleri, yazı dilinde de görüldüğü için burada ayırıcı bir özellik olarak değerlendirmedik. Benzer bir dikkatle, "biz"e dayanan çoğul kullanımlardan da sadece öğrenciyi derse katmaya yönelik olan örnekleri seçtik, üslup tercihi olarak kullanılan çoğul ifadeleri almadık.

Resmî, dolayısıyla mesafeli anlatım tarzından, giderek günlük dile kayan, dolayısıyla mesafeyi azaltan anlatım tarzına uzanan yaklaşımın, ders kitaplarına yansıyan bazı örneklerini gruplandırarak vermek mümkündür:

Kitapların önsözlerinin kime hitaben yazıldığı önemlidir. Ders kitaplarının çoğunda "mukaddime"de yazılış hikayesine ağırlık verilmiştir. Abdurrahman Süreyya, Midhat Cemal ve Ferit Kam, farklı davranarak öğrenciyi seslenmişlerdir:

"Efendiler!

Tevfikât-ı bâliga-i semedâniyeye mütevellilen bugün fenn-i belâgat tadrîsine başlıyoruz."(Mizânü'l-Belâga,s.2)

"Bu sene bu mektebde gösterilen edebiyatı Süleyman Fehmi Bey'in (Edebiyat) ünvanlı kitabından birlikte takib edeceğiz."(Edebiyat Dersleri,s.2)

"Bu seneki dersimiz eserlerin incelenmesi dersidir. Eski eserler daha doğrusu edebiyatımızın an-

tika eserlerinin incelenmesiyle meşgul olacağız."(Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı,s.47)

Dönemin ders kitaplarında, bildik üçüncü şahıslara bilgi aktarımının yanısıra, öğretmenin karşısındaki öğrenciyi bütünleşmeyi tercih ettiğini gösteren "biz"li anlatımlar yaygındır. Ders kitabında, çoğul ifadenin eğitime katkısı, özellikle öğrenciyi konunun içine çekmede, dersi ona anlattığını hissettirmede etkili bir yol gibi görünmektedir.

Ders birlikte değerlendirilir veya toparlanır. Muhyiddin ve Midhat Cemal çokça; Abdurrahman Süreyya, Ferid Kam, Şahabeddin Süleyman ve Mehmed Fuad zaman zaman "biz"i bu yönde kullanmışlardır:

"(...) ibâresini bir kere gözden geçirelim."(Mizânü'l-Belâga,s.2)

"Anlamağa çalışalım."(Osmanlı Edebiyatı,s.6)

"Beşer için tabii bulduğumuz mübâlağanın kıymet-i edebiyesini de anlamaya çalışalım."(Nazariyyât-ı Edebiye,s.158)

"Şimdi mütâlaatımızı icmâl edelim."(Edebiyat,s.50)

"Şimdi mahsûl-i dehâ olan âsârda gördüğümüz ihtilâfâtın neden neş'et ettiğini halledelim."(Edebiyat,s.62)

"Bu suale cevab vermek için biraz düşünelim."(Yeni Edebiyat,s.20)

"Dikkat edersek anlarız ki(...)" (Yeni Edebiyat,s.25)

"Hasâset neden hâsıl duruyor?Evvvel emirde bunu anlayalım."(Yeni Edebiyat,s.106)

"Buna binaen az çok bunun mebâdisine kadar gidelim, avdet edelim."(Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat,s.16)

"Şimdi elimizde bulunan bütün bu ma'lûmları toplayarak mechûl olan edebiyatı bulalım."(Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat,s.28)

"Şimdi elimizdeki ma'lûmları birer birer tedkik edelim."(Malûmât-ı Edebiye,C.1,s.7)

“Muhtelif sanâyi-i nefiseyi yekdiğerine rabteden münâsebâtı tayin ederek bu tarifi tavzih ve ikmâl edelim.” (Malûmât-ı Edebiye, C.2, s.41)

“Şöyle bir beyit yazalım. (...) İşte bu nazma âhenkdâr diyemeyiz.” (Nazariyât-ı Edebiye Dersleri, s.24)

“Bilirsiniz ki bu ders yeni bir derstir; dersin işleniş şekli ve kitabı henüz tayin edilmemiştir. Onu biz tayin edeceğiz.” (Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı, s.47)

“Ya bilginin zayıflığından, ya takdirin, muhâkemenin noksanından her nedense eski edebiyatımıza ait eserleri tedkike lüzûm görmüyoruz. Edebiyatımızın nasıl başladığını, ne gibi değişime uğradığını, şunun bunun sözüne değil belge ve örneklere dayalı bir surette öğrenmek istiyoruz.” (Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı, s.49)

Muhyiddin, metnini de verdiği Tefvik Fikret’in “Gayyâ-yı Vücûd” şiirini öğrencilerinin ezberlemesini isterken de çoğul kullanımı tercih eder. Alıntıda kine benzer yaklaşımda öğrenci, “yap” emrinin soğukluğuna karşılık “yapalım”daki birlikte iş görmenin sıcaklığına daha istekle cevap verecektir:

“Şimdi de tabii bir şiir ezberleyelim.” (Yeni Edebiyat, s.106)

Doğru bir yaklaşımın ya da bir yanlıştın altı da beraber çizilebilir:

“İşte şu verdiğimiz izâhât ile gayri tabii eserlerin ne kadar fena olduğunu, tabiatın ne derecelerde hâiz-i ehemmiyet bulunduğunu anladık.” (Yeni Edebiyat, s.106);

“Biz hiçbir zaman bizden evvel gelen, bizden evvel düşünen zevâtın mütâlaasından, eskârından uzak bulunamayız, (...)” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.51);

“Hülâsa insan okumasını bilmelidir, bunu bilmezince, biz kamusları yutsak, kitapları ezberleseک hiçbir şey yapamayız.” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.58)

“Evvelâ her neyi düşünürsek düşünelim, bunu yalnız muhayyilemizin tesiriyle tasavvur ve icrâ edemeyiz.” (Malûmât-ı Edebiye, C.1, s.5)

“Meseleyi umûmî bir sûrette halletmektense daha husûsî, daha vâzih bir sûrette halledelim.” (Malâmât-ı Edebiye, C.1, s.34)

“Gözümüzü açmalı, aklımızı başımıza almamız da edebiyâtı insâniyete hâdim bir fenn-i müstakil telakki ederek te’âlisine onlar gibi çalışmalıyız” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.204, s.22)

Hatta gerektiğinde, Şahabeddin Süleyman ve Menemenlizade Mehmed Tahir’in ifade ettiği gibi bilgide düzeltmeyi birlikte yapacaklardır. Çünkü yeni bilgiler eklenmiştir:

“O halde evvelki tarifimizi tashih etmeliyiz.” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.12);

“İbâreyi tashih edelim.” (Osmanlı Edebiyatı, s.12)

Bilgiyi anlatıcıya ve dinleyene yakınlaştırmanın dildeki en kestirme yolu onu “biz”e ait kılmaktan geçer. Böylece, aktarılan bilgi, soyuttan daha somuta, çok genel bir düzeyden, daha benimsenebilir, ulaşılabilir düzeye çekilmiş olur. Öğrenci kendine yakın bilgiyi daha kolay ve ilgiyle öğrenir. Midhat Cemal, şu örnekte, İran edebiyatının Osmanlı edebiyatı üzerindeki etkisini ülkeler düzeyinden “onlar ve biz” sadeliğine indirerek öğrenciye kavratma yoluna gitmiştir:

“Çünkü İran mukallidliğinden kurtulmak o zaman için mümkün olamamış, İranlıları biz kılıcımızla mağlûb etmişiz, onlar da bizi kalemleriyle mağlûb etmişler. Bizim kılıcımızdan akan kanlar Acemlerin mebnâ-yı saltanatını rahnedâr etmiş, fakat ona mukabil onların kalemlerinden cereyân eden mürekkebler de bizim mebnâ-yı ma’rifetimizi sarsmış.” (Edebiyat Dersleri, s.17)

Böyle başka örneklere de rastlıyoruz:

“Asâr-ı eslâfın bir çoğunu ihtivâ eden bir çok kütüphânelerimiz vardır ki (...)” (s.20);

“Eğer te’hirini mûcib bir sebep olmaz ise lisânumızda fâ’il fiile takaddüm eder ve âhiri sâkin olur.” (Edebiyat-ı Osmaniye, s.21)

“Tarih-i edebiyatımızda bu mütâlaamızı teyid edecek misâller bulunabilir.” (Edebiyat, s.53)

“Bir Acem şairi baharı nasıl görmek istemiş ise biz de öyle görmek istemişiz.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.181, s.391)

Doğrudan öğrenciyi seslenmek, ona bir şahsiyet olduğunu hissettirme, onu tanıma ve değerli bulma yönünde bir öğretmen yaklaşımını barındırdığı için pedagojik açıdan önemlidir. Başta Midhat Cemal olmak üzere Menemenlizade Mehmed Tahir ve Şahabeddin Süleyman gibi bazı yazarlar, bilgi aktarımında bu yolu seçmişlerdir. Öğrenciyi doğrudan seslenmenin en güzel kullanımı, örneği onunla birlikte kurma ve geliştirme yoluna gidildiğinde olur. Çünkü o zaman, öğrenci de kendini bilfiil bilgiyi öğrenme ve çözümlenme aşamalarının önemli bir unsuru olarak hisseder. Şahabeddin Süleyman ve Menemenlizade Mehmed Tahir’in ders kitaplarında bu türden örnekler mevcuttur.

Mehmed Tahir, edebiyat kavramını değişik yönleriyle vermek için, öğrenciyi de dahil ettiği bir tasavvurdan yola çıkar:

“Efrâdı yalnız isti'dâd-ı nutk ile meftûr olarak henüz tekellüme başlamamış bir insan cem'ini tasavvur edelim. Bunlar ilk defa nazarlarına tesâdüf eden eşyâ arasında ve onlarla kendi beynlerinde mevcûd münâsebâta vâkıf olamayacaklarından, bittabi eşyâyı mücerred ve her türlü münâsebâttan ârî olarak nazar-ı mütâlaaya atırlar ve gördükleri şeylere yalnız birer isim ta'yîniyle iktifâ ederler ki bu sûretle lisânın esâsı olan lugât meydana gelir.” (Osmanlı Edebiyatı, s.7)

Şahabeddin Süleyman, sanat eserinin eşyanın “vasf-ı esasisi”ni ortaya çıkardığını kavratmak için öğrenciyi önce tabiata ardından tabloya yönlendirmişti: “Meselâ size bir şahsın resmini yapmak için bir parça kâğıd, bir de kara kalem veriyorlar. Şüphesizdir ki siz bu kâğıd parçasına o şahsın tekmil boyunu nakledemezsiniz. Çünkü elinizde tersim için bulunan sahife ona nisbetle pek küçüktür. (...) O halde sizden ne istiyorlar?” (Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat, s.12)

Şahabeddin Süleyman’ın Köprülüzâde Mehmed Fuad’la yazdığı Malûmât-ı Edebiye’de de benzer bir örnekle karşılaşırız. Resmin sadece görüntüyü, ze-

mini vermesine karşılık, edebiyatın hareketi ve zamanı da verebildiğini göstermek isteyen yazarlar, Abdülhâk Hamid’in Eşber’inden hareketle karşılaşmaya dayanan bir örneği öğrencilerinin zihninde kurmaya çalışırlar:

“Faraza bir tabloya baktığınız zaman yeşil çayır, iri ve sâldide ağaçlar, bunların arkasında mâî bir şerid gibi küçük bir çay, sonra yüce dağlar, ve üstünde bulutlar ile mecmûl bir semâ görürsünüz. Demek ki bir küçük levha az çok bir mesâfeyi yaşatabilir. Fakat bu noktada durunuz, ve tabloya dikkatle bakınız: Ne çayırda, ne ağaçlarda ne çayda, ne de bu yollarda bir hareket var; hepsi sâkin, hepsi aynı şekil ve vaziyettedir. Şimdi bir de meselâ Hâmid’in bir eserini, faraza ‘Eşber’i okumağa başlayınız: Evvelâ, İskender rûhundaki takâzâ-yı ihtirâsât ve âmâlî bize anlatıyor. O esnâda karşısına muallimi Aristo çıkıyor; İskender onunla konuşuyor, üstâd şâkirdini –makâm-ı hükümdâriye âid ihtirâmâta kusur etmemek şartıyla- tenkid ediyor. Eseri biraz daha ta’kib edince, Sumru nâmında bir kadın görüyorsunuz; bu genç, güzel, zekî kadın İskender’e meftûn. (...) Hülâsa her sahifenin teâkibi bize başka bir his, başka bir hareket, başka bir sebep, başka bir vak’a arz ediyor.” (Ma’lûmât-ı Edebiye, C.1, s.24-25)

Mehmed Akif, karlı bir havanın tasviri için öğrencileri kendi geçmişlerine yönlendirir: “Meselâ ağustos ayında karlı bir hava tasvir etmek için ne yapacaksınız? Tabii hâfızanıza mecbûr kalacaksınız; vaktiyle kurmuş olduğunuz o âlemi yazmak için hâtîrâtınızdan, mahfûzâtınızdan istimdâd edeceksiniz.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.210, s.24)

O, öğrencinin kendi yaşadıklarını daha rahat anlatabileceği ve yazıya dönüştürülebileceği kanaatinde. Değil mi ki aslolan öğrencinin yazma yeteneğine katkıda bulunmaktır:

“Madem ki edebiyatta her şeyden evvel iyi hissetmek lâzım; şayed en iyi hissedebileceğiniz mevzû kendi şahsınız ise çekinmeyip kendi şahsınızdan bahsediniz.” (“Edebiyat Bahisleri”, Nr.210, s.24)

“Meselâ bir hâlet-i rûhiyye, bir şahsiyet arıyorsunuz, değil mi? Yakından tanıdığınız adamları alı-

nız: oldukları gibi gösteriniz(...)"(Edebiyat Bahsleri",Nr.210,s.24)

Öğrenciye doğrudan seslenme, bazen bir uyarıyla, dikkat çekme dolayısıyla gelir. Muhyiddin, Şahabeddin Süleyman, Midhat Cemal ve Akif, aşağıdaki türden ifadelere sıkça başvururlar:

"Bakınız bir de Nâbi ne diyor?"(Yeni Edebiyat,s.104)

"Bunları okumak kat'iyen câiz değildir, bunlar sizin efkârınızı, rûhunuzu, hissinizi zehirlerler.(...)"(Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat,s.53)

"Nakd-i vaktinizi sarf etmek mukâbilinde kıymetdâr bir meta' edinmeyeceğinizi bilmekle beraber -okuyunca tedkik buyurunuz derim."(Edebiyat Dersleri, s.18)

"Fakat bunu tezyîf için söylüyorum sanmayınız."(Edebiyat Dersleri,s.8)

Öğreticiyi "siz"e yönelten etken, ileri sürdüğü görüşe onay isteği de olabilmektedir. Buna en sık başvuran da yine Midhat Cemal'dir.:

"İnsafınıza müracaat ederim,Sinan Paşa'nın şu sözleri de söz müdür?(Edebiyat Dersleri,s.21)

Şahabeddin Süleyman, anlaşılmak yerine öğrenciyi anladığını gösteren bir cümle kullanır:

"Fakat siz diyorsunuz ki biz bunu yapamayız, henüz tecrübemiz nakısdır. Ve kendimiz tahsildeyiz."(Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat,s.56)

Akif yönlendirmelerini yaparken yüreklendirmeyi de unutmaz:

"Düşündünüz, düşündünüz..Lakin rûh-ı mevzûu temsîl edecek hayâl-i cemîl bir türlü karşınızda tecelli etmiyor! Sakın metânetinizi, ümidinizi kaybederek ye'se düşmeyiniz: Bugün sizden kaçan o hayal yarın âğuş-ı müfekkirenize gelir, hem de bir gün evvelki mücâhedât-ı fikriye neticesi olarak pek saf, pek açık bir sûrette mütecelli olur. Siz de o zaman hemen kaleme sarılarak not almaya başlarsınız."(Edebiyat Bahisleri",Nr.209,s.6)

Midhat Cemal, "siz"in yanısıra , "efendiler" gibi öğrencilere doğrudan seslenişleri tercih etmiş; onları önemseydiğini gösteren ifadeler kullanmıştır:

"Fakat ne çare ki efendiler, mâzi(...)"(Edebiyat Dersleri,s.23)

"Me' hazlarımın müfid ve sa'yimin müsaid olduğu derecelerde sizi müstefid etmeye çalıştım? Emniyet buyurunuz"(Edebiyat dersleri,s.23)

"Sinan Paşa gibi hayatı edebiyat-ı mâziyemize mebde-i. ikbâl ve kemâl olan bir adamın hakkında siz edebiyat hocanızdan daha çok hem daha pek çok tafsilât istemek selâhiyet-i sarihasına mâliksiniz."(Edebiyat Dersleri, s.23)

Elbette, öğrenciye dolaylı seslenişler de olmaktadır:

"Şurası da malûm olsun ki(...)"(Mizânü'l-Belâga,s.302)

"Ancak şuraya dikkat lâzımdır ki(...)"(Osmanlı Edebiyatı,s.36);

"(...) tafsilât almak isteyenlerin Mizânü'l-Edeb'e müracaat eylemelerini tavsiye ederiz."(Mecâmiü'l- Edeb,Birinci kitap,s.22)

"Şiddet-i efkâr kavîl ü emelde mübâlağa ve ifrât etmekle alelülak izhâr-ı tecelliden ibâret zannolunmasın."(Talîm-i Edebiyat,s.25)

"Şurası daima hâtır-nişân olmalıdır ki efkâr ve hissiyât âsâr-ı edebiyenin iki ehemmiyetli esâsıdır."(Talîm-i Edebiyat,s.46)

Menenemlizade Mehmed Tahir, son sözü, muhatabı "neveresidegân"a, Mehmet Rıfat "erbâb-ı kalem"e doğrudan değil, genel olarak söylemeyi tercih etmişlerdir:

"Şu halde edebiyat ile iştigâl etmek isteyen nevrasidegân için dâima bîş-i nazar-ı itinâda tutulacak cihet şu üç şeyden ibârettir ki(...)"(Osmanlı Edebiyatı, s.230)

"(...)erbâb-ı kalemin bunlardan tevakkî eylemelerini tavsiye ederiz."(Mecâmiü'l- Edeb,Birinci kitap,s.22)

"(...)tafsilâtını murâd edenler aruz kitaplarına müracaat eylesinler."(Şerh-i Belâgat,s.24)

Kitaplarda birinci ağızdan konuşma dolayısıyla, görüşleri şahsileştirme enderdir. Yukarıda Ekrem'le

ilgili konuda örneklediğimiz üzere, görüşler “zannet-” fiiliyle kullanıldığı durumlarda tevazu belirgindir:

“Zannederim ki hem fevâid-i nazmı istihsâl, hem de şiirimizi- şimdiki hâliyle nisbet kabul etmez- bir derece-i âliyye isâl etmiş oluruz.”(Nazariyât-ı Edebiye,s.121

“Çok şey bilip hiçbirini hakkıyla bilmemektense az şey bilmek, fakat bildiğini iyi bilmek daha uygundur zannederim.”(Asâr-ı Edebiye Tedkikâtı,s.48)

Özellikle vurgulama, dikkat çekme ihtiyacı duyulduğunda da Süleyman Fehmi'nin kullandığı gibi “ben” devreye girebilmektedir:

“Bu kitâb, edebiyâta ait olduğu için bilhassa dehâ-yı edebîden bahsetmek istiyorum.”(Edebiyat,s.59)

“Şurasını ihtâr etmek isterim ki (...)” (Edebiyat,s.93)

Menemenlizade Mehmed Tahir'le Akif konuyu kavratmak için yaşadıkları bir anektodu aktarmada sakınca görmemişlerdir. Ancak böylesi ifadeler çok azdır:

“Vaktiyle mühimce bir eseri okumak üzere erbâb-ı tenkîd ve temyizden bir mecmu'a i'âre etmişidim, kitabı i'âre ettiğim zaman kabı üzerinde şu ibâreyi muharrer gördüm.”(Osmanlı Edebiyatı,s.234)

“Muharririn ne derecede muvaffak olduğunu tabii anlayamazsam da bahriyeli arkadaşlarımdan birine gösterdim. O da bize yat olmak üzere tavsiye edilen yâdigârın bir enine bir boyuna bir de derinliğine baktıktan sonra kahkahayı salıverdi.”(“Edebiyat Bahisleri”,Nr.181,s.392)

Şahsî kullanım, en sık Midhat Cemal'de görülür.Midhat Cemal, 3.ağızdan sadece bilgiyi karşı tarafa nakleden yazar olmanın uzağındadır. Bu, bazen doğrudan “ben”, “bendeniz” veya nadiren “biz” olur, bazen fiilde kendini gösterir:

“Bunları ben heykellere, âbidelere sütunlara benzetirim.”(Edebiyat Dersleri,s.15)

“Ben mukallid oluşumuza değil, Acemlerin mukallidi oluşumuza mu'teriz ve teessüfhânım.”(Edebiyat Dersleri,s.18)

“Yani bendeniz bu sene size ne okutacağım? Evvelâ onu söyleyeyim.”(Edebiyat Dersleri,s.2)

“Bendeniz üstâdın bu su'âl-i tasdikhâhına karşı derim ki:”(Edebiyat Dersleri,s.22)

Yazarlar, yaptığı bir değerlendirmenin öğrenci tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak için zaman zaman bilgi akışını keserek, ya bir soruyla ya bir hatırlatmayla ek açıklama gereği duymuşlardır. Bu noktalarda, öğretmenin öğrenciyle kurmak istediği bağ, günlük dili yansıtan ifadelerle cümlelere yansır. Süleyman Fehmi, Midhat Cemal, Muhyiddin soru yoluyla bağ kurmaya sıkça başvuran isimlerdir.Bazı sorularda düşündürmeye yönelik dikkat çekme esastır. Sözgelimi, Muhyiddin edebiyatın diğer alanlarla ilişkisini ortaya koymak istediğinde, mantık, bilim, fen, ahlak vb. alanların herbirini “Edebiyat ile mantık arasında ne münasebet vardır?” türünden sorulara bağlayarak açıklamayı uygun görmüştür. Diğer örnekler :

“O halde edebiyat nedir?”(Osmanlı Edebiyatı,s.6)

“Acaba bunların her ikisi de edebiyat mıdır?”(Yeni Edebiyat,s.18)

“Şu halde tabiatı ihlâl eden şeyler nelerden ibaretir?”(Yeni Edebiyat,s.104)

“Buraya kadar söylediğiniz sa'y ve gayretin esası olan tashîh ne demektir?”(Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat,s.104)

“Hülâsa bütün hayatı mer'î bulunan eşkâliyle gösterebilen bir sanat mevcûd mudur?”(Malûmât-ı Edebiye,C.1,s.27)

“Tasvirde fazla tafsilâttan ihtirâz etmelidir, diyorlar.Doğrudur. Ancak, ne gibi yerlerde ne gibi tafsilât zâiddir?”(“Edebiyat Bahisleri”,Nr.181,s.391)

“Şu halde âhenge nasıl gayr-ı tabîi denilebilecek?”(Nazariyât-ı Edebiye Dersleri,s.17)

Etraflı açıklama gerektiren bu tür soruların yanında, cevabı hemen verilen, bu yolla da dikkatin sağlanabildiği sorular da sıklıkla kullanılmıştır:

“Bunu neden istidlâl ediyorum? Şundan:”(Edebiyat Dersleri,s.16)

"Zevkin hasâisi nedir? Rıkkat, vüs'at, selâmettir." (Edebiyat, s.56)

"Acaba her şube-i sanat birbiriyle, meselâ edebiyat, sanat mimarî ile birleşebilir mi?... Asla birleşemez." (Malûmât-ı Edebiye, C.1, s.26)

"Hayâl nedir? Eşyâyı safha safha bütün müfredâtıyla gözönüne getirebilmek melekesidir." ("Edebiyat Bahisleri" (Nr.210, s.23)

Öğrencinin dikkatini çekmede, onay bekler gibi görünse de aslında kabul ettirilmek istenen görüşleri taşıyan soru kalıplarından faydalandığı dikkati çeker:

"(...)daha ziyade muvaffak olmaz mı?" (Osmanlı Edebiyatı, s.11)

"(...)bir eseri yazmamak yazmaktan elbette evlâ değil midir?" (Osmanlı Edebiyatı, s.234)

"Sizin müfekkirenz bundan bizâr olmaz mı?" (Nazariyât-ı Edebiye Dersleri", s.16)

Buraya kadar ileri sürülen görüşler ve anlatımda işaret edilen özellikler kronolojik bir çizgide değerlendirildiğinde, önemli bir anlayış değişikliğine doğru yol alındığı görülecektir. Başta, hangi dilin belâğatinin öğretileceği üzerine görüş farklılığı olsa da değişmeyen hedef, belâğatin her yönüyle ayrıntılı şekilde öğretilmesi gerektiğidir. Zamanla, belâgat bilgileri kadar, bu bilgilerin dayandığı insanî duyusu yönlendiren faktörler de öne çıkarılmıştır. Hatta, insanın diline akan duyuş ve düşünüş tarzını anlama daha önem kazanır. Çünkü artık, "üslûb-ı beyân aynıyle insandır." hükmüne varılmıştır. Üslûp insana, insan üslûbuna ait verileri özünde barındırdığına göre, dil ve edebiyat öğretiminde teorik düzeyde belirlenen hedefler de değişecektir. Dolayısıyla, sadece belâğatin katı, şaşmaz bilgileri yerine, o bilgilerle birlikte, o bilgileri asıl veren insanî duyusu çözümlene hedefi öne geçer. Bu, öğretim tarzında da çok önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir.

Değişmez bilginin öğretimi ile bilgi değişme de onu besleyen kaynakları anlamaya ve çözümlenmeye çalışan bir öğretim tarzındaki anlayış farklılığı, ele aldığımız malzemenin dilinde çok açık görülmektedir. İlkinde, bilginin kesinliğinden kaynaklanan tartışmayı gerektirmeyen mesafeli, düz bir

anlatım yeterli olabilmiştir. Ancak, ikincisinde, bilginin ardını görme çabası, tartışmayı, yoklamayı, soyut olanı somutlaştırmayı gerektirmektedir. Bunu öğrenciyle başarabilmenin en kolay yolu da bazı yazarlarımızın yaptığı gibi, birlikte öğrenme duygusunu ona verebilmekten geçer. Bilgiyi "biz" olarak sahiplenme ve öğrenme, aktarılanı tartışmasız alma tavrından daha etkili ve kalıcıdır. Ayrıca, yazarların çoğunun, öğrencideki edebî potansiyeli açığa çıkarma hedefini de yine öğrenciyle paylaştığını gördük.

Bu çalışma, makale çerçevesinde, bir dönemin edebiyat bilgilerine yönelik ders kitaplarında, edebiyat öğretimine nasıl yaklaşıldığını tespit edebilmekle sınırlandırılmıştır. Aynı şekilde, dönemin dergi ve gazeteleriyle, diğer ders kitapları veya genel edebiyat kitapları çerçevesinde yapılacak çalışmalarla, konuya ilişkin malzeme her yönüyle elde edilmiş olacaktır.

NOTLAR

- ¹ Kâzım Yetiş, "Belâgat (Türk Edebiyatı)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, 1992, s.384-387; "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belâten 1987**, Ankara, 1992, s.405; **Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1996, 686 s.; İsmail Parlatır, **Recaizâde Mahmud Ekrem**, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara 1983, s.253-261
- ² "Belediye kütüphanesi Muallim Cevdet kitapları arasında 219 numarada kayıtlı bir defterde 'hikmet-i hukuk' ve ilm-i servetin yanı sıra İlm-i Belâgat-la Rhétorique diye bir bölüm daha bulunmaktadır. (...) Bez cilt içerisinde olan defter 20*14 ebadında olup ve her sahifede 17 satırı vardır. Belâgat kısmı ancak 67 sahife tutmaktadır." (Yetiş 1996:28)
- ³ Mehmed Akif, "Edebiyat Bahisleri", **Sırât-ı Müstakim**, Nr.181, 9 Şubat 1327, s.391-392; **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.203, 12 Temmuz 1328, s.397-398; **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.204, 19 Temmuz 1328, s.416-417; **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.209, 23 Ağustos 1328,

s.6-8; **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.210, 30 Ağustos 1328, s.23-24

⁴ Manastırlı Mehmed Rıfât, **Mecâmiü'l-Edeb: Birinci Kitap-Usûl-i Fesâhat**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; İkinci Kitap-**İlm-i Me'ânî**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Üçüncü Kitap- **İlm-i Beyân**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1315; Dördüncü Kitap- **İlm-i Bedî'**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Beşinci Kitap- **İlm-i Arûz**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1315; Altıncı Kitap- **Fenn-i Kafiye**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Yedinci Kitap- **Aksâm-ı Şiir**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Sekizinci Kitap- **Ahvâl-i Tahrîr**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308; Dokuzuncu Kitap- **Usûl-i Kitâbet ve Hitâbet**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1317; Onuncu kitap- **Usûl-i Tenkîd**, Kasbar Mat., Dersaadet, 1308 (Tarih farklılıkları, Ankara Millî Kütüphâne'de tek cildde toplanmış olarak faydalandığımız kaynakta verildiği şekliyledir.)

⁵ Abdurrahman Şeref, Ekrem gibi "talebesiyle o kadar ihtirâm-ı mütekâbil te'sîs eden muallim" in az bulunacağını ve onun derslerde öğrencilerine daima "zât-ı âliniz" diyerek seslendiğini söyler.(1329:312-313)

KAYNAKÇA

A. FEHMÎ (1302), **Tedrisât-ı Edebiye**, İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası.

ABDURRAHMAN SÜREYYA (1303), **Mizanü'l-Belâga**, İstanbul Ceride-i Askeriye Matbaası.

ABDURRAHMAN SÜREYYA (1305), **Sefine-i Belâgat**, Kostantiniyye Matbaa-i Ebüzziya.

ABDURRAHMAN ŞEREF (1329), "Ekrem Bey Merhûmun Mekteb-i Mülkiye Muallimliği", **Talebe Defteri**, Nr.19, 30.

Kânun-i Sâni 1329: 312.

AHMED CEVDET (1303), **Belâgat-i Osmaniye**, İstanbul, Mürüvvet Matbaası.

AKYÜZ, YAHYA (1993), **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, Kültür Koleji Yay.

ALİ EKREM, (1331-1332), **Nazariyât-ı Edebiye Dersleri**

ALİ NAZİMA (1308), **Muhtıra-ı Belâgat**, Dersaadet, Kasbar Matbaası.

BİRİNCİ, NECAT (2000), "Menemenlizade Mehmed Tahir'in Edebiyat Bilgileri Kitabı, **Osmanlı Edebiyatı**,

Edebiyat Üzerine İncelemeler, İstanbul Kitabevi.

ÇELTİK, HALİL (1998), **Ömer Ferit Kam ve Asâr-ı Edebiye Tetkikatı**, Ankara Kültür Bakanlığı.

El-Hacibrahim Efendi(1301), **Şerh-i Belâgat**, İstanbul Matbaa-i Osmâniye.

El-Hac İbrahim (1305), **Edebiyat-ı Osmaniye**, Dersaadet:Mahmutbey Matbaası.

ERGİN, OSMAN (1940),**Türk Maarif Tarihi C.2**, İstanbul:Osmanbey Matbaası.

ERGİN, OSMAN (1977), **Türk Maarif Tarihi C.3-4**, İstanbul:Eser Matbaası .

İBNÜ'L-KÂMİL MEHMED ABDURRAHMAN (1309), **Belâgat-i Osmâniye**, Dersaadet Kasbar Matbaası.

İBRAHİM RIFAT (1312), **Sualli Cevaplı Talim-i Edebiyat**, İstanbul İstapan Matbaası.

MANASTIRLI MEHMED RIFAT (1308), **Mecâmiü'l-Edeb: Birinci Kitap-Usûl-i Fesâhat**, Dersaadet Kasbar Matbaası.

MEHMED AKİF (1327), "Edebiyat Bahisleri", **Sirât-ı Müstakîm**, Nr.181, 9 Şubat 1327, s.391-392.

MEHMED AKİF (1328), "Edebiyat Bahisleri", **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.203, 12 Temmuz 1328, s.397-398.

MEHMED AKİF (1328), "Edebiyat Bahisleri", **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.204, 19 Temmuz 1328, s.416-417.

MEHMED AKİF (1328), "Edebiyat Bahisleri", **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.210, 30 Ağustos 1328, s.23-24.

Mehmed Akif (1328), "Edebiyat Bahisleri", **Sebilü'r-Reşâd**, Nr.209, 23 Ağustos 1328, s.6-8

MEHMED ARİF (1312), **Zübdetü'l-Kavaid**, İstanbul Mekteb-i Harbiye Matbaası.

MENEMENLİZADE MEHMED TAHİR (1314), **Osmanlı Edebiyatı**, Kasbar Matbaası.

MİDHAT CEMAL, (1326), **Edebiyat Dersleri**, Dersaadet Bekir Efendi-Karagöz Matbaası.

MIHÂLİCÎ MUSTAFA (1297), *Zübdetü'l-Beyân*, İstanbul Mihran Matbaası .

MUHYİDDİN (1330), *Yeni Edebiyat*, İstanbul Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası.

PARLATIR, İSMAİL (1983), *Recaizâde Mahmud Ekrem*, Ankara Ankara Üniversitesi DTCF Yay.

PARLATIR, İSMAİL (1987), *Ali Ekrem Bolayır*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

POLAT, NÂZİM HİKMET (1987), *Şahabeddin Süleyman*, Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı.

RECÂİZÂDE MAHMUD EKREM (1299), *Talim-i Edebiyat*, İstanbul Mihran Matbaası.

REŞİD (1328), *Nazariyat-ı Edebiye*, İstanbul Ahmed İhsan ve Şürekâsı.

SELİM SABİT (1302), *Mi'yârü'l-Kelâm*, İstanbul Matbaa-i Osmaniyeye.

SÜLEYMAN FEHMİ, (1328) *Edebiyat*, Dersaadet Kanaat Matbaası, (üçüncü tab').

ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN (1329), *Sanat-ı Tahrîr ve Edebiyat*, Araks Matbaası.

ŞAHABEDDİN SÜLEYMAN, Köprülüzâde Mehmed Fuad, (1330), *Malûmât-ı Edebiye*, Dersaadet Kanaat Matbaası.

YETİŞ, KÂZİM (1984), "Edebiyat Nazariyesi Sâhasında Batıya Açılan İlk Kitap: Mebâni'l-İnşa", *Mehmet Kaplan'a Armağan*, İstanbul Dergâh Yay.

YETİŞ, KÂZİM (1992 a), "Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987* :405.

YETİŞ, KÂZİM (1992 b), "Belâgat (Türk Edebiyatı)", İstanbul, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.5.

YETİŞ, KÂZİM (1992 c), *Mehmet Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, ,Ankara :Atatürk. Kültür Merkezi Yayını.

YETİŞ, KÂZİM (1992 d), "Abdurrahman Süreyya", *Türkiye Diyanet Vakfı*, İslam Ansiklopedisi.

YETİŞ, KÂZİM (1996), *Talim-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara:Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

YÜCEL, HASAN ALİ (1994), *Türkiye'de Orta Öğretim*, Ankara, Kültür Bakanlığı.

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI

Dr. Pervin Ergun'un

Türk Kültüründe Ağaç Kültü

Ç İ K T İ

Bir Hiciv Ustası : Saltıkov-Şçedrin

Gamze ÖKSÜZ

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Dilleri
ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Rus Dili ve Edebiyatı
Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Özet

N.Şçedrin takma adını kullanan hiciv yazarı Mihail Yevgrafoviç Saltıkov (1826-1889), 19.yüzyıl Rus edebiyatının önde gelen yazarlarından biridir. Kısa hikayeleri, satirik masalları, öyküleri, romanları, gazete skeçleri, denemeleri, oyunları ve mektuplarıyla Rus realizminde özel bir yeri vardır. Saltıkov, arkasında 20 ciltlik değerli bir edebi miras bırakmıştır.

Şçedrin'in en önemli eseri, 19.yüzyılın ikinci yarısındaki Rusyanın acı bir ironik karikatürünü veren "Bir Şehrin Tarihi"dir. Bu eserinde Saltıkov, olayları acayip karakterlerle, abartılı tasvirlerle ve sivri bir dille vermiştir. Bu tür bir anlatım tarzı onun gerçekçi hicvini Rus edebiyatında eşsiz kılmıştır.

"Bir Şehrin Tarihi", 'aptal' anlamına gelen 'glupiy' kelimesinden türetilmiş Glupov şehrindeki fantastik olayların bir hikayesidir. Şehrin yeteneksiz ve zalim yöneticileri ve aciz vatandaşları, Rus tarihini gerçekçi bir biçimde yansıtır. Yazar savunmasız halkı zalim yöneticilerden korumaya çalışırken, bir yandan da onları pasiflikleri ve korkaklıkları nedeniyle yerer.

Saltıkov-Şçedrin benzersiz estetik anlayışı, milli ruhu ve ilerifikirliğiyle Rus edebiyatının en popüler hiciv yazarıdır. Okuyucu onun eserlerinde bir milletin sırf geçmişini değil, geleceğini de bulur.

Anahtar Kelimeler: Hiciv, yönetimdeki bozukluklar, ironik karakter isimleri, hicivde abartı ve sivri dil kullanımı.

Abstract

The satirist Michail Evgrafovich Saltykov (1826-1889), who used the pseudonym N.Shchedrin, is one of the famous writers in Russian literature in the 19th century. He has a special place in Russian realism with his novellas, satirical tales, stories, novels, semi journalistic sketches, essays, plays and letters. Saltykov left a valuable literary inheritance in 20 volumes.

The most attractive work of Shchedrin is "The History of a City" with its bitterly ironic caricature of Russia in the second half of the 19th century. In this novel Saltykov describes the events with grotesquery characters, exaggerated designs and poisonous language. This kind of style makes his realistic satire unique in Russian literature.

"The History of a City" is a story of fantastic events in a city named Glupov, from the word 'glupy', "stupid". The incompetent and cruel administrators and incapable citizens of the city reflect Russian history in a real way. The writer tries to protect defenseless citizens from the tyrannical administrators, on the other hand he criticizes the citizens for their passiveness and cowardice.

Saltykov-Shchedrin is the most popular satirist in the Russian literature with his unique esthetic understanding, national essence and further-minded personality. In his works the reader finds not only the history of a nation, but also the future of his.

Key Words: Satire, disordelines in the administration, ironic character names, exaggerate and poisonous language in the satire.

Mihail Yevgrafoviç Saltıkov-Şçedrin (1826-1889), 19. yüzyıl Rus edebiyatında hicviyle özel bir yer edinmiş güçlü yazarlardan biridir. Özellikle eserlerindeki yergisel öğeler ve bunları kullanım tarzı ile çağdaşlarından ayrılır. Turgenev, Gonçarov, Tolstoy, Dostoyevski gibi ustalarla aynı dönemde yaşamış olan Saltıkov-Şçedrin, onlar gibi toplumun ihtiyaçlarını algılayıp ince bir estetik anlayışıyla ortaya koymuştur. Çeşitli dergilerde yazdığı edebi eleştirilerle "gerçeklik teorisini zenginleştirmiş ve

belli edebi olayların aydınlatılması konusunda pekçok yenilik getirmiştir.”¹ Hikaye, öykü, masal, roman, edebi eleştiri, piyes, gazete makalesi ve mektuplarından oluşan eserlerinin toplamıyla Şchedrin, arkasında 20 ciltlik bir edebi miras bırakmıştır.

15 Ocak 1826’da Tversk eyaletinde doğan sanatçı, eski bir asilzade ailesinden gelmektedir. Dönemin toplumsal yapısı gereği, köleleri olan bir ailede yetişmiştir; hatta ilk öğretmeni evdeki kölelerden biridir. Ancak Şchedrin, ömrü boyunca kölelik hukukuyla savaşımını sürdürecektir. Ailesinin yanında geçirdiği disiplinli çocukluk yılları ve evde kölelere karşı egemen olan sert tutum, Saltıkov-Şchedrin için köklü bir esin kaynağı olmuş, ilerdeki dönemlerde yazdığı eserlerle kölelik rejimine karşı en acımasız tepkilerini ortaya koymuştur. Soylu bir aileden geldiği için saraya bağlı en seçkin okullarda eğitim görmüştür. 1838’deki lise yıllarında Saltıkov’un deyişiyle “edebiyata karşı esaslı bir eğilim”² oluşmuş ve ilk şiirlerini yazmaya başlamıştır. Liseyi bitirdikten sonra bir süre devlet hizmetinde çalışmıştır. Rusya’da ilk demokratik hareketlenmelerin başladığı 40’lı yıllarda ünlü eleştirmen Belinski’nin ve özellikle de ütöpik Fransız sosyalistlerinin etkisi altında kalan Şchedrin, bu dönemde yazmış olduğu “Çelişkiler” (Protivoreçiya) ve “Karışık Bir İş” (Zaputannoye delo) adlı hikayelerinde ortaya koyduğu fikirler nedeniyle Çar 1. Nikola’nın emriyle sürgüne gönderilir. 7 yıllık bir sürgüne neden olan bu öykülerinde yazar, satirik portreler ortaya koyup, sivri bir dille iktidar temsilcilerini ve köklü fikirleri olmayan aydın kesimini eleştirir. Sürgünde geçirdiği yıllar Şchedrin için verimli bir dönem sayılabilir; çünkü durmadan yaptığı seyahatler nedeniyle halkın her kesimiyle tanışma ve ileride yazacağı eserler için malzeme toplama olanağı bulmuştur.

Çarın ölümüyle Saltıkov’un sürgünü sona erer. 1856 yılında Peterburg’a dönen yazar, bundan sonra ‘N.Şchedrin’ takma adıyla eserler vermeye başlar. Sürgün dönüşü keskin hicivlerine devam eder ve dönemin önde gelen aydın dergilerinden biri olan “Sovremennik” (Çağdaş)ın daimi yazarlarından olur. 1868 yılından itibaren devlet hizmetinden ayrılıp,

kendini tamamen edebiyata adar. Birçok ünlü yazar gibi Saltıkov da edebiyat yaşamına şiirle başlamıştır ama ona dünya çapında ün kazandıran asıl gücünü hikaye, masal ve romanlarında göstermiştir. Özellikle masal dilini oluştururken görünüşte masum olan ve sansürlük hiçbir yanı yokmuş gibi görünen bir tarz yaratarak, baskı altındaki Rus basınında adeta demokrasinin sesi olmuştur. Böylece, gerek masalarda gerekse hikaye ve romanlarında kullanmış olduğu hiciv üslubu, dönemin sansüründen kurtulmak için Şchedrin’in başvurduğu en önemli savunma şekli olmuştur. Yergisinin kuvveti, yarattığı tipler, dilinin güzelliği ve gerçekçiliğiyle Şchedrin, 19. yüzyıl Rus ve dünya edebiyatının en büyük isimleri arasında yerini almıştır. Sanatçı, 28 Nisan 1889’da hayata veda etmiştir.

Saltıkov-Şchedrin’in 20 ciltlik eserlerinin arasında en dikkat çekici olanlarından biri, yergisel politik bir roman özelliğindeki “Bir Şehrin Tarihi”dir (İstoriya odnogo goroda). Eser, “18. ve 19. yüzyıl Rusyasının acı bir ironik karikatürüdür, yeteneksiz ve zalimler tarafından yönetilen ahmaklarla dolu bir şehirdeki fantastik olayların hikayesidir.”³ Yazar, 1870 yılında yazmış olduğu bu eserini, dönemin olaylarını kaydeden bazı tarihçilerin arşivde bulunmuş sayfaları olarak gösterir. Kendisi, sadece bunları yayınlayan sıradan bir kişidir. Eserde adı geçen şehri yönetenler ise Çarlık rejimini ve idarecilerini sembolize eder. Tüm bu hayali tipler, hem yazarı sansürden koruyan bir sığınak olmuş, hem halkın günlük yaşamını tüm açıklığıyla gösterme olanağı yaratmış, hem de hikaye tarzında ve folklorik konular eşliğinde politik taşlama sözkonusu olabilmıştır. “Bir Şehrin Tarihi”nde yazar, şehrin tarihini anlatma bahanesiyle 19. yüzyıl başlarındaki Rus bürokrasisindeki ve yönetim sistemindeki bozuklukları hicveder. Dolayısıyla eser, sırf geçmişe yönelik tarihsel bir yergi olmayıp, tam tersine, o günün Rusyasını ve yönetim kademelerini eleştiren bir romandır. M.Gorki, Saltıkov hakkında şöyle yazar: “Bu büyük yazar, hakkında söylenenlerden çok daha öğretici ve değerli. Sanatsal ölçüsünün enginliği şaşılacak kadar büyük. Şchedrin bir adım bile geri kalmadan hayata ayak uydurmuştur, hayata

dikkatlice bakmış ve acı bir kehanetle herkese ve herşeye kahkahayla gülmüştür. Bu gülüş, Gogol'ünkine benzemez, bu kulakları çok daha sağır edici bir doğruluktur, çok daha derin ve muazzam birşeydir... Şçedrin'in yardımı olmadan 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Rus tarihini anlamak imkansızdır.”⁴

Şçedrin'i hiciv ustası yapan en önemli özellikler, haddinden fazla sivriltilmiş tipler, yergisel abartılı tasvirler, olayların doğaüstü bir tarzda betimlenmesi, kısacası sanatsal abartının incelikleridir. “Şçedrin stilinde, tasvir edilen şeyin bazı tipiksel hatlarının hicivsel olarak abartılması ve hatta bu metodla, insan doğasında ve olayların gerçekliğinde eriyip giden gizli, potansiyel güçlerin ortaya çıkarılışı, son derece karakteristik bir özelliktir. “Bir Şehrin Tarihi”ndeki şehir yöneticileri, bu türlü abartılmış tiplerdir.”⁵ Şçedrin, bu romandaki mübalağalı tiplerle Çarlık rejimini olduğu kadar, halkı da yerer. Çarın uyguladığı mutlakiyet sisteminin kötü yönlerini gösterip nefret uyandırmak için bütün çarelere başvurur. Önce ‘Glupov’ şehrini ve yöneticilerini tanıtır. Bunu yaparken yarattığı ironi, aslında dönemin politik yapısını ortaya koymaktadır. Herşeyden önce ironi, şehre verilen isimden başlar: ‘Glupov’, ‘ahmak, aptal’ anlamına gelen kelimedenden türetilmiştir. Dar kafalı, sert ve acımasız yöneticilerden biri olan ‘Ugryum-Burçeyev’in kelime anlamı ise ‘somurtkan-homurtu’ anlamındadır. Yine aynı şekilde, zalimlik ve duygusuzluklarıyla adeta birbirleriyle yarış eden şehrin diğer yöneticileri de ‘Prişşa’ (‘sivilce’ ve ‘dolma kafa’), ‘Perehvat-Zalivatski’ (‘zaptedilmiş babayığit’) gibi ironik isimler ve lakaplar almışlardır. Olumsuz tipleri bu şekilde adlandırma tarzı, Şçedrin'in tekniklerinden biridir. “Kahramanların karakterlerini isim veya soyadlarında adlandırma şekli 18. yüzyıl hiciv edebiyatında sıkça kullanılmıştır. Şçedrin'in yergisinde ise bu tarz, her yönden gelişmiş ve orijinal bir şekil kazanmıştır.”⁶ Saltıkov-

Şçedrin'de bu teknik, hedef alınan kitlenin direk olarak ve sert bir şekilde hicvedilmesi amacıyla uygulanmıştır. Yergi yazarının ‘Glupov’ şehrinin yöneticilerine böyle isimler takıp, bu tür benzetmeler

yapması rastlantısal değildir. Burada amaç, olumsuz tiplerin hem dış görünüşlerini hem de ruhsal dünyalarını, tutarsızlıklarını, zorbalıklarını, zevklerini, alışkanlıklarını, toplumsal durumlarını ve çelişkilerini vermektir. Şehrin bir diğer yöneticisi olan “Brudasti-Organçik, son derece fantastik görünümüne ve hatta dış görünüşünün hikayelerdeki gibi oluşuna rağmen (vücutunda kafa yerine ilkel bir mekanizma konmuştur ve bunun yardımıyla sadece “iflas ederim!” ve “sabretmem!” şeklinde iki kelime haykırabilir), yine de omuzlarının üstünde tahta değil de gerçek kafalar bulunan diğer yöneticilerin davranışlarından farklı olmayan, gerçeğe yakın ve olağan hareketlerde bulunabilir.”⁷ İşte Şçedrin'in bu karaktere ‘org’ (‘organçik’) lakabını takmasının nedeni de sürekli aynı melodiyi tekrarlayan basit bir enstrümanı çağrıştırmasıdır.

Yazar, “Bir Şehrin Tarihi”nde haktan hukuktan yoksun halkı zalim yöneticilerin acımasız şiddetinden korumaya çalışır ama bir yandan da halkı, pasifliği ve ezilmişliği nedeniyle kınar. Hüktümet yöneticileri karşısında halk kitlesi politik açıdan güçsüzdür ve daha da kötüsü, kendi gücüne karşı en ufak güveni yoktur. Aksine, halkını çok seven Şçedrin, onda büyük bir güç görmekte ve her zorluğu yeneceğine inanmaktadır; ama halkını çok sevmesi, Şçedrin'in onu hicvetmesine asla engel olamamıştır. Yazar, iktidarın zalimce yönetimine karşı bu büyük kitlenin boyun eğişini ve Çara safça inanıp hiçbir gayret sarfetmeden iyi yöneticilerin gelişini beklemesini hazmedemez. “Öfke ve kınamayla dolu sert sözlerle Saltıkov, ‘Borodavkin’leri, Ugryum-Burçeyev’leri ve diğerlerini omuzları üstünde taşıyan’ halka, uysallığı, boyun eğişi ve pasifliği nedeniyle damga vurur.”⁸ “Bir Şehrin Tarihi”nde Şçedrin, halkı eğitme ve ortak bir bilinç uyandırma çabasındadır. Kölelik hukukuyla amansızca mücadele eder. Halkı bu psikolojiden kurtarıp kendi hakları için savaşmasını ister. “Bu dönemde demokrat Şçedrin için halk, bayramlık kıyafetini giymiş küçük bir çocuk değil, olgun bir insan gibi büyüyen yetişkinlerin topluluğudur. Yergi yazarı, gerçek bir arkadaş gibi halka doğruyu kesin ve direk olarak söylemek gerektiğini savunur.”⁹ Yazar, bir yandan da Çara

yanarmak isteyen darkafalı üst düzey yöneticilerin boş uğraşlarını ve halk karşıtı bürokratik sistemin yararsızlığını gösterir. Ugryum-Burçeyev gibi bir yönetici, bütün şehri ve hatta bütün dünyayı tekdüze bir yönetime sokmak için çabalar. ‘Glupov’ şehrini yıkıp yerine askeri bir kışla yapar. Hatta bu tür çalışmalarını abartıp, yönettiği ilde sadece aynı boyda ve aynı tipteki insanların evlenmesine izin verir. “Her evde 2 yaşlı, 2 yetişkin, 2 genç ve 2 çocuk yaşıyordu, böylece farklı cinslerden olanlar birbirlerinden çekinmiyordu. Aynı boydakilerle aynı yaştakiler evleniyordu.”¹⁰ Yazar, abartıyı uç noktalara vardırıır: Bir diğer yönetici olan Benevolenski “doğru börek pişirme hakkında kanun” çıkarıp bunların nasıl hazırlanacağını anlatır. “Böreğin içini herkes kendi durumuna göre hazırlayacaktır. Şöyle ki; ırmakta balık tutanlar balık koyabilir; ince kıyılmış et konabilir; ince kıyılmış lahanada konabilir. İçine koyacak malzemesi olmayanlar işkembe koysunlar.”¹¹

Yöneticiler, ‘ırmağa’ benzettikleri halk kitlesini ortadan kaldırmayı düşünüp şehri yıkararak, şehir halkını girdabın batağına sokmaya çalışırlar; ama ne yaparsa yapsınlar, halkın yok edilmezliğini simgeleyen ırmak bir türlü ortadan kaldırılamaz. Nihayet Şchedrin’in yarattığı hiciv amacına ulaşır ve halk arasında savaşıma ve karşı koyma duygusu uyanır.

Korku ve zulümden bitkin düşen halk, sonunda zalim yöneticilerin aslında birer ahmaktan başka bir şey olmadıklarını kavrar ve isyana başlar. Sembolik bir hortum yöneticileri yok eder. “Hortum yaklaştı, yaklaştıkça zaman, gidişatını durdurdu. Sonunda yeryüzü sarsıldı, güneş dondu... Glupov’lular yerlere kapandı. Bütün yüzlerde akıl almaz bir korku belirdi ve tüm kalpleri sardı.” Düzenbazı aniden ortadan silip süpüren hortumla beraber “tarih, akışını durdurdu.”¹²

“Bir Şehrin Tarihi”, Şchedrin’in yergisel dehasının en üst düzeye eriştiği yapıtlardandır. Şchedrin “Glupov’a kadar yazıyor sayılmazdı, ancak arada sırada yazardı. Yaşamı, hem kendisi hem kendi nesli için yazdıklarından daha enteresandı. Glupov’dan sonra işe Saltıkov kendini tamamıyla yazmaya vermiştir. Okuyucu, onun için hayatta en önemli varlık

olmuştur.”¹³ Sanatçı, satirik eserlerinde hayatın gerçeklerini geniş bir açıyla ve özgürce verme olanağı bulmuştur. Sosyal yergide kendine özgü üslubu yaratırken Şchedrin, kendinden önceki en iyi yergi yazarı ve aynı zamanda hocası olan Gogol’dan elbette ki çok etkilenmiştir. Özellikle üst yönetimin bayağı ve dar kafalı karakterlerini çizerken Griboyedov’un ve Gogol’un takipçisi olmuştur. Ancak bu etkilenme tamamen kopya etme değil, temel oluşturma anlamındadır. Bunun yanında bu büyük yazar, kendinden sonraki ustalardan biri olan Çehov’u da fazlasıyla etkilemiştir. “Çehov, mizah sanatını Şchedrin’den öğrenmeye çalışır, ancak sonunda kendine ait orijinal bir üslup bulabilir. Ancak zamanla Şchedrin’in etkisinden kurtulmaya çalışır. Bu sebeple, toplu eserlerini yayma hazırlarken Şchedrin’in sanatına yakın yazdığı hiçbir öyküsünü bunlara dahil etmez.”¹⁴ Şchedrin, kendi hiciv sanatını oluştururken satirik tasvirlerin arasına kimi zaman ironi, kimi zaman da lirizm katmıştır. Şchedrin’in yergi ustalığının gücü, dilinin güzelliğinden, dönemin olaylarını güçlü ve canlı tiplerle tasvir etme yeteneğinden gelir. Gerçek yaşamdan hareketle, gerçek tipleri abartma yöntemiyle adeta okuyucunun gözüne sokar. Yarattığı tiplerle realizm çerçevesi dahilinde politik yaşamı ve toplum psikolojisini ortaya koyar. Genel olarak bakıldığında eserlerinde belli başlı konular, kölelik hukuku konusunda direnen asillerin darkafalılığı, idealist liberallerin boş sözleri, yöneticilerin keyfi hareketleri, maddi çıkarları, zaafı ve ahlak bozuklukları, halkın ezilmişliği ve hukuktan yoksunluğudur. Sistemin bozuk yönlerini ortaya koyan bu tür konular, Şchedrin’in takipçilerinden sayılan Çehov tarafından da işlenmiştir. Çehov’un olgunluk dönemi eserlerinde “insanı boğan ve rahatsız eden polis kökenli bürokratların baskısı, durgunluğu, toplumsal vurdumduymazlığı ve kanunlaştırılmış baskının sembolü haline gelen, her şeyden memnun dar görüşlü kişilerin toplumda gösterdikleri zararlı ve tehlikeli davranışları yer alır.”¹⁵ Şchedrin, halkı eğitmek ve bir şekilde yardımcı olmak için önderlik yapmanın şart olduğunu her zaman savunmuştur. “Belinski için olduğu gibi Saltıkov-Şchedrin için de yazarın sağduyu, kendi gücünün farkında

olma, gelişme ve ilerleme yolunda topluma kılavuzluk etmek zorunda olması, güvenin bir parçasıydı.”¹⁶

Saltıkov’un yergi sanatı değişik metodlarla oluşturulmuştur. Yazar, toplumun politik ve sosyal her kesiminden tipler oluşturur ve bunları abartılı ve fantastik yollarla belirginleştirir. Böylece bu karakterler, ait oldukları tabakanın psikolojik ve politik temsilcisi haline gelirler. Ayrıca Şçedrin kendi taşlama tarzında dolaylı anlatım tekniğini kullanır. Söylemek istediğini başka kelimelerle ortaya koyarak yergi diline özgürlük kazandırır. Şçedrin’i çağdaşlarından ayıran en önemli özelliği, yarattığı bu yergi dili ve metodudur. Yazarın kullandığı dil çok zengindir. Arkaik, hukuki terimlerden argoya, ekonomik, teknik ve bilimsel kelimelere kadar pek çok sözcük ve deyim, yazarın ironi için başvurduğu yollardan biri olmuştur.

Saltıkov-Şçedrin, sanatındaki milli ruhla, geliştirdiği estetik anlayışla ve ileri fikirliliğiyle 19. yüzyıl Rus edebiyatında adından en çok söz ettiren yergi yazarı olmuştur.

Okuyucu onun eserlerinde hem geçmişi hem geleceği bulmuştur. Eserleri, sadece Rus edebiyatında değil, tüm dünya edebiyatında yergi alanında doruğa oturmuştur. Sanatının hakedilmiş ustalığını Rus edebiyatında özellikle Çehov, Gorki, Mayakovski gibi ustalar devam ettirmişlerdir.

NOTLAR

- ¹ Bursov, A., Buşmin, A., **Russkiye pisateli o literaturnom trude**, tom 2, Sovetskiy pisatel, Leningrad, 1955, s. 597.
- ² **Bolşaya sovetkaya entsiklopediya**, tom 37, Gosudarstvennoye nauçnoye izdatelstvo, Moskva, 1955, s. 628-629.
- ³ Çizevski, D., **History of Nineteenth Century Russian Literature**, volume II, Vanderbilt university press, Nashville, 1974, s. 163.
- ⁴ Zerçaninov, A.A., Rayhin, D.Y., Strajev, V.İ., **Russkaya literatura**, Gosudarstvennoye uçeбно-pedagogičeskoye izdatelstvo, Moskva, 1950, s.325.
- ⁵ Yeryomina, N.A., **İz russkoy hudojestvennoy prozi, Russkiy yazık**, Moskva, 1989, s. 210.
- ⁶ Yefimov, A.İ., **Stilistika russkogo yazıkı**, İzdatelstvo ‘Prosveşçeniye’, Moskva, 1969, s. 129.
- ⁷ Bursov, B.İ., **İstoriya russkoy literatırı**, tom 9, çast 1, İzdatelstvo akademii nauk SSSR, Moskva, 1956, Leningrad, s. 207.

- ⁸ Zerçaninov, A.A., Rayhin, D.Y., Strajev, V.İ., **Russkaya literatura**, Gosudarstvennoye uçeбно-pedagogičeskoye izdatelstvo, Moskva, 1950, s. 325.
- ⁹ Bursov, B.İ., **İstoriya russkoy literatırı**, tom 9, çast 1, İzdatelstvo akademii nauk SSSR, Moskva, 1956, Leningrad, s. 200.
- ¹⁰ Saltıkov-Şçedrin, M.E., **İstoriya odnogo goroda**, İzdatelstvo ‘Pravda’, Moskva, 1989, s. 165.
- ¹¹ A.g.e.: s. 117.
- ¹² A.g.e.: s. 188.
- ¹³ Thorjevski, İ., **Russkaya literatura**, tom 1, İzdatelstvo ‘Vozrojdeniye’, Parij, 1946, s. 329.
- ¹⁴ Zafer, Z., **Anton Çehov’un Öykü Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 73-74.
- ¹⁵ A.g.e.: s. 56.
- ¹⁶ Malcolm, V. J., Robin, F. M., **The Classic Russian Novel**, Cambridge university press, Cambridge, 1998, s. 89.

KAYNAKÇA

- Bolşaya sovetkaya entsiklopediya**, tom 37, Gosudarstvennoye nauçnoye izdatelstvo, Moskva, 1955.
- BURSOV, A., BUŞMİN, A., **Russkiye pisateli o literaturnom trude**, tom 2, Sovetskiy pisatel, Leningrad, 1955.
- BURSOV, B.İ., **İstoriya russkoy literatırı**, tom 9, çast 1, İzdatelstvo akademii nauk SSSR, Moskva, 1956, Leningrad.
- ÇIZEVSKİY, D., **History of Nineteenth Century Russian Literature**, volume II, Vanderbilt university press, Nashville, 1974.
- MALCOLM, V.J., ROBIN, F.M., **The Classic Russian Novel**, Cambridge university press, Cambridge, 1998.
- SALTİKOV-ŞÇEDRİN, M.E., **İstoriya odnogo goroda**, İzdatelstvo ‘Pravda’, Moskva, 1989.
- THORJEVSKİY, İ., **Russkaya literatura**, tom 1, İzdatelstvo ‘Vozrejdeniye’, Parij, 1946.
- YEFİMOV, A.İ., **Stilistika russkogo yazıkı**, İzdatelstvo ‘Prosveşçeniye’, Moskva, 1969.
- YERYOMİNA, N.A., **İz russkoy hudojestvennoy prozi, Russkiy yazık**, Moskva, 1989.
- ZAFER, Z., **Anton Çehov’un Öykü Sanatı**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.
- ZERÇANİNOV, A.A., Rayhin, D.Y., Strajev, V.İ.: **Russkaya literatura**, Gosudarstvennoye uçeбно-pedagogičeskoye izdatelstvo, Moskva, 1950.

Bir Göçün Dramatik

Hikayesi:

Eski Sovyet Coğrafyasında Yaşayan Almanlar

Tuğrul Veli KAMILOĞLU

Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları
Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi

"İnsana her bir ülke vatanıdır"

Alman Atasözü

Özet

Çalışmada, 18. yüzyıldan itibaren Almanya'da siyasal ve sosyo-ekonomik buhranlar sonucu Almanların eski Sovyetler Birliği coğrafyasına yaptıkları göç sürecinin tarihçesi konu edilmektedir. Makalede bu göçün yaşamasının nedenlerine, gelişim sürecine ve doğurduğu sonuçlara değinilmekte, SSCB'nin dağılması ardından yaşanan gelişmelere ve günümüzdeki duruma ışık tutulmaktadır. Tarihi belgeler ve istatistik rakamlar esas alınarak kaleme alınan yazı, Alman tarihi araştırmacıları için faydalı bir kaynak olabilir.

Anahtar Kelimeler : Göç, Alman, Sovyetler Birliği

Abstract

In this article, due to political and socio-economic crises that took place in Germany since the 18th century, the history of resettlement process of the German nation to the territory of the former Soviet Union has been discussed. In the article, the causes of the settlement, its evolutionary process and the outcomes that it produced have been described, and the current situation and the processes that have taken place since the dissolution of the Soviet Union were depicted. The article, which has been written on the premisses of historical documents and statistical

numbers, could be a useful source for the researchers of the German history.

Key Words : Resettlement, German, Soviet Union

Bütün dünyada Fransa devriminin başlangıcı kabul edilen 14 Temmuz 1789-Bastilya'nın alınması günü, bütün Avrupa'yı olduğu gibi Almanya'yı da sarstı. Alsace'de, Saksonya'da, Maysen'de halk kitleleri ayaklandılar. 1793'te Kürfürst¹ Mayns'tan kovuldu ve Alman topraklarında ilk cumhuriyet ilan edildi.

General-İmparator ise antlaşmaları, sınırları bozarak, siyasi ve diplomatik entrikalardan yararlanıp Avrupa'nın haritasını yeniden çizmek istiyordu. Napolyon ordusunun darbeleri altında Alman devletleri de dağılıyordu. Güçsüzlüğünü ilk itiraf eden Prusya oldu. 1795'te imzalanan Basel barış antlaşmasına göre, Prusya Rain nehrinin sol kıyısını Fransa'ya bırakıyordu. Ardından 1801 yılında yapılan Lünevil Antlaşması da bunu resmen onayladı. 1803'te Regensburg'da Reichstagın Napoleon diktası ile kabul ettiği karara esasen Almanya'da küçük devlet(cik)ler kaldırıldı ve bir defada 112 imparatorluk kenti lağvedildi.

19. yüzyıl bütün dünyaya olduğu gibi Avrupa'ya da süratli, coşkun, değişken bir devir gibi girdi. Siyasi çatışmalar, savaşlar, devrimler bir-birini takip ediyordu. Avrupa bir taraftan komüne ve cumhuriyetleri doğuruyor, diğer taraftan onları defnediyordu. Monarşiler bir-biri ardına çöküyor, onların yerine başkaları kuruluyordu. Kralların kellesi eşafotlarda uçuyor, adsız-sansız zedegan türemelerinin başına taşlar konuluyordu.

Uzak kıtalarda geniş araziler zapt ediliyor, Avrupa'nın sınırları sık-sık kesilip biçiliyordu. Bir devletin rakibini denizde mağlup etmek için donanması, rakibin ise düşmanını karada def etmesi için ordusu yoktu.

Avrupa'yı koalisyonlar şebekesi sarmıştı. İttifaklar dağılıp yeniden kuruluyordu. Ülkelerin, halkla-

¹Kürfürstlük – İmparatorluk seçimlerinde kullanımına izin verilen kral toprakları.

rın, insanların kaderlerini belirleyen monarklar, diplomatlar, siyasetçiler bir-birinin üstüne entrika planları yapıyor, herkes birilerine hesap soruyordu. Yüzyılların azametli Avrupa'sı feodalizmle vedalaşıyor ve genç, amansız fakat nikbin kapitalizmi selamlıyordu.

Siyasi haritası fakirin yamalı yorganına benzeyen Almanya'da ekonomi sarsılmış, halk fakirlik içerisindeydi. Ticaret, sanayi ve tarım tamamen teezzüle uğramıştı. Köylüler, zanaatkarlar, mülk sahipleri hem yönetimden, hem de bütün işlerin kötü gidişatından eziyet çekiyordu. Bütün ülkede itiraz, memnuniyetsizlik hakimdi.

Tanınmış büyük şair Shiller XVIII. yüzyılın sonu - XIX. yüzyılın başlarında Almanya'nın durumunu şöyle anlatıyordu: "Kral sarayının çiçeklerle kaplı bahçelerinde aç, gözleri çukura düşmüş dilenen insanlardan, lüks görünümlü saray karşısında üstü samanlarla örtülü uçmuş - sökülmiş bir evden başka bir şey göremiyorum".

Küçük Alman devletinin yönetim şekli feodal başıboşluğunun ve istibdadın en kaba şekillerinden bir tanesiydi. XIX. yüzyılın başlarında Almanya'da feodalizmin gelişiminin önüne geçmek gerekiyordu. 1801-1811 yıllarında köylülerin topraklarının elinden alınması sürecini derinleştiren bir takım reformların kabul edilmesi feodal rejime ilk darbeyi vurdu. 1816 yılında alınan kararlar işletilen toprakların büyük ölçüde sahiplerine devredilmesini gerektiriyordu. Toprak alma yetkisi sadece zenginlere veriliyordu. Uygulanan yeni sistem toprak alma imkanı bulunmayan, topraklarının da büyük bir kısmını devretmeye mecbur kalan köylü topraklarının hesabına zengin toprak sahiplerinin arazilerini daha da genişletmesine sebep oluyordu.

Topraksızlıktan çile çeken, ihtiyaçların yıpratıldığı Alman köylüsü üstelik XIX. yüzyılın başlarında bir-birinin arkasınca gelen kıtlık ve açlıkla da karşı karşıya kalmıştı. Açlık ve sefalet topraksız köy halkını şehirlere itiyordu. Fakat gelişmemiş şehir sanayisinin ne çalışkan Alman köylüsüne ihtiyacı yoktu, ne de onları barındırmaya imkanları müsait değildi. Bununla da tek, fakat çileli bir yol - iş ve ekmek arkasınca gurbet ülkelere, uzaklara göç etmek kalıyordu.

Milli haysiyetlerinin çiğnenmesi yalnız halk kitlelerinin milli bağımsızlık mücadelesine kalkmasına değil, hem de itirazın daha pasif fakat daha vahim şekli göçe sebep oluyordu. Sefalet içerisinde çırpınan, dilenci durumuna düşmüş, çocuklarını büyütmeye imkanından mahrum edilmiş Alman köylü ve sanat adamları vatanlarını terk etmeye başladılar. Peki nereye gidilecekti?

Çar hanedanının Alman şehzade kızları ile süslele nikahları sayesinde akraba sayılan Rusya, Almanları hem cezbediyor, hem de çağırıyordu. Almanlara nispeten daha yakın olan, vatanlarını terke mecbur kalmış Vürtembergliler, I.Aleksandr'ın Alman göçmenlerin yerleştirilmesine yardım gösterileceği, onların toprakla temin edileceği, askeri yükümlülükten, vergi mükellefiyetinden muaf tutulacağı, dini serbestliğin sağlanacağı vaatlerine hevesle karşılık veriyordular. Şvabyalıların gözünde I.Aleksandr "Doğu'nun Yıldızı"na, hatta Çar David'e çevrilmişti.

Almanların Rusya'ya ilk gelişleri 16. yüzyılda olmuştur. Rus Çarı İvan Groznıy (1530-1584) Rusya'nın gelişmesi için çok sayıda Alman uzmanı (esasen doktorlar, mühendisler, mimarlar, askerler vs.) Rusya'ya davet ediyordu. I. Petro'nun (1672- 1725) zamanında Moskova yakınlarında Alman kasabası kuruldu. I. Petro'nun çevresinde toplanmış Almanlar ülkenin yönetilmesinde yakından iştirak ediyordular. Moskova'da, Peterburg'da, Odessa çevresinde artık Alman kolonileri oluşturulmuştu.

Almanların Rusya'ya göçü sonralar planlı bir şekil aldı. Bu II. Katerina (1762 -1796), I. Pavel (1796-1801) ve I. Aleksandr'ın (1801-1825) hakimiyetleri döneminde olmuştur. Rusya'ya Almanların emigrasyonu XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Anna İvanova hakimiyeti zamanında artık Almanlar ülkenin en güçlü sınıfını oluşturuyorlardı. Göç edenler esasen Protestan, Katolik ve Mennonit mezhebine mensuptular. I. Pavel 6 Eylül 1800 yılında yayınladığı fermanla Mennonitlere birtakım ayrıcalıklar da tanıdı.

I.Aleksandr 20 Şubat 1804 yılında Rusya'da tarım kültürünü geliştirmek, üzümçülük, hayvancılık alanlarını ilerletmek amacıyla Almanların Rusya'ya göç ettirilmesini ve onlara her türlü imkanın sağlanması için karar çıkarttı. Ardından birkaç dalga ha-

linde Prusya'dan Mennonitler getirildi. Onlar da Karadeniz çevresine ve Samara eyaletine yerleştirildiler. 1830-1870 yılından itibaren Polonya'dan gelen Almanlar da Volin'da meskunlaştırıldılar.

1840 yılında Rusya'da 3500 Alman vardı (Baltık ülkeleri hariç). Koloniler dini mezhepleri itibarıyla %43 Protestanlardan, %27 Katoliklerden, %8 Mennonitlerden ve %6 diğer mezheplerden oluşuyordu.

Fakat Alman göçmenlerin çoğunluğu "kutsal görev-vaad edilmiş toprak arayışı"ndan vazgeçmeyecek Herson - Taganrog - Georgiyevsk - Stavropol - Mozdok güzergahı ile Kafkasya'ya doğru ilerliyordu. Bin bir eziyetle uzun, gayri müsait yollarla yapılan göç zorluklarla doluydu. Göçmenleri ülkesine çağıran Rusya hükümeti her aileye bir at, araba ve 148 ruble değerinde gümüş para veriyordu. Bu tabii yol zorluklarına kolaylık sağlasa da, onları Odessa'dan Kafkasya'ya kadar 2.5 ay süren yoldaki açlık ve hastalıklardan korumuyordu. Yol insanları bitkin hale düşürüyor, hatta telef ediyordu. Buna rağmen Almanlar "Veite reix Macht Veise" (uzak yol aklı artırır) diyerek yollarına devam ediyor, Şvabya'nın dağlarından, ormanlarından, nehirlerinden ve kimsesiz kalmış evlerinden uzaklaşıyorlardı.

Almanların 40 aileden oluşan ilk grubu Tiflis'te şehir kenarında yerleşti. 1842 yılında 10 Vürtemberg'li aile Abastumani'ye (Gürcistan) gelip çıktı. Sonralar onlar da Tiflis'in kazalarında yerleştirildiler (1848). Gotlib Kok, Jacob Kraus ve Johannes Vuchrer başkanlığındaki üç grup ise Azerbaycan'a gitmeye karar vermişti. Burada onlara Gence (Yelizavetpol) guberniyasında yer ayrılmıştı.

Rusların kendi toprakları ile sınırlı kalmayarak Almanları Kafkasya'ya da göndermelerinin sebebi neydi peki!?

Çar hükümeti uzun vadeli stratejilerini gerçekleştirmek için Kafkasya'da tutunmak zorunda idi. Rusya Kafkasya ve onun iç havzası olan Hazar denizi vasıtasıyla tüm Orta Asya ile temas giriyor ve Rusya'nın eli buradan birçok noktaya ulaşabiliyordu. Kafkasya Rusya için hem Rus sahillerinden Asya'nın "kalbine" atılmış köprü, hem Orta Asya'yı düşman saldırısından koruyan duvar, hem de her iki denizi - Kara ve Hazar denizlerini savunan başlıca

jeostratejik noktaydı. Bu bölgenin alınması en önemli devlet görevi haline gelmişti.

Rusya bu noktadan hareketle diplomatik oyunlar, rüşvet ve silah gücü ile Azerbaycan beyliklerinin bağımsızlığına son vererek, bu bölgeyi imparatorluk eyaletlerine dönüştürerek, tarihi yer adlarını değiştiriyordu.

XIX. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren, daha kesin tarihle ifade etsek 1801'de başlayan ve 1826-1828 Rusya-İran, 1828-1829 Rusya-Türkiye savaşları ile sonuçlanan Çarizmin feodal ekspansiyon ve askeri yürüyüşlerden ibaret istila politikasının birinci aşaması bitiyor ve ikinci aşaması başlıyordu. Burada, yani ikinci aşamada Rusya'nın uyguladığı temel politikaların başında, Alman göçünün de temel sebebinin yattığı iskan politikası geliyordu. Bunun için de Kafkasya'nın yabancılaştırılması süreci başlatılmıştı.

Bu politikaya önce Rusların göç ettirilmesi-Ruslaştırma politikası ile başlandı. Rusya'nın çeşitli bölgelerinden Kafkasya'ya aileler gönderiliyordu. 1867-1897 tarihleri arasında Kafkas dağları eteklerinde 1586,6 bin kişi göçmen yerleştirilmesinin akabinde buraya Sibirya'dan da 600 bin kişi getirilmişti. Bu politikanın baş ideologu Rus ordusunun Kafkasya'daki Başkumandanı, Suvorov'un öğrencisi, kıdemli general A. P. Yermolov idi. Yermolov I.Aleksandr'ın deyimi ile ifade edersek "sıcak Sibirya - Kafkasya'ya" gönüllü olarak gelmiş ve buradaki Rus müstemleke siyasetinin en ateşli savunucusu ve uygulayıcısı olmuştu.

İşte bu kapsamda Ruslar Azerbaycan başta olmakla Kafkasya'ya Rusların yanı sıra Almanları (ayrıca Polonya, Yunan, Ermeni milletine mensup göçmenleri) yerleştiriyorlardı. Diğer Kafkasya ülkeleri ile kıyaslamada Almanlar en çok Azerbaycan'da yerleştiriliyordu.

1914 yılında Azerbaycan arazisinde artık 8 Alman kolonisi mevcuttu. 1918 yılında Yelenendorf'ta bulunan Almanya'nın İstanbul konsolosu Azerbaycan'ın Alman kolonisinde 6.000 kişinin yaşadığını haber veriyordu.

Almanlar terk ettikleri vatanlarının adet ve geleneklerini özenle koruyarak yeni yaşam alanlarında bile minyatür Alman yurdu yaratıyorlardı. Yerli ahaliye ilk bakışta tuhaf gözükse, onların gözlerinin

alışmadığı Avrupa modeli evler yapılıyor, kasabalar kuruluyordu. Kırmızı kiremit veya demirle örtülü evler "gotik" üslubunun alametlerini taşımakla her bir Alman ferдинin hafızasına kazılmış uzaktaki Alman-ya'yı çağırıyordu.

Tarımın başlıca alanlarından olan hayvancılık Almanların hayatında önemli yere sahipti. Bunların yanı sıra zeytin ve tütün ekimi de yapılıyordu. Fakat en başlıcası 70'li yıllardan başlayarak gelecekte refah seviyesinin başlıca kaynağını oluşturacak olan üzüm-cülük hızlı bir şekilde gelişme gösteriyordu.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rus zadegan ve siyasetçilerinde, aydınlarında Panislavizm'le beraber Almanlara karşı nefret hisleri de artmış, Alman muhacirlere verilmiş imtiyazlar ellerinden alınmaya başlanmıştı. 1874'ten itibaren Almanların askerlik hizmetine alınması ile başlayan süreç Mayıs 1915'te Moskova'daki Almanların mallarına el konması ile doruk noktasına ulaştı. Şubat ayında (1915) toprak kullanımını öngören kanunun lağv edilmesi Almanlara en büyük darbe oldu. 200.000'den fazla Alman sürgün edildi. Sibiry'a'nın dondurucu soğuğu, Türkistan çöllerinin cehennem sıcağında 10 yıl (1914-1924) içerisinde 400.000 kişi hayatını kaybetti. Çar'ın bu kararı Gence (Yelizavetpol) Valisi G.S.Kovalyov'a da bildirilmişti. Bu karar tüm halkı ayağa kaldırdı.

Azerbaycan geleneklerine göre komşuya kötü gününde yardım edilir. Ahalinin önde gelenleri bir araya geldiler. Durumu değerlendirdikten sonra halk arasında nüfuzlu kişilerden olan Aliekber Bey Refibeyli'yi halk temsilcisi olarak valinin yanına gönderdiler.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde İstihbarat Daire Başkanı görevinde bulunmuş N. Şeyhzamanlı'nın "Azerbaycan İhtilal Mücadelesi Hatıraları" kitabında A. Refibeyli ile Vali G. S. Kovalyov arasında geçen konuşma özeti şöyle açıklanıyor. Refibeyli Valiye özetle: "Biz Azeriler Çar'ın bu kararını büyük üzüntü ile karşıladık. Kafkasya'dan uzaklarda Rusya ile Almanya savaş yapıyorsa, buradaki Alman köylüsünün suçu nedir? Ordunuza asker gönderiyor, verginizi zamanında ödüyorlar. Durup durdukları yerde günahsız, sivil halkı rahatsız etmek doğru değil. Bu hareket ne kanunlara, ne de vicdana sığmaz. Azerbaycan halkı da bugün

Almanlara yapılanların yarın da kendilerine yapıla-cağından tereddütlüdür. Eğer bu adaletsiz karar uygulanırsa, kötü sonuçlarla karşılaşsınız. Halk buna isyan eder."

Müracaat faydasını vermiş ve alman kararları Azerbaycan'daki Almanlar uygulamanın dışında tutulmuştur. Alman kolonistler kaderlerini değiştiren bu iyilik için Refibeyli'ye ve halka nasıl teşekkür edeceklerini bilemiyorlardı.

1917 Petrograd olaylarından sonra dağılmış Rusya İmparatorluğu'nda milli demokratik hareketin pekişmesi Azerbaycan'da köklü değişiklikler yarattı. 28 Mayıs 1918'de Doğu'da ilk defa olarak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyet kısa bir süre varlığını sürdürebilmesine rağmen, devlet yapılanması sahasında birçok önemli karar alındı. Bunlar arasında Parlatmentonun kurulması hakkında çıkartılan kanunla ahalinin çok milletli yapısının göz önünde bulundurularak, ülkede yaşayan bütün milli grupların temsilcilerinin parlatmentoda yer alması öngörülüyordu. Böylece, Almanlara parlatmentoda bir yer ayrıldı. Bu yere Yelenendorf'un İcma Başkanı Robert Yakovleviç Kun uygun görüldü.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kolonilere kültürel, ekonominin perspektif temeli, köylülerin yaşantısına ve emeklerinin teşkiline yüksek kültür örneği gibi bakıyor, onları himaye ediyordu. Bütün bunlar yerli halk ile Alman kolonileri arasındaki sıcak ve samimi ilişkilerin somut örneğini teşkil ediyordu. Fakat Azerbaycan halkının bağımsız iradesi sonucu yüzlerce şehit verilerek kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 28 Nisan 1920'de kızıl ordu tarafından işgal edilerek ortadan kaldırıldı ve yerine Sovyet hakimiyeti ilan edildi. Böylece bütün halklar gibi Almanların da kara günleri başladı. 1937'lere kadar yıllar bir kasırga gibi geçerek halkı uçuruma sürüklüyordu.

Ve yıl 1941 yılı...

28 Ağustos 1941'de SSCB Yüksek Konseyi Başkanı M. Kalinin Volga boyunda yaşayan Almanların sürülmesi hakkında karar kabul etti. Karar özetle şöyleydi: "Askeri yönetim organlarının elde ettiği kesin bilgilere göre, Volga boyu bölgesinde yaşayan Alman ahalisi arasında Almanya'dan gelen

sinyalle Volga boyu Almanlarının meskunlaştığı illerde provokasyonlar, saldırılar yapacak olan binlerce, hatta on binlerce provokatör ve casus vardır. Volga boyu Almanları arasında bu kadar çok provokatör ve casusun olduğu konusunda burada yaşayan Almanlardan hiç kimse Sovyet güvenlik organlarına ihbarda bulunmamıştır. Demek ki, Volga boyu'nda yaşayan Almanlar Sovyet düşmanlarını kendi aralarında saklamaktadır.

SSCB Yüksek Konseyi böyle durumların ortaya çıkmasının önlenmesi amacıyla, Volga boyu illerde yaşayan bütün Alman ahalisinin göç ettirilecekleri yerlerde toprakla temin edilmesi ve meskunlaştırılması şartıyla başka bölgelere yerleştirilmelerini uygun görmüştür.

Yeni yerleşim bölgeleri olarak Novosibirsk ve Omsk vilayetleri, Altay'ın, Kazakistan'ın ve Orta Asya'nın diğer bölgelerinin ekilebilecek, toprak bakımından bol olan yerleri seçilmiştir. Devlet Savunma Komitesine talimat verilmiştir ki, göç işlemlerine hemen başlansın".

Bu karara esasen 1941'de 45.000 Kırım Almanı Orta Asya'ya sürgün edildi. 28 Ağustos 1941'de 340.000 Volga boya Almanı hayvanların taşındığı trenlerle Sibirya'ya sürgün edildi ve sıra Kafkasya'ya-Azerbaycan'a geldi. Eylül-Ekim 1941'den itibaren de buradaki Almanlar Orta Asya'ya sürgün edilmiştir. Böylece 1939'da Azerbaycan'da 23.133 kişi Alman yaşamakta iken, bu rakam 1989'da 748'e kadar inmiştir. Göç esnasında ahaliye olmazın işkenceler yapılyordu. Onları "fris", "düşman" diye çağırıyor, istedikleri zaman işkence yapıyor, şüphelendikleri an kurşuna diziyordular. Mart 1942'de de Leningrad'daki 800.000 Alman sürülmeye başlandı. Açlıktan ölenlerin sayısı 300.000'i geçmişti. 7 Eylül 1941 tarihinde SSCB Yüksek Konseyi'nin kararı ile Volga boyu Alman Cumhuriyeti fes edildi ve cumhuriyetin toprakları Saratov ve Stalingrad vilayetleri arasında paylaşıldı.

Sovyetlerde Alman kelimesinin telaffuz edilmesi sanki yasak edilmişti. İsimleri ne gazetelerde, ne de radyo ve televizyonda geçmiyordu. Hatta onların batıdaki akrabaları ile yazışmalarına bile yasak konulmuştu. Yalnız Kansler Konrad Adenauer'in Eylül 1955 tarihinde Moskova'ya resmi ziyaretinden sonra 13 Aralık 1955'te "*Sürgünde Bulunan Alman-*

ların ve Onların Aile Fertlerinin Hukuki Durumlarındaki Kısıtlamaların Ortadan Kaldırılması Hakkında" karar çıkartıldı. Sıkı yönetim kaldırılrsa da, Almanların eski yerlerine dönme yasağı halen yürürlükte idi. 1960 yıllar öncesi SSCB'de bir çokları için sıcak rüzgarlar estiye de, sonralar bunun da formalite olduğu ortaya çıktı. 29 Ağustos 1964'te (tam 23 yıl sonra), SSCB Yüksek Konseyi "*Volgaboyu Almanlarının Sürgün Edilmesi Hakkındaki Kararının Lağv Edilmesi Hakkında*" yeni karar aldı. Bu karar "ihamet" lekesini Almanların üzerinden silse de, bu kararın gerekleri tam olarak yerine getirilmedi. Ve bu durum Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar devam etti...

1991 yılda iki kutuplu sistemin ortadan kalkması ve Sovyetler Birliğinin dağılmasını müteakiben eski ittifak mensubu yeni bağımsız cumhuriyetlerde yaşayan Almanların anavatan Almanya'ya göçü başladı. Göçün başlıca sebeplerinden bir tanesi ekonomik sorunlardı.

Merkezden yönetilen ekonomik sistemin çöküşü bağımsızlığını yeni elde etmiş bütün cumhuriyetlerde ekonomik dengelerin bozulmasına, ardı-ardına gelen bunalımların ortaya çıkmasına neden oluyordu. Bağımsız olarak yönetilebilen bir devlet sisteminin rayına oturtulmasına kadarki bu geçiş aşaması diğer dünya devletlerindeki tecrübeden de görüldüğü gibi yalnız ekonomik sıkıntılarla sınırlı kalmıyor, ekonomik sıkıntılar zincirleme şeklinde sosyal ve siyasi sorunları da peşinden getiriyordu. Bu da zaman-zaman Almanlarla diğer aborijen, Soljenitsin'in tabiri ile ifade etsek "titulnaya natsiya" yani yerli, ilk yerleşik halklar ile gerginliklerin yaşanmasına neden oluyordu. Diğer taraftan totaliter Sovyet iktidarı yıllarında mevcut olan sertlik ve baskı kısmen de olsa ortadan kalkmıştı. Alman aileler göç etmek konusunda önceki engellerle karşılaşmıyorlardı.

Bağımsızlığın hemen akabinde gerçekleştirilen bu göçler sonucunda 14.953.126 nüfuslu Kazakistan'da Almanların 1989'da sayıları 957000 (genel nüfusun %4'ü) iken, bu sayı 1999'da 353441'lere kadar inmiştir. Bu göçün ilk başını çekenler Kazakistan'da teknik işlerde çalışan Alman asıllı vatandaşlar olmuştur. Kendi ülkesinde azınlık durumuna düşen Kazakların nüfus politikasının da önemli rolü olmuştur. Buna rağmen Almanlar Kazakistan'da

halen en kalabalık beşinci grubu oluşturmaktalar. Rusya'da Sovyetler Birliği döneminde 1 milyona yakın olarak belirlenen Alman nüfusu 700000'lere inmiş bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra bu cumhuriyetlerin Almanya ile ilişkileri günü günden geliyor. Sovyetlerden koparak özgürlüklerini ilan ettikten sonra bu cumhuriyetlerin bağımsızlığını vakit kaybetmeden ilk olarak tanıyan ülkelerden biri de Almanya olmuştur. Bunu müteakiben birçok alanda, özelliklede ekonomik ve kültürel alanda ilişkiler hızla gelişmektedir.

SSCB döneminde dernek ve cemiyetlerin kurulması için hükümet izni pek de kolay alınmıyordu. İttifakın dağılması ile beraber bu engellerde ortadan kalktı ve onlarla Alman dernek ve cemiyeti kuruldu. Almanya'daki birtakım kurumların bu ülkelerden temsilciliği açıldı. Bu ülkelerden Almanya'ya eğitim almak için öğrenci gönderildi. Almanlar için bir araya gelmek, alametdar günlerini anmak, kutlamak, artık önceki gibi zor değildir. Buna örnek olarak 12 Ekim 2000'de Almatı'da Kırım, Kafkasya ve İdil havzasından Kazakistan'a ve Sibiry'a sürgün edilen ve burada "çalışma kampları"na kapatılarak köle gibi çalıştırılan, buradan ölmeyip sağ çıkan Almanların "İşçi Kongresi"nde bir araya gelmelerini örnek gösterebiliriz. Başka bir örnek, Azerbaycan'da Almanya'nın meskunlaşmasınının 180. yıldönümü münasebetiyle Almanya-Azerbaycan Derneğinin Bakü'de, Gence'de gerçekleştirdiği etkinlikleri gösterebiliriz. 2 Ekim 2000 günü Kazakistan kendisinin bağımsızlığının onuncu yılını kutlarken, Almanlar da Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinin onuncu yılını kutladılar.

Çift kutuplu sistemin dağılması ile ortaya çıkan bu cumhuriyetlerin bugün dünyanın en gelişmiş, öncü devletleri arasında yer alan Almanya ile ilişkiler kurabilmesinde bu ülkedeki Alman nüfusu bugün altın köprü fonksiyonunu yerine getirmektedir. Öte yandan, Almanya bu bölgeye yönelik yeni politikalarına endekslilik olarak bu cumhuriyetlerde yaşayan soydaşlarının garantörlük görevini gerektiği ölçüde yerine getirmenin zarureti içinde olduğunun farkına varmıştır.

KAYNAKÇA

MAMED DJAFAROV, "Nemtsı v Azerbaidjane" (**Deutsch in Azarbaidshan**), Bakü Devlet Üniversitesi yayınevi, 1997, Bakü.

T. D. FİLİMONOVA, "Almanların Etno-Kültürel Gelişimi Hakkında", **Sovyet Etnografyası**, No: 4, 1986, Moskova.

S. GADJIZADE, "Jili Nemtsı v Azerbaydjane", **Azerbaycan Gazetesi**, 17 Eylül 1994, Bakü.

M. S. GORBAÇOV'un Komünist Partisi Merkezi Komitesi XXVII. oturumunda yaptığı konuşma, **Komünist Gazetesi**, No:4, 1986, Moskova.

N. A. İBRAGİMOV, **Nemetskie Stranitsı İstorii Azerbaidjana**, Azerbaycan yayınevi, 1995, Bakü.

N. A. İBRAHİMOV, **Azerbaycan Tarihinin Alman Sayfaları**, Azerbaycan yayınevi, 1997, Bakü.

V. M. JİRMUNSKİ, "İtogi i Zadaçi Dialektologičeskogo i Etnografičeskogo İzuçeniya Nemetskix Naseleniy SSSR", **Sovetskaya Etnografiya**, No: 2, 1933, Moskova.

DR. GARİP KAFKASLI, "Kazakistan'daki Almanlar", **Yeni Düşünce Dergisi**, sayı: 2000/51, 15-21 Aralık 2000, Ankara.

E. KERİMOV, "Nemtsı v Azerbaidjane", **Bakinskiy Raboçiy Gazetesi**, 18.09 1997, Bakü.

NAĞI ŞEYHZAMANLI, **Azerbaycan İhtilal Mücadelesi Hatıraları**, Bakü devlet Üniversitesi yayınları, 1997, Bakü

"Naselenie SSSR", Politizdat yayınevi, 1980, Moskova.

G.V. PİPİYA, **Politika Germanii v Zakavkazye v 1918 Godu**, 1971, Tbilisi.

J. REİNEGGS, **General Historical and Topographical Description of Mount Caucasus**, V. 1. L., 1976.

Tebiya Gazetesi, 20 Eylül 1941, Riga

V. VOLKOV, "V Opeke ne nujdayutsya", **Novoe Vremya Dergisi**, No: 11, 1986, Moskova.

Tarihsel Bulgar Halk Türkülerinde *Hüzünlü* *Yeniçeri* Motifi

Hüsein MEVSİM

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
Araştırma Görevlisi

Özet

Tarihsel Bulgar halk türküleri arasında tarihçilerin farklı biçimde algıladıkları ve yorumladıkları Yeniçerileri konu edinen yaklaşık 20 örnek vardır. Tarih kaynaklarında acımasızlığın ve soysuzluğun simgesi olarak gösterilen Yeniçeriler, Bulgar halk türkülerinde, doğdukları yeri ve ailesini belleklerinden silemediklerinden dolayı özlem çeken, ağlayan, hüzünlü, duygu yüklü kişiler kimliğiyle karşımıza çıkarlar. Halk yaratıcısı Yeniçeriliği koşulsuz reddederken, iki farklı dünya arasında gelip giden, ancak hiç birinde tutunamayan Yeniçerileri dışlamadığına, onları yazgının trajik kurbanları olarak algıladığına tanıklık ederiz.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Bulgar Halk Türküleri, Yeniçerilik, *Hüzünlü Yeniçeri*.

Abstract:

There has been nearly 20 of examples that takes the Janissary corps, which are perceived and interpreted in different forms by historians, as a subject among historical Bulgarian folk songs. The Janissary corps are shown as a symbol of mercilessness and baseness in the source of history, but we see them in sensitive identities; longing, crying, becoming sad - because they cannot forget about their birth places and families - in Bulgarian folk songs. We testify that folk creator doesn't exclude the Janissary and also perceives them as tragic sacrifices of fate, although he definitely refuses the Janissary which always come and go

between two different worlds, but can be involved in none of them; and also are used as pressure components.

Keywords: Historical Bulgarian Folk Songs, the Janissary Corps, *Sad Janissary*

1. Bulgar ve Türk Tarih Bilimlerinin Yeniçeriliğe ve Yeniçerilere Genel Bakışı

Yeniçeriliği, "*korkunç, en üst düzeyde ahlak dışı bir sistem, telafisi olmayan bir kayıp*" olarak değerlendiren Bulgar yazar ve denemeci Ventseslav Naçev, katı seçicilik kuralından dolayı halkının en nitelikli erkeklerinden yoksun bırakıldığını vurgulayarak ırkının uğratıldığı "*genetik yıkıntı ve yozlaşmadan*" (Начев 1988:48) söz ederken, Vera Mutaftçieva devşirme kavramını Osmanlı devletçilik anlayışı çerçevesinde irdelemek ve yorumlamak gerektiğini savunur. Ünlü tarihçiye göre, uyguladığı bu sistem sayesinde Osmanlı aynı anda üç amacına ulaşır: "*Birincisi – planlı bir şekilde piyadenin sayısını artırır ve böylelikle ileride büyük çaplı bir fetih için hazırlık yapıldığının ipuçlarını verir. İkincisi; aynı orantıda, egemenliği altında bulundurduğu Hristiyan halkların Osmanlı yönetimine karşı düzenleyeceği olası bir başkaldırışı savuşturur. Üçüncü ve en önemlisi – vatani ve soyu olmayan bu erkeklerden sultana sadık ve bağlı, onu sadece dış düşmanlardan değil, yakın çevresinden de koruyacak özel bir alay oluşturur.*" (Мутафтчиева 1992:18).

Bazı Türk araştırmacıları ise, 16. yüzyıl sonlarına kadar yaklaşık 250–300 yıl boyunca başarıyla uygulanan devşirme sisteminin Osmanlı devletinin her açıdan yükselmesinde etkili olduğu gerçeğini paylaşmanın yanı sıra, İmparatorluğun duraklama ve gerileme dönemlerini de büyük ölçüde sözü edilen düzenin bozulmasına bağlamaktadırlar. Bununla beraber Yeniçeriler "*memlekete sadece mideleri ile bağlı*" (Bardakçı 1942:43) "*eşkiyalar, keçeli ademler, kelleler, haşarat, sarhoşlar, zağarlar*" (Evliya Çelebi 1995) olarak görülerek, Osmanlı'nın yükselmesindeki rol ve katkılarının "*fevkalade mübalağalarla son derece büyütüldüğü*" (Danişmend 1972:36) görüşünü savunan tarihçiler de yok değildir. Yılmaz Öztuna bu savı desteklercesine,

“Yeniçeri sınıfı, asıl büyük fütuhatin yapıldığı 16. asırda ordunun çok küçük bir kısmını oluşturuyordu – bir çok tarihçinin sandığı gibi Osmanlı fütuhatını Yeniçeri yapmamıştır.” düşüncesini öne sürerek Avrupalıların konuyla yakından ilgilenmelerini “tarihte daima fevkalade olaylara” (Öztuna 1998:91) ağırlık ve önem verilmesi hususuna bağlar.

Bulgar tarih biliminin, Yeniçerilik sistemini kan vergisi esasında devşirilen yetenekli ve gürbüz oğlanların ailelerinden koparılmasının neden olduğu duygusal yönünü ve ahlaki boyutunu öne çıkararak ele aldığını söyleyebiliriz. Bundan dolayı Bulgar tarihçileri Avrupalı gezginlerin, bazı Türk ve yabancı meslektaşlarının “çoğu zaman Hristiyan aileler çocuklarını devlet hizmetine vermek için birbirleriyle yarışa girerlerdi”, (Özcan 2000:12) “oğullarını, Yeniçeri ocağına seçilirler umuduyla köylere gönderebilmek için anne-babalar bahşiş veriyorlardı” (Кицикис 2000:73) biçimindeki görüşlerini pek önemsemeyerek bu bireysel ve istisnai örneklerin halkın çaresizliğinden kaynaklandığının göz ardı edilmemesini vurgularlar. (Георгиева 1988:105). *Yeniçeri* sözcüğü Bulgarca sözlüklerde “olağanüstü gaddar ve acımasız kişi” (Речник на българския език 1984:792) anlamını taşımasının yanı sıra, Yeniçerilik “Türk egemenliği altındaki Bulgar ve genelde Balkan halklarının en büyük baş belası” (Вакарелски 1961:31) olarak nitelendirilmektedir.

Bazı Bulgar tarih araştırmacıları bu sistemi ifade edebilmek için mitolojik kahramanlarla benzetmeler yapmaktadır. Örneğin İvan Snegarov (1883-1971), “Ebediyen anne-babalarından ve doğduğu diyardan alıkonulan Yeniçeriler, menşelerini ve geçmişlerini unutup kendilerine büyük hizmetler sunan ve en güvenilir ordusu olarak kabul eden sultana bağlanırlarmış. Bu korkunç sistem sayesinde Osmanlı devleti, adeta yeni bir Minotavros gibi Hristiyan halkların gücünü yutmaktadır.” (Снегаров 1958:76), diye yazar ve devamında, “Yeniçeriler kinlerinin en zalımanesini bağrından koptukları halkına ve babalarının dinine karşı gösterirler.” saptamasında bulunarak Yeniçeriliği “hakiki felaket, Hristiyan halkların bedeninde canlı yara” olarak tanımlar.

Bulgar tarih biliminde bu konunun araştırılmasına ve aydınlatılmasına uzun yıllarını ayıran Tsvetana Georgieva, “Yeniçeri Ocağı kurum olarak, Yeniçerilik katman olarak ve Yeniçeriler birey olarak Bulgar halkı üzerinde yabancı egemenliğin uygulanışının ana mekanizmasını oluştururlar.” (Георгиева 1988:220) sonucuna ulaşır.

2. ‘Tarih - Tarihsel Halk Türküsü’ İlişkisinin Genel Bir Değerlendirilmesi

Halk yaratıcılığı araştırmacıları tarafından paylaşılan genel görüş, tarihsel halk türkülerine birer belge olarak bakılmaması ve onlarda olağanüstü doğruluk ve nesnellik, tarihin bire bir kopyası veya izdüşümü aranmaması gerektiği yönündedir. Bulgar halk yaratıcılığı araştırmacısı Hristo Vakarelski, “en iyi korunmuş tarihsel halk türküsünde dahi olay ve kişiler hakkında yazılı belgelerin yerini tutacak doğruluk aranmamalıdır.” (Вакарелски 1961:14) diye yazar ve türkünün işlevinin nesnel olayları tutanak doğruluğunda yansıtmak değil, türkücü ve toplum tarafından olayların ve kişilerin öznel değerlendirmesini ve doğurdıkları heyecan ve duyguların sanatsal biçimde aktarılması olduğunu vurgular. Aynı zamanda, söz konusu yapıtların başka bir özelliklerinin de göz ardı edilmemesine dikkat çeker – “Çoğu kez resmi belgelerin dışında kalan kişisel veya toplumsal değerlendirme ve duygular, tarihi olayların önemli ve doğru aynalarıdır. Bundan dolayı tarihsel halk türküleri, bir olayın her yönüyle değerlendirilmesinde paha biçilmez bir ek niteliği taşıdıklarından dolayı tarihin bilimsel aydınlatılmasına katkı sağlarlar.” (Вакарелски 1961:15) Bu türküler, Petır Dinekov (1910-1992)’un son derece yerinde saptamasıyla “belirli bir tarih döneminin şiirsel günlüğü” (Диневков 1980:540) olarak kabul edilmelidir. Halk edebiyatı tarihi çok farklı bir şekilde sarmaladığından dolayı, bir toplumun geçmişini bütünsellik içinde anlayabilmeniz için yaratmış olduğu tarihsel türkülerini yakından tanımamız gerektiği kanısı yaygındır. (Романска 1965:103).

Kahramanlık türkülerıyla büyük benzerlik içinde olan bu yapıtlar, tarihi daha somut ve doğru,

daha nesnel, halkın gördüğü ve algıladığı, duyumsadığı biçimde yansıtırlar. "Tarih – tarihsel halk türküsü" ikileminin arasındaki bileşik bağları açıklamak için Rus araştırmacı Boris Putilov bilime 'folklor tarihselliği' kavramını kazandırır ve onu 'halk yaratıcılığının yöntem ve olanakları kullanılarak belirli bir dönemde halkın tarih bilincinin sanatsal yansıması' (Путилов 1965:4) biçiminde açıklar.

3. Hüzünlü Yeniçeri Motifi

Konu, biçem ve içerik açısından olağanüstü zenginliği ve renkliliğiyle dikkatimizi çeken tarihsel Bulgar halk türküleri arasında Yeniçerilik ve Yeniçeriler üzerine yaratılmış 20'ye yakın örneğin 19.yüzyıl ortalarından başlayarak çeşitli gazete, dergi ve derlemelerde yazılı kaydı yapılmıştır. Bu türküler Yeniçerilik gibi farklı şekilde algılanan ve yorumlanan, ayrıca halkın yaratıcı ruhunu derinden etkileyen ve sarsan bir tarih olgusunu konu edindiklerinden dolayı, en trajik duyguların yoğunlaştığı yapıtlar arasında yer alırlar.

Bulgarca sözlüklerde 'Yeniçeri' sözcüğünün; aile, soy ve kendi halkından koparak olağanüstü gaddar ve acımasız bir kimliğe bürünmenin eşanlamlısı olarak kullanılmasına, hatta ağza alınmasının dahi ürperti doğurmasına rağmen, Bulgar halk türkülerinde onların insancıl yönlerinin öne çıkarılmaları, duygu ve düşünce yüklü kişiler olarak gösterilmeleri dikkatlerden kaçmaz. Özellikle doğup büyüdükleri yerlere ve yakınlarına duydukları özlem ve hasretten kaynaklanan hüznleri çok içli ve etkileyicidir. Taha Batur, devşirilen bir oğlanın portresini çizerken, 'savaşta esir alınıp satılan, ama annesini ve köyünü unutmayan insandır' ayrıntısına değinerek, 'insan tek boyutlu değildir, Enderun'da beyin yıkamakla her şey bitmiyor. İnsanın psikolojik dünyası da var. Doğduğu, inandığı, sevdiği değerleri bir anda silip atması mümkün değildir.' (Batur 2000:35) gerçeğini özellikle vurgular.

Kısaca *Hüzünlü Yeniçeri* olarak adlandırabileceğimiz bu motifin en yoğun şekilde *Yeniçeri Evini Özlüyor* ("Eniçarin tıguva za doma si") (Българска народна поезия и проза 1981:287) başlığını taşıyan türküde işlendiğini görmekteyiz.

Yapıt soruyla başlar - halk yaratıcısı Tuna ötesinden sallanıp beyazlaşarak yaklaşan görüntünün ne olduğunu merak eder. İlk başta bunun kuğu, kar yığınları veya yağmur olduğu varsayımında bulunur. Ancak hemen kuşkuya düşer:

*Kuğu olsalar uçarlardı,
kar olsa - erirdi,
yağmur olsa akıp giderdi –
iki veya üç gün içinde,
bir veya iki haftada.*

(Да биха лебеде, прехврѣкнали биха;
да биха снегове, стопили се биха;
да биха дъждове, оттекли се биха
за два, за три дня, за недела, за две.)

Görünenlerin kuğu, kar, buz ve yağmur olmadığı, "beyaz Yeniçerilerden" oluşan kalabalık askeriyle bir çarın yaklaştığının farkına varılır. Söz konusu türküde, Bulgar halk yaratıcılığında pek sık kullanılmayan ve 'sorulu karşılaştırma' olarak tanımlanabilecek bir stilistik figürle karşı karşıya kalmaktayız. (Романска 1965:164). Genel olarak üç kısımdan oluşan bu yöntemde önce soru sorulur ("Nedir bu beyaz Tuna ötesinden / beyazlaşarak salınan, salınarak beyazlaşan görüntü?"), ardından halk yaratıcısı kuşku içeren yanıtını verir ("Beyaz kuğular mı / yoksa karlar mı / karlar mı, yoksa yağmur mu acaba?") ve son bölümde varsayımının hangi nedenlerden dolayı doğru olamayacağını açıklayarak ("Kuğular olsa uçarlardı / kar olsa erirdi / yağmur olsa yağıp geçerdi") doğru yanıtı ulaştır ("Kuğular değil / kar ve yağmur değil / bunlar çarın beyaz Yeniçerileri.")

Halk yaratıcısının *Nasıl Bir Bulut Belirdi* ("Какъв се облак задде") (Българска народна поезия и проза 1981:280) türküsünde olduğu gibi, yaklaşan orduyu içinden 'taş gibi dolu mu, yoksa incecik yağmur mu yağacağı' bilinmeyen 'hem kara, hem korkunç buluta' benzetmediğini görürüz, çünkü o Yeniçerilerden oluşmaktadır ve bundan dolayı açık, özellikle beyaz renk kullanılır. Ayrıca, gerilen 'beyaz ve kırmızı, mavi ve yeşil çadırlar' çeşitli halklardan devşirilen ve farklı özelliklerle bezeli Yeniçerilerin renkliliğini simgelemektedir.

Türkünün dizelerinde Yeniçerilerin günlük uğraş ve yaşamlarından bir kesit sunulur:

*Oturup yiyorlar, yiyip içiyorlar
ve kaval çalıyorlar, güreş tutuyorlar
ve taş fırlatıyorlar.*

(Та седат, та ядат, та ядат, та пият,
та ядат, та пият и с кавали свират,
и борба се борат, и бял камък мятат.)

Büyük ustalıkla tasvir edilen bu genel canlılık ve neşeli ortama sadece bir Yeniçericik – “genç ve acemi” - ayak uyduramayıp eğlence dolu tablonun dışında kalmaktadır. Yeniçeri sözcüğünün küçültülmüş haliyle kullanılması, halkın onun hüznünü ve acısını, yazgı kurbanlığını paylaştığını göstermektedir. Yiyip içmeyen, güreş tutmayan, taş fırlatmayan, kaval çalmayan oğlan, başındaki komutanına evine, annesinin ve babasının yanına gitmesine izin vermesi için yalvarır, bu ricasının nedenini ise şöyle açıklamaktadır:

*Çünkü benim annem
dokuz yıldır kara atkı bağlar,
atkı kirlenir, o atkıyı yıkamaz –
sağlığımda yasımı tutar.*

*Çünkü benim kız kardeşlerim
dokuz yıldır beyaz çiçek ekerler,
ama çiçeği koparıp takmazlar –
sağlığımda yasımı tutarlar.*

*Çünkü benim kardeşlerim
dokuz yıldır hep kavallar yapar,
ama onları üflemezler –
sağlığımda yasımı tutarlar!*

(Че моята майка сега девет годин,
сега девет годин черни кърпи носи;
кърпа се додира, тя я не опира,
тя я не опира, мене жив жалее;
че моите сестри сега девет годин
бяло цвете сеят, ала го не носат,
ала не го носат, мене жив жалееят;
че моите братя сега девет годин
се кавали правят, ала с тях не свират,

ала с тях не свират, мене жив жалееят!)

Yeniçerinin ricasının yerine getirilip getirilmediği halk yapıtının dizelerinden anlaşılabilir, ancak bunca yıl geçmesine rağmen Yeniçerinin belleğinden soyuna ve memleketine karşı duyduğu hasret ve özlemin hala canlı kaldığı görülmektedir, ayrıca “sağlığımda yasımı tutarlar” dizesinin yinelenmesi, ailelerin devşirilen oğullarını veya kardeşlerini artık yok saydıkları, daha doğrusu onları “canlı ölü” olarak algıladıklarını ortaya çıkarmaktadır. Türküde geçen “Tuna ötesinden” ibaresi “beyaz Yeniçeriler” ordusunun kuzeyden güneye indiği şeklinde yanlış bir algılamaya neden olabilir. Örneğimizin, özellikle 19.yüzyıl başlarından itibaren Bulgarların yoğun olarak yerleştikleri Besarabya bölgesinde kayda alındığını göz önünde bulundurduğumuz bu coğrafi “karmaşıklıkla” açıklık getirmektedir.

Yeniçerinin evine ve köyüne duyduğu özlemi, yakınlarının üzgüsünü paylaşmak arzusuna Orta Rodoplar’da kayda alınan *Yeniçeri, Yakınlarına Yazması İçin Çarına Yalvarıyor* (“Eniçarçe moli tsarya da pişe na blizkite mu”) (Народни песни от Средните Родопи 1973:171) başlığını taşıyan türküde görmekteyiz. Bir önceki örnekle içerik benzerliğinde olan bu yapıt, yaşlı anne ve kızı arasında geçen bir diyalog üzerine kurulmuştur. Kalabalık bir ordunun gelişi tasvir edildikten sonra “bütün Yeniçerilerin atlarından inip sandalyeye oturmalarından” söz edilir.

Bu noktada bir ayrıntıyı yorumlamaya çalışacağız. Yeniçerilerin genelde piyade oldukları gerçeği herkes tarafından bilinmesine ve paylaşılmasına rağmen, Bulgar halk türkülerinde onlar sıkça at üzerinde tasvir edilirler. Bulgar halk mitolojisine dayanarak (Георгиева 1983:56), atı; birbirinden farklı, ama aynı zamanda iç içe olan dünyalar arasındaki bağı sağlayan bir yaratık olarak algılamamız olasıdır ve böylelikle Yeniçerilerin de iki dünya arasında gelip gittikleri, geçiş yaptıkları, tamamen birine ait ol(a)mayarak, birinden tamamen kop(a)mayarak diğerine tamamen kenetlen(e)meyen trajik kişiler olduğu ifade edilmek istenmektedir. Türkünün devamında Yeniçerinin biri atından inerek sandalyeye oturmayı reddeder. Anne, kardeş ve kız

kardeşlerine mektup yazması için çarına ricada bulunur, çünkü sağ olup olmadığını bilmediklerinden dolayı olağanüstü hüznüldürler - anne siyahlara bürünmüştür, kardeşleri yaptıkları kavalları üflemezler, kız kardeşleri ise yetiştirdikleri fesleğenleri koparıp takmazlar. Çar hemen mektup yazarak Yeniçerinin isteğini yerine getirir ve onun atından inerek sandalyeye oturmasını sağlar. Yeniçerinin son hareketi duygu ve anlam yüklüdür - önünde eğilerek komutanına teşekkür eder.

Yeniçerinin yakınlarına duyduğu özlemin konu edildiği başka bir halk yapıtında, paşası ile beraber Kalinka'nın avlusuna gelen Yeniçeri atından inmez, ancak:

*Göklere yönelttiği gözlerinden
sicim gibi gözyaşları boşanır.*

Bu halinin nedenini öğrenmek isteyen Bulgar kızı Kalinka'ya verdiği yanıtta, bir önceki gün doğduğu köyden, evlerinin önünden geçtiklerini ve yakınlarının nasıl yasını tuttıklarını gördüğünü anlatır - annesi karalar içinde, kız kardeşleri bakımsız, kardeşlerinin saçları sakalı birbirine karışmıştır. Halk yapıtının bu varyantında diğer örneklerde rastlamadığımız bir yeniliğe tanık olmaktadır. İlk ve son olarak, oğluna duyduğu hasretten *'sakalları beline kadar uzamış'* bir baba figürü çizilmektedir. Bir başka varyantta Yeniçerinin üzülme nedeni karısının başkasıyla evleniyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Petr Dinekov'un gözlemine göre, *'halk yaratıcısı özlem duyan, hasret çeken Yeniçerinin karakterini büyük ustalıkla vermenin ötesinde; aileye, soy ve vatana duyulan ve sonsuza dek canlı kalan sevgi ve bağlılığı ifade etmeyi başarabilmiştir.'* (Dinekov 1980:557) Sözü edilen duygular, doğduğu ortamdan koparılan ve sistemli bir eğitimden geçirilen Yeniçerilerde dahi köklenememektedir.

Kalofer şehrinde kaydedilen *Köle Kadın Çocuğunu Bırakıyor* ("Robinya ostavya deteto si") (Калоферски народни песни 1996:13) başlıklı halk ezgisinde; Bulgaristan'ın, daha geniş bir ölçekte Balkanların coğrafi açıdan ve uygarlıklar haritasındaki kavşak konumuyla ilgili çok ilginç ve şairane bir gözlemlerle karşı karşıya kalırız. Halk

yaratıcısı, başlarına gelen bütün felaket ve uğursuzlukların temelinde bu konunun yattığını vurgulamaktadır:

*Lanet olası Mitropolya,
Mitropolya, Mitropol şehri,
nereden iki yol arasına,
bütün dinlerin kesiştiği yerde kuruldu.*

(Пуста остана Митрополия,
Митрополия, Митропол града,
га се засели между два друма,
дето минават сякакви вери.)

(Balkanların özel konumunun yazındaki felsefi yorumunun ilk olarak 20.yüzyılın başlarında Bulgar şairi Penço Slaveykov (1866–1912)'un kaleminden yapıldığını (*'Doğu ile Batı ayrımı kavşağında / geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki bu ülke'*) (Славейков, П.П. 1979:184); kadın şair Elisaveta Bagryana (1893–1991) ile devam ederek (*'Bütün rüzgarların yelkenlerimizi şişirdiği / ve alaca bayrakların kesiştiği burada doğduysak / günahımız ne?'*) (Багряна 1999:56) ve Hırvat asıllı Sırp yazar İvo Andriç (1892–1975)'in romanlarında (*'Drina Köprüsü'*, *'Travnik Günlüğü'*) dünya çapında bir önem kazandığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Ancak böyle derin ve spesifik bir konunun yorumuna halk türküsü dizelerinde rastlamamız hoş bir sürprizdir.)

Bütün yolların kesiştiği bu şehirden Yeniçeriler tutsak ettikleri kız ve kadınları götürürler. Genç Yeniçeri paına düşen sarışın Dragana'dan küçük çocuğunu bırakmasını ister. Buna yanaşması olası görünmeyen kadını, *'sarı saçlarını keseceğim'* diye uyarır. Genel olarak Slav halklarının türkülerinde *saç* doğduğun evde serbest ve mutlu yaşamın sembolü olarak algılandığına göre (Путилов 1965:57), kesilmesi bağımsızlığın yitirilmesini, yabancı yerde köleliği simgeler. Bu uyarı karşısında Dragana geçtikleri yol kenarında yeşil bir dalı eğerek salıncak yapar, oğlunu yatırır ve sallayarak ninni söyler:

*Senin annen artık Kocabalkan,
rüzgar esecek seni sallayacak,
yağmur yağacak seni yıkayacak,
çiy düşecek seni emzirecek.*

(- Теб ще ти ѝ майка Стара планина.

Га ветрец вее, да те люлее,
га дъждец вали, да те окъпи,
га роса падне, да те придои!

Bu uzun türkünün devamında Yeniçeri ile beyaz Tuna'nın kıyısına ulaşan annenin kulağına rüzgar oğlunun sesini getirir:

- *Sevgili anneciğim, nereye gidiyorsun,
nereye gidiyorsun, beni bırakıyorsun?*

(- Милничка мамо, къде отиваш,
къде отиваш, мене оставяш?)

Bunu duyan sarışın Dragana kendini Tuna'nın sularına bırakır. Annenin bu hareketinden sonra Yeniçeri nehir kenarında,

*Ne yaptın, sarışın Dragana,
ne yaptın, niye beni terk ettin?*

(Що стори, мари, руса Драгано,
що стори, мари, шо ме остави!)

diye ileri geri yürür ve ağlar. Türkü boyunca katı yürekli ve merhametsiz biri olarak çizilen Yeniçeri portresinin finalde değiştiğini görmekteyiz.

Tarih kaynaklarında acımasızlığın, soysuzluğun ve köksüzlüğün simgesi olarak gösterilen Yeniçeriler, halk türkülerinde doğdukları yeri ve aile ortamını unutamadıklarından dolayı özlem ve hasret çeken, ağlayan, hüznlenen, duygu yüklü kişiler kimliğiyle karşımıza çıkarlar. Halk yaratıcısının, sosyal pratiğe dönüşen Yeniçeriliği koşulsuz reddederken, iki farklı dünya arasında gelip giderek hiç birinde tutunamayan, geçmiş ve geleceğin boşluğunda sıkışan Yeniçerileri başka bir sisteme hizmet etmelerine ve baskı unsuru haline getirilmelerine rağmen bağrından söküp atmadığına, dışlamadığına, onları yazgının trajik kurbanları olarak algıladığına tanıklık ederiz.

КАЙНАКЧА

ÖZCAN 2000, Özcan, A., *Tarih ve Düşünce Dergisi*, İstanbul, Mayıs 2000.

BARDAKÇI 1942, Bardakçı, C., *Devşirmeler'le Sığıntılardan ve Mutegallibelerden Neler Çektik*, Bolu 1942.

ÖZTUNA 1998, Öztuna, Y., *Osmanlı Devleti Tarihi - 2*, Ankara, 1998.

EVLİYA ÇELEBİ 1995, Evliya Çelebi, *Seyahatname – I*, İstanbul, 1995.

BATUR 2000, Batur, T., *Tarih ve Düşünce Dergisi*, İstanbul, Mayıs 2000.

DANIŞMEND 1972, Danişmend, İ. N., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972.

Георгиева 1988, Георгиева, Цв., “Еничарите в българските земи”, София, 1988.

Славейков 1979, Славейков, П.П., “Избрани творби”, София, 1979.

Багряна 1999, Багряна, Е., “Поезия”, Велико Търново, 1999.

Вакарелски 1961, Вакарелски, Хр., В: “Българско народно творчество”, София, 1961, т. 3.

Диеков Диеков, П., “Български фолклор”, София, 1980, т.1.

Романска 1965, Романска, Цв. – “Българската народна песен”, София, 1965.

Снегаров 1958, Снегаров, Ив. – “Турското владичество, пречка за културното развитие на българския народ и другите балкански народи”, София, 1958.

Георгиева 1983, Георгиева, Ив. – “Българска народна митология”, София, 1983.

Начев 1988, Начев, В. – В: сп.“Родна реч”, София, 1988, брой 10.

Мутафчиева 1992, Мутафчиева, В. – “В сяката на Азия”, София, 1992.

Кицикис 2000, Кицикис, Д. – “Османската империя”, София, 2000.

Путилов 1965, Путилов, Б.Н. – “Славянская историческая баллада”, Москва-Леннинград, 1965.

Българска народна поезия и проза, София, 1981, т.3.

Речник на българския език, София, 1984, т.4.

Народни песни от Средните Родопи, София, 1973.

Калоферски народни песни, Сборник, София, 1996.

Kutadgu Bilig'deki Estetik Düşünceler

Kubanic İSAKOV *

Oş Devlet Üniversitesi Felsefe Fakültesi Öğretim
Üyesi.

Türkiye Türkçesine Aktaran:

Zaynabidin AJİMAMATOV**

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Öğrencisi.

Özet

Makalede orta asırda yaşayan doğu Rönesansının ileri gelen düşünürlerinden Balasagunlu Yusuf'un fikirleri üzerinde felsefi-estetik değerlendirme yapılmıştır. Yusuf Balasagun Kutadgu Bilig adlı eserinde, kahramanlarının vasıtasıyla insanların dünyaya olan bakış tarzını, güzelliğe, çirkinlik ve olumsuzluğa olan münasebetlerini yansıtmıştır. Bu fikirler estetik düşüncelerin şekillenmesi ve gelişmesine büyük etken olmuştur. İnsaniyet tarihinde eski dönemlerden beri etik ve estetik değerler, güzellik ve muhteşemliği bölünmez bir parça şeklinde anlaşılmasını sağlamıştır. Şair ve düşünür, etik ve estetik fikirleriyle insan hayatındaki hoşgörülülük ve mükemmelliği daha sağlam hale getirmeye çalışmıştır. Düşünürün görüşlerinde ahlak, adalet, insani münasebet, çalışkanlık, güzellik ve muhteşemlik gibi değerler önemli mana taşımaktadır. Bu değerleri insan kendisinden ve pratik hayatından algıladığı görüşüne sahiptir.

Anahtar Kelimeler : Kutadgu Bilig, Felsefe, estetik, Yusuf Has Hacib.

Abstract

In this article, the most popular representative of North renaissance of middle century Jusup Balasagun is philosophical and esthetic work analyses were described.

Jusup Balasagun is poem Kutadgu Bilig conveyed the relationships of people with the nature and with other different phenomenon of life: people is mind towards the world and their understanding of it, their attitude towards the beauty of nature and negative ness of it. Before mentioned things served for the firm building and developing the esthetic thinking, as the source.

From early history of mankind the esthetic value had been explained, the whole beauty. The main peculiarity of the poets esthetic thinking was the action, in order to firm or strengthen the main positive actions in the life of the mankind.

Through the his view point, kindness, integrity, responsibility, loyalty, helpfulness, generosity, sincerity, gentleness, and other such virtues were often found in his work, he emphasized that those things are found in the daily life of the people.

The poet in his work characterized the people who hoped for good life and love and the people who valued the beauty and honesty, tolerance, but he criticized and the negative phenomenon of life.

Key Words : Philosophy, Esthetic.

İlimin nesilden nesile tevarüsü sözkonusu olmakla birlikte, esasında ilimde bir önde olma, ilk olma prensibi vardır. Bu durum bilgi aktarım faaliyetinin en önemli unsurlarındandır. Dolayısıyla ilmin özünden değil, onun kategorilerinden ve ilgili özelliklerinden bahsedilebilir. Bu dediklerimiz Jusup Balasagun'un (Balasagunlu Yusuf Has Hâcip) Kutadgubilig'indeki (Kutadgu Bilig) estetik fikirlerle doğrudan ilgilidir. Bilhassa onu dikkatle inceleyen bir insanda şöyle bir anlayış hasıl olabilir. Estetik teriminin babası sayılan filozof Alexandr Baumgarten XVIII. asırda yaşasa da, XI. asırda yaşayan Balasagunlu, eserinde nasıl estetik meseleler üzerinde durmuştur? Fakat belge, belge haliyle kalır. Büyük alim yedi asır önce o problemler üzerinde durmuştur. Rus filozofu A. F. Losev 'Geçmiş tarihi, edebî eseri ve felsefeyi bilmeden, estetiğin mâhiyetini anlamak çok zor' demiştir.¹ Burada belirtilmesi gereken şey şudur: Baumgarten, bahsedilen ilmi yoktan var etmemiştir. O, geçmiş devirde hasıl olup, orta asırda ve tekrar hasıl olma devrinde gelişmiş ilim alanına isim koymuş ve

onun felsefe sistemindeki yerini tespit etmiştir.² Ona göre estetik, gneseolojinin aşağı basamağı, yani duyguyla hissetme hakkındaki ilimdir. Böyle tanımanın esas şekli güzellik, mükemmellik sayılır. ‘Güzellik’ kategorisi felsefenin temel meselesiyle sıkı bağlantılıdır. Yani, o tabiatta olsun veya edebî eserde olsun, onu kim nasıl değerlendirir? N.G. Çernişevski’ye göre, güzellik, sanat tarafından ortaya koyulan bir gerçektir.³ Zira her zaman her türlü edebî eserlerde, nazımda ve genel sanat alanında mükemmellik ve güzellik içtenlikle sunulur. Felsefenin esas meselesi gözüyle baktığımızda, mutlaka güzellik öncelikle tabiatta mevcuttur. Fakat herkes her türlü ütiliterlik, estetik ve pedagojik nazarla değerlendirir. Bunlardan estetik şiir, güzelliği ortaya çıkarır. Çünkü sıradan bir insan tabiatın güzelliğini anlayamaz.

Burada Stendal’ın ‘Aklıma göre kalbim daha hızlı gelişmiştir...’ dediği akla gelir. Buna göre sadece his duygusu güçlü insanlar çevreyi, bundan da tabiatın güzelliklerini edebîleştirerek şiir sanatına dönüştürebilir. Milliyonlarca insan suyun ve rüzgarın sesini duyar, fakat *Коктудан түшкөн булактан комуздун күүсү чертилип/Кайгы ны билбей булаы кат кырып күлгөн баладай* “Dağdan akan pınar misal çalar kopuz telleri/ Keder nedir bilmez pınar çocuk misal neşeli”⁴ diyebilmek için akla göre his daha yukarıda olması gerekir. Edebî olarak söylemek gerekirse nazmın mâhiyeti hayatın göze görünmeyen gizli tarafıdır. Onu anlayıp halka sunmak için Geyne’nin sözüyle söylersek, dünyada meydana gelen hasarı kalbinden geçiren şair kabiliyeti ve kudreti gerekir.

İşte duygulu insanlardan biri de Yusuf Balasagun’dur. Eserinde kendi devrine göre şiir sanatını çok iyi kullandığı görülmektedir. Mesela, şair bir olayı, eşyayı başka bir şeylerle kıyaslayarak, onları açıklamaya çalışmıştır. Şair filozofun edebî mirasında ‘koku’ anlayışına yol açılmıştır. Bir yerde de mukayeseli bir şekilde anlatılır:

71. Beyt.

Жакшы жыт коштоп кетти керимселди,

“Karanfil kokulu esti saba yeli

Чулгады аңкыган жыт көктү жерди.

Mis kokusu kapladı gök ve yeri.”

Başka bir yerde de istiare malzemesiyle anlatılır:

63. Beyt.

Чыгыштан жаздын атыр жыты келди.....

“Doğudan esti bahar rüzgarı....”

97. Beyt.

....атыр жытын чачып турду жүгүнүп.⁵

“...misk koku dağıtarak tapındı”

Çok akıllı, temiz bir insan olarak Kutadgubilig’in yazarı insan için tekrarı olmayan, çok istisna bulunan eşyalara olumlu kıyaslamalar yapmaya çalışmıştır. Mesela, *....жаздын атыр жыты, бейиштин жыргал ындай мээрим берди* “baharın misk kokusu, cennet huzurunu ve (Allah’ın) rahmetini verdi”

İnsanlığa huzur veren ve hoşuna giden bu tür kuşların, gerekirse dinlemeye lâyük bir yerde olmaları şarttır.

78. Beyt.

Булбул сайрап кубулжутуп гүлзарда,

“Bülbül öter güzel sesiyle güldarda,

Күнү-түнү издегенсип бир арга.⁶

Gece gündüz sanki arar bir çare”

Bu öncelikle şiir sanatının akılcı işaretidir. İstiare yardımıyla büyük düşünür vahşi hayvanları insanlaştırır:

79. Beyt.

Элик ойнойт гүлдүн терип баригин,

“Karaca oynar, çimenlik üzerinde

Марал ойнойт сая кууп шеригин.⁷

Meral oynar takılıp eşinin peşine.

Bitey de kanuna saygı göstererek insanlar gibi karaktere sahip olur.

97. Beyt.

Өкүмдарга баардык чөп чар бүгүлүп,

“Hükümdara tüm yeşillik baş eğdi

Атыр жытын чачып турду жүгүнүп.⁸

Misk kokusunu dağıtarak tapındı.

Edebî yansımanın başka bir çeşidi de antitezdir (Yunanca ‘karşı’ anlamında, anti- karşı, tez- düşünce). Bu malzemenin yardımıyla söz edilen eşya-

nın edebî niteliği güçlendirilir. Öyleki zikredilen usûl, diyalektiğin kanununun şiirle gösterimidir. Şair bu usûlü de çok dikkatlice ve akıllıca kullanmıştır:

80. Beyt.

Күн бүркөлсө, булут ыйлап басылар,

"Hava bozulsa, bulut ağlar olay biter

Гүлдөр күлүп, күн тийгенде чачылар.⁹

Güneşle ışınlarıyla güler çiçekler.

Onun dışında bu dörtlüklerden yine bir fikir hasil olur. Tabiatın başka bir yerindeki güzel olmayan bir şey, onun başka bir tarafındaki huzursuzluğu; bunu aksine bir çevredeki edebîlik de emsalsiz parçalarındaki huzur ve güzelliği ortaya çıkarır. Yani, çevredeki unsurların güzel olanı ve güzel olmayanı da esasında birbirleriyle kaçınılmaz bir bağ içerisinde dirler.

İnsanlık tarihinde geçmişten beri etik ve estetik değerler özgü bir güzelliği ve mükemmelliği anlatır.¹⁰ Estetik düşünce tarihinde estetik ve etiğin; güzellik ve iyiliğin birbiriyle sınıksız bağlı oldukları hakkında iki farklı görüş göze çarpar. Birincisi, ciddi anlamda güzelliğin ve ahlakın ayrılmaz beraberliğini tasdik etmesi, sanatın görevinin insanlara ruhî yönden etkili olmasıdır. İkincisi ise, zikredilen anlayışlar birbirine karşı denilen fikirler ortaya atılır. Hatta onların bazıları güzelliği iyiliğe kurban etmek gerekir demişlerdir. Ünlü L. N. Tolstoy bununla ilgili şöyle yazmıştır: 'Güzelliğe ne kadar girersek, iyilikten o kadar uzaklaşırız'¹¹ Bu anlamda düşünür birinci gurubun taraftarıdır. Güzellik ile iyiliğin, estetik ve etiğin diyalektik ilişkisini açık bir şekilde göstermiştir:

82. Beyt.

Мага ошончо Аалам өзү үн салды,

"Bana öyle Âlem seslendi

Көрдүңөрбү жакын жүзүн ажардуу?¹²

Gördünüz mü, parlayan o yüzünü"

Burada yıllardır yetim çocuk gibi bakımsız ve rehbersiz kalan halka bir ilk bahar gibi yeni umutlar veren Buğra Han'dan söz edilmektedir. Halkı böyle

optimist bir güzel hayata getiren kimdir? denen soruya şair: 'Buğra Han'ın memlekete direk, halka tâc olan iktidarı' diye cevap vermiştir. Belki bu dünyaya huzurun oluşması Hakan'ın sadece nurlu yüzü değil, çok titiz adâletliliğine ve temiz olmasına bağlıdır. Ne kadar alçak gönüllü gibi görünse de, halka yeni umud veren iyi bir hükümdar hakkındaki hayal eskiden günümüze tarih sayfalarında devam edip gelmektedir. Bu bütün dünyayı ilgilendiren bir olaydır. Öyle hükümdar halkın hayalinde, bir taraftan Allah'ın, Tanrı'nın, felsefî dille söyleyecek olursak 'Evrensel Hürriyetin' seçmiş olduğu vekili, diğer taraftan da her bir insana en yakın diğer gamdır. Bu bakımdan Allah'ın seçmiş olduğu insanın devlet başkanı olmasını Rum ve Hindistan'dan gelen kuşlar da şiirle anlatırlar. Söyleyenlerin fikrinden şöyle bir sonuç ortaya çıkar: Âlemin tayin ettiği hükümdar Âlemin rehberi olmak zorundadır. Böylece şair 'İyi Hakan'ın' yüce yönlerini tanıtmaya özen göstermiştir.

Burada destanın asıl özelliği estetik değerleri toplumun gelişmesi için gereken her türlü fikir ve düşünce bakımından zengin olmakla kalmayıp, herşeyden önce o düşünceleri şiir, edebî sanatlar ve edebî eserler yardımıyla tam olarak gözler önüne sergileyebilmesidir. Buna delil olarak eserin edebî kompozisyon yönünü destekleyen unsurların taşıdıkları görevi, yerine getirmiş olduklarını söylemek yeterlidir.

'Kutadgubilig' çok az bulunan bir hazinedir, onda didaktik edebî malzemelerle beraber bazı ölçmeler beyan edilmiştir. Bin sene önce yaşayan atamız düşünmenin dışında güzellik ile muhteşemliği, değeri, birbirinden ayırt edebilmiştir:

4482. Beyt.

Жүзү эмес, көңүлү сулуу болсун,

"Yüzü değil, gönlü olsun güzel,

Сени дагы тазартат пейли кенен!

Ki, seni de gönlü geniş temizler!

4485. Beyt.

Сулууну эңсегендер, шашылбагын,

"Güzele talib olan, etme acele,

Кызыл жүзү саргаят акыр анын!¹³О

Al yüzü, solgunlaşır elbette!”

Kanatimizce ‘gönül güzelliği’ değerlilik, güzellik, insanın içteki duygularını; ‘Yüz güzelliği’ ise onun dış kıyafetini ve şeklini anlatır.

Felsefenin ölçme kategorisi genel itibariyle gerçeği ve düşüncenin bütün türlerine etkili olur. Ölçme bozulursa, eşya da kendi özelliğini kaybeder. Balasagun’un estetik mirasları da bu konunun dışında kalmaz. Şaire göre, sözü kendi yerine göre kullanmak iyiliğe, yersiz kullanmak ise kötülüğe götürür.

163. Beyt.

Тил адамды бакытка бөлөп салат,
“Dil insanı mesut eyler bil gerçekten
Тил адамды шорлотот, башын алат!
Hem yok eder, eğer dikkat etmezsen

170. Beyt.

Орунсуз сөз акыл-эстен от алат,
“Yersiz söz insanı şaşırtır hep,
Орунсуз сөз ийиннңден баш алат.¹⁴
Yersiz söz, götürür baş gövdeden.

Böylece şair bu antitezin yardımıyla niteliğin niceliğin bozulmasının olumsuz yönlerini kendi mısralarında anlatmıştır.

Didaktik eserin klasik örneği olan bu destanda orta asırlarda Türk halklarına has olan ahlakî ve estetik meseleler birlikte ele alınmıştır. Bu meseleler çerçevesinde yazarın fikirleri bugün ve yarın da kendi otoritesini kaybetmeden, aksine eseri severek okuyanlar, çok iyi bir keyif veren ve okuyucuların ruhî dünyasını zenginleştiren etkili gücünü daha da artıracaktır. Çünkü, insan hayatı tükenmedikçe insanlık niteliği ele alan büyük düşünürler, gelenekler devam edecektir. Böylece yüce hümanizmi, Balasagun’lu atamızın açık bir şekilde anlatmış olmasını, sonraki nesil iftiharla anacak ve övünecektir.

NOTLAR

- ¹ Losev, A. F., *Filosofiya, Mitologiya, Kultura*, Moskova 1991, s.500.
- ² Guliga, A.V., *Prinsipı Estetiki*, Moskova 1987, s.3.
- ³ Çernişevskî, N.G., *İzbrannıye Estetiçeskiye Proizvedeniya*, Moskova 1974, s.17.
- ⁴ Cenicok, *Irlar*, Frunze 1982, s. 46-47.
- ⁵ Cusup Balasagın, *Kuttuu Bilim*, Moskova 1993, s. 53-55.
- ⁶ Cusup Balasagın, *a.g.e.*, s.54.
- ⁷ Cusup Balasagın, *a.g.e.*, s.54.
- ⁸ Cusup Balasagın, *a.g.e.*, s.55.
- ⁹ Cusup Balasagın, *a.g.e.*, s.54.
- ¹⁰ Akmoldoyeva, Ş.B., *Duhovnyı Mir Drevnih Kırgızov*, Bişkek 1998, s. 212.
- ¹¹ Tolstoy, L.N., *Polnoy Sobrannoe Soçineniye*, Moskova 1951, s. 74.
- ¹² Cusup Balasagın, *a.g.e.*, s.54.
- ¹³ Cusup Balasagın, *a.g.e.*, s.343.
- ¹⁴ Cusup Balasagın, *a.g.e.*, s.59-60

Dostoyevski'nin İnsancıklar'ı : “Küçük İnsan” İmgesine Yeni Bir Yaklaşım

Türkan OLCAY

Istanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Özet

Bu makalede Dostoyevski'nin ilk romanı olan “İnsancıklar”da yer alan “küçük adam” kavramı Puşkin'in “Belkin Hikayeleri”ndeki öyküsü “Menzil Müfettişi” ve Gogol'un “Palto” öyküsünde yer aldığı şekliyle karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Makalede, Dostoyevski'nin romanında Gogol'un “küçük adam” kavramıyla hemfikir olmayıp Puşkin'in “küçük adam” kavramıyla uzlaştığı tartışılmaktadır. Dostoyevski, kavramı küçük adamın psikolojisinin derinliklerini tasvir ederek ele almaktadır. Dostoyevski bunu, bir yandan küçük adamın iç dünyasının gerçekçi bir perspektifini yaratırken bir yandan bazı sentimental öğeleri de kullanarak yapar.

Anahtar Kelimeler : Dostoyevski, İnsancıklar, Küçük İnsan

Abstract

In this article the concept of the “little man” in Dostoyevsky's first novel, Poor People, will be discussed in comparison with the concept appearing in Pushkin's story The Postmaster, from Tales of Belkin; and Gogol's story The Coat. It will be argued here that in his novel, Dostoyevsky disapproved of Gogol's approach to the little man, whereas he approved of Pushkin's. Dostoyevsky's appreciation of the concept is illustrated by his

portrayal of the depths of the little man's human psychology. This he did in a style which made use of certain sentimental features, while still creating a realistic perspective on the insights of the little man.

Keywords : Dostoyevski, Poor People, Little Man.

Rus okurunun Fyodor Dostoyevski'yle (1821-1881) tanışması 15 Ocak 1846'da, *İnsancıklar (Bedniye lyudi)* yapıtının *Peterburg Derlemesi*'nde (*Peterburgskiy sbornik*) yayınlanmasıyla gerçekleşmiştir.¹ Peterburg'un okur yazar kitlesi arasında büyük yankı yaratan bu derleme, Rus edebiyatında gerçekçiliğin yerleşmesinde ön ayak olan ve bunda özellikle Gogol'un çalışmalarını örnek alan Doğalcı okulun² program niteliğinde bir almanacı olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden yaratıcılığının ilk döneminde Dostoyevski'nin, Gogol ve Doğalcı okul geleneğine bağlı kaldığı düşünülmektedir.

Ülkede hüküm süren toprak köleliğinin kaldırılması Grigoroviç, Turgenyev, Nekrasov, Hertsen, Panayev, Grebyonka, Sologub gibi görüşleri birbirinden son derece farklı yazarları ortak bir paydada buluşturmuştu; bu da Gogol'un yolunda ilerleyerek gerçekleri olduğu gibi yansıtmaktı.

Sayınca oldukça fazla olan bu yazarlar, yeni bir dünyayı keşfediyor, bu dünyanın karanlık gizemlerini örten perdeyi aralıyorlardı; günlük hayatın gözlemine yaparken toplumu analitik bir perspektiften inceliyorlardı. Çevrede gözlemedikleri tipik bir insanı ya da olayı betimliyor, belirli bir sınıfın temsilcilerinin ortak noktalarının altını çiziyorlardı. Anlattıkları olaylar son derece basitti; bu yapıtlarda olay anlatımından çok, yazarın odaklandığı olgunun karakteristiğinin ne derece ikna edici bir şekilde sergilendiği önem taşıyordu.

O dönemde genel olarak kentsel yaşamının betimlenmesi tercih ediliyordu. *Küçük insan* olarak adlandırılan memurun, esnafın, kentlerin sokak aralarında, binaların çatı katlarında kendi halinde

yaşayan insanların yaşamıyla ilgilenilmeye başlandı. Sosyal eşitsizliğin ağır yükü altında ezilen bu toplumsal karaktere karşı birden alevlenen ilgi, hemen hemen tüm yazarların aynı konuya eğildiği bir anlatımlar ve denemeler furyasını doğurdu. Alışlagelmiş soylu kahramanların yerini birdenbire yoksul ve düzenin yok ettiği *küçük insan* kahraman tiplerini aldı. Bunda Gogol'un 1842 yılında yayımlanan ve ezilmiş, sessiz, küçük bir memur olan Akakiy Akakiyeviç Başmaçkin'in hikâyesinin anlatıldığı *Palto (Şinel)* adlı yapıtın etkisi belirleyici olmuştur. Söz konusu yapıtta, yazarın Peterburg konusunu işlediği tüm öykülerinde olduğu gibi, kent yaşamının parlak dış görünüşü ile acıklı içyüzü arasındaki zıtlık yansıtılmakta, bürokrasinin gölgesinde ışığını yitirmiş yoksul memur hayatı anlatılmaktadır. Hakarete uğramış, savunmasız, yoksul memurun imgesi Gogol tarafından olağanüstü bir biçimde çizilmiştir. *Palto* yapıtındaki boynu bükük figürün ardından, dönemin edebiyat ürünlerine bir çok *küçük insan* girdi. Bunların arasında Dostoyevski'nin *İnsancıklar*'ı da vardı. Ancak bu yapıt, Gogol'un çizdiği sahneleri, tiplerini, motifleri, özgün konuşma tarzını, komikliğini yapıtlarına aynen aktaran pek çok yazarın çalışmalarından farklılık gösteriyordu. Kahramanın iç dünyasını ele alan Dostoyevski'nin bu yapıtı, dönemin diğer yapıtları arasından hızla sıvırıldı. Konu ve içerik bakımından da Belinski'nin sanattan beklentileriyle tamamen örtüştüğünden eleştirmen, kimsenin tanımadığı yazarı Doğalcı okulun en önemli temsilcileri arasında göstermekte tereddüt etmedi³. Belinski, *İnsancıklar*'ı, kendisinin gerçekçi eğilim ve Doğalcı okul üzerine yapmış olduğu kuramsal çalışmalarının⁴ hayata geçirilmesi olarak benimseneceğini düşünmüştür kuşkusuz. Dostoyevski'nin yapıtı gerçekten de herkesçe böyle algılanmıştır. Resmi çevrelerin görüşlerini temsil eden Brant, bir yazısında Dostoyevski'nin kendisini "yeni neslin kafasını karıştıran ilkel eleştirmenlerin boş kuramlarına kaptırıldığını" yazacaktır.⁵

İnsancıklar'da da toplumsal hiyerarşide görmezden gelinebilir bir yerde bulunan ve horgürülen *küçük insanın* toplumsal trajedisi anlatılmaktadır, ancak bu imgeye alışlagelmişten oldukça farklı bir yaklaşım söz konusudur. Burada duygusalcılık ile gerçekçilik gibi iki farklı edebiyat geleneğinin olağanüstü sentezi göze çarpmaktadır.

İnsancıklar, elli yaşlarındaki memur Makar Alekseyeviç Devuşkin ile karşı binada oturan Varvara Alekseyevna Dobroselova adında yoksul bir genç kızın birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşmaktadır. 8 Nisan ile 30 Eylül arasında kaleme alınan mektuplarda farklı gündelik olaylar, figürlerin bunlarla ilgili görüşleri ve duyguları yer almaktadır. Zaman zaman edebi yapıtlardan söz edilmekte, özellikle Devuşkin'in Puşkin'in *Menzil Bekçisi* ile Gogol'un *Palto*'su ile ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Mektuplarda yer yer yazışmakta olan iki karakter birbirlerine çeşitli ricalarda ve önerilerde bulunmaktadır.

Erkek kahramanla yüksek ruhlu, ancak talihsiz kadın kahraman arasındaki yazışma duygusalcılık akımının en sevdiği türdür. Varenka'nın betimi, onun soyut ve melankolik lirizm dolu üslubu duygusalcılık akımının yapıtlarını çağrıştıırken, Devuşkin'in betimi Puşkin'in geleneklerini andırmaktadır. Bu yüzden Dostoyevski'nin bu yapıtındaki *küçük insan* imgesine yaklaşımını incelemeye geçmeden önce, geleneklerini sürdürdüğünü düşündüğümüz iki edebiyat akımına özgü olan Karamzin'in *Zavallı Liza*'sı (*Bednaya Liza*, 1792) ile Puşkin'in (1799-1837) *Menzil Bekçisi (Stantsionny smotritel)*, 1830) ve *Bakır Atlı (Medny vsadnik)*, 1833) yapıtlarını kısaca ele alalım.

Rus duygusal akımının öncüsü Nikolay M. Karamzin⁶ (1766-1826) *Zavallı Liza* adlı duygusal anlatısında (sentimentalnaya povest) toprak sahiplerinin yaşamlarını ve ahlâk kurallarını ülküselleştirmesine karşın bakışını halkın gündelik yaşamına çevirmiş, Liza adında bir köylü kızı yapıtına kahraman olarak seçmiştir. Anlatıda sevdiği erkek tarafından aldatılıp ortada bırakılınca yaşamına

son veren Liza'yla soylu genç Erast arasındaki aşk anlatılmaktadır. Yazar, böylece köylülerin insani yanına vurgu yaparak, bir köylü kızının da aşkın ne olduğunu bileceği sonucuna varmıştır.

Zavallı Liza olay örgüsü, dil, “köylülerin derin duygu yaşantıları taşıdığı fark edilmesi, doğayı derinlemesine duyup sanatsal olarak biçimleme gücünde olduğunun bilinmesi”⁷ gibi özellikleri bakımından yazıldığı dönem için bir buluştur. Ayrıca Karamzin’de otaya çıkan “içdüşünme ve kendine dönük gözlem yapma”⁸ Rus edebiyatına yeni sanatsal özellikler kazandırma bakımından üzerinde durulması gereken diğer bir özelliktir. Öte yandan bu yapıtta yaşamın yansıtılışı gerçekçilikten uzaktır. Köylülerin davranışlarında bir hoşnutsuzluk ve karşı çıkma değil, uysallık betimlenmektedir. Karamzin, dönemine özgü karakteristik insan ilişkilerini ve yaşantılarını seçerek, genellemekte ve kendi kavrayışına göre duygusal bir yaratıcı tarzda tipikleştirmektedir. Ne var ki karakterlerin ruhunun derinliklerine inilmemekte, toplumsal bir karakter olarak Liza içli-duygucu bir yönde ölküselleştirilmektedir. Yazarın, küçültücü olarak gördüğü ‘köylü’ gibi sözcüklerden kaçınarak, yerine “toprak adamı” gibi sözcükleri kullanma çabası betimlenen figürün gerçekçilikten uzak, yükseltilmiş olduğunu işaret eden diğer bir göstergedir. Moskova yakınlarında bir köyde annesiyle birlikte yaşayan Liza’nın kullandığı sözcük ve tümcelerde dile getirilen yaşama heyecan dolu yaklaşıma, sözcüklerin seçilişiyle ses tonuna bakılırsa, bu söylemin köydeki ağır koşullarda yetişmiş, okuyamamış bir köylü kızın değil, Karamzin’in kendi söylemi olduğu sezilmektedir.

Zavallı Liza’da karşımıza çıkan o ölküselleştirilmiş *küçük insan* imgesine çok farklı bir yaklaşım, Puşkin’in *Merhum İvan Petroviç Belkin’in Hikâyeleri* (*Povesti pokoyogo İ.P.Belkina*) adlı öykü derlemesinde ortaya çıktı. İmgenin bu yapıttaki kullanılışı daha sonra Dostoyevski üzerinde büyük etki yaratacağı. Bu öylesine farklı bir yaklaşımdı ki dönemin en önde gelen eleştirmenlerinden Belinski

tarafından bile algılanamamış ve yapıt üzerinde durulmamıştı. Rus edebiyatının düzyazı türünde ilk gerçekçi yapıtı olarak tanımlanan bu öykü derlemesinde yer alan *Menzil Bekçisi* yapıtında *küçük insan* imgesi gerçekçi bir biçimde çizilmiş, yapıtların genellikle öğretici ve eğitici amaçla oluşturulan olay örgüsü bu kez gerçekçi tiplemelere ve yaşamın gerçek yansımalarına yerini bırakmış, yüksek üslubun yerini sade, son derece yalın ve kısa anlatım almıştır.

Menzil Bekçisi, çok zor koşullarda yaşamını sürdüren *küçük insanların* öyküsüdür. Sınıfsal hiyerarşinin alt basamaklarında bulunan Samson Vırin, adaletsiz sistemin her türlü zorluğuyla karşılaşmış, soylu beylerin acımasız gücüne tanık olmuştur. Vırin’in kızı Dünya, Minski adında bir subayla Peterburg’a kaçmıştır. Vırin, kızını geri getirmek üzere Peterburg’a gider, ancak bunda başarılı olamaz...

Öyküde Vırin’in düşünceleri ile yaşamdaki tutumu gerçekçi bir biçimde aktarılmaktadır. Öykünün sonunda da, Dünya’nın aslında baba evinin duvarında asılı olan İncil’deki ünlü ‘hayırsız oğul’ konulu resimlerden farklı olarak, yolunu şaşırması bir kuzucuk olmayıp, Minski ile birlikte çok mutlu olduğunun anlatılışında, yazarın inceden inceye alayı sezilmektedir.

Genel olarak Puşkin, *küçük insanın* yaşadığı koşullar ve bu koşulların güçlükleri üstüne hiçbir yorumda bulunmaz, figürün nitelikleri ve yaşantıları üzerine de söylenen bir şey yoktur. Düşünce ve niyetlere, şöyle bir değinilip geçilir. Öyküde yalnızca eylemin kendisi verilir. Vırin’in davranışlarındaki ayrıntılar içinden, sadece eylemin gelişiminin anlaşılması için zorunlu olanlar okura sunulur.

Vırin’in biricik kızını aramaya gittiği Peterburg, toplumsal çelişkilerin sık sık şiddetli biçimlerde ortaya çıktığı bir yere dönüşmektedir. Puşkin, Peterburg’un görkemi içinde ezilen pek çok *küçük insan* görmektedir. Onlardan biri *Bakır Atlı*’nın kahramanı, kendi geçimini güçlekle sağlayan

'başkent yurttaşı' Yevgeni'dir. Yevgeni için yaşam trajedilerden ibarettir. Kendi kötü yazgısını düşünen Yevgeni, yaşamda zorluklarla karşılaşmamış aylak, mutlu kesimin yazgısına imrenerek bakmaktadır.

Yevgeni, aileyle gelecek mutluluğun düşünüyken bu düş, beklenmedik bir biçimde yıkılır. 'Başkent yurttaşı' olan bu sıradan insan, adaletsizliğin hüküm sürdüğü bu zenginlik ve lüks kentinde kendi yaşamını kuramayacaktır. Yevgeni, tüm mutluluk umudunu boşa çıkaran bu kentin kurucusuna karşı beslediği kinin esiri olur. *Küçük insan*, düzene yönelik bütün öfkesini, rejimin timsaline gösterir. Ancak kahramanın bu protestosu geçmişten çok bugüne yöneliktir. Şairin "Asil at, nereye koşuyorsun ve toynağını nereye basacaksın?" dizeleri yalnızca Nikolay imparatorluğunun geçmişi üzerine değil, Rusya'nın geleceği, sıradan insanların geleceği üzerine bir sorgulamadır. Puşkin, yeni yaşamsal olguları ve bunların barındırdığı çatışmaları ustaca kavramaktadır.

Bu açıklamadan sonra Dostoyevski'nin *İnsancıklar* yapıtındaki *küçük insan* imgesine dönebiliriz.

Dostoyevski, yapıttaki kişiler hakkında önceden bilgi vermez. Onların yaşamlarından kesitler mektupların içinde serpiştirilmiştir. Varvara'nın geçmişi, Devuşkin'e 1 Haziran'da yazdığı mektupla birlikte gönderdiği güncesinden öğreniriz.

Devuşkin, yoksul bir aileden gelmektedir, yaşadığı zorluklar nedeniyle iyi bir öğrenim görememiştir. Bir devlet dairesinde dokuzuncu kademedeki memur olarak çalışmaktadır. Makar Devuşkin, kıt kanaat geçinmesine karşın, Varvara'nın yaşamını sürdürebilmesine birçok kez yardımcı olmaktadır.

Aslında ilk bakışta Devuşkin'in görünüşü, kılık kıyafeti, eskimiş çizmeleri Gogol'ün *Palto*'sunun ana figürü olan Akaki Akakiyeviç Başmaçkin'i anımsatmaktadır. Ancak Devuşkin'in zavallı Başmaçkin gibi bir palto uğruna değil de, bir insana yardım etmek uğruna çektiği sıkıntıların ele alınması

İnsancıklar yapıtının kompozisyonuna bambaşka bir çehre kazandırmaktadır.

Dostoyevski'nin, Gogol'ün bir ardılı olduğu tartışma götürmez, ancak 1840'lı yılların başındaki birçok yazarın tersine Dostoyevski Gogol'e öykünmemektedir. Dahası, Dostoyevski *İnsancıklar*'da Makar Devuşkin'in kişiliğinde *Palto* eseri üzerinden Gogol'le polemige girerek, okulun merkez figürü kabul edilen yazara ve dolayısıyla da okulun gerçekleri yansıtmaya biçimine karşı çıkmaktadır.

1840'lı yılların başında yayımlanan yapıtlarda, özellikle fizyolojik denemelerde, ait olduğu çevrenin tipik bir temsilcisi olan *küçük insanın* toplumsal yapıya ya da sosyal yaşamın geleneklerine karşı savunulması; üst sınıfların yaşamlarının yerilmesi ya da insan doğasından, manevi değerlerden sapmış figürlerin betimlenmesiyle gerçekleşmekteydi.⁹ Dostoyevski'nin yapıtında ise boynu bükük, savunmasız *küçük insanların* betiminin, yine kendilerine ait sosyal tutum ve düşüncelerden yola çıkılarak yapıldığını görmekteyiz. Böylece söz konusu insanlar, gözlem nesnesi olmaktan çıkıp anlaşılacak isteyen, benzerlerine karşı acıma duyguları uyandırmaya çalışan bir özneye dönüşmektedir. Dolayısıyla *İnsancıklar*'da insana saygı, ezilenlere karşı acıma duygusunun genelde komik öğelerle verildiği 40'lı yılların başındaki yapıtlardan farklı olarak, trajik ve dramatik öğelerde ifade bulmaktadır.

Devuşkin'in trajik durumu toplumu genel olarak haklı bulması, dünyadaki güçlü insanlara saygı duyması, onların farklı bir konumda olmaya, yönetme ve zengin olmaya hakları olduğunu düşünmesiyle daha trajik bir hal almaktadır.

İnsancıklar'da Devuşkin'in Gorşkov adındaki yoksul komşusunun durumuyla ilgili düşünceleri, generalle yaptığı görüşme, ihtiyar Podkolesin'in yaşamına ilişkin sahneler oldukça dramatiktir. Yapıtın bu özelliğine Belinski de işaret etmiş, bu öğenin yapıtı fizyolojik denemelerden farklı kıldığını

vurgulamıştır: “Çoğu, yazarın *Devuşkin*’in kişiliğinde zekâsı ve yeteneği yaşam tarafından bastırılmış bir insan betimlediğini düşünebilir. Böyle düşünmek son derece yanlış olurdu. Yazarın düşüncesi, çok daha derin ve insancıldır (hümanisttir). O *Makar Devuşkin*’in kişiliğinde en dar görüşlü insanın doğasında bile ne denli güzellik, gözüpекlik ve kutsallık olduğunu göstermiştir.”¹⁰

Belinski, *İnsancıklar*’ın başlıca özgünlüğünü yapıttaki figürlerinin trajik konumunda bulur: “*Genel olarak trajik öge, bu romanın derinliklerine kadar inmiştir. Bunun okurlara sadece sözcüklerle değil, Makar Alekseyeviç’in merceğinden verilmesi bu ögeyi daha da etkileyici kılıyor.*”¹¹

İnsancıklar’da toplumsal çelişkilere açıkça değinen pek çok sahne vardır. Söz konusu sahneler pek de görmeye alıştığımız sahnelere benzememektedir. Diğer yapıtlardan farklı olarak bu sahneler iyi sonuçlanmaktadır. Örneğin Gorşkov mahkeme tarafından suçsuz bulunmuş, general *Devuşkin*’e acıyarak kendisine yüz ruble vermiştir... Yapıttaki karakterler bütün bunlardan etkilenmektedir ancak bu ‘tesadüfler’ onların trajik durumunu değiştirecek güçte değildir. Kendisine verilen parayı *Devuşkin*, *Varvara* için harcayacak, ancak bu para genç kızı yoksulluğun pençesinden, büyük kentin tuzaklarından, *Bıkov* gibilerinden korumaya yetmeyecektir; *Devuşkin*’in, *Varenka*’sını koruyup kollamak ahlâksız derebey *Bıkov*’a kalacaktır. Bu arada *Bıkov*’un da birden bire olumlu nitelikler sergilemeye başlaması oldukça ilginçtir.

Ancak güçlü konumda olanların yardımları yapıttaki karakterlerin kaderlerini değiştiremediği gibi, toplumsal koşulları da değiştiremeyecektir.

Dostoyevski’nin romanında sezilen diğer bir yenilik, yazarın toplum içindeki iletişimsizliğe ve ayrımcılığa yeni bir yaklaşım sergilemiş olmasıdır. Dostoyevski, insanları ayıran olguları tespit etmek yerine, onları bir araya getiren olguları saptamaya çalışmaktadır. Dostoyevski’ye göre insanları birleştirecek olan olgular sınıfsal, mesleki ya da

çıkara dayalı ortaklıklar değil, hoşgörü ve insancılık gibi olgulardır. *İnsancıklar*’daki *Devuşkin*, *Varvara* ve diğer figürler, daha önceki yıllarda yazılmış yapıtlardaki gibi çevrenin bir maskesi olarak değil, bir birey, bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Gelişmenin kenti Peterburg’daki zor koşullarda yaşamaya çalışan insanlardan oluşan çevre, toplumsal yapının bir ögesi olarak değil, ortak ıstırap ve sorunlar yaşayan bireyler topluluğu olarak çizilmektedir.

Küçük insanlara böylesi bir yaklaşım Dostoyevski’nin insancıl ve demokratik yaklaşımının yanı sıra, etkisinde bulunduğu ütöpik sosyalist fikirleri sanatına uygulayışını da göstermektedir. L. Feuerbach’ın öğretisinin etkisindeki Dostoyevski’ye göre ‘insan doğası’ değişmez ve asildir; onu değiştiren ve iğrenç yapan çevrenin kendisidir.

Dostoyevski’nin karakterlerine yaklaşımında, Puşkin hümanizminin geleneklerine yöneldiği görülür. B. Suçkov, *Gerçekçiliğin Tarihi* adlı yapıtında Puşkin hümanizmini “*insanı her türlü toplumsal adaletsizlik biçiminden kurtarmanın yollarını ve araçlarını aramayı içeren, yeni tip bir hümanizm*”¹² olarak tanımlar. Suçkov, bu konu üzerine düşüncelerini şöyle sürdürür: “*Özel mülkiyete dayalı toplumda insanlar arasındaki ilişkileri koşullandıran ilkeler olarak bencilliğin ve kendinin iradesinin mahkûm edilişi, Puşkin’in düşünsel olarak olgunlaşmasıyla gittikçe daha tarihsel ve toplumsal bir anlatım kazanan yapıtlarında sık sık geçen bir temadır; çünkü, Puşkin, toplumsal bencilliği akıldışı bir güç olarak değil, yanlış örgütlenmiş bir toplumun doğrudan bir ürünü ve sonucu olarak görüp ortaya koymuştur. Karakter ile karakterlerin tutkularını incelediği kadar, toplumu, toplum töreleri ile ahlâkını, toplum bilincini, toplumdaki çeşitli fikir ve mizaçları, hayatın ve tarihin gelişmesini hakikî bir insancılık açısından değerlendirmiştir.*”¹³ Puşkin, “*karakterler ve karakteri meydana getiren durumları, insanın*

çevresi ile psikolojisini, karşılıklı etkileşimleri ve birliktelikleri içinde vermiştir.”¹⁴

İşte bu yüzden Makar Devuşkin, Puşkin’in *Menzil Bekçisi* Samson Vırin’e hayran kalmış, Gogol’ün *Palto*’sundaki Akakiy Akakiyeviç’i ve yazarı eleştirmiştir.

Puşkin’in yapıtındaki Samson Vırin yoksul ve hiçbir hakka sahip olmayan biri olarak çizilmenin yanı sıra, tüm duyguları bilincinin derinliklerinden gelen bir insan olarak da gösterilmiştir.

Dostoyevski’nin yapıtında *küçük insanın* görüşlerine başvurulması gerektiği, edebiyatın onu ilgi alanlarıyla, algılayış biçimiyle, toplumsal düşünceleriyle yansıtması gündeme getirilmektedir. Tüm bunlar yukarıda da belirttiğimiz gibi betimlenen nesneye yepyeni bir yaklaşımı ifade etmektedir.

İlk yapıtı üzerinde çalışan genç Dostoyevski, kendini Doğalcı okula yakın hissetmektedir, ancak okulun etkisindeki yazarların bazı uygulamalarından hoşnut değildir. Bunun örneğini Grigoroviç’in anılarında açıkça görmekteyiz.¹⁵ Dostoyevski’nin mühendislik okulundan arkadaşı olan Grigoroviç, ona üzerinde çalıştığı *Peterburg Laternacıları (Petrburgskiyeye şarmanşçiki)* yapıtını göstererek düşüncelerini almak istemiştir. Dostoyevski yapıtı genel olarak beğenmiş, ancak bir ayrıntısına karşı çıkmıştır. Grigoroviç, laternacının gösterisinden sonra bir pencereden atılan paranın onun ayaklarının yanına düştüğünü yazmıştır. “*Öyle değil! Öyle değil! Kesinlikle öyle olmamalı!*” diyerek, Dostoyevski, sinirli bir biçimde tepki göstermiştir. “*‘Para ayaklarının yanına düştü!’ ifaden çok kuru. Şöyle demeliydin ‘para cıngırdayarak ve zıplayarak kaldırırma düştü.’*”¹⁶

Devamında Grigoroviç, bu iki sözcüğün kuru bir ifadeyle canlı bir sanatsal yöntem arasındaki farkı anlamasına yardımcı olduğunu yazmaktadır.¹⁷

Ancak Lotman’ın düşüncesine göre burada söz konusu olan yöntem değildir. Dostoyevski, Grigoroviç’in ifadesinin soğukluğundan çok, gerçeklerin okul yazarlarınca kuru algılanışından

rahatsızlık duymuştur. Lotman’ın düşüncesine göre laternacının yevmiesini nasıl kazandığını ele alan nesnel betimleme, kaldırırma düşen parayı kitlelerden ayrı izleyen yazarın tutumuna ışık tutmaktadır.¹⁸

Dostoyevski tarafından öne sürülen anlatım biçiminden yola çıkarsak, paranın nasıl düştüğü, bunun yuvarlanması, laternacının merceğinden ya da kendisini çevreleyen kitleden bir kişinin merceğinden bakmamızı sağlamaktadır. Betimin içerdiği bu ayrıntı, zavallı bir yoksulun, düşen paraya yönelik tutumunu, kendisi için ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Dostoyevski’nin ‘Öyle değil! Kesinlikle öyle olmamalı!’ diyerek gösterdiği tepki, Doğalcı okulun edebiyatında başlıca konulardan biri olan yoksul insanların betimlenmesine yeni bir yaklaşımın açık bir göstergesidir.

İnsancıklar’da pek çok trajik öyküye yer verilmektedir. Varvara’nın geçmişi, Gorşkov’un öyküsü, laternacıyı dinlerken Devuşkin’den yardım isteyen dilenci çocuğun tutumu, yaptığı yanlışlık nedeniyle Devuşkin’in generalin odasına çağırılması bunlardan bir kaçıdır.

Bunların ikisinde Dostoyevski’nin *Peterburg Laternacıları* yapıtıyla ilgili olarak Grigoroviç’e yaptığı önerileri kendisinin de uyguladığını görmekteyiz. İlkinde atılan paranın çıkardığı sesin dilenci çocuğun dikkatini çekmesi, ikincisinde de Devuşkin’in ceketinin düşmesinin düşmesi, onun ıstırap dolu bakışlarının altında generalin ayaklarına doğru yuvarlanmaya başlaması ve düşmeyi yakalamaya yönelik Devuşkin’in boş çabaları son derece etkileyicidir.

Dostoyevski, insanların iç dünyasına yönelimini, aynı yıl yayınladığı *İkinci Şahsiyet (Dvoynik)* adlı yapıtta da sürdürecektir. Söz konusu yapıtın ana figürü Yakov Petroviç Golyadkin de Devuşkin gibi en alt kademedden bir memurdur. Toplumsal koşullar Golyadkin’in kişiliğini tamamen köreltmıştır ve kendisi de bunun farkındadır. Ruhsal dünyası ikiye bölünmekte, Golyadkin ‘ikinci

şahsiyet'le yer değiştirmektedir. Bunu hiç kimse fark etmez. Golyadkin, diğer insanlardan ayrılarak, kişiliğini savunmaya çalışmaktadır. Ne var ki, bunda başarılı olamayacaktır. Güçlü bir karaktere sahip olmadığından son derece savunmasız kalmaktadır. Golyadkin, hem yaşamın dayattığı sorumluluklardan, hem de kendi kendinden kaçmak istemektedir. Bunun sonucunda kişilik bölünmesi gerçekleşmektedir.

Belinski, genel olarak yapıtı beğenmez, yazarı olağanüstü bir yetenek olarak göstermekten pişmanlık duymaktadır. Yapıtta işlenen fantastik öğeyi ve laf kalabalığını eleştirmektedir. Diğer yandan genç eleştirmen V.Maykov, Dostoyevski'yi savunmaktadır. Maykov, Dostoyevski'yi, Belinski'nin öne sürdüğü gibi, Gogol'ün bir öğrencisi olarak görmemektedir. Maykov, her iki yazarın toplumu ele aldıkları, ancak Gogol'ün 'sosyal' eğilimli, Dostoyevski'nin ise daha çok 'psikolojik' bir yazar olduğunu ileri sürmektedir. Bundan dolayı da Dostoyevski'nin *İkinci Şahsiyet* yapıtıyla bir adım daha ileri gittiğini, bunu Golyadkin'in "bölünmüş ruhunun anatomisini" inceleyerek gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.¹⁹

Sonuç olarak Gogol ve o dönemin yazarları anlatıma veya figürlerin dışsal çizgilerinin betimlenmesine ağırlık verirken, Dostoyevski, *küçük insanların iç dünyasına* yönelmiş, psikolojik betimlemeler yapmıştır. Böylece dönemin edebiyatının sanatsal özelliklerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. 1840'lı yıllarda Rus edebiyatı toplumsal olmaya devam edecektir. Nitekim Dostoyevski konulu önemli araştırmalara imza atan Bahtin'in düşüncesine göre Dostoyevski, "*psikolojik olarak işlenmiş imgelerle düşünmesine karşın, düşünme biçimi toplumsaldır.*"²⁰ Söz konusu araştırmacı da Maykov gibi Dostoyevski'yi psikolojik yazar olarak tanımlamaktadır. "*Daha yaratıcılığının başı olan 'Gogol döneminde'*"²¹ Dostoyevski, *küçük insanı değil, küçük insanın öz bilincini betimlemiştir... Bizler figürün kim olduğunu değil, kendini nasıl algıladığını görürüz.*"²²

Bunların öyküleri, özellikle genç Dostoyevski tarafından irdelenmiştir; *İnsancıklar*'daki Makar Devuşkin ve *İkinci Şahsiyet*'teki Golyadkin gibi. Dostoyevski, söz konusu insanların iç dünyasını gözler önüne sermiştir.

Dostoyevski'nin *İnsancıklar* yapıtıyla, Rus edebiyatında konu ve karakterlerin işlenişinde, devrim olarak nitelendirilebilecek bir değişim gerçekleştirmiş; duygusal ve gerçekçi gelenekleri bir araya getirerek Rus edebiyatına yeni bir özellik kazandırmıştır. Bunun Belinski'nin gerçekçilik üzerine saptadığı ilkelerle çelişmediğini, aksine bunların geliştirilmesine ön ayak olduklarını belirtmek gerekmektedir.

NOTLAR

- ¹ Rus okurları Dostoyevski'nin adını ilk kez 1844 yılını ortalarında *Repertuar i panteon* adlı dergide yayınladığı Balzac'ın *Eugenie Grande* romanının Rusça'ya yaptığı çevirisiyle duydular.
- ²² Ayrıntılı bilgi için bkz. T.Olcay, **Rus Edebiyatında Doğalcı Okul**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 2003.
- ³ V.G.Belinski, '*Peterburgskiy Sbornik*', **Sobraniye soçineniy v 3-h tomah**, M., Gos. izd-vo hudoj. literaturı, 1948, c. 3, s. 70.
- ⁴ Bkz. V.G.Belinski, **a.g.y.** Yapıtın 2. cildinde yer alan '*Vstupleniye k Fiziologii Peterburga*' adlı makale ile 3. ciltteki '*Misli i zametki o russkoy literature*', '*O jizni i soçineniyah Koltsova*', '*Russkaya literatura v 1845 godu*' vb. çalışmalar eleştirmenin bu konu üzerinde başlıca olanlarıdır.
- ⁵ N.Mordovçenko, *Belinski v borbe za naturalnuyu şkolı*, M., Literaturnoye nasledstvo, 1948, s. 225'ten **Severnaya pçela (gazetesi)**, 30 Ocak 1846, No. 25,.
- ⁶ Karamzin'le ilgili bkz. Altan Aykut, **Rus Edebiyatında Karamzin ve Duygusal Hikâyeleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990.
- ⁷ Bkz. G.Pospelov, **Edebiyat Bilimi**, İstanbul, Evrensel Kültür Kitaplığı, 1995, s. 165-166.
- ⁸ **A.g.e.**, s. 166.
- ⁹ Bkz. E. Kupreyanova vd., **Istoriya russkoy literaturı v 4-h tomah, Ot sentimentalizma kromantizmu i**

- realizmu, (Leningrad, Nauka, 1981) adlı Rus edebiyat tarihinin 2. cildinde s. 580-634 arasında yer alan L.M.Lotman'ın '*Naturalnaya şkola i proza naçala 50-h godov*' başlıklı değerli çalışması.
- ¹⁰ V.Belinski, Sobraniye soçineniy v 3-h t., *Vzglyad na russkuyu literaturu 1846 goda*, c. 3, s. 672.
- ¹¹ A.g.e., s. 673.
- ¹² B.Suçkov, *Gerçekçiliğin Tarihi*, İst., Bilim Yayınları, 1976, çev. Aziz Çalışlar, s. 97.
- ¹³ A.g.e., s. 97-98.
- ¹⁴ A.g.e., s. 99.
- ¹⁵ L.M.Lotman, *Naturalnaya şkola i proza naçala 1850-h godov*, s. 612'den D.V.Grigoroviç, *Polnoye sobr. soçineniy*, c.12, SPb., 1896, s. 267 - 268.
- ¹⁶ A.g.e., s. 268.
- ¹⁷ A.g.e.,
- ¹⁸ L.M.Lotman, *Naturalnaya şkola i proza naçala 1850-h godov*, s. 612.
- ¹⁹ *Russkaya kritika epohi Çernişevskogo i Dobrolyubova*, M., Detskaya literatura, 1989, V. Maykov, *Neçto o russkoy literature v 1846 godu*, s. 133.
- ²⁰ M.M.Bahtin, *Problemi poetiki Dostoyevskogo*, 4-ye izd., M., 1979, s. 55.
- ²¹ Rus edebiyatında 'Gogol dönemi' terimi, 19. yy. Rus edebiyatının gelişme sürecindeki evreleri belirleyen Belinski tarafından kullanılmıştır. Dehalar ve yetenekler üzerine yaptığı kuramsal çalışmadan sonra Belinski, sanatsal yaratıcılıklarıyla edebiyatta yeni bir eğilimin başlatıcısı olmuş sanatçıların (dehaların) adlarını, Rus edebiyatının farklı evrelerine vermeyi önermiştir (Lomonosov, Karamzin, Puşkin dönemi). 1830'lu yılların ikinci yarısı Rus edebiyatındaki yeni oluşumları irdeleyen eleştirmen (Puşkin'in hâlâ hayatta olmasına karşın) dönemin başı olarak Gogol'ü göstermiştir.
- ²² A.g.e., s. 55-56.

KAYNAKÇA

ANONİM *Russkaya kritika ot Karamzina do Belinskogo*, Sostavleniye, A.A.Çernişeva, Moskva, Detskaya literatura, 1981.

AYKUT, Altan *Rus Edebiyatında Karamzin ve Duygusal Hikâyeleri*, A.Ü., D.T.C.F. Dergisi, c. XXXIII, Ankara, 1990.

AZBUKIN, V.N. vd. *Russkaya literatura XIX veka*, Hrestomatiya literaturovedçeskih materialov, Moskva, Prosveşçeniye, 1984.

BAHTIN, M. *Estetika slovesnogo tvorçestva*, Moskva, İskusstvo, 1986.

BAHTIN, M. *Problemi poetiki Dostoyevskogo*, 4. baskı, Moskva, İskusstvo, 1979.

BELETSKI, A. «Dostoyevski i naturalnaya şkola v 1846 godu», *Nauka na Ukraine*, 1922, S. 4, s. 332 -342.

DOSTOYEVSKI, F.M. *Bedniye lyudi. Povesti*, Leningrad, Hudojestvennaya literatura, 1984.

FOHT, U.R. vd. Razvitiye realizma v russkoy literature v treh tomah, C. 2, *Rastsvet kritičeskogo realizma 40-70-e godı*, Moskva, Nauka, 1973.

HAFIZOĞLU, Leyla *Rus Edebiyat Eleştirisinde Dostoyevski*, İ.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

KARAMZIN, N.M. *İzbranniye soçineniya v 2-h tomah.*, C.1, Moskva, Leningrad, Hudojestvennaya literatura, 1964.

KUPREYANOVA, E. vd. *İstoriya russkoy literaturı v 4-h tomah*, C. 2, *Ot Sentimentalizmak romantizmu i realizmu*, Leningrad, Nauka, 1981.

OLCAY, Türkan *Rus Edebiyatında Doğalcı Okul*, İ.Ü., Edebiyat Fakültesi, 2003.

POSPELOV, G.N. *Edebiyat Bilimi*, İstanbul, Evrensel Kültür, 1995, Çev. Y.Onay.

PUŞKIN A.S. *Sobraniye soçineniy v 10-ti tomah*, C. 5, Moskva, "Terra", 1997.

“Türk Halk Edebiyatı El Kitabı”

Prof. Dr. Abdurrahman Güzel, Prof. Dr. Ali Torun,
Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ yayınları: 485,
Kaynak Eserler: 149, Ankara. 2003, 455 s.

Nevin BALTA

Türk Dil Kurumu Uzmanı

Tarihî seyir içinde diğer bilim dallarımızın temelini teşkil eden Halk Edebiyatı ; adı belli olan veya olmayan kimselerin, halk ozanlarının yarattıkları şiir, destan ve hikâye gibi edebiyat türlerine verilen addır. Bu edebiyat; işlediği konuları itibariyle, *halkın dilini, duygu ve düşüncelerini, zevkini, millî ve dinî inançlarını* esas alarak her zümreye hitap edebilen bütünleştirici-birleştirici bir rol oynamaktadır. Türk Halk Edebiyatı; *millî birlik ve beraberlik ülküsünde* vermek istediği mesajları, halkın kolayca anlayabileceği ve kabullenebileceği bir *anlatım tarzı* içinde Türkçe olarak onlara ulaştırmayı temel amaç edinmiştir.

Türk edebiyatının İslâmiyet'ten önce ve İslâmî dönem genel tasnifi içinde Türk Halk Edebiyatı kendine has yerini almaktadır. Böylesine zengin bir kültür potansiyeline sahip olan bu bilim dalını, değeli hocalarımızdan M. Fuad Köprülü, Prof. Dr. Şükrü Elçin ve diğerlerinin ortaya koyduğu bilimsel verilerin ışığında bu sahada faydalı olmayı hedefleyen Prof. Dr. Abdurrahman Güzel ve Prof. Dr. Ali Torun, otuz yıllık bir çalışmanın mahsulünü okura ulaştırmışlardır. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* ile, Türk milletinin kültürel değerleri, başlangıçtan günümüze değin verilmiştir. Kitapta, bir yandan İslâm öncesi Halk Edebiyatı ürünleri ve türleri hakkında kısa bilgiler verilirken, diğer yandan da kronolojik olarak Orta Asya sahası Türk edebiyatından bazı anekdotlar ve belli başlı şahsiyetlerin eserlerinden örnekler verilmiştir.

Anadolu sahasından da yine kronolojik olarak, XIII-XX. yüzyıllar arasında yaşayan Âşık ve dinî-tasavvufî Türk Edebiyatına mahsus şahsiyet ve

onların eserleri üzerinde durulmuştur. Özellikle dinî-tasavvufî Türk edebiyatına ait türler de yekpare bir şekilde özet olarak verilmiştir.

Ayrıca bu çalışma; hem *ilk-orta öğretim* programlarındaki bu disiplin ile ilgili konuları, hem de üniversitelerin “Türk Dili ve Edebiyatı” ile “Türkçe Öğretmenliği” ve diğer ilgili bölümlerdeki ders programlarının muhtevalarına uygun olarak hazırlanmıştır. Prof. Dr. Abdurrahman Güzel ve Prof. Dr. Ali Torun, bu eserde *orta öğretim programlarında* yer alan Halk Edebiyatına ait konuları da tespit ederek bunların günümüzde yetersizliğini ve öğretmenler tarafından daha reel olarak verilmesi gerçeği üzerinde de durmuşlardır. Eserin önemli bir özelliği de Türk Halk Edebiyatının anonim ve ferdî ürünlerinin Türkçenin öğretimindeki katkılarına ağırlık verilmiş olmasıdır. Türkçeyi koruyan ve Türkçe eserler veren devlet yetkilileri ve Türkçeyi eserlerinde en güzel bir şekilde işleyen mutasavvıfların çalışmaları ve eserlerinden örneklerin sunulduğu *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*'nda, “Türkçenin tarihî ve zengin bir bilim dili” olduğu okuyucunun gözleri önüne sergilenmektedir.

Orta öğretim ve yüksek öğretimde “Halk Edebiyatı” öğretiminin ne kadar önemli olduğuna okuyucunun dikkatini bir kez daha çeken bu eser, Halk Edebiyatının, milletin dili, inancı, gelenekleri, kültürü ile, hem halk arasında birleştirici ve bütünleştirici bir rol oynamakta olduğunu, hem de Divan Edebiyatı ve Âşık Edebiyatı arasında birleştirici bir köprü oluşturduğunu göstermektedir.

Eser, “Söz Başı”, “Giriş”, “İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı/37”, “Orta Asya Sahası Türk Edebiyatı/69”, “Türk Halk Edebiyatında/107-Kavramlar-Genel İlkeler-Öğretim Yöntemleri-Programlar-Ders Araç ve Gereçleri”, “Türk Halk Edebiyatında Tür'ler/145”, “Âşık Tarzı Türk Edebiyatı/231”, “Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı/279” başlıklı altı bölüm ve “Bibliyografya”dan oluşmaktadır.

“Giriş”te “A. Kavramlar”, “B. Edebiyatıta İfade Tarzları”, “C. Tarih İçinde Türk Edebiyatı” ana başlıkları altında genel anlamda Türk edebiyatının tarihî gelişimi ve Türk edebiyatının günümüze göre tasnifi üzerinde durulmuştur.

“İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı/37” başlıklı birinci bölümde; “A. Devrin Genel Özelliklerine Kısa Bir Bakış”, “B. İlk Dönemlerde Oluşan Sözlü-Yazılı

Eserler ve Eski Türk Şiirinde Türler” aba başlıkları altında İslam öncesi Türk edebiyatının tarihî seyri, genel özellikleri, ilk dönemlerde oluşan sözlü-yazılı eserler ile eski Türk şiirinde görülen türleri kısa anekdotlarla verilmiştir.

“Orta Asya Sahası Türk Edebiyatı/69” başlıklı ikinci bölümde; “A. Türk Kültürü ve İslâmiyet Arasındaki İlişkiler”, “B. XI-XX. Yüzyıl Orta Asya Edebiyatına Kısa Bir Bakış” ana başlıkları altında Türk Kültürü ve İslâmiyet arasındaki ilişkiler, Türklerin İslâm öncesi inanç sistemleri, Türkler ve İslâmiyet, Türklerin İslâma geçmeden önce Araplarla olan temasları, Hz. Muhammed döneminde Türklerin durumu ve Hz. Muhammed’in Türkler hakkındaki hadisleri, ilk fetihler sırasında Türk-Arap münasebetleri, Türklerin Müslüman oluşları vb. olayların yanı sıra XI-XX. yüzyıl arası Orta Asya Türk Edebiyatının genel özellikleri ile bu yüzyıllarda yaşayan belli başlı mutasavvıflardan; Yusuf *Has Hacib*, *Kaşgarlı Mahmud*, *Ahmed Edib Yükneki*, *Ahmet Yesevî*, *Süleyman Hakim Ata*, *Şah İsmail Safavî*, *Mahdum Kulu*’nun bu edebiyata katkıları ve temsilleri üzerinde durulmuştur.

“Türk Halk Edebiyatında/107-Kavramlar-Genel İlkeler-Öğretim Yöntemleri-Programlar-Ders Araç ve Gereçleri” başlıklı üçüncü bölümde; “A. Kavramlar”, “B. Halk “Edebiyatının Genel İlkeleri”, “C. Halk Edebiyatında Metodoloji”, “D. İlk ve Ortaöğretim Programlarının Halk Edebiyatı ile İlgili Bölümlerinin Kısa Bir Değerlendirilmesi” başlıkları altında çalışmanın amacını oluşturan Türk Halk Edebiyatı hakkında; kavramlar, Halk Edebiyatının genel ilkeleri, Halk Edebiyatında metodoloji, ilk ve orta öğretim programlarında, Halk Edebiyatına ait konuların kısa bir değerlendirilmesi, öğretim etkinlikleri, bu derslerde kullanılan araç-gereçler ve öğretim metotlarının uygulanması hakkında değerli bilgiler verilmiştir.

Türk Halk Edebiyatında Tür’ler/145” başlıklı dördüncü bölümde; “A. Türk Halk Edebiyatına Genel Bir Bakış” başlığı altında, Türk Halk Edebiyatında ‘tür’leri işlerken, bu türlerin *hece* ve *aruza* göre aruza göre yazılanları ve şekil özellikleri üzerinde duran Prof. Dr. Abdurrahman Güzel ve Prof. Dr. Ali Torun, ayrıca burada Türk Halk Edebiyatı türlerinin Türkçenin öğretimindeki önemli etkinliğini dikkate alarak; *ninni*, *mani*, *türkü* ve *destan*...vb. türlerinin bu özelliklerini okuyucunun bilgisine sunmuşlardır.

“Âşık Tarzı Türk Edebiyatı/231” başlıklı beşinci bölümde; “A. Türk Halk Edebiyatı Geleneği İçinde Âşık Tipinin Dünü Bugünü”, “B. Belli Başlı Şahsiyetler” başlıklarıyla ‘Âşık’ tarzı Türk Edebiyatının genel özellikleri ve XVI-XX. yüzyıla kadar olan zaman diliminde yaşamış olan; *Karacaoğlan*, *Koroğlu*, *Öksüz Dede*, *Âşık Ömer*, *Ercişli Emrah*, *Gevherî*, *Âşık Nigarî*, *Âşık Şem’î*, *Bayburtlu Zihni*, *Dadaloğlu*, *Dertli*, *Erzurumlu Emrah*, *Seyranî*, *Âşık Veysel Şatıroğlu*, *Âşık İlhamî*, *Murat Çobanoğlu*, *Şeref Taşlıova*, *Konyalı Âşık Mehmet Yakıcı* gibi örnek şahsiyetlerin hayatları ve önemli eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

“Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı/279” başlıklı altıncı bölümde; “A. Genel Özellikleri”, “B. Nazım Şekilleri”, “C. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatına Ait Nazım Türleri”, “D. XIII-XX. Yüzyıllar Anadolu’unda Yaşayan Mutasavvıflardan Örnekler”, “E. XV. Yüzyıl”, “F. XVI. Yüzyıl”, “G. XVII. Yüzyıl”, “H. XVIII. Yüzyıl”, “I. XIX.Yüzyıl”, “İ. XX. Yüzyıl” başlığını taşıyan bu bölümde; Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatının genel özellikleri, tasavvufun tarihi gelişimi, Türkçeye hizmet eden mutasavvıflardan örnek kişiler, nazım şekilleri, nazım türleri verilmiştir. Ayrıca Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatının dil ve üslûp özellikleri verilirken, bazı eserlerde ve kişilerde görülen Türkçe ve dil şuru üzerinde önemle durulmuştur. Böylece, Türkçenin tarihî ve zengin bir dil oluşu örneklerle kanıtlayan Prof. Dr. Abdurrahman Güzel ve Prof. Dr. Ali Torun, Türkçeyi koruyan devlet yetkilileri ve Türkçeyi eserlerinde işleyen mutasavvıflardan da birkaç örnek sunmuşlardır.

Bibliyografyada ise yazarların bu çalışmayı hazırlarken yararlandıkları eserler ve makaleler yazarlarının soyadlarına göre alfabetik olarak verilmiştir.

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı adlı değerli eserin üniversitelerimizin “Türk Dili ve Edebiyatı” ile “Türkçe Öğretmenliği” ve diğer ilgili bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerimiz için çok önemli bir kaynak kitap niteliğindedir. Bu değerli eser, orta öğretim programlarımızdaki Halk Edebiyatına ait konuların çerçevesini çizmek suretiyle, günümüzdeki kaynakların yetersizliğine de dikkat çekmektedir. Öte yandan Halk Edebiyatına ait konuların, bilim dalı itibariyle Eğitim Fakülteleri programlarındaki “Eski Türk Edebiyatı” derslerinden ayrılması gerektiği de önemle vurgulanmıştır.

“Şinâsi: Durûb-ı Emsâl Osmaniye”

Prof. Dr. Süreyye Beyzadeoğlu, *Şinâsi Durûb-ı Emsâl Osmâniye*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, 264 s.

Avşegül Mine YEŞİLOĞLU

Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Sav, mesel (darb-ı mesel), tabir, makal, ulular sözü, atalar sözü gibi adlarla anılan atasözleri ve deyimler dilimizin, anonim halk edebiyatının ve forklorun en önemli temel malzemeleridir.

Atasözleri, söyleyeni belli olmayan, hikmetli, nasihat dolu ve bir hüküm bildiren sözlerdir. Uzun uzun anlatılan bir sözü, bazen bir atasözü ile kısaca ve etkili bir biçimde anlatmak mümkündür. Öğüt vermek, sözleri etkili kılmak, delil getirmek gerektiği durumlarda atasözlerine başvurulur. Nitekim “irsâl-i mesel” söz sanatı da, bir düşüncüyü ispatlamak, misal getirmek için şiirde atasözü kullanmaktır.

Deyimler de kısa özlü söylerden oluşur. Atasözlerinden ayrılan özellikleri ise hüküm ihtiva etmemeleridir.

Atasözleri ve deyimler kullanım alanlarının genişliği nisbetinde pek çok araştırmaya, malzeme konusu olmuşlardır. Son yıllarda ülkemizde de atasözleri ve deyimlerle ilgili araştırmalarda belirgin bir artış görülmektedir. Bu çalışmalar, çoğunlukla belli bir yazılı eserde kullanılan atasözü ve deyim kullanımını, yazılı örneklerle gösterme türündedir., edebiyat tarihi metinlerinde izledikleri süreci göstermesi bakımından dikkate değer çalışmalardır. Bu çalışmalara ek olarak, atasözleri ve deyimleri bir arada sunan, şimdiye kadar latin harfleri ile okuyucuların istifadesine sunulmamış eserleri, incelemek ve metin olarak araştırmacıların

faidalanacağı bir duruma getirmek de oldukça önemlidir.

Elimizdeki kitap, bu alanda yapılmış çalışmalardan biridir. Kitap Milli Eğitim Bakanlığı yayınlarında Bilim ve Kültür Eserleri Dizisinde yayınlanmıştır. Kitabın adı; Şinasi Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye, Kitabı Hazırlayan Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu.

Sayın Beyzadeoğlu, bu çalışması ile Atasözleri ve deyimler alanında temel eserlerden biri olan Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye’yi günümüz okuyucu ve araştırmacıların istifadesine sunarak alanında önemli bir yeri doldurmuştur.

Süreyya Beyzadeoğlu’nun çalışması; “Ön Söz”, “Giriş”, “Birinci Bölüm (Şinasi ve Ebuzziyâ), “İkinci Bölüm (Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye’nin Şekil ve Muhteva İncelemesi, Sonuç)”, “Üçüncü Bölüm (Metnin Düzenlemesi ve İncelenmesinde Dikkat Ettiğimiz Hususlar, Metin)”, “Dördüncü Bölüm (Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye’de Bulunup da Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler sözlüğü Adlı Eserinde Yer Almayan 2125 Atasözü ve Deyiminin Numaraları, Kaynaçça , Karşılaştırma Sonucu Ortaya Çıkan Nüsha Farklılıkları, Dizin)” bölümlerinden oluşmaktadır.

Beyzadeoğlu, “Giriş” Bölümünde Atasözleri ve Deyimlerin tarifini ve tarihi gelişimini verdikten sonra, Günümüzde ve Osmanlı Döneminde düzenlenen on eseri tanıtarak bu on eserle ilgili incelemelerini sunmuştur. Atasözleri ve deyimlerle ilgili bu on eser şunlardır: Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler; Edebiyatımızda Atasözleri; Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler; Pendnâme-i Güvâhî; Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl; Darb-ı Meseller ve Uygun Beyitler; Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye; Armağan; Durûb-ı Emsâl. Yine aynı bölümde “Manzum Atasözleri ve Deyimler İhtiva Eden Eserler Arasında Durûb-ı Emsâl-i osmaniye’nin Yeri ve Önemi” belirtilmiştir. Eserin önemi adı geçen bölüm ve Ön Söz’de şu sözlerle ifade edilmiştir.: “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye 4006

atasözü, deyim ve 383 beytin yer aldığı, 1302(1885) tarihinde basılmış büyük bir kaynak eserdir.”

“Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye bu sahadaki derlemelerin en orijinalidir.” “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye iki büyük özelliğe sahip bir ata yadigarıdır. Bu özelliklerden biri, çok sayıda atasözleri ve deyimleri ihtiva etmesi, ikincisi ve en önemli olanı ise bu atasözleri ve deyimlerin divan şiirimizde ve nesrimizde kullanım şekilleriyle yani örnekleriyle tesbitidir.”

“...5675 atasözü ve deyim ihtiva eden Armağan’dan sonra, 4006 atasözü ve deyimle Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye bu sahanın en büyük eseridir. Bu serlerden farklı olarak ayrıca 64 Arapça, 226 Farsça, 122 Fransızca, 2 Latince atasözü ve deyim ihtiva etmektedir.”

Çalışmanın Birinci bölümünde Şinâsi ve Ebuzziyâ’nın hayatları ve eserleri özet bilgilerle verilmiştir. Eserde bulunan 4006 atasözü ve deyiminin 1506’sının Ebuzziyâ tarafından esere ilave edildiği belirtilerek; orijinal metinde olduğu gibi hazırlanan çalışmada da Ebuzziyâ tarafından ilave edilen atasözü ve deyimler “Ş” işareti ile gösterilmiştir. İkinci bölümde “Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye’nin Şekil ve Muhteva İncelemesi” ana başlığında Muhteva ve Şekil Özellikleri ele alınmıştır. Eserdeki muhteva özellikleri, “Ülke, Şehir, Semt, Dağ ve Nehir Adlarının Geçtiği Atasözleri ve Deyimler”, alt başlığında eserde Arabistan, Cezayir, Frengistan, Hindistan ve Yemen ülkelerinin geçtiği 10 atasözü ve deyim, Antep, Atina, Bağdad, Basra, Bursa, Çınırçık, Dimyati, Divrik, Edirne, Eğriboz, Gerede, Halep, İstanbul, Karaman, Kayseri, Keşan, Malkara, Marsuvan, Medini, Mekke, Selanik, Şam, Payas, Uzunova, Vidin, Yanbolu adlarının yer aldığı 87 atasözü ve deyim, Kafdağı, Kazandağı, Keşişdağı adlarının geçtiği 4 atasözü ve deyim, Tunca nehrinin geçtiği 1 deyim, Kasımpaşa, Kuleli, Okmeydanı, Zeyrek semt adlarının yer aldığı 5 atasözü ve deyim yer adlarının alfabetik düzenine göre verilmiştir.

“Kişi Adlarının Geçtiği Atasözleri ve Deyimler” alt başlığında ise bir kısmı destanî şahsiyetler olmak

üzere 52 adın yer aldığı 70 atasözü ve deyim kişi adlarının alfabetik sırasına göre tertib edilmiştir. “Milletler ve Dinlerle İlgili Atasözleri ve Deyimler”, başlığında da Türk; Kürt, Arap Ermeni, Rum, İngiliz, Laz, Tatar toplulukları ile ilgili 46 atasözü ve deyim, Müslüman, Yahudi Mecusî dinleriyle ilgili 9 atasözü ve deyim verilmiştir. “Kadınlarla İlgili Atasözleri ve Deyimler” alt başlığında da eserde kadınlarla ilgili 16 atasözü ve deyim bulunduğuna ve çoğunun kadınları hor gören görüşler ihtiva ettiği belirtilmiştir. “Şekil Özellikleri” nde ise “Mükerrer Yazılan Atasözleri ve Deyimler”, “Bir kelime Eksiği ile Birbirinin Benzeri Olan Atasözleri ve Deyimler”, Nesir Örneklerinde Yer Alan Atasözleri ve Deyimler”, “Mısra ve Beyitten Oluşan Atasözleri ve Deyimler”, “Tek Kelimeden Oluşan Deyimler”, “Yarısı Arapça Yarısı Türkçe; Yarısı Farsça, Yarısı Arapça ya da Osmanlıca Özelliği Taşıyan Atasözleri ve Deyimler”, Arapça, Farsça, Fransızca, Latince Karşılıkları Bulunan Atasözleri ve Deyimler” alt başlıkları bulunmaktadır. Başlıklardan da anlaşıldığı gibi eser muhteva ve şekil yönlerinden ayrıntılı olarak ele alınıp incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm, Metin Düzenlenmesi ve İncelenmesinde Dikkat Edilen Hususlar başlığı altında belirtilerek, Metin bölümüne ayrılmıştır.

Çalışmanın Dördüncü Bölümü ise Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye’de bulunup da Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü Adlı Eserinde Yer Almayan 2125 Atasözü ve Deyiminin numaraları verilerek, iki eser arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Yorucu ve titiz bir çalışma ile hazırlanan bu bölüm, iki eserde yer alan atasözleri ve deyimleri karşılaştırmalı sunması bakımından önemlidir.

Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu bu çalışması ile başta da belirttiğimiz gibi alanında önemli bir boşluğu doldurarak, her edebiyat araştırmacısının ve okuyucusunun başucu kitabı olacak nitelikte bir çalışma hazırlamıştır.

“Gönül Kervanı / Âşık Kul Nuri”

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN,
Gönül Kervanı /Âşık Kul Nuri, Ankara 2003, 352 s.

Sinan GÖNEN

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi

Âşıklık geleneğimiz, en az Türklerin tarih sahnesine çıkması kadar eskidir. Bu da gösterir ki, âşıklar ve âşıklık geleneği toplumumuzda her zaman ayrı bir öneme sahip olmuş ve gereken ilgili görmüştür. Tarih içerisinde, âşıkların Türk hükümdarlarının çadırlarında kendilerinin özel bir yerleri olduğunu biliyoruz. Ama son yıllarda âşıklarımıza gösterilmesi gereken ilgi azalmış, onlar kendi hâllerine bırakılmıştır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan âşıklık geleneği özellikle Erzurum ve Kars başta olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi ve Çukurova yöresinde yoğunluk kazanmıştır. Buralar âşıkların bolca yetiştiği mekânlar olmuştur.

Âşıklarımızın ve âşıklık geleneğimizin bugün zayıflaması ve hatta unutulmaya yüz tutmasının temelinde divan edebiyatının yüzyıllarca halk edebiyatının üzerinde tutulmuş olması yatmaktadır. Ayrıca, âşıkların yöresel çapta kalarak saray çevrelerinde kendilerine yer bulamaması da geleneğin zayıflamasında etkili olmuştur.

Bugün, son yıllarda âşıklık geleneğimizin devam ettirilmesi için az olmakla birlikte çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. İlki Sivas'ta Ahmet Kutsi Tecer tarafından 1931'de düzenlenen âşıklar bayramı, 1967'den itibaren Konya'da süreklilik kazanmıştır. Bu bayramların yanında, çeşitli illerimizde de âşıkların katıldığı şölenler yapılmaya başlanmış, âşıklar bu tür yerlere çağrılır olmuştur. Bunların yanında son yıllarda, âşıklar üzerine hazırlanan eserler ve yazılan makaleler onlara ve geleneğe yapılmış en büyük hizmetlerin başında gelir.

İşte elimizde bulduğumuz eser, sayın Alptekin'in âşıklarla ilgili en son çalışmasıdır. Eser, Âşık Kul Nuri'nin şiirlerinin ve âşıklığının inceleme-

sinden oluşmaktadır. Çalışma; Ön Söz, dört Bölüm ve Küçük Sözlük'ten ibarettir.

Ön Söz'de (13-16) yazar, Aprınçur Tigin, Kül Tarkan, vb. bilinen ilk âşıklarla başlayan bu geleneğin günümüze gelişinden kısaca bahseder. Âşıkların şu anki düştükleri durumu, kelaynak kuşlarının bile koruma altına alındığını, ama sayıları bini bile bulmayan bu milletin sözcüsü konumundaki âşıkların gereken ilgiyi göremedikleri karşılaştırmasıyla dile getirir. Daha sonra eserin hazırlanışı hakkında kısa bilgiler verilir ve bölümler kısaca tanıtılır.

Eserin Birinci Bölüm'ü (17-23) *Âşık Kul Nuri'nin Hayatı Etrafında* başlığıyla yer alır. Bu bölümde âşığın doğun yeri, tarihi, aile fertleri, öğrenim durumu, vb. hayatının önemli noktaları ayrıntılı olarak ele alınarak ayrı ayrı alt başlıklar hâlinde incelenmiştir.

İkinci Bölüm (25-52), *Âşık Kul Nuri'nin Âşıklığı Etrafında* adını taşımaktadır. Yazar bu bölümde âşığın kalem gücünü şu başlıklar altında inceler : Saz-Söz-Mâhlas-Bade-Şiir. Etkisinde Kaldığı ve Çeşitli Vesilelerle Bir Araya Geldiği Âşıklar, Âşık Kul Nuri'nin Şiirlerinde Kafiye, Redif ve Durak, Âşık Kul Nuri'nin Şiirlerinin Yapısı ve Âşık Kul Nuri Hakkında Yayınlar.

Üçüncü Bölüm (53-90), *Kavramlardan Hareketle Şiirlerinde İşlediği Konular* başlığını taşımaktadır. Burada Âşık Kul Nuri'nin şiirlerinde işlediği tabiat, gurbet, din, vb. konular ayrı ayrı başlıklar hâlinde incelenirken; bunun yanında, gelişen dünyanın getirisi olan bilgisayar, el nino, milenyum, seçim, zam, vb. konular da ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Dördüncü Bölüm (91-344), *Şiirlerinden Örnekler* başlığını taşır. Burada Âşık Kul Nuri'nin 4 heceli (1 tane), 6 heceli (1 tane), 7 heceli (11 tane), 8 heceli (35 tane), 11 heceli (155 tane), 15 heceli (7 tane), satranç (2 tane) ve atışma (9 tane) olmak üzere toplam 221 şiirine yer verilir.

Eserin son bölümü Küçük Sözlük (345/349) adını taşımaktadır. Bu bölümde herkesçe bilinmesi muhtemel olmayan kelimeler yer almaktadır.

Elimizdeki eser, Prof. Dr. Ali Berat Alptekin'in hazırladığı dördüncü âşık kitabıdır. Bu çalışmanın bir âşığımızı daha kayıtlar altına alınmasına yardımcı olacağı muhakkaktır. Eseri hazırlayan Sayın Alptekin'i kutluyor ve ondan daha nice âşık incelemesi bekliyoruz.

Bulgaristan Türklerinin İlk Kapsamlı Tarihi Yazıldı

İbrahim Yalimov, *İstoriya na turskata obşnost v Bilgariya (Bulgaristan Türk Azınlığının Tarihi Geçmişi)* "İlinda-Evtimov" EOOD Matbaası, Sofya 2002, 528 s.

Doç. Dr. Zeynep ZAFER

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Doç. Dr. İbrahim Yalimov, 1934 yılında Şumnu şehrine bağlı Gradişte köyünde doğdu. 1953'te Şumnu'daki Türk Lisesinde eğitim gören İbrahim Yalimov, 1957 yılında Sofya Kliment Ohridski Üniversitesinin Felsefe ve Tarih Fakültesinden mezun oldu. İhtisasını Moskova'daki Toplumsal Bilimler Enstitüsünde yaptı.

Daha sonra doğduğu köyde öğretmen ve müdür olarak çalıştı; bununla birlikte Komsomol Gençlik Örgütü'nün merkezi yönetiminde ve Türkçe olarak yayımlanan Yeni Işık Gazetesinde görev aldı.

İbrahim Yalimov, 1971-1992 yılları arasında Bulgar Bilimler Akademisine bağlı Çağdaş Sosyal Teoriler Enstitüsünde çalıştı. Başlangıçta Yüksek İlahiyat Enstitüsü olarak açılan İlahiyat Fakültesi'nde Bulgar Müslümanların tarihi ve İslâm Felsefesi derslerini verdi. Bulgaristan Cumhuriyeti'nin yeni anayasasını kabul eden VII. Büyük Millet Meclisinde Millet Vekiliydi. İbrahim Yalimov İlahiyat Fakültesi ve Yeni Bulgar Üniversitesinde sözleşmeli olarak ders vermeye devam etmektedir.

Doktora tezini Çağdaş Sosyal Teoriler Enstitüsünde savunur ve felsefe alanında Doçent olur. Yirmi yılı aşkın bir süreyle Türk toplumsal felsefi düşüncesini inceler. Son on yıldır Bulgaristan'daki Türk azınlığının tarihi ve İslâm

felsefesi üzerinde çalışır. Çok sayıda monografi ve bilimsel makale yayımlar ve pek çok ulusal ve uluslar arası etkinliklere bildirileriyle katılır.

İbrahim Yalimov'un **Bulgaristan Türk Azınlığının Tarihi Geçmişi** (Yazarın tercih ettiği bu Türkçe başlığını kullanmak, doğru olacağı kanısındayız) adlı eserin **Önsözünde** (7-10 sf.) yer alan bilgilere göre Bulgaristan'daki Türk etnik azınlığı ortaya çıkan karmaşık etnik, sosyal ve kültürel süreçlerin sonucunda oluşarak Bulgar şartları içersinde gelişir. Bir etnik azınlık olarak Türklerin oluşumu Osmanlı-Rus Savaşından (1877-1878) sonra meydana gelir. Bu azınlık, dil, din, kültür, gelenek ve görenek açısından bu ülkedeki Bulgar ulusundan ve diğer gruplardan farklıdır.

İbrahim Yalimov'a göre Türk azınlığının yeri özeldir ve Bulgaristan'ın yeni ve çağdaş tarihinde rol oynamaktadır. Bu azınlığın Bulgaristan ekonomisine katkısı da şüphesizdir. Kalabalık olmasından dolayı Türk azınlığı, iktidara gelmek için desteğe ihtiyacı olan farklı siyasî partilerin dikkatini çeker. Ülkedeki ekonomik ve toplumsal siyasî alanlarındaki hissedilir varlığı, bazı siyasî çevrelerin tedirgin olmalarına neden olur. Ayrıca Türk azınlığın temsilcileri de, bu topluluğun geleceği konusunda ilgili ve endişelidir.

Türk azınlığının gelecekteki yeri ve rolü ile ilgili konusu son yirmi otuz yıldır oldukça güncelleşir. Bulgar totaliter rejimi, yirminci yüzyılın 60'lı yıllarında Türk azınlığının Bulgaristan'daki varlığından kurtulmak için imkânlar arar. Hükümet, göç aracılığıyla bu sorunun kökten çözülmesi mümkün olamayacağına ikna olduktan sonra, zorla milli kimlik değiştirme sürecinin doruk noktasını oluşturduğu "uyanış süreci" olarak adlandırılan asimilasyon politikasını uygulamaya başlar. Türklerin etnik kimliğini zorla değiştirme anlamına gelen bu süreç, Türk azınlığının karşısına ayakta kalma ve geleceğini koruma sorunlarını getirir.

Yazara göre Türk azınlığının geleceği, Bulgaristan'ın ve Bulgar halkının gelişmesindeki

yerini ve rolünü, tarihi geçmişini incelemeyen ortaya koyulması mümkün değildir. Ancak şimdiye kadar Türklerin tarihi üzerinde kapsamlı ve objektif şekilde çalışılmamıştır, yalnız geçmişinden birkaç konuya değinmiştir. Günümüze dek Bulgaristan Türklerinin tarihi ayrıntılı ve objektif bir şekilde araştırılmamıştır. Yalnız Türklerin geçmişiyle ilgili bazı konularla ilgili çalışmalar mevcuttur ve bunlarda daha çok Bulgar Komünist Partisinin Türkler arasındaki propaganda çalışmalarıdır. Son yıllarda Türkiye ve bazı Batı ülkelerinde bu konuda çalışmalar yapılmaktadır.

Doç. Dr. İbrahim Yalımov'a göre Bulgaristan'daki Türk azınlığının tarihi dört ana döneme ayrılmaktadır:

1. **Osmanlı Dönemi;**
2. **Kurtuluş Sonrası Dönemi (1878-1918);**
3. **İki Dünya Savaşları Arasındaki Dönem (1918-1939);**
4. **Totaliter Sosyalist Dönemi (1944-1990).**

Bulgaristan Türk azınlığının tarihi aslında Osmanlı döneminden önce başladığını belirtildiği Bulgaristan Türk Azınlığının Tarihi Geçmişi adlı çalışma, Türk kavimlerinin Bulgar toprakları üzerine ayak bastığı dönemden 1990 yılına kadar uzanan Bulgaristan Türklerinin tarihî geçmişini kapsar. Yazar, Türklerin durumunu, Bulgaristan'ın toplumsal ve ekonomik yerini, farklı Bulgar hükümetlerin bu azınlığa karşı yürüttüğü siyasetini, Türk örgüt ve derneklerin kültürel faaliyetini içeren Merkez Tarih Arşivi ve İl Tarih Arşivlerindeki çok değerli ve incelenmemiş belgelerden, farklı dönemlerde bu ülkede Türkçe yayımlanan süreli yayınlardan çok önemli bilgiler alır. Bu nedenle söz konusu tarih pek çok orijinal belgelere dayanan önemli bilimsel çalışma niteliğini taşır.

Bulgaristan Türk Azınlığının Tarihi, Bulgaristan'ın tarihinden bir parçası olduğu gibi, Türkiye'nin tarihine de bağlı olduğunu belirten

İbrahim Yalımov, Bulgaristan Türklerinin Jön Türklerin İhtilâinden, Atatürk İlke ve İnkılap tarihinden, Türk ulusunun kültür ve reformlarından da etkilendiğini özellikle belirtir. Bu nedenle de bazı konuları incelerken bu iki faktörün çok yönlü etkilerini de göz önünde bulundurduğunu dile getirir.

Beş ana bölümünden oluşan Bulgaristan Türk Azınlığının Tarihi Geçmişi'nin Bulgaristan Türk Azınlığının Oluşumu (11-65 sf.) ("Vıznikvane na turskata obštnost v Bilgariya") adlı **Birinci Bölüm**, Türk Kavimlerinin Balkanlar'a Yaptıkları Göç (11-28 sf.) "Preselvane na turskite plemena na Balkanite"), Bulgar Toprakları Üzerinde Oluşan Türk-İslâm Kitleleri (29-47 sf.) (Formirane ne Tursko-islyamski masiv po bulgarskite zemi") ve Etnik Bilincinin Doğuşu (48-65 sf.) ("Probujdane na etničeskoto sıznanie") olarak adlandırılan üç başlık içerir. Bu bölümde Türk kavimlerinin IV.-VII. yüzyıllarda bugünkü Bulgaristan topraklarına göç ettikleri, Osmanlıların Bulgaristan'a yerleşmeden önce ve onların egemenliği sırasında bölgede Türk-İslâm topluluğunun oluşumunu ele alınmaktadır.

Türk Azınlığının Güçlenmesi (66-120 sf.) ("Konsolidatsiya na turskoto maltsinstvo") adı altında yer alan **İkinci Bölüm**'de, Vatandaşlık Haklarının Hukuki Temele Oturtulması ve Uygulanması (67-79 sf.) (Yuredičesko zakrepvane i realno polzvane na grajdanskite prava), Dini ve Kültürel Kuruluşların Oluşması (80-100 sf.) (Vıznikvane na religiozni i kulturni institutsii), Balkan Savaşlarının Türk Azınlığının Üzerindeki Etkisi (101-120 sf.) (Otrajeniyeto na Balkanskite voyni vırhu polojenieto na turskoto maltsinstvo) adlı üç ayrı bölüm yer alır. Yazara göre, 93 Harbinden sonra kurulan Üçüncü Bulgar Devleti sınırları içinde Türk azınlığı oluşmaya ve bu topraklarda kalan Türklerin milli bilinci belirlenmeye başlar. XIX. yüzyılın ikinci yarısında biçimlenmeye başlayan bu milli duygu, XX. yüzyılın başında artık kendisini yalnız Müslüman değil, Türk olduğu bilincine de

ulaşır. Bulgaristan Türklerinin hakları, 1878 Berlin Anlaşması, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında 1909 yılında imzalanan İstanbul Tutanağı ve 1913 Barış Anlaşması gibi uluslar arası belgelere ve Tırnova Anayasasına dayanarak belirlenir. Bu belgelerde, Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarının sosyal,ekonomik, siyasî ve dinsel hakları yer alır. İki ülke arasında imzalanan anlaşmalarıyla Türk azınlığın sorunları Bulgaristan Devletinin iç sorunları olmaktan çıkar ve Osmanlı Devleti bu azınlığın durumunu takip etme hakkını kazanır.

Yeni siyasî ve sosyal ortamda yaşamak zorunda kalan Türk azınlığı, yavaş yavaş örgütlenmeye başlar. Kurduğu kültürel ve dinsel kuruluşların yardımı ve çabalarıyla milli kimliğini korumaya ve geliştirmeye çalışır. Özel Türk okulları faaliyete geçer, yeni ilk okul ve rüştiyeler açılır. İbrahim Yalimov'a göre süreli yayınlar da Bulgaristan Türklerinin kültürel gelişiminde büyük rol oynar.1878-1908 yılları arasında 44 gazete yayımlanır ve bunlardan 25'i Türk Gençliğin görüşlerini yansıtır. Balkan Savaşları sırasında (1912-1913) Bulgaristan Türklerinin durumu oldukça kötüleşir. Savaş sırasında çok sayıda Türk öldürülür, yüz binlerce Türk başka devletlerin sınırları içine alınır. Pomaklar üzerinde büyük baskılar kurulur. Onlardan 200 bin kişi zorla Hıristiyanlaştırılır. Bundan dolayı Bulgaristan Türkleri direnişe geçer ve sonuç olarak Batı Trakya'da Türk Cumhuriyeti kurularak Hükümet oluşturulur.

İki Dünya Savaşı Arasında Türk Azınlığı (121-276 sf.) (Turskoto maltsinstvo v perioda mejdu dvete svetovni voyni) adlı **Üçüncü Bölüm**, Bulgar Çiftçi Halk Birliği'nin Türklere Yönelik Siyaseti (121-141 sf.) (Politikata na BZNS sred turskoto naseleniye), Birlikçiler ve Türk Azınlığın Hakları (142-164 sf.) (Sgovoristite i pravata na turskoto maltsinstvo), İslâmî Dinî Kuruluşlar (166-180 sf.) (İslyamski religiozni institutsii), Bulgaristan'da Türk

Öğretmenler Birliği (181-190 sf.) (Sıyuz na turskite učiteli v Bılgariya), Turan Kültür, Eğitim ve Spor Dernekler Birliği (191-202 sf.) (Sıyuz na Kulturno-prosvetnite i sportni drujestva "Turan"), Türklerin Birinci Ulusal Kültür, Eğitim ve Hayırsever Kongresi (1929) (203-211 sf.) , (Pırvı turski kulturno-prosveten i blagotvoritelen natsionalen kongres-1929 g.), Bulgaristan'da İslâm Dinini Koruma Derneği (212-217 sf.) (Drujestvo na zaştıtnitsite na islyamskata religiya v Bılgariya), Türk Örgütler Arasındaki Mücadeleler (218-234 sf.) (Protivoborstvoto mejdu turskite organizatsii) gibi alt başlıklarını içeren Kültür, Eğitim, Dinî ve Toplumsal Örgütler (165-234 sf.) (Kulturno-prosvetni, religiozni i obştstveni organizatsii, Azınlık Haklarına Saldırı (237-259 sf.) (Posegatelstvo vrıhu maltsinstvenite prava), Askerî Sıkıntılara Karşı Protesto (260-276 sf.) (Reaktsiya sreştı voennoto breme) gibi alt başlıklarını kapsayan Otoriter Rejiminin Ayrımcılık Siyaseti (1934-1944) (235-276 sf.) (Diskriminatsionnata politika na avtoritarniya rejim (1934-1944) adlı dört bölümü içerir. Yazara göre, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında var olan gerginlik biraz azalır. Ancak savaştan dolayı Türk azınlığın sosyal durumu daha da kötüleşir. Birinci Dünya Savaşından İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar süren dönemde, Bulgaristan Türklerinin durumu çok değişkendir, çünkü Bulgaristan'daki siyasî durumuyla paralel bir gelişme gösterir. Türk azınlığı, genel çizgileri itibarıyla demokratik olarak nitelendirilebilecek Bulgar Çiftçi Halk Birliği döneminde kültürel alanında önemli bir ilerleme kaydeder. Hükümetin sağladığı malî desteğiyle Türk okullarındaki öğretim ve eğitim kalitesi yükselir, bir çok yeni okul açılır. Aynı zamanda Türk azınlığının temsilcilerine yerel ve merkezî devlet kuruluşlarında görev alma olanağı sağlanır. Aleksandır Stanboliyski önderliğindeki Çiftçi Hükümeti, Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek için gerekli temeli oluşturur, iki ülke arasında dostluk anlaşması imzalanır. Bu anlaşmada ve sahip olduğu

Ek Tutanağında, Bulgaristan Türk Azınlığına Nöy Anlaşmasının öngördüğü tüm vatandaşlık, siyasî, kültürel ve dinî hakları sağlanacağı konusunda güvence verilir. Bu dönemde iki ülke arasında imzalanan belgelerde Bulgaristan Türkleri ilk kez bir azanlık olarak nitelendirilir.

Ancak Birlikçilerin (sgovoristi) kurduğu otoriter rejim, Türklerin haklarını yavaş yavaş kısıtlamaya başlar. Bu dönemde Türklerin millî bilincini canlı tutmaya başaran oluşum, Türk Öğretmenler Derneğidir. Bu dernek, Atatürkçülüğün millî ve devrimci düşüncelerini kabul ederek Bulgaristan Türkleri arasında yaymaya çalışır. Öğretmenler hem öğretim sisteminde, hem kültürel alanında, hem de yaşam alanında yenilik getirme çabasındadır. Turan Kültür, Eğitim ve Spor Dernekler Birliği de Atatürkçülüğü kabul ederek bu doğrultuda çalışmalar yapar. Yazara göre, 1929 yılında gerçekleştirilen Türklerin Birinci Ulusal Kongresi, özel Türk okullarının ve dinî kuruluşlarının durumunu değerlendirmeye çalışır, ancak almış olduğu kararlarını uygulamaya koyamaz. Gene de bu Kongre Bulgaristan Türklerinin tarihi açısından büyük önem taşır.

19 Mayıs 1934 yılından sonra iktidara gelen otoriter rejim, Bulgaristan Türklerinin kaderinde çok olumsuz bir rol oynar. İktidarın faşist eğilimi, azınlıklara karşı izlediği siyasette kendini açıkça gösterir. Türklerin siyasî, kültürel ve sosyal hakları kısıtlanıyor, Türk okulların üçte ikisi kapatılıyor, süreli yayınlar yasaklanıyor.

Kültürel “Özerklik”ten Tek Millete Doğru (277-359 sf.) (Ot kulturna “avtonomiya” kım deetnizatsiya) adlı **Dördüncü Bölümde**, *Ayrımcılık Politikasının Sonuçlarını Aşmak* (280-298 sf.) (Preodolyavane na posleditsite ot diskriminatsionnata politika), *Toplu Göç (1950-1951)* (299-311 sf.) (Masovoto izselniçestvo - 1950-1951), *Kültürel Yükseliş* (312-323 sf.) (Kulturen poden) alt başlıklı Azanlık Siyasetinin Yönünü Belirlenmesi (278-323

sf.) (Oçertavane na nasokite na maltsinstvenata politika) ve *Etnik Özelliklerin Sınırlanması -1958 -1964* (326-335 sf.) (Ograniçavane na etniçeskite osobenosti-1958-1964), *Geçici Geri Çekilme -1964-1968* (336-346 sf.) (Vremenno otstiplenie -1964-1968 g.), *Kısmî Göç -1969-1978* (347-359 sf.) (Vremenno izselniçestvo -1969-1978 g.) alt başlıklı İkili Sivaset – 1958-1968 (324-359 sf.) (Dualistiçna Politika –1958-1968) adlı iki başlık yer alır. İkinci Dünya Savaşının sonuna doğru dünyada cereyan eden olaylar ve Sovyetler Birliğinin oynadığı rol sonucunda, 9 Eylül 1944 yılında yapılan devrim gerçekleşir ve Bulgaristan’da Stalin’in arzuladığı gibi sosyalist, yani totaliter bir rejim kurulur. Bazı iç ve dış faktörlerin sonucunda totaliter sosyalizm döneminin ilk yıllarında Türk azınlığına bir takım haklar verilir. Özellikle 1950 yıllarda yeni okul açılır, birkaç gazete yayımlanmaya ve 3 Türk tiyatrosu çalışmalarına başlar. Bulgaristan Türkleri edebiyat alanında da başarılar kaydeder. Böylece kültürel alanında önemli adımlar atılır.

1960’lı yıllarında Bulgaristan Komünist Partisi azınlıklara yönelik siyasetinde önemli değişiklikler yapar. “Bulgar halkıyla bütünleşme” olarak adlandırılan bu siyaset çerçevesinde Türklerin hakları sınırlanmaya başlanır. Türk okulların tümü kapatılır, gazetelerin birçoğu da yasaklanır. Müslüman dinine karşı yapılan uygulamalar daha da sertleşir. Aynı zamanda Türk gelenek ve görenekleri de rejimi rahatsız etmeye başlar. Pomaklar ve Müslüman Çingenelerin isimleri zorla değiştirilir. Böylece Türkler yeniden göç yolunu düşünmeye başlar. Göç, bir süre için “bütünleştirme” sürecini erteler.

“Uyanış Süreci”. Asimilasyonun Mükemmel Seklidir (360-503 sf.) (“Vızroditelniyat protses” – unikalna forma na asimilatsiya) adlı **Beşinci Bölüm**, Gerçek Birleşme Sivaseti-1969-1984 (365-388 sf.) (Politikata na pılno priobštavane – 1969- 1084), Zorla İsim Değiştirme Kampanyası (389-407 sf.) (Kampanyata za prinuditelna smyana na imenata),

Teorik ve Propaganda "Süsü" (408-428 sf.) (Teoretična i propagandna "opakovka", *Uluslararası Kamuoyunun Memnuniyetsizliği* (429-441 sf.) (Neodobrenieto na mejdunarodnata obštestvenost) ve *Türk Azınlığının Mücadelesi* (442-462 sf.) (Sıprotivata na turskoto maltsinstvo) alt başlıklı Memnuniyetsizlik ve Karşı Kovma (429-462 sf.) (Neodobrenie i sıprotiva) ve "Büyük Tur" (463-503 sf.) (Golyamata ekskurziya) adlı bölümlerini kapsar. 1970'li yılların başında "uyanış süreci" olarak adlandırılan zorla milli kimlik değiştirme siyaseti uygulanır. Yazara göre, böylesine ırkçı bir siyasetinin uygulamasının başlıca nedenlerinden biri, iktidarın ülkenin demografik yapısında görünen olumsuz eğilimleri önlemeyi becerememesidir. 70'li yılların başında Pomakların ve Müslüman Çingenelerinin adları zorla değiştirilir. Türklerin de okulları kapatılır, Yeni Işık Gazetesi ve Yeni Hayat Dergisi dışında tüm Türkçe yayınlar yasaklanır. Aynı zamanda da adı geçen gazete ve derginin büyük bölümü Bulgarca yazılır.

1984 sonrası ve 1985 başı zorla isim değiştirme politikası doruk noktasına ulaşır. Birkaç ay içinde Bulgaristan'da yaşayan tüm Türklerin adları zorla değiştirilir. Bu sonuca idarî ve psikolojik baskı ile zor kullanarak ulaşılır. Polis ve askerî birlikler, bir çok köy ve kasabada silâh kullanır, birçok Türk yaralanır ve öldürülür. Binlerce Türk hapishanelere ve toplu kamplara gönderilir. Aynı zamanda da hükümet, propaganda aracılığıyla Bulgar ve dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışılır. Türkler, ilk başta pasif bir derinleşe başvurarak, Türkçe konuşmaya, eski Türk adlarını kullanmaya, gelenek ve göreneklerine bağlı kalmaya ve ibadetini yerine getirmeye devam eder. Bununla birlikte bazı yerlerde yasadışı gruplar oluşmaya başlar. 1989 yılının ilk baharında Türklerin direniş faaliyetleri yoğunlaşır, ve Bulgaristan'da oluşan farklı demokratik örgütlerle birleşir. Bu ortak faaliyet, totaliter rejimini demokratik sistemiyle değiştirmeye amaçlar.

Demokratik dünya kamuoyu, Bulgaristan Türklerinin bu direnişini manevî açıdan destekler. En büyük destek de Türkiye Cumhuriyeti'nden gelir. Todor Jivkov ve çevresi, yeni oluşan bu siyasî ortamda asimilasyon yerine etnik arındırma siyaseti devreye sokar. İlk başta birkaç bin Türkü batı Avrupa ülkelerine sürgün eder, sonra da yüz binlerce Türkü Türkiye'ye göçe zorlar.

Bulgar Hükümetinin yürüttüğü asimilasyon ve zorla göç siyaseti, çok ciddi sosyo- ekonomik, etno-psikolojik ve politik sorunlar yaratır. Her şeyden önce Bulgar halkı ve Türk azınlığın arası açılır, ciddi bir etnik gerginlik yaratılır. Öte yandan Bulgaristan dünya tarafından kınanır. Sonunda totaliter rejim iç ve dış baskılarına dayanamayıp çöker.

Doç. Dr. İbrahim Yalımov, Bulgaristand'da yaşayan Türk azınlığın bugünkü durumunu gözden geçirdiği Sönsöz Yerine (504-514 sf.) (Vmesto zaklyučenie) adlı bölümde, günümüzde bu ülkede yaşayan Türklerle ilgili kaydedilen ilerleme konusundaki memnuniyetini dile getirdiği gibi, Bulgaristan'daki muhafazakâr çevrelerinin ve aşarı milliyetçi partilerinin tüm bunlardan rahatsız olduklarını da belirir. Kitabın sonunda İngilizce (515-529 sf.) ve Türkçe (521-526 sf.) **Özetler** yer almaktadır.

Bu çalışmada tanıtmaya çalıştığımız Doç. Dr. İbrahim Yalımov'un değerli kitabı, Bulgaristan Türkleri ile ilgili çok kapsamlı ve ayrıntılı bilgi içerir. Bu bilgiler, şu ana kadar hiç incelenmemiş arşiv belgelere ve başka kaynaklara dayanır. Bu nedenle de Bulgaristan Türklerinin tarihiyle ilgilenen Türk bilim adamları, tarihçileri, sosyologları ve de o dönemi merak eden okuyucular için çok önemli bir kaynak teşkil eder. Kitabında göstermiş olduğu başarısından dolayı Doç. Dr. İbrahim Yalımov'u tebrik eder bu çalışmalarının devamını dileriz.

“Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov”

Ali İhsan Kolcu. *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*, Akçay Yayınları, Ankara 2002.

Avse YILMAZ

Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Türk dünyasının usta yazarı Cengiz Aytmatov'un eserlerine duyulan ilginin her geçen gün arttığı görülmektedir. Son yıllarda, yazarın adına düzenlenen sempozyumlar, dergi özel sayıları ve hakkında çıkan kitaplar da bu ilginin kanıtıdır. Bu yazıda da yazarı ve onun eserlerini tahlil eden önemli bir çalışmanın tanıtımı yapılacak, bu eser Aytmatov okurlarının ilgi ve dikkatine sunulacaktır.

*Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*¹ adlı eser, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Doçent olan Ali İhsan Kolcu tarafından kaleme alınmıştır. Eser, yazarın *Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*² adlı kitabının genişletilmiş ikinci baskısıdır ve iki ana bölüme ayrılmıştır. Eserin giriş bölümünde millî romantizmin ne olduğu, Türk edebiyatında ortaya çıkışı ve gelişimi ifade edilmiştir. Birinci ana bölüm beş alt başlıktan oluşmuştur. *Cengiz Törekülic Aytmatov* başlığı altında Cengiz Aytmatov'un hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda *Eserleri* yan başlığı altında Aytmatov'un eserleri, geçirdikleri evreler dikkate alınarak üç kısma ayrılmıştır. Bu tasnife göre, yazarın *Yüz Yüze*, *Cemile*, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, *İlk Öğretmen*, *Deve Gözü*, *Toprak Ana*, *Elveda Gülsarı*, *Kızıl Elma* gibi eserleri ilk dönemde ortaya koyduğu eserler sınıfına girer. Yazarın sanat hayatındaki asıl büyük gelişimi *Gün Olur Asra Bedel* romanıdır. Bu romanla birlikte yazar; destan, masal, efsane gibi folklorik malzemelere de eserlerinde yer verir. Aytmatov'un yazarlık macerasının son halkası ise *Dişi Kurdu'nun Rüyaları* ile başlar. Yazar bu romandan

itibaren çizgisini millî ve mahallî olandan evrensel olana doğru genişletir. Ali İhsan Kolcu, bu tasnifin ardından yazarın dilimize çevrilen roman, hikaye ve tiyatro sahasındaki eserlerinin ve bunların yabancı dillerdeki baskılarının bir listesini verir. Bu listenin, Aytmatov'u farklı çevirilerden okumak isteyenler için oldukça faydalı olduğunu ifade etmek gerekir.

Millî Romantizm ve Cengiz Aytmatov başlığı altında yazarın millî unsurları hangi eserlerinde nasıl kullandığı açıklanmıştır. Bu kısımda yazarın kendi ifadelerine de yer verilmiş; onun destanları, efsaneleri günlük hayatın gerçekleriyle nasıl bağdaştırdığı da işlenmiştir. Ayrıca burada yazarın eserlerinde ön plana çıkan tiplerin tasnifi yapılmış, kullanılan mekanlar tanıtılmış, eserlerdeki tarih hakkında da bilgi verilmiştir. Bundan sonra *Tarihi Olanla Halin Münasebeti* başlığı altında yazarın tarihteki bir olayla halihazırdaki bir olayı aynı eser içinde nasıl büyük bir ustalikle verdiği anlatılır. *Folklorik Değerler ve Halkın Yaşayış Tarzında Millî Unsurların Akisleri* başlığını taşıyan kısımda ise Aytmatov'un çeşitli eserlerinin tahlili yapılmıştır. Birinci ana bölümün son başlığı *Toprağa Bağlılık*'tir. Bu kısımda da hemen bütün eserlerinde toprağa bağlı bir hayatı terennüm eden Aytmatov'da, toprağın hangi anlamları taşıdığı sorusu irdelenir. Yazara göre, onun eserlerinde toprak tarihtir, kültürdür, istikbaldir ve bir eserin başlığındaki gibi “ana”dır.

Kitabın ikinci ana bölümünde ise Aytmatov'un hikaye, roman ve tiyatro eserlerinin ayrıntılı tahlilleri yer almaktadır. Bu bölümde yer alan *İlk Öğretmen* adlı hikayenin tahlilinde dikkati çeken bir kaç husus vardır. Ali İhsan Kolcu, tepeye Altınay ve Düşen tarafından dikilen ikiz kavakların, memlekette başlayan eğitim faaliyetinin büyüyüp gelişmesini ifade ettiğini belirtir. Ona göre, bu bakımdan kavaklar sürekliliği, canlılığı, tutarlılığı temsil eder. İnsanlar gelip geçicidir; fakat bıraktıkları eserler kalıcıdır. Bu tespit oldukça önemlidir. Fakat Aytmatov ikiz kavaklar sembolüyle aynı zamanda Altınay ve Düşen arasındaki kelimelere dökülmemiş aşkı da anlatmak istemiştir. Nitekim daha hikayenin başında yer alan şu cümleler de bu adı konmamış, üstü örtülü aşkı ifade eder: “Köyümüzde ağaçların

her türlü vardı; gel gelelim bu kavaklar hepsinden ayrı bir dil konuşur, hepsinden ayrı türküler söylerler. Buraya geceleyin gelseniz, gündüzleyin de; bir o yana bir bu yana sallanan kavakların yaprakları durmadan hışırdar, değişik makamlarda fısıldaşırlar. Bazan kumlara vuran bir dalganın hafif hafif şırıldadığını duyarsınız, bazan ateşli bir aşk fısıltısının görünmeyen bir alev gibi yaprakları sardığını. Derken bütün sesler kesilir bir an ve yaprakların hepsi birden coşarak özlemini çektikleri bir şey için ta derdinden bir ah çekerler. Kötü havalarda yapraklarını döken, dallarını kıran fırtınaya karşı esneyerek karşı koyan kavaklar azgın bir yangının çıkardığı uğultuyla uğuldarlar.”³ Altınay da hikayenin sonuna doğru Düşen’e duyduğu aşkı içinden şu cümlelerle itiraf eder: “Elveda öğretmenim, elveda ilkokulum, elveda çocukluğum, elveda kimseye açmadığım ilk aşkı.”⁴

Ali İhsan Kolcu, *Kızıl Elma* adlı hikayenin tahlilini yaparken eserin sevgi kavramı üzerine kurulduğunu ifade eder. Yazara göre hikaye, insanların sevdiklerini elde etmeye çalışacakları gibi, elde ettiklerini de sevmeye çalışmaları gerçeğini dile getirmektedir. Yazar bu durumun dilimizde “sevdiğim başka, sevenim başka” söz grubuyla ifade edildiğini belirtir. Hatta tahlilin son cümlesinde hikayenin mesajını da şu cümleyle özetler: “Sevdiğini elde edemiyorsan, elde ettiğini sev!”

Kızıl Elma hikayesinin konusuna bakıldığında, Ali İhsan Kolcu’nun söz ettiği mesajı çıkarmak zordur. Hikayenin konusu şöyledir: *Kızıl Elma* adlı hikaye, İsabekov’un ayrı yaşamaya karar verdiği karısına yazmaya çalıştığı bir mektupla başlar. Kahraman, karısı için zamanında yapamadıkları için pişmandır ve mektubuna onun için yapmak istediklerini düşünerek başlar. Bu sırada kızı Anara’yı hatırlar. Ayrılma haberini verme görevi İsabekov’a verilmiştir. O, bu zor görevi yerine getirmek için kızını kıra götürür. Bu esnada haberi verecek ve ondan annesinde ya da babasında kalma konusunda bir tercih yapmasını isteyecektir. Mevsim ayrılık motifine de uygun olarak sonbahardır. Bütün hikaye, küçük kızın nasılsa o zamana kadar kalabilmiş, fener gibi parlak, mis kokulu, kızıl renkli

bir elma bulmasıyla şekil değiştirir. Aytmatov’un pek çok hikayesinde olduğu gibi bundan sonra İsabekov bu kızıl elmanın etkisiyle okumak için şehre geldiği geçmiş yıllarına dönüş yapar. İsabekov bir sonbahar gününde bir grup arkadaşıyla beraber pancar sökmeye gider. Bu sırada elma ağaçlarından birinde aralara saklanmış kurnaz, sulu, kızıl bir elma gözüne ilişir ve onu koparır. Elmayı arkadaşlarından gizler. Zira bu kızıl elmayı kütüphanede her gün gördüğü o güzel kıza verecektir. Bu niyetle elmasını bir kaç gün saklar. Bu arada kızla ilgili hayaller kurar. Onun bütün düşleri adeta kızıl bir elmanın rengi, kokusu ve tadında saklanmıştı. Kızın da kendisiyle ilgilendiğini düşünmektedir. Nihayet kıza kütüphane çıkışında elmasını takdim eder. Ancak hiç ummadığı bir tepki ile karşılaşır; kız ona, bunun ne demek olduğunu anlamadığını söyler. Ve sonra da “Benim hiç elma yemediğimi mi sanıyorsunuz” diyerek onu reddeder. İsabekov bu tepki karşısında allak bullak olur. Zira onun kızıl elma çevresinde kurduğu harikalar dünyası yıkılmıştır. O eşsiz hazinesini elinde tutarak bir süre kızın ardından bakar, ancak bir şey yapamaz. Sonra da bu hazineyi duvara atarak parçalar. İsabekov bu alt üst olmanın ardından pek çok kızla tanışır, ancak onların hiç birine elma sunmak geçmez içinden. Zira düşleri de parçalanmış elma ile birlikte parçalanmıştır. Ta ki karısı Sabira ile tanışana kadar. Karısı ondan ısrarla, inatla ve içinden gelerek kızıl elma isteyen tek kadındır. Bundan sonra hikaye hal-i hazırda döner ve İsabekov küçük kıza ile birlikte kızıl elmayı da alarak ormandan ayrılır. Ertesi sabah, İsabekov mektup yazamamıştır, ama masasının üstünde karısına hitaben yazılmış kızıyla onu ziyarete geleceklerini bildiren bir telgraf durmaktadır. Küçük kız bu telgrafı okur ve ince yazısıyla şu satırları ilave eder: “Anne, bizi karşılamaya gel, sana bir kızıl elma getiriyoruz.”⁵ Görüldüğü gibi hikayede verilen mesaj, elimizdekilerin kıymetini zamanında bilmemiz gerektiğidir. Aksi takdirde çok geç olabilir.

Toprak Ana romanı ile ilgili olarak yazar şu yorumu yapar: “Alıman’ın tavırları ile Cemile hikayesinin kahramanı Cemile’nin tavırları (kocası askerdeyken veya öldükten sonra yaşanan yasak aşk)

benzerlik gösterir. Aliman'ın Cemile'den farklı olan tarafı mutluluğu yakalayamamış olmasıdır. Cemile ile Aliman'ın kaderleri savaş gerçeğinde kesişerek birisini saadete diğerini ölüme götürür. Yazar bir doğum hadisesi ile Aliman'ın sonunu hazırlayarak onun, eserinde bir günahkâr gibi daha fazla yer almasını engellemiş gibidir."⁶ Bu yoruma göre Aliman Cemile'ye nisbetle daha günahkârdır. Ancak Cemile ve Aliman'ın durumları mukayese edildiğinde; kocası savaştayken başka bir adama aşık olan ve onunla kaçıp giden Cemile, kocası öldükten sonra evli bir çobandan çocuk sahibi olan Aliman'a nisbetle daha günahkar sayılabilir. Aytmatov'un eserleri dikkatle incelendiğinde "yasak aşkın" onun eserlerinin yapısında önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Bu durumun yazarın biyografisiyle yakından ilgisi vardır. Aytmatov da evliyken Bübüsara isminde bir balerinle çok büyük bir aşk yaşamıştır. Bu aşkını Muhtar Şahanov ile yaptığı karşılıklı sohbetlerden oluşan *Şafak Sancısı*⁷ isimli kitapta şu satırlarla anlatır: "Hiçbir zaman unutamadığım, bir tek gerçek aşk yaşadım. Kendisini arayıp bulmadım. Tesadüfen rastladım. Ancak o tesadüf benim için her şeyden değerliydi. Beklenmedik bir anda tanıştığım, gönlümü kapam o canımdan kıymetli insan Kırgız bale, folklor sanatının gözdelelerinden Bübüsara Beysenaliyeva idi. Leningrad'ın beyaz gecelerinde Neva kıyısında el ele tutuşarak sevgilimle doyusuya vakit geçirmiştım. İnanılması güç ama, bir süre evdeki yengeni de, iki çocuğu da unutmuştum sanki... Hayatımın en tatlı anlarını yaşamıştım."⁸

Ali İhsan Kolcu, yukarıda bahsi geçen eserlerin dışında, Aytmatov'un Türkiye Türkçesi'nde yayınlanmış bütün eserlerinin tahlilini yapmıştır. Bu tahliller, yer yer yazarın kendi ifadeleri ile yer yer de çeşitli makaleler ve röportajlarla desteklenmiştir. Bu tespitler yapılırken yazar, Aytmatov'un bütün eserlerini çok yakından tanımış olmanın verdiği rahatlıkla mukayeseler yapmış, Aytmatov okuyucularını doyuracak oldukça isabetli yorumlarda bulunmuştur. Kitabın sonuna, yazar tarafından on dört sayfadan oluşan bir kaynakça da ilave edilmiş, böylece Aytmatov severlere yazar hakkındaki

kaynakları görebilme imkanı da verilmiştir. Yine kitabın sonundaki dizin de araştırmacılar için oldukça faydalıdır. Ali İhsan Kolcu, hakkında yeterince kaynak bulunmayan büyük yazar ve eserleri hakkında hazırladığı bu kitapla, gerek Aytmatov severlere gerekse onu daha yakından tanımak isteyenlere oldukça seviyeli, akademik kriterlere uygun, gerek dili gerekse üslûbuyla çok rahat okunan güzel bir eser hazırlamıştır. Bir Aytmatov hayranı olarak kendisine bu güzel ve doyurucu eseri hazırladığı için teşekkür eder, bundan sonraki çalışmalarında da kolaylıklar dileriz. Umarız *Bozkırdaki Bilge*'yi anlatan bu güzel kitap diğer baskılarında daha da zenginleşerek okuyucularına ulaşır.

NOTLAR

- ¹ Ali İhsan Kolcu, *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- ² Ali İhsan Kolcu, *Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov*, İstanbul: Ötügen Yayınları, 1997.
- ³ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi, Toprak Ana, Deve Gözü, İlk Öğretmenim*, çev. : Mehmet Özgül (Tercüman Gazetesi Armağanı) s. 262
- ⁴ Ayşe Yılmaz, "İkiz Kavakların Türküsü", *Türk Edebiyatı*, sayı:358, Ağustos 2003.
- ⁵ Ayşe Yılmaz, "Kızıl Bir Elmaya Saklanmış Düşler", *Türk Edebiyatı*, sayı: 360, Ekim 2003.
- ⁶ Ali İhsan Kolcu, *A.g.e.*
- ⁷ Cengiz Aytmatov-Muhtar Şahanov, *Şafak Sancısı*, İstanbul Da Yayıncılık, 2002.
- ⁸ *A.g.e.*, s. 392-393.

“Kütahyalı Rahîmî ve Divanı”

Prof. Dr. Ahmet Mermer, **Kütahyalı Rahîmî ve Divanı**, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2004, 589 s.

Dr. Sevkiye KAZAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

XIII. Yüzyıldan XIX. Yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüş olan divan şiirimiz; Türk kültürü, tarihi ve edebiyatı açısından zengin bir kaynak oluşturmuştur. Divan edebiyatı kendi devrinin özelliklerini, zevklerini, alışkanlıklarını, inanışlarını yansıtmış; hayatla daima sıkı ilişkiler içinde olduğunu göstermiştir.

Bilindiği gibi, siyasî anlamda bir şehir ne kadar gelişirse aynı oranda kültürel gelişmede de kendini gösterecektir. Osmanlı kültürünü besleyen esas güç merkezi, daima İstanbul olmuştur. İstanbul’un fethe dilmesinden sonra Anadolu’da Konya, Trabzon, Diyarbakır, Kastamonu, Antep, Isparta, Erzurum, Kayseri, Kütahya gibi şehirlerin yanı sıra diğer pek çok şehirlerin de birer kültür merkezi olarak teşekkül ettiğini görmekteyiz. Bu merkezlerde yetişen pek çok şairimiz, kültür dünyamızı eserleriyle zenginleştirmişlerdir.

İçerisinde pek çok kültür, sanat ve bilimi barındıran ve edebî bir muhit kimliği kazanan Kütahya, yetiştirdiği bilim ve sanat adamlarıyla değer kazanmış ve onlarla birlikte yaşamıştır.

Bugüne kadar adına sadece bir tezkirede tesadüf edilen ve hakkında kayda değer bilgilerin bulunmadığı bilinen Kütahyalı Rahîmî ve onun Divanı sayın Prof. Dr. Ahmet Mermer’in çalışmasıyla gün ışığına çıkarılmıştır.

İki bölümden meydana gelen bu eserin ilk bölümünde Rahîmî’nin “Hayatı, Eseri, Edebî Kişi-

liği”(s.13-29) ve “Bibliyografya”(s.31-32); II. Bölümünde “Divanın Metni”ne (s.36-369) yer verilmiş; “keşke her eserde dizin olsa” diye düşündüren “Dizin”(s.371-589) ile eser sona ermiştir.

Rahîmî mahlasıyla tanınan Kütahyalı şair, XVI.yüzyıl divan şairlerindedir ve şairin, asıl adı Mehmed’tir. Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu II. Selim’e yazdığı şiirlerle onun iltifat ve teveccühünü kazanmış ve bugünkü anlamda vilayet merkezinde jandarma kumandanı yani “Alay Beyi” olarak görevlendirilmiş ve onurlandırılmıştır.

Rahîmî’nin bilinen tek eseri Divan’ıdır. Manzum ve mensur bir “dibace” ile başlayan bu eser, dokuz kaside, bir mesnevi, yirmi iki murabba, iki muhammes, iki tahmis, üç yüz elli üç gazel, altı kıt’a ve elli dört müfred’ten oluşmuştur.

Dibace’sine besmeleyle başlayan şair, Allah’a hamd, Hz. Muhammed’e medhten sonra Kütahya’yı överek kendisinin oralı olduğunu söylemiş; II.Selim’in medhinden sonra Divan tertip etmesinin sebebini vb. anlatmış ve hayır dualar beklediğini söyleyerek dibacesini sonlandırmıştır. Dibacesinde Kütahya’dan söz eden beyitleri şöyledir:

Çünkü yaşumdur akan ırmağı Kütahiyye’nün

Dem-be-dem şâd ola bâğ u râğı Kütahiyye’nün

Yâ İlâhî ‘ömr-i dünyâ olduğunca yaz u kıs

Geçmiye mahbûb gibi çağı Kütahiyye’nün (s.36-37)

Divan’daki kasideler, kullanılan dil ve nazım tekniği bakımından dikkat çekmektedir. Özellikle “gül”, “lale”, “hazan” redifli kasidelerde sade bir dil ve Türkçe’nin hakimiyeti dikkatimizi çekmektedir. Neredeyse, tamamını günlük hayatımızda bile söyleyiverdiğimiz kolaylık ve akıcılıkta olan beyitler vardır. Bu da göstermektedir ki divan şiirimiz, çağım tamamlayarak raflara kaldırılacak bir dönemin ürünü olmayıp değerini her zaman koruyacak güçte ve güzelliكتedir.

“Gel gülüm ‘iş idelüm bâkî degüldür nev-bahar”
(s.45, K.I-b.32a)

“Tengri birdür kible birdür ‘ârife bir gül yiter”
(s.46, K.I-b.44a)

“Doğuşından bellüdür ey meh eyü gün nitekim”
(s.46, K.I-b.46a)

“Gil ile gül bir degül birdür velî imlâ-yı gül”
(s.47, K.I-b.59b)

Bekâ zann itme bu köhne-serâ fânî güzergehdür
Gelen gider konan göçer gedâ vü şâh-ı nâ-peyda
(s.69, K.7-b.6)

Rahîmî, halk şiirine yakın bir özellik taşıyan beyitlerle, Türkçe'nin mecazlar dünyasını, kelimele-
rin nüanslarını, inceliklerini çok iyi ifade etmiş; gün-
delik yaşayışa uygun sade şiirler söylemiştir. Kelime-
lerin lügat ve mecaz anlamları ile divan edebiyatı
estetigi içinde teşbih, istiare, cinas, tevriye, tenasüp,
tecahül-i ârif, leff ü neşr gibi çeşitli sanatlara bolca
yer vermiştir. Seçtiğimiz bazı beyitler şunlardır:

Güneş ey kaş zer-sagar olaydum diyü bezmünde
Sarardı benzi soldı yutdı kanlar şol kadar lâle
(s.51, K.II-b.31)

Hayâl-i hâl ü haddun fûrkatinden cân virürsem ger
Yaza dert ehli kabrüm taşı üzre ikişer lâle
(s.53, K.II-b.42)

Açıl gül gibi gonca gibi itme hâtırın derhem
Gül-i güzlâr-ı hurremsin yaraşmaz sana gam cânâ
(s.69, K.7-b.11)

Şiirlerinde mahalli ve Türkçe kelimeleri çok
kullanmasının yanı sıra, Germiyan beylığının sınırları
içindeki bazı yerleşim yerlerinin adlarını da sıkça
geçmektedir. Belki de bu durum, “hiç ayrılma-
dığı Kütahya ve çevresine tutkunluğu ve yaşadığı
coğrafyayla bütünleşmesi” (s.21) nden kaynaklan-
maktadır. Zaten Divan'dan tespit edilen bu tür pek
çok beyit ve şiir yazar tarafından, örnek olarak

(bkz.s.22-23) gösterilmiştir. Bizim Divan'da gördü-
ğümüz bu şiirlerden bazıları şunlardır:

Çürük endişe ey meh-rû dile Aksehrün elması
Bu cânâ zehr-i kâtildür lebünsüz Konya helvası

Anatolî ana tolı didiler şimdi kapunsuz
Karaman kara kan ağlar ider anun çün il yâsı

Ruhunsuz verd-i Sahrana dilin süssen dirâz itmiş
Kelâg âvâzesinden kebg imiş murg-ı hoş-âvâsı
(s.79, K.9-b.1-3)

Aksehre döndi Aydın olup av yüzünle dehr
Gördi saçını viridi Karaman hemân harâc

Cüllâba kondı Konyalı şîrîn sözünle hep
Viridi lebün halâveti helvâya hoş-revâc

Ol mâhun alnı ile zenahdânı seyrin it
Aksehrün alma elmasının evvâna ihtiyâc
(s.137-G.24-b.2-4)

Divan'da dikkatimizi çeken bir husus,
Rahîmî'nin murabba nazım şekline önem vermiş
olmasıdır. Onun “murabbaları hem sayı bakımından
fazla hem de diğer şiirlerine göre, daha başarılıdır.
(s.17)”

Her eser ve her şair kendi çapında bir öneme
sahiptir. Anadolu'da duyulmamış nice isim ve gö-
rülmemiş nice eser vardır. Şimdiye dek yazılan ede-
biyat tarihlerimiz bir saha çalışması olmadığı için
birtakım eksikliklerden veya hatalardan kurtulmak
mümkün olmamıştır. Çeşitli şehirlerde yetişen şair-
lerle onların eserleri üzerinde yapılacak çalışmalar bu
bölgeyle ilgili eserlerimizin klasik şiirimiz içinde ne
oranda temsil edildiğini ortaya koyacak, böylece biz
neyin ne oranda orijinal olduğunun farkına varmış
olacağız. Bu tür çalışmalar, kültür zenginlikleri ve
birikimleri içinde şehirlerin yakından tanınma fırsatı
verirler. Bu bakımdan kitabın yazarı sayın Prof.
Dr. Ahmet Mermer'e teşekkür ediyor, bu eseri araş-
tırmacı ve okuyuculara tavsiye ediyoruz.

“Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi”

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

[The Journal of Turkish Cultural Studies], Hakemli
ve Uluslar Arası Dergi, Sayı/Issue. 9,
GÜZ/AUTUMN, KOCAV, İstanbul 2003, 222 s.,
ISSN 1302-4787.

Fatih BASPINAR

Edebiyat Öğretmeni

Marmara Üniversitesi öğretim üyeleri tarafından hazırlanan, KOCAV tarafından yayınlanan ve Sosyal Bilimler alanında bilimsel yazılara yer veren Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi'nin 9. sayısı çıktı. 2000 yılından beri Bahar ve Güz olmak üzere senede iki defa yayınlanmakta olan dergi, Türkiye'de akademik hüviyetteki önemli süreli yayınlardandır. Dergide yayınlanan yazılar, alanında uzman bilim adamları hakemliğinde değerlendirilerek yayınlanır.

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi'nin editörlük sistemi, Tarih ve Edebiyat olmak üzere iki bilim dalına ayrılmış olup, derginin genel editörlüğünü, Doç. Dr. Nihat ÖZTOPRAK, Tarih alanında Prof. Dr. Ali AKYILDIZ, Edebiyat alanında Dr. M. Nejat SEFERCİOĞLU yürütmektedir. ABD, İskoçya, Japonya, Kıbrıs, Kırgızistan, Kuveyt, Macaristan, Suudi Arabistan ve Yunanistan'da temsilcileri bulunan Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, MLA International Bibliography ve Turkologischer Anzeiger adlı uluslar arası indeksler tarafından taranmaktadır.

Derginin bu sayısında yer alan yazılar ve özetleri şu şekildedir:

Tarih

Ahmet Nezih TURAN, *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar*, 1-16. s.

Kırım Hanlığı kadı sicillerinden bugüne intikal eden 120 kadar defter bugün St. Petersburg'dadır. Ayrıca bu defterlerden 61'inin mikrofilmleri/fotoğrafları Kırım-Simferopol'deki İsmail Gaspıralı

Kütüphanesindedir. Defterlerin Kırım'dan Rusya'ya yolculuğu, yolculuk öncesi alelacele taranıp ilk tedkiklerin ortaya çıkışı ve 1990'ların başında yeniden keşfedilişi başlı başına ilginçtir. Diğer taraftan Hanlık şer'iyye sicilleri hem özellikle ait oldukları 1608-1751 tarihleri arası Kırım Hanlığı tarihi hem de Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı ilişkileri için birincil kaynaktır. Bunlar üzerine yapılacak incelemelerle nüfus, demografi, sosyal-iktisadi hayat, idarî-askeri teşkilât, saray ve hanedan ve daha pek çok konu aydınlanmış olacaktır.

Gülden SARIYILDIZ, *Mısır'da Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri*, 17-36. s.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı denizlerinde bazı yerli ve yabancı vapur kumpanyaları sefer yapmaya başladı. Bu kumpanyalardan birisi de Mısır idaresi tarafından 1856 yılında Mecidiye Vapur Kumpanyası adı ile Mısır'da teşkil edildi. Mecidiye Kumpanyası'nın özellikle hac mevsimlerinde hacıların taşınmasında önemli hizmetleri oldu. Bu çalışmada Mecidiye Kumpanyası adı ile teşkil edilen, daha sonra Mısır Aziziye Kumpanyası, Mısır Hidiviye Kumpanyası gibi değişik isimlerle seferlerini yürüten ve sonunda da bir İngiliz şirketine satılan kumpanyanın geçirdiği değişimler nedenleri ile incelenmeye çalışıldı.

Ş. Tufan BUZPINAR, *Ahmet Cevdet Paşanın Suriye Valiliği (Şubat-Kasım 1878)*, 37-52. s.

Cevdet Paşa Doksantüç harbi akabinde çok kritik bir dönemde Suriye valiliğine tayin edildi ve Kasım 1878'e kadar bu görevde kaldı. Makale, Paşa'nın bu güne kadar ciddi bir araştırmaya konu teşkil etmemiş olan bu görev süresindeki gelişmeleri incelemektedir. Tayinin gerçekleştiği dönemde Suriye'nin genel şartları belirtildikten sonra vilâyetin giderek artan öneminin temel sebepleri üzerinde durulmaktadır. Sonra, Cevdet Paşa'nın hangi şartlarda ve ne tür saiklerle tayin edildiği tespit edilmekte, ardından Suriye'de ciddi anlamda meşgul olmak zorunda olduğu problemler ele alınmaktadır. Bu arada beklenmedik bir şekilde Kozan'a görevlendirilmesi ve Suriye'ye dönerken görevden alınışına sebebiyet veren gelişmeler makalenin son bölümünde ele alınan konulardır.

İlhan EKİNCİ, *Hacı David Vapur Kumpanyası ve Amerikan Boykotu*, 53-78. s.

İzmir XIX. yüzyılda Batı Anadolu ve Osmanlı Devletinin en önemli liman kentlerinden birisiydi.

Hacı David Vapur Şirketi ondokuzuncu yüzyıl sonunda İzmir merkezli olarak kurulmuş bir Osmanlı şirketi idi. Ekonomik faaliyetlerini Doğu Akdeniz, Ege sahilleriyle İstanbul'a kadar ulaşan bir bölgede devam ettirmekteydi. Avrupa ile ekonomik ilişkiler çerçevesinde sürdürülen faaliyetler sonucunda şirketin sahibi olan Hacı David, Fransız tebaası bir vatandaşla ticarî bir anlaşmazlığa düştü. Osmanlı mahkemeleri Hacı David'i haklı bulsa da Fransa'nın müdahaleleri sonucu karar uygulanamadı. Hacı David güçlü bir siyasî himaye arayışı arzusuyla vapurlarına Amerikan bandırası çekti. Bu değişiklikte, vapurlarında çalışan Rum personel ve Osmanlı Devletinde bu sıralarda Rumlara uygulanan boykot da etkili oldu. Fakat bandıra değişikliği şirketin boykota maruz kalmasını engelleyemedi. 1911 yılında Amerikan Vapur Şirketine karşı da boykot uygulandı. Bu gelişmeler, İttihat Terakki'nin izlediği ve gittikçe berraklaşan milliyetçi politikalar sonucunda, Batı Anadolu'da Türklerle Rumlar arasındaki bağların kopuşunun ekonomik göstergelerinden birisidir.

Edebiyat

Yusuf ÇETİNDAG, *Mecâlisü'n-Nefâis'te Şiir ve Şair*, 79-114. s.

Ali Şîr Nevâî, Türk kültür ve edebiyatında birçok açıdan ilklere imza atmış ve çığır açmış büyük bir şairdir. Onun en önemli eserlerinden birisi olan Mecâlisü'n-Nefâis, Türk edebiyatında kaleme alınan ilk tezkiredir. XVI. Yüzyıl Tezkirecilerinin de değindiği gibi Mecâlisü'n-Nefâis, Türk tezkirelerine birçok açıdan model olmuştur. Makalede bu tezkirenin şiir eleştirisi açısından çözümlemesi yapılmıştır. Her ne kadar Nevâî az ve öz bilgi verme yolunu seçse de, özellikle eleştiri terminolojisine katmış olduğu tabirlerle, tezkirecilik geleneğinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Bekir ÇINAR, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler ve İki Şair (Tifli/Tarzî) Arasında kalan Bir Vasiyetnâme*, 115-140. s.

Bu çalışmada "vasiyet-nâme"nin geniş bir tanımı yapılmış ve bazı ahlâkî eserlerle mukayese edilmiştir. Türk Edebiyatında yazılan önemli vasiyet-nâmeler tanıtılmış, ve kısaca örnekler verilmiştir. Ayrıca Tifli'ye ait olduğu söylenen Nuruosmaniye Kütüphanesi 4967 numarada yazma halinde bulunan vasiyet-nâme sunulmuştur.

Tanju ORAL SEYHAN, *Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Du'â'ü's-seyfi*, 141-174. s.

Memlûk Kıpçakçasıyla yazılmış bilinen eserlere muhtemelen Ebû Abdullah Muhammed Dimyâti tarafından yazılmış Du'â'ü's-seyfi risalesini de eklemeliyiz. Bu risale, mevcut bilgilere yeni bir şey katmaktan öte harekeli olması sebebi ile bilinenleri doğrular ve tanıklar niteliktedir. Dil bakımından bu önemi yanı sıra Eski Edebiyatta bir dönem çok kullanılan Du'â'ü's-seyfi ile ilgili inançları da ortaya koymaktadır.

Selahattin TOLKUN, *Türk Dünyasının Ortak Türküleri-2 Neylersin*, 175-194. s.

Türklük alemi, çok geniş bir coğrafyaya yayılmasına ve bir çok irili ufaklı gruplara bölünmesine mukabil, dil ve soy birliğinin dışında kültür unsurları bakımından da birlik sergiler. Bu kültür unsurlarından birisi de türkülerdir. Bu türkülerde, söyleyiş ve ezgi yönünden topluluktan topluluğa veya bölgeden bölgeye farklılıklar görülebilir. Ancak konu ve türkülerde yer alan unsurlar veya yöntem bakımından benzerlik hatta birliktelik görülür.

Eğitim

Cemal YILDIZ-Mustafa S. KAÇALIN, *Türk Ders Kitaplarında Görünüş Niçin Yok?*, 195-206. s.

Zaman, görünüş ve kip işlevlerinin anlatımı Türkçede genelde yükleme eklenen eklerle gösterilir. Sayısı oldukça fazla olan bu eklerin anlatımları da çoktur. Bu konuda pek az çalışma yapılmıştır. Makalede bir hâdisenin zaman akışıyla olan ilişkisini gösteren görünüş konusu ele alınmakta, değişik anlayışlardan hareketle bu konunun neden ders kitaplarında yer alması gerektiği tartışılmaktadır.

Kitabiyât

Üzeyir ASLAN, *Hanife Dilek Batıslam, Hasbîhâl-i Sâfi, İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, Kitabevi, İstanbul 2003, 207-219. s.

Adres: Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi Ayşe Kadın Hamamı Sokağı, Nr. 26 0089894 Süleymaniye/İstanbul-TÜRKİYE

Tel: (0212) 519 99 70-1

Belgegeçer: (0212) 519 99 72

Elektronik Posta: ikose@marmara.edu.tr

“Erciyes Dergisi”

Erciyes Dergisi, Yıl :27, sayı 318, Haziran
2004.

Nail TAN

Halk Bilimci

Kayseri’de *Erciyes* adıyla dergi çıkarmanın köklü bir geleneği bulunmaktadır. Kayserili gazeteci, yazar,şair Abdullah Satoğlu’nun hazırlayıp 2002 yılı sonunda Kültür ve Turizm Bakanlığının yayımladığı *Kayseri Ansiklopedisi*’nin *Erciyes Dergisi* maddesine göre

(s.103), *Erciyes* adlı ilk dergi Kayseri’de 12 Aralık 1911 tarihinden itibaren çıkmaya başladı. 16 sayfalık ve haftada bir yayımlanan bu dergi 33 sayı çıktıktan sonra kapandı.

Kayseri’de yayımlanan ikinci *Erciyes* dergisi Kayseri Halk Evi tarafından Mart/1938 ayından itibaren çıkarıldı. Diğer Halk Evi dergileri gibi genel kültür, dil, edebiyat ve halk kültürü yazılarına, araştırmalarına yer verdi. Özellikle Kâzım Yedekçioğlu’nun yönettiği dönemde büyük ilgi çekti. 85 sayı yayımlandıktan sonra Mart/1950 ayında o da kapandı.

Kayseri’de edebiyata, halk kültürüne meraklı, yazmayı, okumayı seven, oldukça geniş bir aydın grubu vardır. Bunların önemli bir bölümü birinci ve ikinci *Erciyes* dergisinde yazmışlardır. İllerinde dergi yokluğunun sıkıntısını çeken Kayserili aydınların,

yazarların kurdukları Kayseri Kültür Derneği, 1978 yılı başında Müh. Âlim Gerçel’in önderliğinde *Erciyes* dergisini yeniden yayımlamayı kararlaştırdı. Ocak/1978’de ilk sayı çıktı.

Dergi çıkarmak, hele aylık dergi yayımlamak çok ciddi bir iştir. Yazıları toplamak, dizdirmek, düzeltmek bir yana basıldıktan sonra abone bulmak, postaya vermek, başlı başına bir çile yumağıdır. Âlim Gerçel iki yıl sonra çilesine ortak olarak güçlü bir şahsiyet daha buldu: Avukat Nevzat Türkten, 25. sayıdan sonra derginin sahipliğini Nevzat Türkten üstlendi. Dergi, 2004 yılında 27. yayınına ulaştı. Sahipliğini Nevzat Türkten, Genel Yayın Müdürlüğünü Âlim Gerçel sürdürüyor.

Erciyes, YÖK’ün kabul ettiği hakemli bir dergidir. Haziran/2004 tarihli 318. sayısında Hakem Heyeti (Yazı Kurulu) şu bilim adamı ve uzmanlardan oluşmaktadır: Prof. Dr. Ali Berat Alptekin, Prof. Dr. Nevzat Özkan, Yard. Doç. Dr. Hatice Şahin, Av. Nevzat Türkten, Mehmet Çayırdağ.

Derginin yayımlanması için Karsu A.Ş. ve Murathan Tekstil İth., İhr. Tic. San. Ltd. Şti. maddi destek sağlamaktadır.

Erciyes, il (Ankara, İstanbul, İzmir dışında) kültür dergileri içinde, en uzun ömürlü olanıdır denebilir. Baskısı da Kayseri’de yapılmaktadır. Feyzi Halıcı’nın *Çağrı* dergisi uzun zamandan beri Ankara’da yayımlanıyor. Konya’da yayımını sürdürebilseydi, *Erciyes*’in önündeki il dergisi olabilirdi.

Erciyes’te ağırlıklı olarak Kayseri ve çevresi kültürüne, dil ve edebiyatına, halk kültürüne yönelik makalelere yer verilmiş, Kayserili şair ve yazarların şiirleri, makaleleri ön planda tutulmuştur. Bununla birlikte dergi, özellikle son 15 yılda İstanbul’da yayımlanan bir kültür, edebiyat dergisi gibi bütün Türkiye’ye seslenir bir kültürel kimliğe bürünmüştür.

Hakemli olduktan sonra, akademisyenlerin makaleleriyle yazı kadrosu daha da genişlemiştir.

Prof. Dr. Ali Berat Alptekin, çok yararlı bir iş yaparak derginin 1-312. sayılarının bibliyografyasını 50 konu üzerinde tasnifli olarak baskıya hazırlamış ve yayımlamıştır. Geliri *Erciyes* dergisinin masraflarına harcanmak üzere satışa sunulmuştur.

“27. Yıl, Haziran 2004” tarihli 318. sayı, M. Fahrettin Kırzioğlu’na adanmış, kapağına resmi konmuş. 10 Mart 1917 tarihinde dünyaya gelen Türk bilim dünyasının ulu çınarlarından Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu 87 yaşında. Hâlâ çalışıyor. Yazıyor, yayımlıyor. Adımlarını güçlkle atsa bile parmakları daha hızlı çalışıyor. *Erciyes*, bir vefâ örneği olarak sağlığında Hocaya gereken değeri vermiş.

318. sayıda ilk yazı Yunus Zeyrek’in, Prof. Kırzioğlu’nun hayatını anlattığı “Ömrünün Kemâlinde Prof. Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin” başlıklı makalesi. Hocanın hayatındaki dönüm noktaları, düşünce yapısı, mücadeleleri çok güzel özetlenmiş. Prof. Kırzioğlu; Dede Korkut Oğuznâmeleri, Erzurum Kongresi, Kars Tarihi, Âşık Edebiyatı ve Ermeni iddialarıyla ilgili önemli eserler verdi, vermekte....

Dergideki diğer makaleler, Türk kültürünün, edebiyatının zenginliğini ortaya koyan incelemeler şeklinde sıralanmış. Bunlar içinde, doğumunun 100. yıl dönümü dolayısıyla Necip Fâzıl Kısakürek’e ait iki makale de bulunuyor:

- Mustafa Miyasoğlu: “Yunus’un Kurtuluş Reçetesi”

- M. Halistin Kukul: “Doğumunun 100. Yılı Münasebetiyle Necip Fazıl’ın Şiirlerinde Ev”

- Yılmaz Gürbüz: “Türk İslâmı ve İşte Necip Fâzıl”

- Durdu Şahin: “Birkaç Konuda Birkaç Söz”

- Muhsin İlyas Subaşı: “Nasrettin Hoca Kayserilidir”

- Dr. Yaşar Kalafat: “Karşılaştırmalı Kıbrıs Türk Halk İnançları”

- Ahmet Emin Güven: “Kayserili İki Şairimizi Daha Tanıyalım: İbrahim Hakkı Efendi, Zevâli”

- Derviş Erdal: “Âşık Rızâ Aslan”

- Murat Türkyılmaz: “Deliktaş Köyünde Seyirlik Oyunlar”

- Nedim Bakırcı: Prof. Dr. Ali Berat Alptekin’in hazırladığı Öksüz Ozan’ın “*Benden Toprak İstenir mi?*” adlı kitabının tanıtımı.

- Hasan Yüksel: “Kaybolmuş Olan Meslekler: “Yolluk ve Kilim Dokumacılığı”

- Mustafa Uslu: “Sosyalleşmede Dilin Yeri ve Önemi”

- “Bir Masal: Yazılan Yazı”, Derleyen Ülkü Önal.

Erciyes’in her sayısında makalelerin yanında on civarında şiire de yer veriliyor. 318. sayının şairleri ve şiirleri şunlar: Kenan Erdoğan- Şükür; Bedrettin Keleştimur “Ariflerin Aklı; Dr. Yüksel Gemalmaz-Dua Edin Çocuklar; Musa Tektaş-Canım Anam; M. Faik Güngör-Zamane; Mehmet Bâki-Hanım Kızım; Ziya Erdoğan-Gurbet; Cemâli-Gazel.

Her ilimizde *Erciyes* gibi bir kültür, sanat dergisi çıkması gerekir. Özellikle üniversiteye sahip şehirler için bu kaçınılmaz bir hizmettir. Kayseri, iki fedakâr, cefakâr evlâdıyla bu hizmeti yerine getiren nâdir illerimizden biri. Diğer üniversite şehirlerimizin çok azında dergi yayımlanıyor. Birçok üniversite şehrimizde ise dergi yayımlanmadığı görülüyor. Üniversiteler, şehirlere sadece maddî katkıda bulunmakla yetinmemeli, ilin kültürel hayatına canlılık da getirmelidir. Dergi yayımlamak bu canlılığın işaretlerinden biridir.

Erciyes’e ve yayımlayanlara uzun ömür diliyoruz. Dileriz “Son Sayı” yazısı hiçbir zaman gündemlerine gelmesin!

Uluslararası Balkanistik Araştırmalar ve İhtisaslaşma Üniversite Seminerinin Forumu

Hüseyin MEVSİM

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
Araştırma Görevlisi

Bulgaristan'ın Blagoevgrad şehrinde bulunan Neofit Rilski Güney-Batı Üniversitesi bünyesinde etkinlik gösteren *Uluslar arası Balkanistik Araştırmalar ve İhtisaslaşma Üniversite Semineri* 1990 yılında kuruldu. Seminerin kimliğini oluşturma sürecinde Prof. Dr. İliya Konev büyük katkılar sağladı. Şu anda Yönetim Kurulu Başkanlığını Doç. Dr. Kristina Popova'nın yaptığı Seminerin Uluslar arası Koordinasyon Komitesi üyeleri arasında Prof. Dr. Lyubinka Tırgovçeviç (Belgrat), Prof. Dr. Tanas Vrajnovski (Üsküp), Prof. Dr. Daniel Yakoç (Budapeşte), Prof. Dr. Mihael Miterauer (Viyana), Prof. Dr. Karl Krazer (Graz, Doç. Dr. Francisko Hawier Hues-Galves (Madrid) bulunmaktadır.

Seminer her yıl Şubat ayında Blagoevgrad'da aşağıdaki etkinlikleri içeren *Balkanlar Kış Karşılaşmaları* programını gerçekleştirmektedir:

- Balkan halklarının dillerine,tarihine ve kültürüne ilgi duyan her düzeydeki yabancı öğrencilerle *Uluslar arası Bulgarca Eğitim Semineri*,
- Balkanları yakından ilgilendiren güncel bir konu üzerinde *Uluslar arası Yuvarlak Masa Toplantıları*,
- Viyana Üniversitesi profesörleri ve öğrencileriyle ortaklaşa düzenlenen *Uluslararası Tarihsel Antropoloji Eğitim Kursu*,
- Lisans ve doktora öğrencilerinin ihtisaslaşması,
- Balkanistik Formu başlıklı derginin yayımlanması,
- Bilimsel konferans bildirilerinin derlenerek yayımlanması.

Seminer, bütçesini bağış ve UNESCO, Konrad Adenauer, Açık toplum gibi kuruluşlara sunduğu projeler karşılığında aldığı desteklerle oluşturmaktadır.

1992'den başlayarak şu ana kadar düzenlenen *Uluslar arası Yuvarlak Masa Toplantılarının konuları arasında Diğer Edebiyat ve Kültürlerin Bakışıyla Balkanlar* (1993), *Balkanlığının Tarihsel ve Sanatsal Yaşantısı* (1994), *Balkanlar'da Kutsal Yerler* (1995), *Atalar. Balkanlar'da Mitos ve Ütopya* (1996), *Hediye ve Hazineler – Balkanlar'ın Manevi Bırakıtı* (1997), *Balkanlar ve Deniz – Çağlara ve Kuşaklara İletiler* (1998), *Üniversite ve Balkanlar'daki Gençler* (1999), *Balkanlar'da Kadın Olmak* (2001), *Balkanlar'da Şövalyeler ve Barış Güçleri* (2002), *Balkanlar'da Töre ve Yasa* (2003) bulunmaktadır.

Balkanistik Forum dergisinde ise 1995'ten bu yana *Ulus ve Dil* (1995;2), *Dil, Akrabalık, Gelenekler* (1996;3), *Toprak, Uzam, Yüzölçümü* (1997;1), *Şehir ve Yarımada* (1997;2), *Toplum ve Topluluklar* (1997;3), *Göç ve Bellek* (1999), *Balkanlar'da Klasiklik, Popülerlik, Kayıtdışılık* (2000), *Yenilgi – Kültür ve Politikalar* (2001), *Balkanlar'da Mekanikleşmiş Dünyalar* (2003) konularına yer ayrılmıştır.

Uluslararası Balkanistik Araştırmaları ve İhtisaslaşma Üniversite Seminerinin geliştirdiği ve yürüttüğü projeler arasında Güney-Doğu Avrupa Güvenlik Paketi ve Avusturya Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle Belgrat ve Graz Üniversiteleri ile beraber yürütülen Güney Doğu Avrupa'da Tarih ve Tarih Eğitimi güncelliği ve gerekliliği açısından dikkat çekmektedir. Proje çerçevesinde Balkan ülkeleri arasındaki diyalogun güçlendirilmesi amaçlanarak tarih eğitiminde kullanılması öngörülen ek materyaller hazırlanmaktadır.

Seminerin *Balkanlar'da Özel ve Toplumsal Dünyalar* konulu bu yıl ki forumu 26.02.28.02. tarihleri arasında düzenlendi. Bulgaristan (24), Avusturya (2), Arnavutluk (5), Almanya (1), Çek Cumhuriyeti (1), İtalya (1) ve Türkiye (1)'den katılımcıların sunduğu bildirilerde Balkan Yarımadasındaki özel ve toplumsal dünyaların farklı boyutlarına ışık tutuldu. Osmanlı ve Türk tarihiyle yakından ilgili sunumlar arasında *Geç Dönem Osmanlı İzmir'inde Cins ve Etnik Grupların Komşuluğu ve Sınırları* (Herve Djeordjelin, İtalya), *Bir Alman Gazetecinin Bakışıyla Balkan Çarıkları ve Avrupa Ayakkabıları* (Rumyana Koneva, Bulgaristan), *Avrupalı Bir Siyasetçi ve Entellektüelin Balkan Etnopolitiği Labirenti Hakkında Düşünceleri* (Yordanka Angelova, Bulgaristan), *Bulgarların 19. Yüzyılda Özel ve Toplumsal Uzmanı Olarak 'Balkanlı Han'* (Hüseyin Mevsim, Türkiye) bulunmaktadır.

Türkiye'nin Aktüel Sorunları-1

'Modernleşme Krizi'

(Tarih: 10 nisan 2004, Yer: Kocatepe Konferans Salonu)

Mustafa GÜNDÜZ

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi

Bu yazıda 10 Nisan 2004'te Kocatepe Konferans salonunda gerçekleştirilen Türkiye'nin Aktüel Sorunları-1 'Modernleşme Krizi' başlığıyla yapılan panelde tutulan notlar aktarılmaktadır.

PANELİSTLER

Prof. Dr. Kenan GÜRİSOY (Galatasaray Ün.)

Prof. Dr. Korkut TUNA (İstanbul Ün.)

Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR (Haliç Ün.)

Hilmi YAVUZ (Bilkent Ün.)

TDV Kadın Kolları tarafından 10 Nisan 2004'te Kocatepe Konferans salonunda Türkiye'nin Aktüel Sorunları-1 'MODERNLEŞME KRİZİ' konulu bir panel düzenlendi. Oturum başkanlığına gelmeyen Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Mehmet Görmez'in yerine başkanlığı Prof. Dr. Kenan Gürsoy yaptı. Panelin açış konuşması dernek başkanı Ayşe Sucu tarafından yapıldı.

Modernleşmeyi "efsunlu" bir kavram olarak tanımlayan A. Sucu'ya göre, bu kavramın "mürâdifleri" modernite, modernizm ve diğerleridir. Özellikle Türkiye gibi ülkeler modernleşmeye bir kurtuluş ideolojisi olarak bakmaktadırlar. Bunun yanında Modernleşme önemli bir sosyal değişim projesi olarak da görülmektedir. Modernleşmenin toplumlar için getirdiği bir çok olumlu yönleri var olmasına karşın, olumsuzlukları da vardır. Bunların

başında krizler gelmektedir. Modernleşme tek başına tanımlandığında anlaşılacak bir konu değildir. Bu panelde modernleşmeyi ve Türk modernleşmesini anlamayı sağlayacak kavramsal bir yelpaze sunulacaktır. TDV Kadın Kolları'nın amacı bu tür kavramları tartışmaya açmak, anlamaya çalışmak ve kendimize göre bir duruş almayı sağlamaktır.

PANEL

Panel Başkanı: Prof. Dr. Kenan GÜRİSOY

İnsanlık sürekli krizler yaşıyor. Bu krizler hayatın bir kopuşu değil elbette. Yeniden yaşayış ve hayatın zikzakları. Krizler olumlu ya da olumsuz bir çok olaylara, fırsatlara ve tehlikelere sebep oluyor. Modernleşme, modernizm, modernite hepsi birbirinden farklı kavramlar. Uzun süren Batılılaşma maceramız içinde Batı'yı öğrendik belki ama Batılı olmadık. Bu süreç hâla –laşmak hal devam ediyor. Rusya ve Türkiye uzun yıllar bu uğraşın içinde ortak kaderleri yaşıyorlar. Kendileri Batılı olmayan toplumlar ama Batılı olmaya çalışıyorlar.

1. Panelist: Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR

Bildiri Başlığı: "BATI AÇISINDAN MODERNİTE"

Türkiye'nin modernleşmesi geleceğe yönelik bir özlemdir. Bu yönüyle Batıdan farklıdır. Batı modernleşmesinin önemli safhaları vardır. Bu safhaları üç zihinsel dönüşüm oluşturur. Bunlar:

1. Rönesans, 2. Reform, 3. Bilimsel Devrimler.

Rönesans Eski Yunan'dan ilham alarak gelişmiştir. Leonardo Da Vinci'nin not defterine baktığımızda insan muhayyilesinin köpürtüldüğü görülür. Hayal çizgilere dökülmüştür. Onun gözünde bilimle sanat aynı şeylerdir. Batı düşünsel tarihi içinde insan kapasitesinin gelişimini Leonardo'nun muhayyilesinde bulmak mümkündür. Kontrolü olmadığı halde ruh ve yaşam hakkında deney yapıyorlar. Bunun yanlış olduğunu ya bilmiyorlar ya da bile bile yapı-

yorlar. Ruh ve yaşam hakkında deney yapılması eskilere güvenilemeyeceği sonucunu çıkarıyor. Çünkü deney yanılmaz. Yanılan bizim deneyimlerimizdir. Rönesans simyacılarına değersiz metallerden altın elde etmek yerine dünyanın gelişim süreçlerini aramaları tavsiye ediliyordu. Önce bilimin yöntem ve mantığını ortaya koymak sonra da verileri ortaya koyup sonuçları muhakeme ve mukayese etmek lazım gelir. Doğayı incelemekten maksat budur. Deneyimle başlamalı, sebepler aşamalı olarak araştırılmalıdır.

Rönesans dine ve kiliseye karşı değildi. Ancak bireye aşırı önem vermesi bu iki öğeyi ikinci plana atmıştı. Bu Reforma giden sürecin önemli bir ayağını teşkil ediyor. Kilise ve İncil'e eleştiriler başladı. Luther ve diğerleri dinin içinden dine cephe aldılar. Artık yalnız doğa ve insan vardı.

Kopernic, Kepler, Galileo, Newton'un önemli doğa tasarımları ve kanunları ile modern bilim düşüncesi yavaş yavaş evrimleşti. Bireyci, seküler bir anlayış oluşmaya başladı ve hız kazandı. Artık doğanın kanunları doğaldı, doğadandı, doğa üstü güçlerden değildi. Türlerin değişimi kanununun keşfi, insanın diğer canlılardan bariz bir şekilde farklılığını ortaya koyuyordu, ancak bu ayrıcalık çok da inandırıcı gelmiyordu. Galileo'nun 18.yüzyıldaki başarıları modern düşüncenin simgesel başlangıçlarından oldu. Bu simgesel başlangıçlar modern bilimin doğuşu anlamına geliyordu. Bilim sosyal bir etkinlik haline geldi. Fikirler sınanmaya başladı. Bilim doğa hakkındaki yanlış düşüncelerden uzaklaşmaya başladı ve mutlak gerçeğe ulaşmak ve kesin sonuçlar elde etmek iddiasında değildi artık. Bu noktada bilimin önemli bir özelliği ortaya çıkıyor: bilimde son nokta yoktur, sürekli bir araştırma süreci vardır. Hala bir çok yanlışlarımız var ve bilmediklerimiz çoğunlukta.

20. Yüzyılın başına kadar Türkiye Avrupa'daki bu fikir değişikliğinin farkına varmadı. Vardığında da devlet çökme ile yüz yüze idi. Artık bu dönemde Avrupa toplumunda her şey yeniden şekillenmişti. Türkiye 18. Yüzyılın başından beri içinde bulunduğu durumdan memnun değil. Bir zamanlar hakimi olduğu dünyaya zorla tutunma çabası gösteriyor. Bi-

çimsel değişimler fayda getirmiyor. Özde, düşüncede, zihniyette değişim gerekiyor.

Avrupa'nın bugün gelmiş olduğu noktanın arkasında dört yüzyıllık bir sancı var. Bu günkü geldiği noktayı anlamak o süreçlerden geçmeden anlaşılamayacağı gibi eski usullerle de anlamaya çalışmak asla mümkün değildir. Avrupa'nın mevcut durumunu eski metotlarla anlamaya çalışmak krizlerin ve sonu gelmez çelişkilerin ortaya çıkmasını meydana getiriyor.

Türkiye için bahsedilen bir modernleşme krizi aslında yanlıştır. Kavram belirsizdir. Modernleşme krizi daha doğru bir kavram olarak kullanılabilir. Modernleşme krizini Avrupa yaşadı. Avrupa bir şekilde değişti. Yeni bir medeniyet inşa etti. Bu yeni medeniyetin temel belirleyici ortak öğeleri ise şunlardan teşekkül etmiştir:

1. Bütün ruhları ve bedenleri saran ve etkileyen bir din duygusu: Hıristiyanlık.
2. Eski Yunan ve Roma kültürünün bir etkisi ve versiyonu olarak; Güce tapan bir ruh.
3. Rönesans ve Reformla anlam ve önem kazanarak gelişen Hümanizm ve bireycilik

Türkiye ile Avrupa arasında ciddi olarak farklı bir din ve toplumsal hiyerarşi bulunmaktadır. Modernleşmememizin temelinde yatan temel ruhsal problem budur. Biz yakın bir geçmişten başlayarak efsunlu bir Batı medeniyeti karşısında kendi medeniyetimizden şüphe etmeye başladık. Avrupa'yı hiç anlamadık, aşağılık düşüncesine kapıldık. Her şeyin en iyisinin ve güzelinin Batıda olduğuna kanaat getirmeye başladık.

Bu durum toplum içinde uygunsuz bir kültürel durum inşa etmeye başladı. Bu durumlar göz önüne alınmadan medenileşmek zor. Öncelikle kendi medeniyetimizin rasyonel yönleri ortaya konmalı. Bu yolda emin adımlarla yürünmelidir.

Başkanın Değerlendirmesi:

✓ *Sayın konuşmacı, Leonardo De Vinci ile modernleşmenin felsefi temellerini başlattı.*

- ✓ *Aklın ve düşüncenin bu süreçteki önemine değindi.*
- ✓ *Din ile kilisenin ikinci plana geçmesine değindi.*
- ✓ *Birey, şüphecilik ve seküler düşüncenin oluşumunu gündeme getirildi.*
- ✓ *Müşterek düşünme planlarını vurguladı.*
- ✓ *Modernleşme değil, modernleşememe krizimizin olduğunu ifade etti.*
- ✓ *Bilime dikkat çekildi. Batı medeniyetinin temel felsefesi vurgulandı.*
- ✓ *Modernleşmeyi bir bilinç olarak ele aldı.*

2. Panelist: Prof. Dr. Korkut TUNA

Bildiri Başlığı: “TÜRKİYE’DE MODERNLEŞMENİN ALGILANMASI”

Modernleşme söylemi, içinde bulunulan zamanı anlamak için sıkça kullanılan bir kavram. Öncelikle:

1. Modernleşme tüm tarih ve toplum olaylarının açıklayıcısı olarak ele alındı.
2. Sorunların ele alınmasında bir çözüm olarak bakıldı.

Feodalite, ATÜT gibi kavramların yanında modernleşme dönemi ayrı bir çağ olarak ele alındı. Bu özelliğiyle ona bir açıklayıcılık vasfı yüklendi. Toplumların karşılaştıkları yeni durumlar elbette fikri bakımdan açıklanma ihtiyacı gerektirir. Sosyoloji bu ihtiyacı gidermeye çalışır. Sosyoloji toplumların karşılaştıkları durum ve olaylara izah getirme iddiasında bulunur. Sosyal süreci açıklar, ortaya koyar, anlamlandır. Sosyolojinin açmazları arasında bazen tahmin edilenin üzerinde kullanma alanı olması gelir.

Sosyolojinin açıklayıcılık görevi de bulunur. Bu görev yeni kavramlarla yapılır. Bunlar genelde en çok kullanılan temel sosyolojik terimlerdir. Diğer bilimlerde kullanılan kavramların bu bilim ile (sosyoloji) uygunluğu aranır. İşte burada ortaya modernleşme getirildiğinde, modernleşme bir kavram olarak ele alındığı için, kendisi açıklanmaya muhtaç

bir kavrama açıklama görevinin yüklenmiş olduğu görülecektir. Modernleşme kavramı diğerlerine oranla baskın bir şekilde açıklayıcı olarak ortaya çıkmaktadır. Modernlik her yerdedir. Ana kategoridir. Varoluştur. Modernlik çağlar üstü, çağlar ötesidir. Tüm dünya bu sürece girmiştir. Her şeyin anlamı buradadır. Dünya toplumlarının tam bir ayrıdır. Sanki her şey modernleşme ile başladı, önceden hiçbir şey yoktu.

Bu bağlamda Batılılar değişimi bulmuşlar ve değişim onlara aittir. Dinleri bile değişmiş. Diğer toplumlarda bu geniş değişim kültürünü bulmak zordur. Bu bağlamda Batılılar dünya tarihine tek merkezli bir bakış açısı getirmişleridir. Tek yer Batıdır. Aydınlik yer orasıdır. Tarihin akışı buradan yönlendirilir. Batı dışı toplumlar, Batının kendi dışındakileri kendi tarihsel görüşleri doğrultusunda modernleştirmek uğruna, değiştirmeye çalışmasına bakmaksızın değişimi açıklamaya kalkıştılar ki; bu hadiseye tersinden bakmak anlamına geliyor ve yanlıştır.

Bu söylemi haklılaştırmak için kendimize ait her bir meseleyi kurban ettik. Özgünlüklerimizin modern bir yönünün olduğunu ispat etmeye gayret ettik. Güneş dil teorisi gibi bir girişime kalkışarak modernleşme sürecinin içinde biz de varız demeye kadar işi götürdük. Temel toplumsal özelliklerimizi “geleneksel” olarak addettik. Diğerlerini ise modern kalıbına soktuk. Temel konularımızdaki bu önemli ayrım oldukça uzun sürdü.

Bir geçiş süreci ortaya koyduk. Bu toplumlara uygun modeller geliştirmeye ve tespit etmeye çalıştık. Bu süreçte bu toplum “arâfi” yaşıyordu. Modern kazanımları içselleştirmeye çalışıyordu. Bu çabalar taktir de edildi. Modern Türkiye’nin Doğuşu, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Türkiye’de Modernleşmenin Oluşumu vb. onlarca eser kaleme alındı. Çağdaşlaşma kavramına yer veren eserlerde yazıldı. Bu başlıklar altında yazılan kitaplar hep aynı tarihleri ve aynı toplumsal süreçleri ele alıyorlar. Aslında içten içe Türk toplumunun modernleşme çabasının bir taktiri gizli bunlarda.

Modernleşme söyleminin kurgusu ve etrafındakiler beni fazla ilgilendirmiyor. Post-modern, kürselleşme, globalleşme vb. bu sürecin devamı olan kavramlar ve bunlar da beni ilgilendirmiyor. Modernleşme bu kavramları da bağlıyor. Modernleşme tam anlamıyla Batılıları bağlıyor. Meselenin ortasında biz olmadığımızı göre bu söylemlere eklemlememediğimize göre bunlara ortak sayılmayız.

Aslında modernleşme onların bir meselesi. Dünyaya kendilerince bir nizam verme meselesi. Maalesef biz kendi meselemizi ele alıp açıklayamadık. Bu önemliydi. Bize göre modernleşme önemli geliyordu. Modernleşme denilince Batı anlaşılıyordu. Batı önemliydi. Bu gayetler içinde “bilimsel krizler”! içine bile girdik.

Modernleşme krizi bizimdir. Batıyla ilişkilerimizde trene yanlış yerden bindik.

Başkanın Değerlendirmesi:

- ✓ *Tuna, modernleşmeyi bir söylem olarak ele aldı, sıkıntı ve hastalılara değindi,*
- ✓ *Onun bize ait olmadığını vurguladı,*
- ✓ *Modernleşmenin bizim kültürümüzde yarattığı heyecana değindi.*
- ✓ *Bizim modernleşme krizine sahip olduğumuzu ifade etti.*

3. Panelist: Hilmi YAVUZ

Bildiri Başlığı: “MODERNLEŞMENİN Zİ-HİNSEL ARKA PLANI”

Modernleşme krizi hala içimizde yaşıyor ve oldukça önemli görülüyor. Bizde modernleşmek, Avrupalılaşmak ve Batılılaşmak olarak algılandı. Oysa ne Avrupalılaşmak ne de Batılılaşmak modernleşmek ile aynı şeyler değildir. Modernleşme, rasyonelleşme ise Avrupa sadece buna indirgenemez. Çünkü rasyonelleşme, aklileşme Avrupa tarihinde 18. yüzyıl içindedir. 19. yüzyıl Avrupa’sında Romantizm ortaya çıkıyor. Bu akımın öncülerinin düşüncelerine bakıl-

dığında rasyonelizm ile alakalarının olmadığı görülür. Nietzsche bunlardan biridir. Nietzsche bize iç duyguları ortaya çıkarmayı söyler. Avrupa entelektüel tarihine bakıldığında sürekli kendi karşıt entelektüelini üretebilen bir yapıya sahip olduğu görülür.

Çağdaşlaşma sekülerleşme olarak algılanır. Modernleşme rasyonelleşme ise, çağdaşlaşma sekülerleşmedir. Bunlar birbirinden farklı şeylerdir. Modernleşme ile rasyonelleşme arasında mütakabiliyet vardır. Biz ne kadar Avrupa aydınlanma hareketinin farkında olduk. Hangi akıldan ve rasyonelizmden söz ediyoruz? Kendi kendini kritik eden akıldan mı? Aklı iyice yücelten ve tanrı seviyesine yükseltileden mi? Yoksa tanrı yerine konan jakoben akıldan mı?

Aydınlanma aklın yolunun birden fazla olduğunu gösterdi. Modernleşme acaba böyle mi? Bilimin rasyonelitesi acaba tek geçerli rasyonelite mi? Bence bizim entelijansiyanın temel sorunu ve problemi burada yatıyor.

Modernleşmenin Aktüel Hayattaki Krizi

Modernleşme krizi bir zihniyet krizidir. Modernleşmeyi nasıl anladığımızı, idrak ve temellük ettiğimize ilişkin bir durumdur. Modernleşmeyi nasıl kendimize mâl ediyoruz? Niçin kriz ortaya çıkıyor?

Bu kriz modernleşmenin parçalı olarak, fragmantal olarak algılanmasından ve alınmasından kaynaklanıyor. Tanzimat dönemi romanlarına modernleşmenin nasıl algılandığını anlamak için bakıldığında ortaya net bir fotoğraf çıkıyor. Tanzimat romanlarında kime modern, kime Batılı denmiş? Hangi kadınlar modern ve Batılı olarak kabul ediliyor? Neredeyse tamamı piyanocu. Modern bir kadın, Batılı bir kadın mutlaka piyano çalar. Erkekler için ise Fransızca bilmek geliyor. Bütün bunlar Avrupalılaşmanın bir cüz’ü, parçası. Ama asla bütünü değil. Avrupalılaşma sadece bunlarla irca edilebilir mi? Biz buna indirdedik.

Avrupa’yı körlerin fili algılaması gibi algıladık. Parçayı bütün yerine koyarak algıladık. Bu algılayış bu günde aynen devam ediyor. Mesela, demokrasi aldık Avrupa’dan. Demokrasi denilince bizde ne

anlaşıyor? Biz demokrasi deyince sadece çok partili parlamenter sistem anlıyoruz. Oysa demokrasinin ekonomik parametresi kapitalizmdir, toplumsal düzeyde sivil toplum kuruluşlarının etkinliği ve önemi esastır, birey ve bireysel teşebbüs ana temalardan biridir. Demokratik bir toplumda sivil toplum ve sivil hareketler önde gelir. Biz demokrasiyi sadece siyasi bir düzen olarak algıladık, yanlış. Bu durum tıpkı Tanzimat modernleşmesini anımsatıyor.

Parçayı bütün yerine koymak nasıl bir düşünme biçimidir? Bu düşünme sistemi, parçalı, imajla, imgeyle düşünmedir. Bir medeniyet imge ve imajlarla değil kavramlarla inşa edilir ve idrak edilir. İmajlar somut ve tekildir, müşahhastır. Kavramlar ise, soyut ve geneldir. Biz gözümüzün önüne getirdiğimiz imaj ve imgeleri onların aslı ve tamamı olarak algılamış ve görmüşüz. Örneğin ağaç denildiğinde çok geniş bir alan ve anlam ortaya çıkar, ama kayın ağacı denildiğinde sadece bir tür akla getirilir.

İmgeye dayanarak iletişim kurmak mümkün değildir. Biz medeniyet projesini temel imgelemlerle aldık. Mesela kamusal alan: bu bir kavram. Bu kavram nasıl alındı? Kamusal alan kimilerince, üniversite, kimilerince, mahkeme salonları, kimilerince de parlamento vs. işte bu durum bir kavramın parçalı olarak alınmasıdır. Belediye otobüslerinin içinden, kaldırımdan ana okulu sınıfları ve devlet bankalarına varıncaya kadar çok geniş bir alanı vardır kamusal alanın.

İşte bizim modernleşme sürecimizin bütün problemi bundan ibaret. Aktüel krizin temeli modernleşmeyi nasıl temellük ettiğimizdedir. Birimizdeki imaj ve algı diğerine uyumuyor. Anlamlar kavramlardır, maalesef kavram birliğimiz yok. Açık seçik kavramsal donanımız yok. “Efrâdını cami’ ağyârını mani” edecek bir tanım yapamıyoruz. Herkes bir durum karşısında kendi hayali tanımını yapıyor.

İyi bilinmelidir ki bir medeniyet projesinin temelleri kavramlara dayalıdır. Mesela Kopenhag Kriterleri; Avrupalıların Avrupa’yı nasıl idrak ettiklerini gösteriyor. Mesele idrak etmede, bunda

problemimiz var. Bütün bir Avrupalılığı bir şap-kaya indirgemek, Tanzimatın bütün bir Batılılaşmayı piyano çalmaya indirgemesiyle eşdeğerdir. Modernleşme meselesini burada ele alırsak sorunu daha iyi anlamış ve çözüme daha çok yaklaşmış oluruz.

Başkanın Değerlendirmesi:

✓ *Sayın konuşmacı, görüntü ve gerçek anlamın farklılığına değindi.*

✓ *Akıl nedir? ve biz hangi akla itibar edeceğiz? sorununu ortaya koydu.*

✓ *Modernitenin bir çeşitliliğinin olduğunu ileri sürdü.*

4. Panelist: Prof. Dr. Kenan GÜRSOY

Bildiri Başlığı: “BİLGİ VE İNSAN ANLAYIŞI BOYUTUNDA MODERNİTE”

Modernite krizinin dünya çapındaki durumu nedir?

Neden otoritelere itaat gerekiyor? Kiliselere merbûtiyet gerekiyor. Birileri itaatı sıklıkla vurguluyor? Skolastik düşüncede atın ağzında kaç diş olduğunu bilmek için Aristoteles’in dediklerine bakmak gerekiyordu. Atın ağzına bakmaya hacet yoktu. Bacon, Descartes bilmede, insanı ön plana aldılar, temele insanın kendisini koydular. Bu şekilde rasyonel düşüncenin ilk öncüleri oldular. Descartes akli yüceltti. Bilgiye güç verdi, bilgiyi kesinleştirmeye çalıştı. Matematik, görünmese de hakikati ölçme imkanı sağladı. Newton Descartes’i ve Bacon’ı birleştirerek bilgiyi “hem akıl hem de deneydedir” şekline getirdi. Artık otorite ne birilerinin elinde ne de kurumun elindeydi. Otorite kendi deneyinin ve insanın etkinliğin eli altındaydı. Artık gelenek ve metafizik bir kenarı bırakılıyordu. Kutsallık başka yerlerde aransın deniliyordu. Metafizik aklın macerası olarak bir köşede bırakılıyordu. Bu düşünceler sonrasında yavaş yavaş bireyin kendini ifade etmesi ve farklılıkların ortaya çıkmaya başlaması insanlık tarihi açısından olumlu gelişmelerdendir. Fakat bu ben, farklı bir

değer oluşturacaksa bunu kendi aklıyla yapmalıdır. Değerler alanı aklın sınırları içerisinde.

Bilgi ve akla yapılan vurgulardan sonra Avrupa'da bilgi teorisinden ahlak teorisine geçiş yaşandı. Bu parçalı bir anlayış getiriyordu.

Modernitenin de anlayışı parçalı bir anlayıştır. Kendi kendisine tahakküm etmeye çalışır. Kendini kendine fark ettirecek otorite, ses kendinde yoktur. Biz Avrupa'nın kendine has bu düşünme sisteminden(modernitesinden) etkilenerek, kutsal ve geleneği bir kenara ittik. Onu kenara atmakla hataya düştük, onda kalmamalıydık. Ama onu (modernizmi) kendimizden hareketle okuyabilmeliydik. Parçalı değil, bütün olarak kendi gözümüzle görebilmeliydik.

Gelenek insanı kendisiyle barışık kılar, onu kendisi ile yaştır. Sıkıntılarını giderecek imkanlar sunar. İnsanlığın başlangıcından bu güne mesajlar ilham eder.

Avrupa aydınlanması Kant ile anlaşılmalı başlanır. Batı kendi değerlerini evrensel değer taşıyor diye diğer bütün ülkelere ve toplumlara yaymaya ve bazılarını zorla bazılarını da hile ve desise ile benimsetmeye çalıştı. Biz ve bizim gibi ülkelerin modernleşme krizi işte budur. Bugün yaşanan kriz Çanakkale'de yaşanan krizle aynı aslında. Bir medeniyet diğer bir medeniyeti ortadan külliyen kaldırmak yok etmek istiyor. Oysa her kültür kendi modernitesini yaratabilmeli, kendi hümanizmini oluşturmalıydı. Diğer kültür ve medeniyetlerle dost kalmalı idi. Kriz bütün dünya ve başta Batı dünyası içindir. Türkiye için de tabii. Biz dünyayı ve Batının içine girdiği bu krizlerin farkında olmalıyız. Bu farkındalık modernitenin bir sonucu olmalı. Batı kendini düşünüyor, sınırlarını ve geleceğini düşünüyor. Biz de modernleşmek istiyorsak Batının bu düşündüklerini, isteklerini, geleceğini ve olası sınırlarını bilmek zorundayız. Modernite olduğu haliyle bir din, bir olgu, haline gelmemelidir.

TARTIŞMA

Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR

Medeniyet ve kültür arasında bir çok farklılıklar vardır. Medeniyet kültürleri çevreleyen, insanların duygusallığını, çevreleyen bir inançtır. Güce ve başarıya tapılırsa bu çerçevede insan bunlara ulaşmak için her şeyi meşru görmeye başlar. Bu anlayış bizim medeniyet anlayışımıza uymuyor.

Hümanizm: Batı içinde belli bir teknik anlamı vardır. İnsandan başka her şeyi terk edip yalnız insanı ön plana çıkaran ve ona değer veren bir anlayıştır. Bu bireyciliği ortaya çıkarıyor. Avrupa'nın bireyci anlayışı bizim medeniyet anlayışımıza uymuyor.

Kendi medeniyetimizin rasyonel yönlerini -ama tarih içinde irrasyonel öğelerle örülmüş yönlerini de göremedik. Somut hayattaki irrasyoneliteni görüp, kendi medeniyetimizi itmeye kalkıştık. Bunun karşılığında Batı medeniyetini almaya çalıştık. Bu da olmadı. Onları anlamıyor kavrayamıyoruz.

Prof. Dr. Korkut TUNA

Modernleşmenin kendinden, olduğundan çok anlatılması, gerçeğin yerini aldı. Tarihi ve toplumsal realitelerin yerini bu türden tartışmalar aldı. Bu kısır tartışmalardan çıkarak kendimize gelebiliriz.

Hilmi YAVUZ

Yılmaz ÖZAKPINAR'ın bildirisi üzerine şunlar söylenebilir: Akıl ve modernleşme ilişkisine bakmak gerekli öncelikle. Modernleşme bir tür rasyonalitedir. Rasyonel ile irrasyonel arasında kolay bir çizgi çizilebilir mi? Bu o kadar kolay olmasa gerek. Bu yapılabilirse modern ile geleksel olanın arası da kolayca tefrik edilebilir. Bu biraz da insan konseptiyle ilgili bir durum. İnsan rasyonel olduğu kadar irrasyonel bir varlıktır da. İnsan olarak kendi ontolojimizin kökünde irrasyonelitede vardır. İnsan zıtların birliği olan bir canlıdır. İnsandan bu durumu soyutlayabilmek kolay değildir. Rasyonel ile irrasyoneli birbirin-

den ayırmak o kadar kolay değildir. Bu bakımdan bize özgü bir modernleşme meydana getirebilmek kolay olmasa gerek. Batı dışı modernlik tartışılarak bu konu daha da açıklığa kavuşturulabilir.

Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR

Rasyonel insan bulunduğu durum içinde neye ne kadar değer vermesini biliyorsa, ölçülü olabiliyorsa duygularını kontrol edebilir. Burada önemli görülen bir noktada şudur: rasyoneli irrasyonelin tam karşıtıymış gibi düşünmek biraz yanlış. Tam karşıt kavramlar olarak düşünmek lazım.

SORULAR

Soru: Acaba biz yanlış trene mi bindik? Bu yanlış binilen tren hangisidir?

Soru: Biz geleneksel ile modern arası Arafta bir yerde miyiz? Gelenek ile modern arası niçin böyle ayrılıyor? Biri cennet diğeri cehennem mi kabul ediliyor?

Soru: Modernleşmeyi anlatırken niçin güncel örnekler vererek konuyu anlaşılır hale getirmediniz?

Soru: Modernizmde İslam düşüncesinin durduğu yer neresidir?

Soru: Konferansın dili çok ağır ve akademikti. Ana dili Türkçe olan bir dinleyici kitlesine yabancı kavramlarla sunum yapmak doğru mu? Bu haliyle hem konular anlaşılmaz bir hale geldi hem de dinleyicileri iyice sıktınız. Böyle olmak zorunda mıydı?

CEVAPLAR

Hilmi YAVUZ: Batıda felsefî düşüncenin gelişimi imgelemden kavrama geçiş süreciyle gerçekleşmiştir. Bunu akademik dille söylersek; Mitostan logosla geçiş olarak anlatabiliriz. Bu dönüşüm maalesef bizde olmadı.

Batının gelişim süreciyle bizim gelişim sürecimizi birbiri ile mukayese ettiğimizde kendimi-

zinkini onlardan geride saymak yanlış bir değerlendirme olur. Bizde imgesel düşünme ve düşünce felsefede değil edebiyatta ortaya çıkmıştır. Dünyanın hiçbir toplumunu edebiyatında olmayacak kadar ileri derecede bir imgelem edebiyatı ortaya çıkmıştır bizim gelişim sürecimizde. Bu bakımdan bizde felsefî düşüncenin olmadığını ya da geri kaldığını söylemek yanlıştır.

Biz Batılılaşmadık. Avrupalılaşmadık, Avrupalı olamadık. Avrupalı gibi olduk, oryantalistleştik. Avrupa'nın bizi görmek istediği gibi bir şey olduk.

Modernizmde İslam düşüncesinin durduğu yere gelince: İslam modernleşmeye karşı bir din değildir. Modernleşme rasyonelleşme, sekülerleşme olarak alınsa bile buna karşı değildir İslam düşüncesi. Her ikisine de açıktır çünkü. Mutezile inanç sistemi aslında İslam ne kadar rasyonel bir din olduğunu ortaya koyan bir Kelam okuludur.

Sekülerleşmeye gelince: Fazlurrahman'dan hareketle söylüyorum ki; Sünnetin yeniden üretilmesiyle İslam kamu yararını ortaya çıkararak aslında sekülerliğini ortaya koymuş olmaktadır.

Konferansın Dili Konusuna Gelince: Bilim kavramlarla yapılır. Bazı şeyleri açıklamak için orijinal kavramları kullanmak bizim yapmakla yükümlü olduğumuz bir iş. İşimizin gereği bu. Bunu lütfen bir ukalâlık, bir Efruz Bey'lik olarak algılamayın. Açık ve seçik olmak için biz o terimleri kullanmak zorundaydık.

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY: Konferansın dili konusunda ben Hilmi Yavuz hocam kadar nazik davranamayacağım. Bilim biraz uğraş, dikkat ve farkında olabilmek için gayret gerektirir. Bu var olabilmeyen kaçınılmaz bir gereğidir. 200-300 kelimelik bir konuşmayla hiçbir yere varılamayacağı gibi hiçbir şey de anlatılamaz. Biraz gayret lütfen!

Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Çalışmaları Komitesi 16.Ciepo Sempozyumu

Filiz COLAK

Ege Üniversitesi , Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Bölümü, Bornova-İZMİR

16.CIEPO Sempozyumu 14-19 Haziran 2004 tarihleri arasında Polonya'nın başkenti Varşova şehrinde yapıldı. İki yılda bir dünyanın çeşitli merkezlerinde toplanarak, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi üzerine çalışan araştırmacıları bir araya getiren bu organizasyonun tohumları 1970'li yıllarda atılmıştır. Bu dönemde, Bursa'da bir hazırlık toplantısı yapan Selçuklu ve Osmanlı çağının ünlü araştırmacıları, *Comite International Des Etudes Pre-Ottoman Et Ottoman* ı kurarak CIEPO çalışmalarını başlattılar. CIEPO komitesi sonraki yıllarda da düzenli olarak sempozyumlar tertiplenmeye devam etti. Bu güne kadar ki sempozyumlar şu merkezlerde düzenlenmiştir : 1. 1974, Napoli / İtalya, 2. 1976, Ravenna / İtalya , 3. 1978, Sarayevu / Yugoslavya, 4. 1980, Tunus , 5. 1982, İspanya, 6. 1984, Manchester / İngiltere, 7. 1986, Pecs / Macaristan, 8. 1988 , Minnesota / Amerika, 9. 1990, Kudüs / İsrail, 10. 1992, Ankara / Türkiye, 11.1994, Amsterdam / Hollanda, 12. 1996, Prague / Çek Cumhuriyeti ve 13. 1998, Viyana / Avusturya, 14. 2000, İzmir / Türkiye, 15. 2002, Londra/İngiltere.

16. CIEPO Varşova Üniversitesi, Tarih Enstitüsü tarafından tertiplenmiştir. Kongrenin sekreterliğini Dariusz Kolodziejczyk üstlendi. Sayın Kolodziejczyk, sempozyum süresince hummalı bir koşuşturma içerisinde, katılımcılara yardımcı

olmaya çalıştı. Sempozyum 14 Haziran 2004 Pazartesi günü saat 10.30'da açılış töreni ile başladı. Açılışta Varşova Üniversitesi rektörü Wojciech Maciejewski, CIEPO başkanı Jean-Louis Bacqué-Grammont , Varşova'daki Türk Büyükelçisi Candan Azer ile düzenleme komitesinden Dariusz Kolodziejczyk ve Danuta Chmielowska birer konuşma yaptılar.

Açılıştan sonra saat 11.15'den itibaren bildirilerin sunulmasına geçildi. Bildiriler aynı anda dört ayrı sınıftaki oturumlarla başladı. Sınıfların ayrı binalarda bulunması bildirilerin mümkün mertebe hepsini takip etmek isteyen katılımcıları hızlı bir koşuşturma maratonu içerisinde bıraktı. Toplantıya dünyanın 26 ülkesinden yaklaşık 180 bilim adamı iştirak etti. Katılımcıların yarısından fazlasının (95 kişi) Türkiye'den olması ayrıca mutluluk veren bir tablo oluşturdu. Bildiriler Osmanlı Devleti'ni çeşitli açılardan inceleyen konulardan oluşmuştu. Oturumlar şu konu başlıklarından oluşuyordu: *XX.yy başlarında Osmanlılar ve diğer devletler, XIX.yy da Osmanlı Devleti ve toplumu, Osmanlı-Polonya ilişkileri, Osmanlı tarihinde çeşitli problemler, Osmanlı bilim, teknoloji ve tarihi, Osmanlı sanatı, dili ve kültürü, edebiyat ve entellektüel hayat, Osmanlı tahrir defterleri, XIX.yy da köylüler ve işçiler, festivaller, Osmanlılar ve Arap dünyası, Osmanlı hukuku, din, XIX.yy da Osmanlı Devleti'nde Avrupalılar, el sanatları, eğitim, XVIII.yy da Osmanlı toplumu, Sultan II.Abdülhamit dönemi, , XVIII.yy da Osmanlı-Rus ilişkileri, Osmanlı şiiri , Kadın aile ve toplum,, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Türkiye-Polonya ilişkileri.* Katılımcılara 20 dakika konuşma ve ardından 5 dakika da sorular için süre verildi. Böylelikle Türk ve yabancı bilimadamlarının karşılıklı fikir alışverişinde bulunabileceği bir ortam meydana gelmiş oldu.

Kongreye katılan Türk bilimadamları ve tebliğleri şöyledir:

Birinci Gün (14 Haziran 2004, Pazartesi) :
Oktay Özel "Seeking justice in a Wild World: The story of Firuze ", Necdet Bilgi , "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", Bayram

Akça, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde ABD'nin Anadolu'da Misyoner Faaliyetleri,, , Yücel Yiğit, "I.Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Topraklarında İngiltere'nin Kürt Devleti Projesi(1918-1919)", Ayla Efe, "Tanzimat Döneminde İmar Meclislerinin Kuruluşu ", Ahmet Aydın, "Oltu Sancak in the Ottoman Administration,, , Mustafa Harputlu, " Tanzimat Fermanı Ardından Osmanlı'da Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", Ahmet Cihan, "Bir Osmanlı Kadısının Aylık Gelir-Gideri" , Mehmet Ersan, "Selçuklu Anadolu'sunda Türklerin Eğlence Hayatına Dair ,, , Gülgün Üçel-Aybet, "Effects of Cultural Traditions on Health and Medicine in the 17th Century Ottoman Society ,, , Cemil Koçak, " Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet: Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşf ,, , Zeki Çevik, "II.Abdülhamit Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmet Sait Paşa,, , Arife Karadağ, "Osmanlı Dönemi Demiryolu Politikalarına Coğrafi Bir Yaklaşım ,, , Mehmet İnbaşı, " Kamanıçe Seferinde İaşe ,, , Sabire Arık, " Polonya Kralı Jan Sobieski ve Onun Döneminde Osmanlı-Lehistan İlişkileri ,, , İsmail Erünsal, " Lehistan Kralı II.Ogüst'e Yollanılan Bir Elçinin Raporu (1713) ,,

İkinci Gün (15 Haziran 2004, Salı) : İdris Bostan, "Osmanlı Savaş Gemileri:Kadırga ve Kalyon Dönemi,, , Feridun Emecen, "Osmanlı Kroniklerinde Muhteva Problemi.III.Mehmet Devri Tarihçileri Örneği,, , Emine Dingaç, "Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık,, , Turan Gökçe, "XVI.yy Başlarında Osmanlı İdari Taksimatında Görülen kaza Sayısındaki Artışa Dair bazı Tespitler,, , M.Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Resmi Mezhep Anlayış ve Uygulaması, Doğurduğu Sonuçlar,, , Sabri Sürgevil, "19.yy Ortalarında Küçük Menderes Havzasında Sosyal ve Ekonomik Durum,, , Nezahat Belen, "XIX.yy Ortalarında Kuşadası'nın Çevresiyile Ticaret İlişkileri,, , Sadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son dönemi'nde Uşak Halıcılığının Makineleşme Süreci ,, , Çiçek Derman, "The Master-Apprentice Relationship in the Art of Bookmaking ,, ,

Uğur Derman, "The Importance of Calligraphy in Ottoman Culture ,, , Ömer Faruk Akün, "Türkiye Türkçesinin Müellifi Türk Olan İlk Lügati:Lehçe-i Osmani,, , Mehmet Gümüskılıç, "Türkçenin Abidevi Bir Sözlüğü ve Gramerinin Mukayesesi:Meninski ve Carbognano ,, , Yavuz Cezar, "Comments on the Ottoman Salary System and its Evolution ,, , Halime Doğru, "XIX.yy da Kuzeydoğu Rumeli Kentlerinin Ekonomik ve Sosyal Görüntüsü ,, , Şerife Yorulmaz, "19.yy Ortalarında İç-İl Sancağına Bağlı Bazı Kazaların Sosyal ve Ekonomik Açısından Değerlendirilmesi,, , Sema Altunan, "XIX.yy Ortalarında Varna Kaza Merkezinin Ekonomik ve Sosyal Görüntüsü,, , İsmail Parlatur, "Macar Bilimler Akademisi ve Türkçe El Yazmaları ,, , Zeki Arıkan, "Antoine Galland et İzmir,, , Mevlüt Çelebi, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Anadolu'da İtalyan Arkeoloji Heyetleri,, , Kayhan Orbay, "Müfredat Registers of Mukata'at and bakaya-i Mukata'at as Sources of the Waqfs' Financial Analysis,, , Hilal Ortaç Gürpınarlı, "Tanzimattan Sonra Batı Anadolu,, , Cevdet Küçük, "Kıbrıs'ta İngiliz İdaresinin Emlak-ı Şahane Üzerindeki Tasarrufları ve Sonuçları,, , Erdoğan Keskinçilik, "İslahat Fermanı'ndan Meşrutiyet Dönemine Osmanlı Devleti'nin Rum Patrikhanesi Politikası Üzerine Gözlemler, Değerlendirmeler,, , Zübeyde Cihan Özsaymer, "Sultan Abdülmecit'in Hat Sanatındaki Yeri ve Önemi,, , Fatma Ürekli, "Osmanlılarda İlk Resim Müzesinin Kuruluşu ,, , Zübeyde Yağcı, "Osmanlı Devlet Bürokrasisinde Siyasal Bir Enstrüman Olarak Hediyeler-Kuzey Kafkasya Örneği ,, , Muammer Demirel, "Bezm-i Alem Valide Sultan and Dar'ül Maarif ,, , Mustafa Erdem Kabadayı, "Workers and their Recruitment Practices in Ottoman State Factories of the 19th Century ,, , Nurgün Koç, "The Peasant in Turkey at the end of the XIXth Century According to Ramsay ,,

Üçüncü Gün (16 Haziran 2004, Çarşamba) : Filiz Çolak, "Osmanlılarda 10 Temmuz İyd-i Millisi Üzerine,, , Akif Erdoğan, "Greeks in Ottoman Cyprus in the Late Sixteenth Century,, , Mehmet Şeker, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İhtida Etmenin Şartları ,, , Esra Yakut, "Ta'zir Crimes and

Punishments in Ottoman Law ,, , Sedat Bingöl, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Malikanelerinde Reform ve Ceride-i Mahakim'deki Üst Mahkeme Kararları ,, , Neval Okan, "Reforms Made by the 1850 Commercial Act ,, , Mehmet Aydın, "Osmanlı Devlet Yapısı İçinde Hahamhane Nizamnamesi'nin Yeri ve Önemi ,, , Ayşıl Yavuz, "An Unaccounted Building in the Typology of Ottoman Architecture ,, , Asnu Bilban Yalçın, "Islamiz Tomb Stones of Ottoman Period from Thebes-Istife in Greece ,, , Netice Yıldız, "The Complex of Ömeriye in Nicosia, Cyprus ,, , Ali İhsan Gencer, "Osmanlı Bahriyesinde Görevli Hıristiyan ve Ecnebi Memurlar (1848-1894),,, Tülay Alim Baran, "The Hungarian Refugees in the Ottoman Empire, the Nineteenth Century.,, , Bayram Nazır, "Macar Özgürlük Savaşçılarında Polonyalı General Jozef Bem'in Osmanlı Devleti'ndeki Hayatı.,, , Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Devleti'nde elli İki Yıl Hizmet Etmiş Bir Macar:Szechenyi Paşa ,,

Dördüncü Gün (17 Haziran 2004, Perşembe): Suzan Bayraktaroğlu, "Osmanlı Armalı Halılar.,, , Baki Tezcan, "The Ottoman Imagination about the West in the Early Modern Period ,, , Fatma Koç, "Osmanlılarda Batılılaşma Sürecinin Kadın Giysilerine Etkileri.,, , H.Serpil Ortaç, "Geç Osmanlı Döneminde El Dokuması Kumaşlar ,, , Serap Tabak, "II.Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Yıllarında İzmir'de İç Siyaset (1908-1910) ,, , Kemal Yakut, "The Medrese Politics of CUP and the Secularization of Education ,, , Filiz Tepecik, "Education in the Ottoman Empire and the States of the Same Period in the Light of Historical Date ,, , Cahit Telci, "XVIII.yy da Osmanlı Devleti'nde Muhallefat ve Zaptı Süreci Hakkında Bazı Tespitler ,, , Serdar Genç , "Karesi Sancağı'nda Hububat Kaçakçılığı:Devlet, Tüccar, Köylü İlişkileri ,, , Vehbi Günay, "XVIII.yyın İkinci yarısında Batı anadolu'da Ayanlık Mücadeleleri ve Bergams Voyvodası Sağancılı Veli.,, , Bülent Özdemir, "Passive Recorders or Image Makers: British Travelers' Accounts of Ottoman Empire and the Problem of Writing Ottoman History.,, , İlhan Şahin, "Some New Aspects of the Social and Economic Development of a Balkan City:Sixteenth

Century Sofia ,, , Birten Çelik , "The Ottoman Labor Batalions Established During the World War I.,, , Nahide Şimşir, "XVIII.yy da Zağnos Paşa'nın Balıkesir'deki Vakıfları Hakkında Notlar ,,

Beşinci Gün (18 Haziran 2004, Cuma) ; Mehmet Kalpaklı, "Text and İmage in Ottoman Culture:Scenes from a Surname of 1582 ,, , Sema Öner, "Osmanlı Saray Ressamlarından Stanislaw Chlebowski ve Türkiye Koleksiyonlarındaki Savaş Konulu Tabloları.,, , Ali Yıldız, "Kemal Tahir'in Romanlarında Osmanlı Devleti'nin Dağılması ve Milli Mücadele.,, , Orhan Koloğlu, "Abdulhamid II and the Missionary Koelle Incident.,, , Nurcan Abacı, "Horizontal Mobility and its Effect upon 17th Century Ottoman Family ,, , Taciser Onuk, "Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat.,, , Zeynep İnankur, "19th Century Art in the Ottoman Empire and in Egypt.,, , Kamil Uğurlu, "Türk Kültür Tarihi Üzerine Değişmesi Muhtemel Hipotezler.,, , Feriha Akpınarlı, "Osmanlıdan Günümüze Oyaların Anadolu'da Coğrafi Dağılımının Değerlendirilmesi ,, , Hasan Mert, "Bir Osmanlı Subayının Avrupa İzlenimleri:Mehmet Enisi (1895-1897),, , Yunus Emre Tansü, "XX.yy Başlarında ve Osmanlı Toplumunda Batıcı Düşüncenin Gelişimi.,, , Şerife Özüdoğru, "18-19.yy Osmanlı Devri İstanbul Camilerinde Son Cemaat Yerlerinin Gelişimleri.,, , Mehmet İpşirli, "Observations on the Medreses in Arab Provinces of the Ottoman Empire.,, , Sema Uğurcan, "Türk Edebiyatında Lehliler.,, , Tuncer Baykara, "Konya'daki Alaaddin Camii'nin Osmanlı Devri Tahrirleri.,, , Cüneyt Kanat, "Mamluk Kaynaklarındaki Osmanlı İmajının Değişim Süreci ,, , Cihan Okuyucu, "Kelami Mahlaslı Şairler ve Kerbelalı Kelami.,, , Fikret Türkmen, "Osmanlı Döneminde Önemli Olayların Aşık Şiirindeki Akisleri.,, , Öztürk Emiroğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Sosyal Süreçle Uyum Derecelerine Göre Şair ve Yazarlar.,, , Sebahattin Şimşir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Varşova'nın Almanlar Tarafından Ele Geçirilmesinin Balıkesir'deki Yankıları ,, , Ahmet Özgiray, "Turco-Poland Relations (1908-1938) .

8 Haziran 2004'de Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından Iğdır'da düzenlenen Panel.
Prof. Dr. Hakkı Acun, "Moğolistan'daki Orhun Abideleri", Prof. Dr. Berin Yurdadoğ, "Kültür-Mirasımız", Prof. Dr. Taciser Onuk, "Atatürk Kültür Merkezinin Faaliyetleri" hakkında bilgiler verirken.

14-19 Haziran CIEPO Sempozyumu

14-19 Haziran CIEPO Sempozyu'munda
Prof. Dr. Taciser Onuk Osmanlı Geç Döneminde Kültür, Kadın ve Sanat adlı bildirisini sunarken

Mostar Köprüsü Açılışı ve Ekrem Hakkı Ayverdi Sempozyumu

"Neretva Nehri'nin dimdik iki yamaçla dar bir boğaz teşkil ettiği mahalde kurulmuş olan Mostar, güzel dağların çevrelediği bir vadidedir. Köpüre köpüre ve kayaları döve döve akan nehrin vahşi güzellikleri sayesinde bütün nazarları üzerine çeken bu şehre, eğer o güzel camiler ve muhteşem köprü yapılmamış olsaydı, Mostar bugünkü Mostar olabilir miydi?"

Bu köprü mimari dehanın terkibi ile taştan yapılmış değil de, muhayyilenin cisim halini alması ile meydana gelmiş gibi, efsanevi bir mana ve ruh kazanmıştır." Ekrem Hakkı Ayverdi (1)

Neval KONUK

Marmara Üniversitesi Türk Sanatı
Doktora Programı Öğrencisi

23 Temmuz 2004 Cuma günü Bosna-Hersek'in Mostar şehrinde bir şölen vardı. Mostar'daki bu şöleni televizyonlarından seyredenlerde, benim gibi bu açılış törenine katılanlarda ender güzelliklerden birini yaşama fırsatını elde ettiler. Mostar Köprüsü yeniden var olmuş, kendine düşen köprü görevini görmek için yeniden ayaklarına basmıştı. Köprü, görkemiyle adeta yürümek, toplanan kalabalığın yanından, devlet adamlarının, BM temsilcilerinin üzerinden geçerek onlara el sallamak, hayata yeni bir adım atmak, Neretva'nın mavi sularına bakarak ötelere geçmek istiyordu.

23 Temmuz günü, Mostar Köprüsü belki bir yerlere gitmek istiyordu. Belki de, savaşta kendisiyle aynı akıbetle uğrayan Foça Alaca Camisi'ne yada

Banya Luka Ferhadiye Camisi'nin yanına gitmek, onlara da "Ben ayaktayım, er yada geç sizde kendi ayaklarınıza basacaksınız" demek için yürümek istiyordu; belki de diğer Osmanlı eserlerini, diğer kardeş köprüleri, herkesi selamlamak istiyordu. Yaptığı her şeyi de dostluk ve kardeşlik adına yapmak istiyordu Mostar Köprüsü.

Balkanları yurt edinen Türkler, Mostar Köprüsü'nde olduğu gibi Üsküp'teki Fatih Sultan Mehmed Köprüsü (Taş Köprü)'nü, Vişegrad'daki Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü'nü, Prizren'deki Ali Bey Taş Köprüsü'nü inşa ederken, ekonomik çıkarlar ve bayındırlaştırma faaliyetleri bir yana, dinler, diller, kültürler arasında hoşgörüyü geliştirme, gönülleri birbirine bağlama gibi insanlığın yüce amaçlarını da göz önünde bulundurmışlardır.

Balkanlarda inşa edilen Osmanlı köprüleri, günümüzde hâlâ buldukları ülkelerin birer kültür varlığı olarak, zamana ve doğanın tahribatına, yıllara meydan okuyorlar. Kasıtlı olarak yıkılan Mostar'm kaderinin onlarında başına gelmemesi ise, en büyük dileğimiz.

Bosna-Hersek Savaşı sırasında 1993'te Hırvatlar tarafından bombalanarak yıkılan - günümüzde bombanın atıldığı yerde devasa bir haç dikilmiştir- Mostar Köprüsü, Türk Firması ERBU şirketi tarafından yapılan restorasyon çalışmaları sonrası, 23 Temmuz 2004 Cuma günü çok sayıda ulusal televizyonun verdiği canlı yayımlarla açıldı.

1088 taştan oluşan Mostar Köprüsü restorasyonu, ER-BU şirketinin 60 kişiden oluşan teknik ekipmanlarıyla aslına uygun bir şekilde gerçekleştirildi. 1999'da başlayan restorasyonda köprünün Neretva nehrine karışan taşları, Macar dalgıçlar tarafından sudan çıkarıldı. Köprünün yıkılmadan önceki halinin fotogrametrik görüntüsü hazırlandı. 111 sıra taştan yapılan köprünün

tamamlanma işareti olan 56.sıradaki kilit taşı, 26 Ağustos 2003'te yerine konulmuştu.

Açılış törenine Türkiye, mehteran ve semazenlerle katıldı.Mehteran Takımının katılması törene ayrı hava kazandı. Törene katılan herkes tarafından büyük beğeniyle izlenen Mehteran takımı, geçmişi yad etti. 23 Temmuz günü saat 07.00'de "Mostar Halkı Uyanyor" konserinde mehteran, Osmanlı ordu müziği sıfatıyla Mostar halkını selamladı.

Savaşta hasara uğrayan ve IRCICA'nın bir yan kuruluşu olan ISAR tarafından restoresi tamamlanan ve 1557-58 tarihinde inşa edilmiş Karagöz Mehmed Bey Camisinin açılışı da 23 Temmuz 2004 günü gerçekleştirildi. Bosna-Hersek İslam Birliği Başkanı ile IRCICA Başkanı Prof.Dr.Ekmeleddin İhsanoğlu'nun açılış konuşmasının ardından, yeniden ibadete açılan camide büyük bir kalabalıkla ilk olarak Cuma namazı kılındı.

Bosna-Hersek Devleti, büyük bölümü Avrupa'dan olmak üzere açılış törenine 30 devlet başkanını davet etti. Ülkemizde yaşanan tren kazası sebebiyle, Başbakanımız Sayın Recep Tayip Erdoğan'ın katılmadığı açılışa; Türkiye'den dört bakan ve çok sayıda devlet erkanı katıldı. Yurdumuzun pek çok şehrinden Mostar'a gelen Türkler sevinç ve coşkuyla, gurur ve kıvanç dolu bir açılış gerçekleştirdi.

Mostar'da köprü'nün açılışı anısına gerçekleştirilen bir diğer önemli kültürel etkinlik ise; İslam Tarih, Kültür, Sanat Araştırma Vakfı (IRCICA) tarafından 24-25 Temmuz 2004 tarihlerinde düzenlenen "Ekrem Hakkı Ayverdi Sempozyumu"dur.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin, "Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri", "Osmanlı Mimarîsi'nde Çelebi Mehmed ve II.Sultan Murad Devri", "Fatih

Devri Mimarî Eserleri" ve 4 ciltten oluşan "Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri (Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Romanya ve Macaristan'da ki Osmanlı Mimarî Eserleri)" adlı yayınları, sanat tarihi lisans, yüksek lisans ve doktora Türk Mimarîsi derslerinde en çok kullanılan kitaplardır. Bu eserler, Osmanlı mimarisinde öyle büyük bir boşluğu doldurmaktadır ki, bunlardan yararlanılmadan hazırlanan bir ödev veya girilen bir mimarî sınavı düşünülemez. Hâlâ tüm akademik çalışmalarda, bilimsel projelerde ve Türk mimarîsiyle ilgili bütün derslerde gerek metin bilgileriyle, gerekse plan çizimleriyle kullanılan temel kaynaklardır (2).

Prof.Dr.Muharrem Ergin'in Ekrem Hakkı Ayverdi'nin vefatının ardından kaleme aldığı "İstanbul'daki Son Osmanlı Abidesi" başlıklı yazısında; "Ben Ekrem Hakkı Bey'e 'İstanbul'daki Son Osmanlı Abidesi' derdim. Gerçekten Ekrem Hakkı Bey alelâde bir insan, sizin bizim gibi bir insan değildi. İstanbul'daki son Osmanlı âbidesi idi.İstanbul'daki son Süleymaniye Camii idi. İstanbul'daki son Topkapı Sarayı idi. O hem şahıs olarak böyle idi, hem de o şahsın ortaya koyduğu eser olarak böyle idi..."

Mimar Sinan'ı bugünkü dünyaya getirsek, acaba karşımıza nasıl bir insan çıkardı? Diye çok kafa yorduğumu hatırlarım. Fakat karşımda bulduğum insan dâima Ekrem Hakkı Ayverdi'dir... Osmanlı evliyâlarının kabirleri başında gözümü yumup, onları ayağa kaldırdığım zaman, "Karşıma kim çıkacak ? " diye merak ettiğim zaman, bakarım karşımdaki zat Ekrem Hakkı Ayverdi'dir...Osmanlı efendiliğini, Osmanlı çelebiliğini temsil eden bir insanı bugün tasavvur etmek için tahayyülümüzü çalıştırdığımızda, "Acaba karşımıza kim çıkacak ? " diye düşündüğümüz zaman, yine dâima o tasvir içinde Ekrem Hakkı Bey'in silüetini görmüşümdür.

Temiz giyinen, efendi yapılı, uzun boylu, Türklük timsâli bir insan karşımızdaydı dâima ve buna bakarak bazen muhayyilemi tersine çalıştırır ve derdim ki: “Demek ki, ecdâdımız böyle uzun boylu, temiz giyinen, efendi tavırlı muhteşem intibâ bırakan bir insan topluluğu idi...”

Gerçekten, Ekrem Hakkı Bey bütün bu vasıfları dolayısıyla bana göre dâima “İstanbul'daki Son Osmanlı Abidesi” olarak kalmıştır. Fakat bu Ekrem Hakkı Bey'in şahsiyet olarak “Son Osmanlı Abidesi” olmak vasfıdır” (3) demektedir.

Ayverdi'nin vefatının 20.yılı münasebetiyle gerçekleştirilen sempozyum, ilk gün saat 10.00'da IRCICA Başkanı ve İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri Sayın Prof.Dr.Ekmeleddin İhsanoğlu'nun açış konuşmasıyla başladı.

Sempozyumda ilk gün sırasıyla; Prof.Dr.İbrahim Numan “*Meaning of Ottoman Architecture and S.&E.H. Ayverdi's Contribution in Understanding its Intellectual Milieu*”, Dr.İ.Aydın Yüksel “*Ekrem Hakkı Ayverdi and studies on Ottoman Architectural works in the Balkans*”, Yard.Doç.Dr.Mehmet İbrahimgil “*General Evaluation of Ayverdi's Ottoman Architectural Monuments in Europe, complete work and today's documentation Works in Balkans*”, Petruccioli “*The typological Process of the Balkan house and fabric*”, Dr.Lazar Sumanov “*Transfer of Knowledge for saving the human life*”, Prof.J.Brooke Harrington-Prof.Judith Bing “*A Search of Roots of Traditional Balkan Architecture*”, Behicüddin Şehabi “*Cultural Monuments which were destroyed during the war in 2001 in Macedonia*” adlı tebliğleri sundular.

25 Temmuz 2004 Pazar günü ise sırasıyla; Prof.Dr.Amir Pasic “*Bosnian houses in the Balkan context*”, Prof.Dr.Machiel Kiel “*The Djami-i Atiq of Mostar*”, Zoran Pavlov “*Treatment of the Ottoman*

Monuments in Macedonia and the Urban Experience”, Dr.Zeljko Pekovic “*Rehabilitation of the Old Bridge in Mostar*”, Mimar M.Barış Yağlı “*Unknown Ottoman's Powder Mills in Bulgaria*”, Prof.Dr.Atilla Bir-Prof.Dr. Mustafa Kaçar “*The use of water whells in Near East and the Balkans*”, Neval Konuk “*II.Mahmud's journey to Bulgaria in 1837 and the memory of this journey, the obelisks*” adlı tebliğler dinlendi.

Sempozyumun kapanışında Fotoğraf sanatçısı Sayın Kazım Zaim'in savaştan önceki ve savaş esnasında çektiği Mostar fotoğraflarından oluşan power point sunumu seyredildi. Merhum Ekrem Hakkı Ayverdi'nin mümtaz şahsiyetine ve çok değerli kişiliğine yer verdiği kapanış konuşmasını ise, IRCICA Başkanı Sayın Prof.Dr.Ekmeleddin İhsanoğlu'nun gerçekleştirdi.

Yüksek Mimar – Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi'yi, Türk milletine, Türk kültürüne, Türk mimarlık tarihine çok büyük hizmetler etmiş bir yüce insan olarak, vefatının 20.yıldönümünde Mostar Köprüsü açılışı gibi bir anlamlı törenle buluşturan Sayın IRCICA yöneticilerine teşekkür ediyor, Ayverdi'yi hürmet ve minnetle hep hatırlayacağımızı ifade ediyoruz.

NOTLAR

- 1 Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya II., 3.kitap**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 2000, s.227, 260.
- 2 Neval Konuk, “Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Aziz Anısına...”, **Bilge Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi**, Sayı:24, Bahar (Nevruz) 2000, s.103.
- 3 Muharrem Ergin, “İstanbul'daki Son Osmanlı Abidesi”, **Kubbealtı Akademi Mecmûası**, 13 (3), Temmuz 1984, s.32-33.

Kıbatek Uluslararası 2004 Edebiyat Şöleni Avustralya'da Yapıldı

Feyyaz SAĞLAM

Araştırmacı - Yazar

KIBATEK 2004 Uluslar arası Edebiyat Şöleni 14 – 15 Ağustos 2004 tarihlerinde Avusturya'nın Melbourne şehrinde yapıldı. KIBATEK, Avusturya Batı Trakya Türk Derneği ve Avusturya Batı Trakya Türkleri Kadınlar Derneği tarafından ortaklaşa düzenlenen buyulki etkinliklere Avusturya, Batı Trakya, Türkiye, Irak, Kosova, KKTC, Bulgaristan ve Azerbaycan'dan şair, yazar, gazeteci ve çevirmenler katıldı. Will Sampson Memorial Hall salonunda Sergisi'yle açıldı. Türk Dünyası konulu düzenlenen panel Batı Trakya Türkleri Kadınlar Derneği Başkanı Feriha Reşitoğlu'nun açılış konuşmasıyla başladı. Kıbatek Kurucu Başkanı Feyyaz Sağlam'ın yönettiği panelde Nadir Celil Batı Trakya Türkleri, Salah Nevres Irak Türkmen Türkleri, oktay Kaya Kosova Türkleri, KKTC Melbourne Temsilcisi Hasan Sayar Kıbrıs Türkleri, Mehmet Bahar Bulgaristan Türkleri ve Nizamı Nassibli Azerbaycan Türkleri üzerine birer bildiri sundular. Soruların cevaplandırılmasından sonra panelin değerlendirilmesi Feyyaz Sağlam ve Türkiye Cumhuriyet Melbourne Başkonsolosu Hasan Aşan tarafından yapıldı.

KIBATEK 2004 Uluslar arası Edebiyat Ödül Töreni'yle program devam etti. Bu yılki ödülü kazanan

Irak Türkmen şaire Salah Nevres'in biyografisi Avusturya Batı Trakya Türk okulu Müdürü Ayşe Aday tarafından okundu. KKTC den Sihem İ. Hüseyin KIBATEK 2004 ödül gerekçesini okudu ve TC. Melbourne Başkonsolosu Sayın Hasan Aşan, Salah Nevres'e KIBATEK 2004 Uluslar arası Edebiyat Ödülü nü takdim etti. Salah Nevres bir teşekkür konuşması yaptı ve kendi sesinden şiirlerini okudu.

Etkinliğin ikinci günü olan 15 Ağustos 2004 tarihinde Avusturya Batı Trakya Türk Okulu Müdürü Ayşe Aday ve Avusturya Batı Trakya Türkleri Derneği Başkanı Nadir Celil birer konuşma yaptılar TC. Melbourne başkonsolosu Sağlam tarafından görüntüler eşliğinde sunulan 'Tarihten Günümüze Batı Trakya Türkleri' konulu konferans ilgiyle izlenildi. Soruların cevaplandırılmasından sonra Türk Dünyası temsilcileri birer konuşma yaparak kendi bölgelerinin durumları hakkında değerlendirilmelerde bulunuldular. Etkinlik Ayşe Aday'ın yönettiği KIBATEK Uluslar arası Şiir Şöleni'yle devam etti. Avusturya Batı Trakya Türkleri Derneği Müzik Grubu'nun Rumeli türkülerinden oluşan konserinden sonra Avusturya Karadeniz Folklor Ekibinin gösterisi ile bu yıl etkinlikler sona erdi.

Uluslararası 37. ICANAS Kongresi

Afet BAL

Basın ve Halkla İlişkiler Şube Müdürü

Uluslararası Doğu ve Asya Araştırmaları Birliği ve Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü tarafından düzenlenen **Uluslararası 37. ICANAS Kongresi** "International Congress of Asian and North African Studies" (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Araştırmaları Kongresi) **16-21 Ağustos 2004** tarihlerinde **Moskova**'da toplandı.

Geçmişi 1873'de Paris'te toplanan Doğubilimcileri Kongresine uzanan ICANAS kongreleri o tarihten bu yana aralıklarla dünyanın birçok büyük kentinde düzenlenmiştir. 1951'de İstanbul'da toplanan ICANAS kongresinin 38.sinin de Türkiye'de yapılması yönünde son toplantıda bir karar alınmıştır.

Organizasyon Komitesi Başkanlığını Prof. Dr. R.B.Rybakov'un yürüttüğü 37.ICANAS Kongresi Danışma Kurulu, Cengiz Aytmatov (Kazakistan), Mernert Abuseitova (Kırgızistan), Jean-Louis Bacque-Grammont (Fransa), Shagdaren Bira (Moğalistan), Tamaz Gamkrelidze (Georgia), Gyorgy Hazai (Macaristan), Nicolay Oganisyan (Ermenistan), Barbara Kellner-Heinkele (Almanya), Charles Le Blanc (Kanada), Taciser Onuk (Türkiye, Rostislav B.Rybakov (Rusya), Jikido Takasaki (Japonya), Tomohisa Ikeda (Japonya), Dmitri D.Vasilyev (Rusya), Stremmaa (Hollanda), Firous Bagherzadeh (İran)den oluşuyordu.

Dünya doğubilimcilerini biraraya getiren bu kongre geçmişten günümüze doğu bilimi ile ilgili bütün konuları ve bugüne kadar gözlenen gelişmeleri analiz etme ve çağın gereklerine cevap arama imkanı vermektedir.

1300 bilim adamının katıldığı 37. Uluslararası ICANAS Kongresi'nde ele alınan konular çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Kongredeki oturumlar şu genel başlıklar altında toplanmıştır: Dünya Doğu Bilimleri Çalışmaları Tarihi, UNESCO katkısıyla İpek Yolu Paneli, Dilbilim. Tarih, Spritüel Kültür, Felsefe, Din, Sanat, Edebiyat, Ekonomi, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Ekoloji, Siyasi Bilimler ve Uluslararası İlişkiler, Yeni Teknolojiler, Doğu Bilimi Eğitimi, Müzeler, Arşivler, Kütüphaneler, Yayınevleri. Ayrıca İslam Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi ve Kültürü, Budhaloji, Orta Asya Tarihi, Pamir Çalışmaları, Hindistan Tarihi ve Kültürü, Çin Tarihi ve Kültürü, Japon Tarihi ve Kültürü geleneksel konularda özel toplantılar düzenlenmiştir.

16 Ağustos 2004 günü yapılan açılış töreninde Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü Onursal Başkanı Akademisyen Evgeniy M.Primakov "21.yüzyılda Doğu Bilimi Çalışmaları", ICANAS 37. Organizasyon Komitesi Başkanı Rostislav B.Rybakov "Çoklukta Birlik" Gyorgy Hazai "ICANAS Kongrelerinin Tarihi ve Gelenekleri", Charles Le Blanc "ICANAS Kongrelerinin Sürekliliği" konulu birer konuşma yaptılar.

Açılış oturumunda sunulan bildiriler ise şunlardı: D.D.Vasilyev (Moskova) "Rusya Bilimleri Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ve Rus Şarkiyatçıları Kongreleri" J.L.Backquê-Grammont (Paris) "Doğu ve Asya Çalışmaları Uluslararası Birliği", M.B.Piotrevsky (St.Petersburg)" Rusya'daki Şarkiyat Çalışmaları" M.S.Meyer (Moskova) Şarkiyat Eğitiminin Gelenekleri, Özellikleri, Perspektifleri", T.V.Gamkrelidze (Tibilisi) "Hint-Avrupa İlk dillerinin ve Kültürlerinin Yeniden Yapılanmasında Hint-Avrupa Karşılaştırmalı Tarihi, Dilbilimsel Yeni Bir Model", M.A.Mokulsky (Moskova)" İnsan Soy ve İnsanlık Tarihi".

6 gün süren Kongre 21 Ağustos 2004 günü sona erdi. Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof.Dr.Taciser Onuk Kongre'de "Somut Olmayan Kültürel Miraslarımızdan El Sanatlar" başlıklı bir bildiri sundu.

ÖNCEKİ KONGRELER

Uluslararası Doğubilimcileri Kongreleri

1. Paris, 1873
2. Londra, 1874
3. St.Petersburg, 1876
4. Floransa, 1878
5. Berlin, 1881
6. Leiden, 1883
7. Viyana, 1886
8. Stockholm ve
Christiania, 1889
9. Londra, 1892
10. Cenevre, 1894
11. Paris, 1897
12. Roma, 1899
13. Hamburg, 1902
14. Cezayir, 1905
15. Kopenhag, 1908
16. Atina, 1912
17. Oxford, 1928
18. Leiden, 1931
19. Roma, 1935
20. Brüksel, 1938
21. Paris, 1948
22. İstanbul, 1951
23. Cambridge, 1954
24. Münih, 1957
25. Moskova, 1960
26. Yeni Delhi, 1964
27. Ann Arbor, 1967
28. Canberra, 1971
29. Paris, 1973

Asya ve Kuzey Afrika İnsanlık Bilimi Kongreleri

30. Mexico City, 1976
31. Tokyo ve Kyoto, 1983

Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongreleri

32. Hamburg, 1986
33. Toronto, 1990
34. Hong Kong, 1993
35. Budapeşte, 1997
36. Montreal, 2000

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINI
Kırım Tatarlarının Vatana Dönüşü
Ayşegül Aydıngün – İsmail Aydıngün
Ç İ K T İ

Bilge Yayın, Tanıtım, Tahlil Eleştiri Dergisi Yayın İlkeleri

Bahar, Yaz, Güz ve Kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Böylece yılda bir cilt oluşturulur. Dergi, üye ve ilgililerine yayım tarihini izleyen 20 gün içinde gönderilir.

Amaç :

- Türkiye, Türk Dünyası ve öteki ülkelerde yapılan bilimsel yayınları tanıtmak, tahlil ve tenkit etmek,
- Okuyucuya, Dünyadaki ve Türk Dünyası'ndaki çalışmalarını izleyebilme imkânı sağlamak,
- Türkiye'nin bilimsel çalışmalarına katkı sağlamak,
- Yazılar bazı istisnalar dışında, Türkçe veya Türk lehçelerinden birinde yayımlanır,

İçerik

- Alanında bir boşluğu dolduracak araştırmaya dayalı özgün makaleler,
- Alanında gelişmesine katkı sağlayacak tanıtım tahlil ve eleştiri yazıları,
- Bilimsel çalışmalara kuramlık ve yöntem açısından katkı sağlayacak çeviri yazıları,
- Alanında gerçekleştirilen derleme ve tarama çalışmaları,
- Bilge'de yayımlanacak yazıların daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması tercih sebebidir. Ancak bazı istisnai durumlarda yazı ikinci kez yayımlanma durumunda ise bunun belirtilmesi gerekmektedir.

Gelen Yazıların Değerlendirilmesi :

- Yayımlanması için gönderilen yazılar öncelikle yazı işleri tarafından konu, içerik ve yazım kuralları açısından incelenir ve düzenlenir. Gönderilen yazılarda yazarın adı görev yaptığı üniversite veya kurum adresi, telefonu ve e-mail'i belirtilmelidir.
- Yayın Kurulu'nda incelenir ve hakem onayına sunulur.
- Yazarlar, hakemlerin ve yazı kurulunun eleştiri, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Katılmadıkları noktaları gerekçeleri ile birlikte yazı kuruluna sunabilirler.
- Yayımlı kabul edilmeyen yazılar, istek halinde geri verilebilir.

Yazım Dili ile İlgili Genel Kurallar :

a) Bilge'nin dili Türkçedir. Latin harfleriyle Türk lehçelerinden birinde yazılan yazılar mümkün olduğu ölçüde Türkiye Türkçesi'ne aktarılır. Gerekli görüldüğü takdirde uluslararası geçerliliği olan diğer dillerde yazı da kabul edilir.

b) Yazarlar istedikleri kelime ve terimleri kullanmakta serbesttirler. Ancak yeni kelime ve terim kullandığı zaman herhangi bir Batı dilindeki karşılığı belirtilmelidir. Ayrıca, T.D.K. İmlâ Kılavuzu'na uyulması bir zorunluluktur.

c) Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

d) Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Dizgi imkânlarını da gözönünde bulundurarak, Türkiye'de yayın olan transkripsiyon sisteminin kullanılması tavsiye edilir.

e) Yazılar bilgisayarda dizilmeli, disket ve kağıt çıktısı ile gönderilmelidir. **El yazısı ile yazılmış yazılar ile disksiz yazılar dikkate alınmaz.** Yazımda M.S.Word adlı program kullanılmalıdır. Başlıklar 18 punto bold, metin 10 punto normal, dipnotlar 8 punto olarak Times Tr fontu ile dizilmelidir. Kitap ve dergi adları bold, alıntılar tırnak içinde italik olmalıdır. Transkripsiyon için Times'a dayalı herhangi bir font kullanılabilir.

f) Kitap tahlil, tanıtım ve eleştiri yazılarında eserin son yıllarda basılmış olması şartı aranmaz; edebî eserlerin tanıtım, tahlil ve eleştirilerine yer verilmez.

g) Tanıtılan eserlerin bibliyografik künyesi tam olarak verilmeli, varsa diğer baskı ve tercüme de belirtilmelidir. Yazar adı başlığın altında sol tarafta altında unvanı, adresi yazılı olmalıdır.

h) Kaynak göstermede dipnot kullanılmalıdır. Cümlelerin sonuna (örnek1) şeklinde yazılmalı künye metin sonunda, yazarı, kitap, dergi ya da makale adı, basım yeri, yılı belirtilerek verilmelidir. Kitap ve dergi isimleri bold, makaleler tırnak içinde olmalıdır.

ı) Yazıların sayfa numarası verilmeli ve yazılar 5-10 sayfayı geçmemelidir. Gönderilen makalelerin başında Türkçe özet, Anahtar kelimeler, Abstract ve Keywords yer almalıdır.

j) Yukarıdaki kurallara uygun yazılar 2 nüsha çıktısı ve disketi ile birlikte yazışma adresimize veya s.ercebeci@mynet.com email adresine gönderilir.

8-10 Mayıs 2004 Urfa-Siverek-Karakeçili
Senlik Görüntüleri

"Neretva Nehri'nin dimdik iki yamaçta
dar bir boğaz teşkil ettiği mahalde kurulmuş olan Mostar,
güzel dağların çevrelediği bir vadidedir.

Köpüre köpüre ve kayaları döve döve akan nehrin
vahşi güzellikleri sayesinde bütün nazarları üzerine çeken
bu şehre, eğer o güzel camiler ve muhteşem köprü yapılmamış olsaydı,
Mostar bugünkü Mostar olabilir miydi ?
Bu köprü mimari dehanın terkibi ile taştan yapılmış değil de,
muhayyilenin cisim halini alması ile meydana gelmiş gibi,
efsanevi bir mana ve ruh kazanmıştır."

(Ekrem Hakkı AYVERDİ)

